Т. XCVI. Р. 1910, кн. IV. Рік XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XCVI. 1910, IV B. XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Звінчено 12/IX с. с. 1910.

Зміст XCVI тому.

Inhalt des XCVI Bandes.

Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві.

Подав **Володимир Бирчак.**

Докінчене[1]**).**

Четверта пісня.

Приходимо до пісні, про яку звикло говорить ся, що тут много вставок і переставок. Тимчасом коли станемо числити силяби, бачимо, що тут знов усе укладаєть ся в правильні ґрупи по схеми a b a або a a b, а ґрупи в строфи. Отже не зіпсований текст перед нами. Як Боян бажає і автор оспівувати „оба полы сего времени" — виправу Ігоря і часи Володимира Мономаха. Про давні часи однак у автора мало фактів тай не жив автор серед них — до них заховуєть ся зимно і тут бере форма верх над змістом. Число силяб додержане, строфки розмірені, але зміст дуже нерівномірний (на рівні зі загальними фактами ставить ся й подробиці та много тут перескоків).

1 Строфа.

1) Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославля; (16)
2) были плъци Олгови, Ольга Святьславличя. (15)
3) Тъйбо Олегъ мечемъ крамолу коваше, и стрѣлы по земли сѣяше. (21)
4) Ступаетъ въ златъ стремень въ градѣ Тьмутороканѣ. (15)
5) Тоже звонъ слыша давный великый Ярославь сынъ Всеволожь: (17)
6) а Владиміръ по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ; (19)

Схема: 16 — a
15 — b
21 — c
15 — a
17 — b
19 — d

[1]) Див. Записки т. XCV.

Дістаємо отже без жадних поправок тексту правильну розширену терцину a:b:c:b:a+d. Ся схема виступає частїйше в Слові.

2 Строфа.

1) Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе, (16)
2) и на канину зелену паполому постла, (14)
3) за обиду Олгову храбра и млада Князя. (14)
4) Съ тояже Каялы Святоплъкъ повелѣя отца своего (19)
5) междю Угорьскими иноходьцы ко Святѣй Софіи къ Кіеву. (20)

Схема: 16 — a
14 — b
14 — b
19 — c
20 — c

3 Строфа.

1) Тогда при Олзѣ Гориславличи сѣяшется и растяшеть усо- [бицами; (23)
2) погибашеть жизнь Даждь-Божа внука, (10)
3) въ Княжихъ крамолахъ вѣци человѣкомь скратишась. (15)
4) Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кикахуть; (16)
5) нъ часто врани граяхуть, трупіа себѣ дѣляче; (16)
6) а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедіе. (22)

Припівка і перехід до опису битви над Каялою:

То было въ ты рати, и въ ты плъкы; а сице и рати не слышано:

Схема: 23 — a
10 — b
15 — c
16 — c
16 — c
22 — a
припівка: 22 — a

Сї три строфи творять одну пісню.

1 строфка	має	6	рядків,	силяб	103 (a)
2 „	„	5	„	„	83 (b)
3 „	„	6	„	„	102 (a)
Припівка	має			„	22

Отже пісня збудована по схемі a:b:a.

До сеї піснї треба долучити і опис битви над Каялою, що складаєть ся з пятьох маленьких строфок. Перша і послїдна збудована правильно по схемі, яка часто повтаряєть ся в Слові: се розширена терцина a:b:c:b:a, середні строфки збудовані по схемі, яка також часто повтаряєть ся: a:a:a:b (квартет).

1 Строфка.

1) съ зараніа до вечера, (9)
2) съ вечера до свѣта (7)
3—4—5) летятъ стрѣлы каленыя; гримлютъ сабли о шеломы, [трещатъ копіа харалужныя, (8+8+10)
6) въ полѣ незнаемѣ (7)
7) среди земли Половецкыи. (9)

Схема: 9:7:(8+8+10):7:9.

2 Строфка.

1) Чръна земля подъ копыты, (8)
2) костьми была посѣяна, (8)
3) а кровію польяна; (7 або 8 — польяна 4 скл.)
4) тугою взыдоша по Руской земли. (11)

Схема: a:a:a:b.

3 Строфка.

1) Что ми шумить, что ми звенить (8)
2) давечя рано предъ зорями? (9)
3) Игорь плъкы заворочаетъ; (9)
4) жаль бо ему мила брата Всеволода. (12)

Схема: a:a:a:b.

4 Строфка.

1) Бишася день, бишася другыи: (9)
2) третьяго дни къ полуднію (9)
3) падоша стяэи Игоревы. (9)
4) Ту ся брата разлучиста на брезѣ быстрой Каялы. (16)

Схема: a:a:a:b.

5 Строфка має ту саму схему що 1.

1) Ту кроваваго вина недоста; ту пиръ докончаша храб-
2) сваты попоиша, (6) [ріи Русичи: (10+12=22)
3) а сами полегоша (7)

4) за землю Рускую. (6)
5) Ничить трава жалощами, а древо стугою къ земли [преклонилось. (8 + 13 = 22)

Схема: 22:6:7:6:22.

Пята пісня.

Пята пісня оспівує нещасні наслідки битви над Каялою і виправу Святослава проти Половців в 1184 р.

А) Нещасні наслідки. Тут є дві строфи змістом собі паралельні. В першій виступає Обида, в другій Карна і Жля (Кончак і Їза?). Обида будить „жирня времени“, Карна і Жля плач руських жінок; в обох дорікаєть ся при кінці князям, що самі на себе „крамолу коваху“, а погані тимчасом набігають на руськую землю. Але й формою вони паралельні, обі мають по 7 рядків, обі складають ся з одної чвірки (квартет) і одної терцини.

1 Строфа.

Квартет:

1) Уже бо, братіе, не веселая година въстала, уже пу- [стыни силу прикрыла. (27)
2) Въстала обида въсилахъ Дажь-Божа внука. (14)
3) Вступилъ дѣвою на землю Трояню, въсплескала ле- [бедиными крылы на синѣмъ море (27)
4) у Дону плещучи, убуди жирня времена. (14)

Терцина:

5) Усобица Княземъ на поганыя погыбе, рекоста бо [братъ брату: се мое, а то моеже; (29)
6) и начяша Князи про малое, се великое млъвити, [а сами на себѣ крамолу ковати: (30)
7) а поганіи съ всѣхъ странъ прихождаху съ побѣдами [на землю Рускую. (23)

Схема: Квартет: a:b:a:b
Терцина: a:b:a

2 Строфа.

Квартет:

1) О! далече зайде соколъ, птиць бья къ корю: а Иґо- [рева храбраго плъку не крѣсити. (27)

2) За нимъ крикну Карна и Жля, по скочи по Руской
[земли, смагу мычючи въ пламянѣ розѣ. (27)
3) Жена Рускія въсплакашась аркучи: уже намъ своихъ
[милыхъ ладъ ни мыслію смыслити, (27)
4) Ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата
[и сребра ни мало того потрепати. (30)

Терцина:

5) А въстона бо, братіе, Кіевъ тугою, а Черниговъ на-
[пастьми; тоска разліяся по Руской земли; (31)
6) печаль жирна тече срезь земли Рускый; а Князи
[сами на себе крамолу коваху; (25)
7) а поганіи сами побѣдами нарищуще на Рускую землю,
[емляху дань по бѣлѣ отъ двора. (31)

Схема: Квартет: a:a:a:b
Терцина: a:b:a

Б) Друга частина сеї пісні має досить скомплїковану будову, складаєть ся з 1 квартету (a:a:a:b), з 2 строф збудованих по схемі розширеної терцини, в яких початкові і кінцеві рядки довгі, середні короткі і закінченя: відверненого квартету (b:a:a:a).

1) Квартет (a:a:a:b):

1) Тіи бо два храбрая Святъславлича, (12)
2) Игорь и Всеволодъ уже лжу убуди, (12)
3) которую то бяше успилъ отецъ ихъ (12)
4) Святъславь грозный Великый Кіевскый. (11)

2) Розширена терцина:

1) Грозою бяшеть; притрепеталъ своими сильными плъки
[и харалужными мечи; (5+20)
2) наступи на землю Половецкую; (11)
3) притопта хлъми и яругы; (9)
4) взмути рѣки и озеры; (8)
5) иссуши потоки и болота, (10)
6) а поганаго Кобяка изъ луку моря отъ желѣзныхъ
[великихъ плъковъ Половецкихъ,[1]) (26)

3) 1) Яко вихръ выторже: и падеся Кобякъ въ градѣ Кі-
[евѣ, въ гридницѣ Святъславли, (6+20)

---

[1]) Се речене має ще „яко вихръ выторже", в вид. М. Пушкина відділене протинкою, яка вказує, що тут конець рядка.

2) Ту Нѣмци и Венедици, (8)
3) ту Греци и Морава (7)
4) поютъ славу Святъславлю, (8)
5) кають Князя Игоря, (7)
6) иже погрузи жиръ во днѣ Каяли рѣкы Половецкія, [Рускаго злаша насыпаша. (27)

Порівнаймо обі строфи. Обі по 6 рядків. Оригінальний 1 рядок в обох строфах: в першій ляпідарне „грозою бяшеть!“, в другій: „яко вихръ выторже!“, в 1-ій 6 рядок імпозантне: „а поганого Кобяка изъ луку моря...“ — в другій 6 рядок контраст: „иже погрузи жиръ во днѣ Каяли...“

Схема 1-ої: a:b:c:c:b:a (25:11:9:8:10:26)
„ 2-ої: a:b:c:b:c:a (26: 8:7:8: 7:27)

4) Кінцевий квартет:

1) Ту Игорь Князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, (12)
2) а въ сѣдло Кощіево; (8)
3) уныша бо градомъ забралы, (9)
4) а веселіе пониче. (8)

Схема: b:a:a:a

Як бачимо, форма сеї частини (виправа Святослава) досить скомплікована. Складаєть ся вона з комбінацій квартету і розширеної терцини, як і пісня „съ заранія до вечера...“

Шеста пісня.

Складаєть ся з таких строф:

1 Строфа.

1) А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ: въ Кіевѣ на го- [рахъ си ночь съ вечера (22)
2) одѣвахъте мя, рече, чръною паполомою, на кровати [тисовѣ. (23)
3) Чръпахуть ми синее вино съ трудомь смѣшено; (15)
4) сыпахутьми тъщими тулы поганыхъ тльковинъ вели- [кый женчюгк на лоно, и нѣгують мя, (28)
5) уже дьскы безъ кнѣса вмоемъ теремѣ златоврьсѣмъ. (16)
6) Всю нощь съ вечера босуви врани възграяху у Плѣснь- [ска на болонѣ (23)
7) бѣша дебрь Кисаню, и не сошлю къ синему морю. (16)

Схема: a:a:b:c:b:a:b розширена терцина, тільки остання замісць а має b.

2 Строфа.

1) И ркоша бояре Князю: уже Княже туга умь полонила; (19)
2) се бо два сокола слѣтѣста съ отня стола злата, (16)
3) поискати града Тьмутороканя, а любо испити шеломомь [Дону. (22)
4) Уже соколома крильца припѣшали поганыхъ саблями, (18)
5) а самаю опустоша въ путины желѣзны. (15)
6) Темно бо бѣ въ г҃ день: два солнца помѣркосша, (15)
7) оба багряная стлъпа погасоста, и съ нимъ молодая мѣсяца, (22)
8) Олегъ и Святъславъ тъмою ся поволокоста. (15)

Схема: дві терцини, перша розширена: (a:b:c:a:b), друга: (a:b:a)

3 Строфа.

1) На рѣцѣ на Каялѣ тьма свѣтъ покрыла: (12)
2) по Руской землѣ простроша ся Половци, аки пардуже [гнѣздо, (19)
3) и въ морѣ погрузиста, и великое буйство подасть Хинови. (20)
4) Уже снесеся хула на хвалу; (10)
уже тресну нужда на волю; (9) } 28
уже връжеса дивь на землю. (9)
5) Се бо Готскія красныя дѣвы въспѣша на брезѣ синему [морю. (21)
6) Звоня Рускымъ златомъ, поють время Бусово, лелѣють [месть Шароканю. (21)
7) А мы уже дружина жадни веселія. (13)

Схема: 12:19:20:28:21:21:13 — розширена терцина, тільки 6 рядок має 21 замісць 19.

4 Строфа.

1) Тогда Великій Святславъ изрони злато слово слезами смѣ- [шено, и рече: (23)
2) о моя сыновчя Игорю и Всеволоде! (14)
3) рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити, а се- [бѣ славы искати. (27)
4) Нъ нечестно одолѣсте: нечестно бо кровь поганую про- [лiясте. (21)
5) Ваю храбрая сердца въ жестоцемъ харалузѣ скована, [а въ буести закалена. (27)
6) Се ли створисте моей сребреней сѣдинѣ! (13)

Схема: a|b:c:d:c:b|

Дальші частини золотого слова Святослава розпадають ся на три строфи: кожда має свою специяльну будову і кожда становить для себе відрубну цілість.

1 строфа (Квартет).

1) А уже не вижду власти сильнаго, и богатаго и многовои [брата моего Ярослава (30)
2) съ Черниговьскими былями, съ Могуты и съ Татраны (18)
3) и съ Шельбиры, и съ Топчаки, исъ Ревугы, и съОль- [беры. (18)
4) Тіи бо бес щитовь съ засапожникы кликомъ плъки побѣ- [ждаютъ, звонячи въ прадѣднюю славу. (30)

Схема: 30:18:18:30. Зверну увагу, як в 3 рядку старано ся додержати рівне число силяб: исъ (1 склад) замісць и съ (2 склади), съОльберы (3 склади) замісць съ Ольберы (4 склади). Впрочім елізії уживано рідко в Слові як і в візант. гимнах.

2 строфа (Квартет).

1) Нърекосте му жа имѣся (мужаймѣся) сами, (10)
2) преднюю славу сами похитимъ, (10)
3) а заднюю ся сами подѣлимъ. (10)
4) А чи диво ся братіе стару помолодити? (15)

Схема: 10:10:10:15.

3 строфа найбільше майстерна і вишукана. (Розширена терцина).

1) Коли соколъ въ мытехъ бываетъ, (10)
2) высоко птиць възбиваетъ; (8)
3) не дастъ гнѣзда своего въ обиду. (11)
4) Нъ се зло Княже ми не пособіє; (11)
5) на ниче ся годины обратиша. (11)
6) Се Уримъ кричатъ подъ саблями Половецкыми, (14)
7) а Володимиръ подъ ранами. (9)
8) Туга и тоска сыну Глѣбову. (10)

Схема 1) — 10 — a
2) — 8 — b
3) — 11 — c
4) — 11 — d
5) — 11 — d
6) — 14 — e
7) — 9 — b
8) — 10 — a

1 = 8, 2 = 7, 3 = 6, 4 = 5. Ріжниця о 3 між 3 і 6, пригадую однак і те, про що вже у вступі згадував: і в візантійських гимнах не додержувано рівного числа силяб, де приходили славословя, або імена (Половецкыми), що автор однак хотів 6 рядок вкоротити вказує нам форма: Урим# зам. „у Римѣ".

Сема пісня.

1 Строфа.

1) Великый Княже Всеволоде! (9)
2) не мыслію ти прелетѣти издалеча, отня злата стола по-[блюсти? (22)
3) Ты бо можеши Волгу веслы раскропити, а Донъ шеломы вильяти. (21)
4) Аже бы ты былъ, то была бы Чага по ногатѣ, а Кощей [по резанѣ. (22)
5) Ты бо можеши посуху живыми шереширы стрѣляти уда-[лыми сыны Глѣбовы. (27)

Схема: a:b:b:b:c

2 Строфа.

1) Ты буй Рюриче и Давиде, (9)
2) не ваю ли злачеными шеломы по крови плаваша? (17)
3) Не ваю ли храбрая дружина рыкають акы тури, (17)
4) ранены саблями калеными, на полѣ незнаемѣ? (17)
5) Вступита Господина въ злата стремень за обиду сего вре-[мени, (21)
6) за землю Русскую, за раны Игоревы, буего Святславича! (20)

Схема: a:b:b:b:c:c

3 Строфа.

1) Галичкы Осмомыслѣ Ярославе (11)
2) высоко сѣдаши на своемъ златокованнѣмъ столѣ. (16)
3) Подперъ горы Угорскыи своими желѣзными плъки, (17)
4) заступивъ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, (17)
5) меча времены чрезъ облаки, суды рядя до Дуная. (17)
6) Грозы твоя по землямъ текуть; оттворяєши Кіеву врата; (19)
7) стрѣляеши съ отня злата стола Салтани за землями. (18)
8) Стрѣлян Господине Кончака, поганого Кощея (16)
9) за землю Рускую, за раны Игоревы (,) буего Святславлича. (20)

Схема: a:b:b:b:b:c:c:b:d

Апострофа до Романа і Мстислава складаєть ся з трьох малих строфок.

1 строфка.

1) А ты буй Романе и Мстиславе! (10)
2) храбрая мысль носить васъ умъ на дѣло. (11)
3) Высоко плаваеши на дѣло въ буести, (14)
4) яко соколъ на вѣтрехъ ширяяся, (11)
5) хотя птицю въ буйствѣ одолѣти. (11)

Схема: 10 — a
11 — a
14 — b
11 — a
11 — a (Розширена терцина).

2 строфка.

1) Суть бо у ваю желѣзныи папорзи подъ шеломы латин- [скими. (20)
2) Тѣми тресну земля, и многи страни Хинова. (14)
3) Литва, Ятвязи, Деремела, (9)
4) и Половци сулици своя повръгоща, (13)
5) а главы своя поклониша подъ тыи мечи харалужныи. (19)

Схема: 20 — a
14 — b
9 — c
13 — b
19 — a (Розширена терцина).

3 строфка.

1) Нъ уже Княже Игорю, утрпѣ солнцю свѣтъ, (13)
2) а древо не бологомъ листвіе срони: (12)
3) по Рсій, по Сули гради подѣлиша; (11)
4) а Игорева храбраго плъку не крѣсити. (14)
5) Донъ ти Княже кличетъ, и зоветь Князи на подѣду. (15)
6) Олговичи храбрыи Князи доспѣли на брань. (14)

Схема: 13
12
11
―
14
15
14 (Дві терцини)

Можемо також злучити 1 з 2, 3 з 4. Дістанемо тоді 25 — a
25 — a
15 — b
14 — b

Апострофа до Унівара і Всеволода.

1) Инъгварь и Всеволодъ, (7)
2) и вси три Мстиславичи, не худа гнѣзда шестокрилци, (16)
3) непобѣдными жребіи собѣ власти расхытисте? (16)
4) Кое ваши златыи шеломы и сумицы Ляцкіи и щиты! (20)
5) Загородите полю ворота своими острыми стрѣлами (19)
6) за землю Русскую, за раны Игоревы буего Святъславлича. (21)

Схема: 7:16:16:20:19:21.

Осьма пісня.

Складаеть ся з пяти строф, три останнї оспівують Всеслава кн. полоцького. Отся пісня збудована головно з довгих рядів, які розпадають ся на короткі. Короткі рядки терцинами або квартетами укладають ся в довгі, а довгі укладають ся знов терцинами або квартетами в строфи. (Вже і в попереднїх піснях виступила така будова при довгих рядах, тільки не звернули ми на неї приналежної уваги). Отсей спосіб будови довгих рядів перенятий з візантійської церковної пісні. Для приміру возьмемо початкові строфи Романоса „Canticum in dominica paschae“[1]).

1) *Εἰ καὶ ἐν τάφῳ* (5)
κατῆλθες, ἀθάνατε, (7) } 12
2) *ἀλλὰ τοῦ ᾅδου* (5)
καθεῖλες τὴν δύναμιν· (7) } 12
3) *καὶ ἀνέστης, ὡς νικητής,* (8)
Χριστὲ ὁ Θεός, (5) } 13
4) *γυναιξὶ μυροφόροις* (7)
φθεγξάμενος· Χαίρετε, (7) } 14
5) *καὶ τοῖς σοῖς ἀποστόλοις* (7)
εἰρήνην δωρούμενος, (7) } 14
6) *ὁ τοῖς πεσοῦσι* (5)
παρέχων ἀνάστασιν. (7) } 12

---

[1]) Pitra: Anal. s. p. 124.

Се перша строфа, тут малі рядки, збудовані до себе паралельно, укладають ся в довші, а довші знов укладають ся по певним схемам в строфи (12:12:13 перша терцина, 14:14:12 друга терцина).

Друга частина строфи γ′ [1]):

1) Ἄγωμεν, (3)
σπεύσωμεν (3) } 11
ὥσπερ οἱ μάγοι, (5)

2) καὶ προσκυνήσωμεν, (6) } 12
καὶ προσενέγκωμεν (6)

3) τά μύρα, ὡ δῶρα, (6) } 12
τῷ μὴ ἐν σπαργάνοις,... (6)

Або (беру тільки кінцеву терцину) [2]):

1) ὑμνοῦμεν Πατέρα Υἱὸν· (8) } 16
καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν· (8)

2) ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς· (9) } 17
ὑμνεῖσθαι φωναῖς αἰσίαις· (8)

3) Υἱὲ Θεοῦ· (4)
ζωὴν ὁ διδοὺς· (5) } 18
διὸ· (2)
ὁ κόσμος σε δοξάζει: (7)

Заспів.

1) Уже бо Сула не течетъ (8)
сребреными струями (7) } 23
къ граду Переяславлю, (8)

2) и Двина болотомъ течетъ (8)
онымъ грознымъ Полочаномъ (8) } 24
подъ кликомъ поганыхъ. (6)

1 Строфа.

1) Единъ же Изяславъ сынъ Васильковъ (10)
позвони своими острыми мечи (11) } 29
о шеломы Литовскія; (8)

2) притрепа славу (5)
дѣду своему (5) } 13
Всеславу, (3)

[1]) Pitra: ibid. p. 125.
[2]) Pitra: ibid. p. LXXIII.

3) а самъ подъ чрълеными щиты (9)
на кровавѣ травѣ (6)
притрепанъ Литовскыми мечи. (9) } 24

4) И схоти ю на кровать, и рёкъ: (9)
дружину твою, Княже, (7)
птиць крилы пріодѣ, (6)
а звѣри кровь полизаша. (8) } 30

5) Не бысь ту брата Брячяслава, (9)
ни другаго Всеволода; (8) } 17

6) единъ же изрони жемчюжну душу (11)
изъ храбра тѣла, (5)
чресъ злато ожереліе. (8) } 24

Як бачимо, кождий довгий ряд розпадаєть ся на короткі, які, крім 6-ого, збудовані по певним правильним схемам. Крім того однак і довгі ряди, як одиниці, укладають ся по схемам. Отся строфа має схему: a:b:c:a:d:c. Тут дві терцини, перша: 29:13:24, друга є повторенєм першої, крім другого рядка: 30:17:24.

2 Строфа.

1) Уныли голоси, (6)
пониче веселіе. (7)
Трубы трубятъ Городеньскіи. (9) } 22

2) Ярославе, и вси внуце Всеславли (11)
уже понизить стязи свои, (9)
вонзить свои мечи вережени; (10) } 30

4) уже бо высокочисте изъ дѣдней славѣ. (13—12)

5) Вы бо своими крамолами (9)
начясте наводити поганыя (11)
на землю Рускую, на жизнь Всеславлю. (11) } 31

6) Которое бо бѣше (7)
насиліе (4)
отъ земли Половецкыи! (8) } 19

Схема: 22:30:13:31:19 (a:b:c:b:d).

Дума про Всеслава кн. половецького.

1 Строфа (3 строфа VIII пісні).

1) На седьмомъ вѣцѣ Трояни (8)
връже Всеславъ жребій (6)
о дѣвицю себѣ любу. (8) } 22

2) Тъй клюками подпръся о кони, (10) и скочи къ граду Кыеву, (9)	19
3) и дотчеся стружіемъ (7) злата стола Кіевскаго. (8)	15
4) Скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ (8) въ плъночи, (4) изъ Бѣла-града, (5) обѣсися синѣ тьглѣ (7)	24
5) утръ же возэни стрикусы (7) оттвори врата Нову-граду, (9) разшибе славу Ярославу. (9)	25
6) скочи влъкемъ (4) до Немиги (4) съ Дудутокъ (4).	12

Дрібні терцини правильні, терцини довгих рядів слідуючі: 1) 22:19:15 (a:b:b?), друга правильна: 24:25:12 (a:a:b). По справленю в 4 ряді „тьглѣ" в „мъглѣ" дістаємо терцини без жадної ріжниці в числі силяб, — хоч таки ціла строфа непевна (2 і 3 рядок повинні мабуть бути одним ізза змісту, 4 може розділити-б на два (12+12). Можна уложити і слід. схему: 22:19:15:12:12:25:12).

2 Строфа (4 ст. VIII п.).

1) На Немизѣ снопи стелютъ головами, (12) молотять чепи харалужными, (10) на тоцѣ животъ кладутъ, (7) вѣютъ душу отъ тѣла. (7)	36
2) Немизѣ кровави брезѣ (8) на бологомъ бяхуть посѣяни, (10) посыяни костьми Рускихъ сыновъ. (10)	28
3) Всеславъ Князь людемъ судяше, (8) Княземъ грады рядаше, (7) а самъ въ ночъ влъкомъ рыскаше; (9)	24
5) изъ Кыева дорискаше (8) до Куръ Тмуторокания; (7) великому хръсови (7) влъкомъ путь прерыскаше. (7)	29
6) Тому въ Полотскѣ позвониша (10) заутренюю рано у Святыя Софеи въ колоколы: (19) а онъ въ Кыевѣ звонъ слыша. (9)	38

Із сих дрібних терцин і квартетів укладаєть ся розширена терцина: 36:28:24:29:38 (a:b:c:b:a).

3 Строфа (5 с. VIII п.).

1) Аще и вѣща душа (7)
въ друзѣ тѣлѣ, (5)
нъ часто бѣди страдаше. (8) } 20

2) Тому вѣщей Боянъ (6)
и пръвое припѣвку (7)
смысленый рече: (5) } 18

3) ни хытру, ни горазду, (7)
ни птицю горазду, (6)
суда Божіа не минути. (9) } 22

4) О стонати Руской земли, (8)
помянувши пръвую годину, (10)
и пръвыхъ Князей. (5) } 23

5) Того старого Владиміра (9)
не льзѣ бѣ пригвоздити (7)
къ горамъ Кіевскимъ: (6) } 22

6) сего бо нынѣ сташа стязи (9)
Рюриковы, (4)
а друзіи Давидовы; (8) } 21

7) нъ рози нося (розно ся) имъ хоботы пашутъ (10)
копія поютъ на Дунаи. (9) } 19

Найменше правильно збудована терцина в 1 і 4 рядї. Усї дрібні терцини укладають ся в довгі ряди, а ті збудовані по схемі розширеної терцини: 20:18:22:23:22:21:19, в якій переставлений послїдний ряд з передпослїдним (21:19 замісць 19:21).

Девята пісня.

Збудована як осьма з довгих рядів, що розпадають ся на короткі.

1 Строфа.

1) Ярославнынъ гласъ слышитъ; (7)
зегзицею незнаемь, (7)
рано кычеть: (4) } 18

2) полечю, рече, зегзицею по Дунаеви; (14)
омочю бебрянъ рукавъ | въ Каялѣ рѣцѣ, (13) } 27

3) утру Князю (4)
кровавыя его раны (8)
на жестоцѣмъ его тѣлѣ. (8) } 20

Терцина 18:27:20. Певнійша тут однак розширена терцина з дрібних рядків:

1) Ярославнынъ гласъ слышитъ; (7)
2) зегзицею незнаемь, рано кычеть: (11)
3) полечю, рече, зегзицею по Данаеви; (14)
4) омочю бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, (13)
5) утру Князю кровавыя его раны (12)
6) на жестоцѣмъ его тѣлѣ. (8)

Схема: 7:11:14:13:12:8 (a:b:c:c:b:a).

2 Строфа.

1) Ярославна рано плачетъ (8)
во Путилѣ на забралѣ, (8) } 19
аркучи: (3)
2) О вѣтрѣ! вѣтрило! (6)
чему Господине (6) } 18
насильно вѣеши? (6)
3) Чему мычеши Хиновьскыя стрѣлки (11)
на своею не трудною крилцю (10) } 29
на моея лады вои? (8)
4) Мало ли ти бяшетъ горъ (7)
подъ облакы вѣяти, (7) } 26
лелѣючи корабли (7)
на синѣ морѣ? (5)
5) Чему Господине (6)
мое веселіе (6) } 20
по ковылію развѣя? (8)

Дрібні терцини і квартет правильні, загальна схема: 19:18:29:26:20 (a:a:b:d:a).

3 Строфа.

1) Ярославна рано плачеть (8)
Путивлю городу (6) } 22
на забороле, аркучи: (8)
2) о Днепре словутицю: (7)
ты пробилъ еси каменныя горы (11) } 27
гквозѣ землю Половецкую. (9)
3) Ты лелѣялъ еси на себѣ (9)
Святославли носады (7) } 23
до плъку Кобякова: (7)

4) възлелѣй господине (7)
мою ладу къ мнѣ, (6)
а быхъ неслала къ нему (8)
слезъ на море рано. (6)
} 27

Правильний квартет: a:b:a:b.

4 Строфа.

1) Ярославна рано плачетъ (8)
къ Путивлѣ на забралѣ (8)
аркучи: (3)
} 19

2) свѣтлое и тресвѣтлое слънце! (10)
всѣмъ тепло и красно еси: (8)
} 18

3) чему господине (6)
простре горячюю свою лучю (10)
на ладѣ вои? (5)
} 21

4) въ полѣ безводнѣ (6)
жаждею имь лучи съпряже, (9)
тугою имъ тули затче. (8)
} 23

Квартет: a:a:b:b.

Отсї чотири строфки треба мабуть стягнути в дві: 1+2, 3+4. Дістанемо:

1) має силяб	65,	рядків	3
2) „ „	112	„	5
	177		8
3) має силяб	99,	рядків	4
4) „ „	81	„	4
	180		8

Отже коли так злучимо, дістанемо дві строфи, кожда на 8 довгих рядків і по 177—180 силяб.

Десята пісня.

Складаєть ся з трьох частин: а) утеча, б) розмова Ігоря з Донцем, в) погоня. Кожда частина має по дві строфи, отже усїх строф має десята пісня шість.

А) Утеча.

1 Строфа. Вона складаєть ся із трьох малих строфок по 4 рядки, з яких 3 є короткі (6—9 силяб), а 1 — передпослїдний або послїдний — довгий на 22—24 силяб. Строфки мають по 44—47 силяб.

А) 1) Прысну море полунощи; (8)
2) идуть сморчи мьглами;[1] (6)
3) Игореви Князю Богъ путь кажетъ изъ земли Поло-
[вецкой на землю Рускую, (23)
4) къ отню злату столу. (7)

Б) 1) Погасоша вечеру зари: (9)
2) Игорь спитъ, Игорь бдитъ, (6)
3) Игорь мыслію поля мѣритъ отъ великаго Дону до ма-
[лаго Донца. (22)
4) Комонь въ полуночи. (7)

В) 1) Овлуръ свисну за рѣкою; (8)
2) велить Князю разумѣти. (8)
3) Князю Игорю не бить: (7)
4) крикну стукну земля: въшулѣ трава. Вежи ся Поло-
[вецкіи подвизашася. (24)

Такі три строфки одержуємо ідучи за змістом і за інтерпункцією вид. М. Пушкина.

Схема сих строфок слїдуюча:

А)	Б)	В)
8	9	8
6	6	8
23	22	7
7	7	24
44 (a)	44 (a)	47 (b)

Дві перші рівні, третя ріжнить ся від 1 і 2, що довгий рядок стоїть не на третїм, а четвертім місцї і що сума усїх силяб виносить о 3 більше. Схожу будову маємо в тій самій піснї в розмові Їзи з Кончаком.

2 Строфа.

1) а Игорь Князь поскочи горностаемъ къ тростію, и бѣ-
[лимъ гоголемъ па воду; (24)
2) въвръжеся на бръзъ комонь, и скочи съ него бо-
[сымъ влъкомъ, (18)
3) и потече къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подъ
[мьглами (19)
4) избивая гуси и лебеди, завтроку, и обѣду и ужинѣ. (21)
5) Коли Игорь соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влъкомъ
[потече, (18)
6) труся собою студеную росу; претръгоста бо своя
[бръзая комоня. (24)

---

[1]) Може бути і 7, коли мьглами уважати мемо 3 складовим.

Схема: 1 рядок і 6 по 24
2 „ і 5 „ 18
середина 19 + 21. Середні (3 + 4) вяжуть ся в одну цілість і змістом, тож можемо їх злучити разом і дістанемо як найправильнїйшу строфу: 24 : 18 : 40 : 18 : 24.

Б) Розмова Ігоря з Донцем.

І тут дві строфи. Перша складаєть ся з двох терцин (a : a : b) + (a : c : c), друга має: (a : a : b : b : c).

1 Строфа.

1) Донець рече: Княже Игорю! (9)
не мало ти величія, (8) } 17

2) а Кончаку нелюбія, (8)
а Руской земли веселіа. (9) } 17

3) Игорь рече, о Донче! (7)
не мало ти величія (8)
лелѣявшу Князя на влънахъ, (9) } 24

4) стлавшу ему зелѣну траву (9)
на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, (8) } 17

5) одѣвавшу его (6)
теплыми мъглами (6)
подъ сѣнію зелену древу; (9) } 21

6) стрежаше е гоголемъ на водѣ, (10)
чайцами на струяхъ, (6)
чрьнядьми на ветрѣхъ. (6) } 22

2 Строфа.

1) Не тако ли, рече, (6)
рѣка Стугна (4)
худу струю имѣя, (7) } 17

2) пожръши чужи ручьи (8)
и стругы ростре на кусту? (8) } 16

4) Уношу Князю Ростиславу (9)
затвори Днѣпрь (днѣ при) темнѣ березѣ.[1] (10) } 19

5) Плачется мати Ростиславя (9)
по уноши князи Ростиславѣ. (10) } 19

6) Уныша цвѣты жалобою, (9)
и древо стугою (6)
къ земли прѣклонило, (7) } 22

Схема: 17 : 16 : 19 : 19 : 22 (a : a : b : b : c).

---

[1]) Числю „днѣ при“.

В) Погоня.

1 Строфа.

1) а не сорокы втроскоташа. (9) На слѣду Игоревѣ (7) ѣздитъ Гзакъ съ Кончакомъ. (7)	23
2) Тогда врани не граахуть, (8) галици помлъкоша, (7)	15
3) сорокы не троскоташа, (8) полозію ползоша (7)	15
4) только, (sic. у вид. М. П.) (2) дятлове тектомъ (5) путь къ рѣцѣ кажуть, (6)	13
5) соловіи веселыми пѣсьми (10) свѣтъ повѣдаютъ. (5)	15 [1]

Схема: 23:15:15:13:15 (a:b:b:b?:b).

2 Строфа.

1) Млъвитъ Гзакъ Кончакови: (7) аже соколъ къ гнѣзду летитъ, (9) соколича ростреляевѣ (9) своими злачеными стрѣлами. (10)	35
2) Рече Кончакъ ко Гзѣ (6) аже соколъ къ гнѣзду летитъ, (9) а всѣ соколца опутаевѣ (10) красною дивицею. (7)	32
3) И рече Гзакъ къ Кончакови: (9) аще его опутаевѣ (9) красною дѣвицею, (7)	25
4) ни нама будетъ сокольца, (8) ни нама красны дѣвице, (8) то почнутъ наю птици бити (9) въ полѣ Половецкомъ. (7)	32

Схема: 35:32:25:32 (a?:a:b:a).

Сю строфу можна розділити і по такій схемі:

1) Млъвитъ Гзакъ Кончакови: (7)
2) аже соколъ къ гнѣзду летить, (9)
3) соколича рострѣляевѣ своими злачеными стрѣлами. (19)

[1] Може бути: соловіи (4)
веселыми пѣсьми (6)
свѣтъ повѣдаютъ. (5)

Таку форму дістаємо ідучи за інтерпункцією виданя М. Пушкина. Подібна схема повтаряєть ся в слідуючім реченю.

1) Рече Кончакъ ко Гзѣ: (6)
2) аже соколъ къ гнѣзду летитъ, (9)
3) а вѣ соколца опутаевѣ красною дивицею. (17)

Маємо отже дві терцини: (a:b:c)+(a:b:c). Дальша частина слідуюча:

1) И рече Гзакъ къ Кончакови: (9)
2) аще его опутаевѣ красною дѣвицею, (16)
3) ни нама будетъ сокольца, ни нама красны дѣвице, (16)
4) то почнутъ наю птоци бити въ полѣ Половецкомъ. (16)

Схема: 9:16:16:16.

Ся форма тим ліпша від попередньої, що тут ліпше віддана гармонія між змістом а формою. Їза говорить: 7:9:19 — подібною формою дістає відповідь. Слідуючі слова Їзи творять квартет.

Конецъ.

Дві строфи, перша квартет (a:b:b:a), друга терцет (a:b:a)+княземъ слава, | а дружинѣ | Аминь. Обі строфи складають ся з довгих рядів, які розпадають ся на короткі по терцинам.

1 Строфа.

1) Рекъ Боянъ и ходы на Святъславця (11)
пѣстворца стараго времени (9)
Ярославля Ольгова Коганя хоти: (12) } 32
2) тяжко ти головы, кромѣ плечю; (10)
зло ти тѣлу, кромѣ головы: (9)
Руской земли безъ Игоря. (8) } 27
3) Солнце свѣтится на небесѣ, (9)
Игорь Князь въ Руской земли. (8)
Дѣвици поютъ на Дунаи. (9) } 26
4) Вьются голоси чрезъ море до Кіева. (12)
Игорь ѣдетъ по Боричеву (9)
къ Святѣй Богородици Пирогощей. (12) } 33

Схема: 32:27:26:33.

2 Строфа.

1) Страны ради, гради весели, (9)
 пѣвше пѣснь старымъ Княземъ, (7) } 22
 а по томъ молодымъ. (6)
2) Пѣти слава Игорю Святъславлича. (12)
 Буй туру Всеволодѣ, (7) } 28
 Владиміру Игоревичу. (9)
3) Здрави Князи и дружина, (8)
 побарая за христьяни (8) } 23
 на поганыя плъки. (7)

Схема: 22:28:23.

1) Княземъ слава, (4)
2) а дружинѣ (4)
3) Аминь. (2)

Замічу, що візантійський реторичний рим та числене силяб виступає і в уривку дружинної поезії, поміщенім в Волинсько-галицькій літописи під 1201 р. та в Слові о погибели роускыя земли.

Устремилъ	бо	ся	бяше на	поганыя	яко	и левъ
сердитъ	же		бисть		яко	и рысь,
и губяше					яко	и коркодилъ,
и прохожаше				землю ихъ	яко	и орелъ,
хborbоръ	бо		бѣ		яко	и туръ,

В отсьому уривку є три строфи, схема першої непевна, в другій і третій є по дві терцини.

2 Строфа.

1) изгнавшю Отрока во Обезы за желѣзная врата, (17)
2) Сърчанови же оставшю у Дону, рыбою оживишю; (17)
3) тогда Володимеръ Мономахъ пилъ золотымъ шоломомъ Донъ, (17)
4) пріемши землю ихъ всю и загнавшю оканьныя Агаряны. (19—20)
5) По смерти же Володимерѣ, оставъшю у Сырчана (17)
6) единому гудьцю же, Ореви посла и во Обезы, река: (19—20)

Схема: 1 терцина 17:17:17, друга: (19—20):17:(19—20)

3 Строфа.

1) „Володимиръ умерлъ есть, (7)
 а вороти ся, брате (7) } 21
 пойди въ землю свою; (7)
2) молви же ему моя словеса (10)
 пой же ему пѣсни Половецкія; (11) } 21

3) оже ти не восхочеть, (7)
дай ему поухати зелья, (9) } 21
именемъ евшанъ". (5)

4) Оному же не восхотѣвшю обратитися, (14)
ни послушати, (5) } 25
и дасть ему зелье; (6)

5) оному же обухавшю (8)
и восплакавшю, рче: (6) } 14

6) „да луче есть (4)
въ своей землѣ костью лечи, (10) } 24 [2])
инели на чюже славну быти [1]). (10)

Схема: 1 терцина: 21:21:21, друга 25:14:24.

Бачимо, що будова обох строф однакова, в обох перша терцина є: a:a:a, друга b:c:b.

Приглянь мо ся єще уривкови під наголовком „Слово ѡ погибели роу̑кыѧ зе҃мли ѿ҃ смерти великог҃ кнѧзѧ ꙗрослава" [3]). Ось його початок — немов 1 строфа:

1) О свѣтло свѣтлая и оукрасно оукрашена земля рȣськая! (19)
2) и многыми красотами оудивлена еси: (14)
3) озеры многыми оудивлена еси, (12)
4) рѣками и кладѧзьми мѣсточ҃тьными, (12)
5) горами кроугыми, (6)
холми высокыми, (6) } 12
6) доубравоми ч҃тыми, (7)
польми дивными, (5) } 12
7) звѣрьми различными, (6)
птицами бещислеными, (8) } 14
8) городы великыми, (7)
селы дивними, (5) } 12
9) винограды ѡбительными, (9)
домы црк҃вьными, (5) } 14

---

[1]) Др. І. Франко: Слово о Лазаревѣ воскресеніи ст. 15; А. С. Петрушевич: Волынско-галицкая лѣтопись, Львів 1871, ст. 21.

[2]) Пор. терцину зі Слова о полку Ігореві:
братіе и дружино! (7)
луцежъ бы потяту быти, (8) } 23
неже полонену быти: (8)

[3]) Текст передрукований у М. Грушевського: Нововидані памятки давного письменства руського. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. V. Наукова хроніка с. 2—3.

10) и кн҄ѧзьми грозными, (6)
бояры чѣ̂тными, (6) } 19
вельможами многами! (7)
11) всего еси испольнена земля роуская, (13)
12) о праварѣрьная вѣра хрт̂ияньская! (13)

Цілий отсей початок замітний накопиченими реторичними римами, які стрічали ми вже в Слові о полку Ігореві, до того й число силяб творить певну схему, яка — очевидно — не є припадкова, але після якої будовано сю в собі замкнену цілість. З початку маємо терцину: 19:14:12, яка відвернена 12:14:19 повтаряєть ся в вірші 8, 9, 10 — між обома терцинами є квартет: 12:12:12:14 (вірш 4, 5, 6 і 7). Вірш 11 і 12 стоять осібно — заокруглюють цілість, вони й мають свою осібну форму: 13:13.

Впадає в око також велика **гармонія між формою і змістом**. Перша терцина становить для себе цілість: замкнена терцина і замкнений для себе зміст, квартет описує чим богата руська земля і вичислює богатство природи, слідуюча терцина продовжує вичислюванє богатства, та вже наводить здобутки культури. Кінцева двійка знов має в собі замкнений зміст і замкнену форму. Так що ми можемо ось як представити схему сего фраґменту.

А) 19 — a
14 — b
12 — c

Б) 12 — c
12 — c
12 — c
14 — b

В) 12
14 } = відвернене А.
19

Г) 13 — d
13 — d

Дальша частина вже не відзначаєть ся так правильною будовою. Замітні тут два місця: одно реторичним римом, друге збудоване по схемі a:b:c:b:a.

Ѿселѣ до оугоръ и до лѧховъ, до чахокъ, (13)
Ѿ чахоѡ̑ до ятвѧзи и Ѿ ятвѧзи до литвы, до
[немецъ, (18)
Ѿ нѣмецъ до корѣлы, Ѿ корѣлы до оустьюга,(15)
гдѣ тамо бѧхоу тоимици погании и за дышючимъ моремъ, (20)
Ѿ моря до болгаръ, Ѿ болгаръ до боуртасъ,(12)
Ѿ боуртасъ до чермисъ, Ѿ чермисъ до моръдви,(12)
то все покорено было бг҃омъ кр҇тияньскому языкоу поганьскыя страны великомꙋ кн҃зю всеволодꙋ, оц҃ю его юрью кн҃зю кыевьскомоу, дѣдꙋ его володимерꙋ и мана[ма]хꙋ,

1) которымъ то половоци дѣти своя пошахꙋ в колыбѣли, (19)
2) а литва из болота на свѣтъ не выникывахꙋ, (15)
3) а оугры твердѧхꙋ каменыи городы желѣзными вороты, (20)
4) абы на них великыи володимеръ тамо не вьсѣхалъ. (16)
5) а нѣмци радовахоуся, далече боудоуче за синимъ моремъ; (19)
6) боуртаси, черемиси, вѧда и моръдва бортьничахоу на кн҃зя велико
[володимера, (29)
7) и жюръ маноуилъ ц҃регородскыи ѡпасъ имѣя, поне и великыя дары
[посылаша к немоу, (30)
8) абы под нимъ великыи кн҃зь володимеръ ц҃ря города не взял. (19)

Рядки від 1—5 дають розширену терцину: a:b:c:b:a — 6, 7 і 8 рядок зложені по схемі: a:a:b.

1) А в ты дн҃и болѣзнь кр҇тияном Ѿ великаг҃ ярослава (18)
2) и до володимера, и до нынявшняг ярослава, (17)
3) и до брата ег҃ юрья кн҃зя володимерськаѧ... (17)

„Слово о погибели рускыя земли" є менш правильно збудоване як Слово о полку Ігореві та урирок з гал.-вол. літописі п. р. 1201 — але й воно переповнене реторичними римами та є зложене місцями по схемам, які стрічали ми в Слові о полку Ігореві [1]).

---

[1]) Слова о Лазаревѣ воскресеніи не беру ся розкладати на терцини: дійшло до нас у трьох ріжних редакціях; найправильнійший видаєть ся менї текст Пипіна (І. Франко: С. о Л. в., ст. 38—47):

Воспоемъ дружино пѣсми дн҃ь, (9)
а плач ѿложим оутѣшим'ся (9)
оудари, реч, Дв҃ъ в' гоусли, (9)
възложи персты своа̂ (7)
на живыи строуны, (6)
ины̂и накладаи̂. (7) і т. д.

Пор. далї: ѿ ц҃рю великый... де текст Пипіна дає 24:24:25 і т. д.

Староруська дружинна поезія одержала форму від візантійської церковної пісні. Може видати ся дивним, що саме церковна пісня полишила пятно на дружинній поезії — але річ стає зрозуміла, коли пригадати, який вплив мала загалом церковна візантійська література на староруську. Побіч форми церковної пісні уживано в Візантії єще й квантітативної системи, але уживали її учені, що наслїдували давню клясичну поезію; для народу, який затратив вже давно почутє ріжниці між довгими і короткими самозвуками ($\varepsilon - \eta$, $o - \omega$), була квантітативна поезія мертва. Тим більше мертва була вона для Руси, яка й не переняла з Візантії давної клясичної грецької літератури. Живою піснею була для Руси візантійська пісня релїґійна.

Як вже було згадане, з ріжних форм віз. церковної пісні дві були важнійші: форма *κοντάκιον*-ів, які складали ся з однаково збудованих строф і форма *κανων*-ів, що мали ріжно збудовані пісні, але кожда пісня складала ся з однакових строф. В Слові о п. І. не тільки що кожда пісня має відмінну будову — але ще й кожда строфа визначаєть ся иншою — собі питомою будовою. В Слові о п. І. можемо говорити хиба про подібно збудовані строфи, як се є пр. в другій пісні, в строфах про Карну і Жлю, в плачі Ярославни і т. д. В подробицях переняла староруська дружинна поезія будову візантійської церковної пісні, як в візант. церк. пісні так і в творах дружинної пісні знаходимо терцини, розширені терцини, квартети та їх комбінації — але в будові цїлости ріжнить ся дружинна поезія від будови церк. візант. пісні. Ще найбільше зближена вона до будови візантійських канонів тим, що має ріжно збудовані пісні — хоч і ріжнить ся, що пісні не складають ся з однакових строф. Можна се виявнити тим, що або форма дружинної пісні оперла ся ще на якімсь иншім роді форми візант. церк. пісні — або, що більше правдоподібне — що на основі форми візантійської церковної пісні розвинула ся у нас ориґінальна, більше свобідна будова, що більше відповідала духови молодої староруської культури. Се останнє і більш правдоподібне.

Терцини, квартети і їх комбінації перейшли в дружинну пісню і вдержали ся в ній, але в їх уживаню вже більша свобода. Вправдї і в візант. церк. пісні не додержувано часом відповідного числа силяб, але ще більше не додержувано того числа силяб у нас. Там будовано канони з ріжних пісень, які (пісні) складали ся з однакових строф — у нас укладано не тільки ріжно збудовані пісні, а ще й ріжно збудовані строфи.

Дальшим кроком в розвою отсеї нерівнорядноі пісні було повстанє форми української думи. Коли в Слові о п. І. і в инших уривках дружинної пісні ще є слідне бажанє додержувати відповідне число силяб — то українська дума переняла з дружинної пісні лише нерівнорядність, занехуючи при тім будову терцинами і квартетами. Слово і дружинна пісня представляє отже одно звено в ланцї розвою поетичної форми у нас; з одного боку візантійська церковна пісня — а з другого козацька дума, посередним, що має останки першого і завязки другого — се Слово о полку Ігореві, уривок про зїлє евшан та Слово о погибелї руської землї.

В розкладї Слова о п. І., який подано, є дрібні похибки, на які зверну на сьому місцї увагу.

1) З початку розкладав я усьо Слово терцинами, при новім перечисленю спостеріг я ориґінальну і дуже майстерну будову другої пісні, знов при новім уложив я описи битв. Щойно в часї друку при осьмій пісні спостеріг я, як короткі рядки вяжуть ся терцинами в довгі. Отже і в попереднїх піснях треба-б деякі довгі рядки розложити на короткі і терцини. Приміром (І пісня):

1) братіе и дружино! (7)
   луцежъ бы потяту быти,. (8) } 23
   неже полонену быти: (8)
2) а всядемъ, братіе, (6)
   на свои бръзыя комони, (9) } 23
   да позримъ синего Дону. (8)

Або возьмім 6 строфу І пісні:

1) а мои ти Куряни (7) } 13
   свѣдоми къ мети, (6)
2) подъ трубами повити, (7)
   подъ шеломы възлелѣяни, (9) } 25
   конець копія въскръмлени, (9)
3) пути имь вѣдоми, (6) } 13
   яругы имъ знаеми, (7)
4) луци у нихъ напряжѣни, (8)
   тули отворени, (6) } 20
   сабли изъострени, (6)
5) сами скачють акы сѣрыи влъци въ полѣ, (14)
   ищучи себѣ чти, (6)
   а Князю славѣ (5)

2) Тексту М. Пушкіна я не справляв крім двох дуже дрібних місць: рози нося — розносся, затвори Днѣпрь темнѣ брезѣ — затвори днѣ при темнѣ брезѣ (Вяземський). Инші дрібнички я поминав, хоч і їх треба-б справити, а дістанемо правильнійші схеми. Пр. конець VII пісні:

за землю Русскую, (6)
за раны Игоревы (7)
буего Святъславлича. (8)

— хоч в попередніх двох тих самих припівках є „Святславлича“ (4 склади) — отже і тут могло-б бути „буего Святславлича“, через що дістаємо терцину 6 : 7 : 7. Не справляв я тих дрібничок, бо псують вони рівність рядків хиба о 1 склад, тай не ходило мені о справлюванє тексту, а о виказанє форми Слова — без поправок.

3) Кілька похибок вийшло ізза мого численя. Як тепер спостерігаю: я числив „мъглами“ як моглами (4 склади), а вже „мьглами“ як мглами (3 склади), — „изъ“ числив я 1 складом, хоч може бути два і т. д.

Отже ті всї похибки треба-б справити, щоб дістати правильнійші схеми.

4) Я не узгляднив ритміки Слова о п. І., хоч її тепер легше означити, скоро ми пізнали форму Слова о п. І. — та се виходить уже поза межі отсеї праці.

До історії українського осьмискладового вірша.

Подав **Федір Корш** [1]).

Діставши т. XXV „Етноґрафічного Збірника“ (за котрий, як і за т. XII „Матеріалів до української етнольоґії“, виказую Н. Т. і. Ш. свою найщирійшу дяку), напав я сливе від разу на стор. 193, де надруковано новелу „Непослушний син“. Як почав я її читати, швидко запримітив, що вона була первістно скомпонована в вісміскладових віршах, де-неде з римом або хоч з аби-яким ассонанцем, дуже подібним до того, що вживається в мадярських народнїх піснях. Попсовано вірши не тільки забуттям, але, здається, й нерозумінням, через що вся новела, може, згубила ту сіль чи той моральний змисл, які ми звикли находити в українських народнїх оповіданнях.

Найбільш це належить до початку, де оповідач неначе не стямив умовин положення, що його наслїдки дають увесь дальший зміст новели. Ці вмовини мають бути звістні найкраще тїм, хто добре знає земські порядки в Венгрії, а все-ж таки й сторонньому читачеві не заборонено спитати хоч би про те, чи той хлоп, що копав ріпу, робив на своїй землї чи на панській. Здається, що на панській, бо сказано, що він загнав жінку й сина „до тóго пáна“, щоб вони йому запомогли при роботї. Але, коли так, чому ж про це немає ні однісінького слова в самому початку, де було праве місце, щоб ізгадати, що він робив не на своїй волї? А робив він „за трéтьę“ — торіч як? чи за третю частину всієї ріпи, яка була на тому полї? Неначе так;

---

[1]) Статю друкуємо без всяких змін в мові і правописи. *Ред.*

але в такім разї треба було, викопавши ріпу, роздїлити її на три рівні частини. Місто такого роздїлу подибуємо якесь „подежлу̂вал", що його немає в тому словарику, котрий додано в кінцї книги, а, може, немає й у самій мові. А справдї що ж би воно могло бути? Не можна в ньому постерегти ніякої натяки на три, бо — вже не говорячи про руську мову або хоч німецьку — три по-мадярськи három, дїлити на три — harmadolni. Коли вже випадає шукати мадярської етимольоґії, так можна згадати слово dézsma (з латинського decima) „десяток, десятина", звідкіль могло постати в мові угорської Русі „дежмувати" [1]). Тале ж це б було вже „дїлити на десять".

Буває й такий роздїл у господарству, тільки не на своїй землї, а на чужій, коли хлоп, арандуючи свій лан, платить панові десятину всякого збіжжа, що вродиться на тім лану. Чи цёму так, чи інакше, нехай рішать знавцї господарських відносин в Уграх, а я прошу не шукати в тїх віршах, що подаю нижче, нїчого більше від прикладу того, що могло бути в цїй новелї за тїх часів, коли вона вийшла з уст свойого автора або, може, з-під його пера, бо в вісміскладових трохаїчних віршах кохаються сусїди Русі, а саме Поляки, Чехи та Мадяри, а в руську пісню вони ввійшли не без уплиу штуки, та й досї не тільки яке небудь „Всї покою щиро прагнуть", що, як усї знають, написав Мазепа, але й „У сусїди хата біла", що співається скрізь, не говорячи про вальсове „Баламуте, вийди з хати", мають у собі щось ненароднього, неруського. Усї тї слова новели, що я їх ізмінив або перемістив, помічено цифрами та поставлено під текстом, окрім додатків ( ) и викидків [ ].

Пішол йęден хлоп (до пана)
ріпу бра́ти на напса́му [2]).—
Йак ви́брал йęй, (так) оха́бил [йęй],
(пішол домім, шьа забавил).
Жéну ва́гнал, і(ші) сипа, 5
жéби ріпу дежмува́ли [3]).
А паро́бок та́к шьа гньівал,
жé му трéба ба́рз [4]) робити:
„Ма́мо мо́йа, што́ вам рéчу,
жé йа ріпу не розмéчьу". 10

---

[1]) Так і звучить се слово. „Дежлувал" (л зам. м) се друкарська помилка. *Ред.*

[2]) за трéтьę

[3]) до то́го па́на, жéби йо́му подежлу̂вал ріпу [4]) ду́же

„Си́ну [мій] льу́бий, йа́ то не́ дзба́м,
а́ле о́тец нас бу́де кльал“ [1]).
„Не біийте шьа, ма́мо (мойа);
йа шьа од нього не бо́йу“.
„Але, си́ну, йа́ шьа бо́йу, 15
бо йа зва́ду та не хо́чьу“.
А син ма́тьір не послу́хал,
лем на сво́йім спра́ву зро́бил.
При́шлі о́ни та до до́му,
гва́рит [2]) мужо́ві свойо́му: 20
„Чу́йеш, му́жу, што́ шьа ста́ло,
же син ме́не [3]) не послу́хал“.
А муж же́ну так гірко кльал,
што аж на́ ньу зи́ма при́шла.
„Му́жу [мій] льу́бий, (чім йа винна?) 25
не послу́хал ме́не твій син“.
А він си́на ньіґда не́ кльал,
лем на же́ну шьа вине́рал:
„Заплать мо́йу плацу гірку,
бо, кедь ньіт, та (йа) тьа забийу“. 30
А о́на шьа барс страши́ла,
його́ ріпу заплати́ла:
„Запла́чьу тьі, лем шьа не́ вадь,
ходз і зу́мру пільа те́бе“.

Вся новела має в собі 34 вірши (коли б тут скрізь можна говорити про вірши). З них три перероблено з голої прози, у трох замісць одного виразу поставлено інший, в шісті слово додано або викинуто, в одному доповнено половину, один пригадано цілий зарад того, що такі вірши компонуються по двох. Значиться, в загалі так або інакше перекуто не мало. А все ж таки 21 вірш, себто більшість, востались без усякої одміни. Окрім того рими та ассонанци на певних місцях непохибно вказують на віршовий стрій цілого оповідання. Що й після всіх тїх ізмін і замін ще в тексту не все гаразд, про те не може бути ніякої суперечки, бо не тільки вірш 20, як було

[1]) Порівняй такі рими в мадярських піснях, як
Lesz nekem is víg napom még:
boru után derűl az ég.

[2]) та повіла. Але й так, як написано вище, не все до ладу, бо не видко, кто „гварит“, и вірш не має цезури.

[3]) мо́йе слово.

вже помічено в „крітічному аппараті“, зоставсь без цезури, але й не меньче ніж у трох парах не можна ніяким робом вишукати хоч аби-який слід кінцьового співзвучча. Щоб оцінити та зважити ті обідви вади, треба роздивитись у піснях того самого характеру, як ця новела, торіч народніх по спожиттю, але особним та не зовсїм простацьким по вийстю, на що нам указує їх більше чи меньче штучна форма. В таких піснях цезура після четвертого складу, хоч рідко, а все ж таки іноді не заховується, на пр.

Ще з чумачень- ка сміється,

що й чутно зараз у співу. Тим-то воно й буває так рідко. Але, хоч рідко, все ж таки трудно рішити, чи в в. 14 варто з-за цезури переставити слова так, щоб було

йа од нього шьа не бойу.

Що належить до співзвучча в кінці кожної пари вірший, воно хоч би в тій самій пісні —

Ходив чумак по риночку
Та пив собі горілочку —

ніде не занедбано. Та й у загалї без цього ледві знайдеться яка-небудь українська пісня не з тих, що привязани до певних звичаїв або певних пригід.

Про восьмискладові вкраїнські вірши писав позаторік Б. Д. Гринченко в 1-ому тому „Записок українського наукового товариства у Київі“ з поводу старої пісні про Дорошенка, з якої повстала славетна народня пісня вже не стільки про нёго, скільки про того, що й не міг бути з ним укупі, — про Сагайдачного-необачного. Зрозуміла річ, що ця пісня вийшла з двох джерел, з котрих одним були вірши про Дорошенка. А друге? чи то була яка невідома народня пісня, чи теж вірши? Коли народня пісня, чому ж вона так щільне причіпилась до вірший, що й їх переробила по свойому взору? Одповідь на це питання залежить найбільш од другого: який був її зміст, та яка була її форма? Що до змісту, то певно він не міг складатись тільки з того, що Сагайдачний проміняв жінку на тютюн та люльку, бо й не варто про це компонувати особливу пісню й не було б такої причепки, щоб привязати цю кумедну пригоду до оповідання про Дорошенків похід. Але саме имя Сагайдачного, про якого співець, може, знав сливе тільки те, що він був колись воякою, як Дорошенко, хиба не вистачало для злучення

вірший із піснею? Навряд, бо між одним, що „веде своє військо“, і другим, що „проміняв жінку“, лежить така безодня, через яку трудно перехопитись без певного мостика. Коли вже була яка народня пісня про Сагайдачного, так її головним змістом мало бути оповідання про той взірець його невдалости в війнї, що й заклейнив його в народньому поданню прізвищем „необачний“. А коли зміст тієї піснї був такий, то звідтіль визначається й її форма, бо такі піснї складаються коломийковими віршами, як піснї про Савву Чалого, про Нечая, про Морозенка, або вільними, які привласнюються так званим „думам“. Як у тім, так и в другім разї трудно признати, що народня пісня могла злитись із 8-складовими віршами, згубивши безслїдно свою первістну форму. Значиться, треба триматись такої думки, що

А по заду Сагайдачний

и т. д., де 8-складовий вірш чується ще й досї в початку кожної строфи, розгорнулось у співу з таких самих 8-складових вірший, в яких уложена й пісня про Дорошенка. А коли цьому так, можна гадати, що перше, ніж явилась та народня пісня, в якій ці два гетьмани виступають укупі, була така віршова пісня, що зложилась із початку та з кінця двох різних пісень того ж характера, одної — про Дорошенка, другої — про Сагайдачного. Доказом того, що такий прототип народньої пісні справдї міг бути на світї, нехай послужить оцей покус, звичайно більш лїтературний, ніж науковий, а все ж таки, може, не залишній для питання про вийстя тієї піснї.
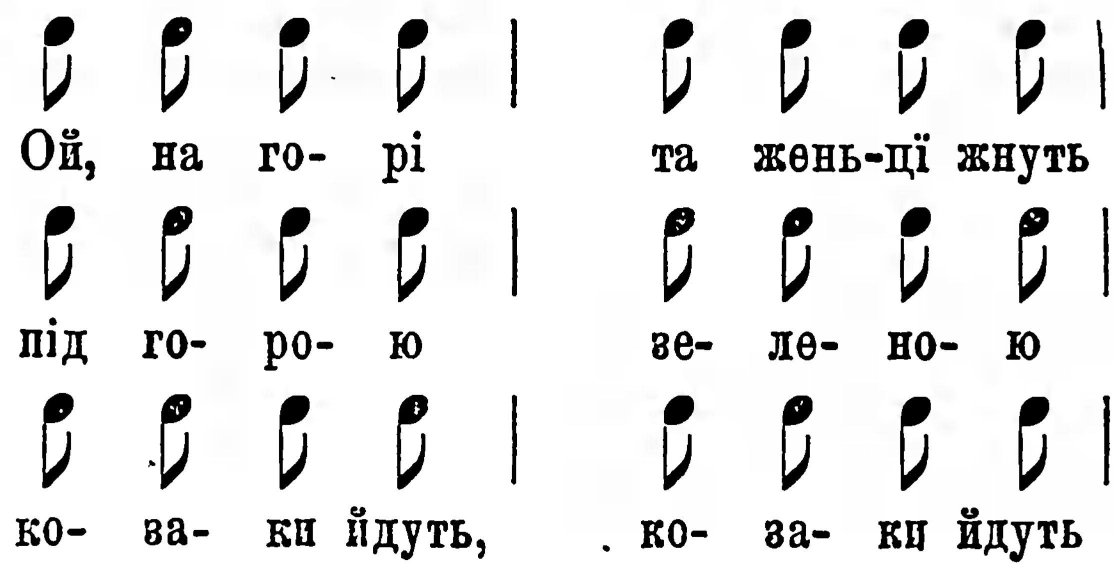
Ой, на горі та женьцї жнуть,
під горою козаки йдуть:
По переду Дорошенко
веде війско хорошенько;
По середу пан хорунжий, 5
під ним коник сильний дуже,
А по заду Сагайдачний,
Сагайдачний необачний,
Що проміняв свою жінку
на тютюнець та на люльку. 10
„Ой, вернися, Сагайдачний!
ой, вернися, необачний!
Візьми собі свою жінку,
Віддай менї тютюн, люльку“.

„На-що жінка	ще в дорозі?	15
я на коні,	не на возі.	
Тютюн, люлька,	як рушниця,	
козакові	знадобиться“.	
Ой, хто в лісі,	відзовися!	
ой, хто в темнім,	одкликнися!	20
В кого люлька,	набий повну	
та викреши	швидче вогню,	
Пороздмухай,	затягнися,	
кури собі,	не журися.	

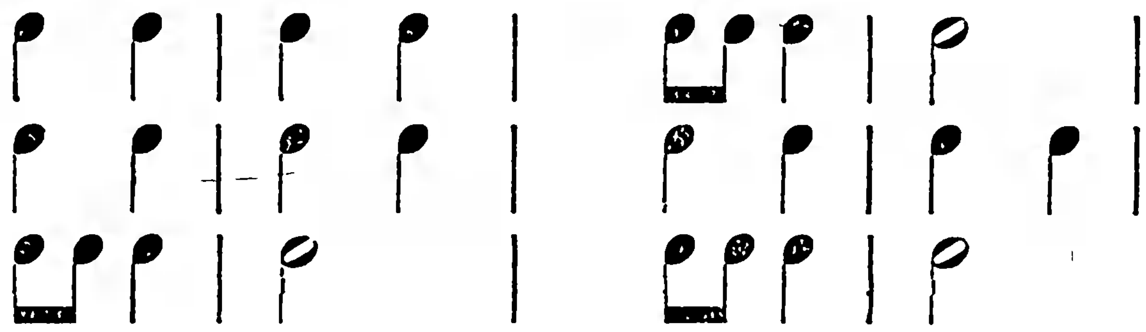
Мабуть, усякий, хто прочитає ці вірши, аж руками розведе: „Та це ж чиста вигадка!“ Эге ж; аби не дурниця. Певне те, що з цеї вигадки добре вияснюється той шлях, яким ішов народній співець, перекладаючи вірши в пісню. Знав він їх не з книги, а з чужих уст и тим памятав найкраще першу частину, торіч до в. 15, де починається відповідь Сагайдачного, а що він чув далі, з того затримались у його памяті більше думки, ніж слова. А все ж таки з в. 15 (коли в нім хоч останнє слово не вигадано, а пригодою знайдено) співець неначе запомнив не тільки думку, але й звук, без чого, може, намісто звичного „панькатись“ або „падькатись“ не поставив би „возитись“. А почали вірши перероблятись у пісню, мабуть, таким способом, що половини кожного другого вірша розокромились та постали буцїм особливими віршами, про те не коротшими від перших, бо кожна половина співалась по двічи. Але, як співати те ж саме по декілько разів не було гаразд, друга половина вірша почала одмінятись од першої: замісць

	під горою,	під горою
співалось		
	під горою	зеленою,
замісць		
	веде військо,	веде військо
пригадувалось		
	веде військо	запорізьке

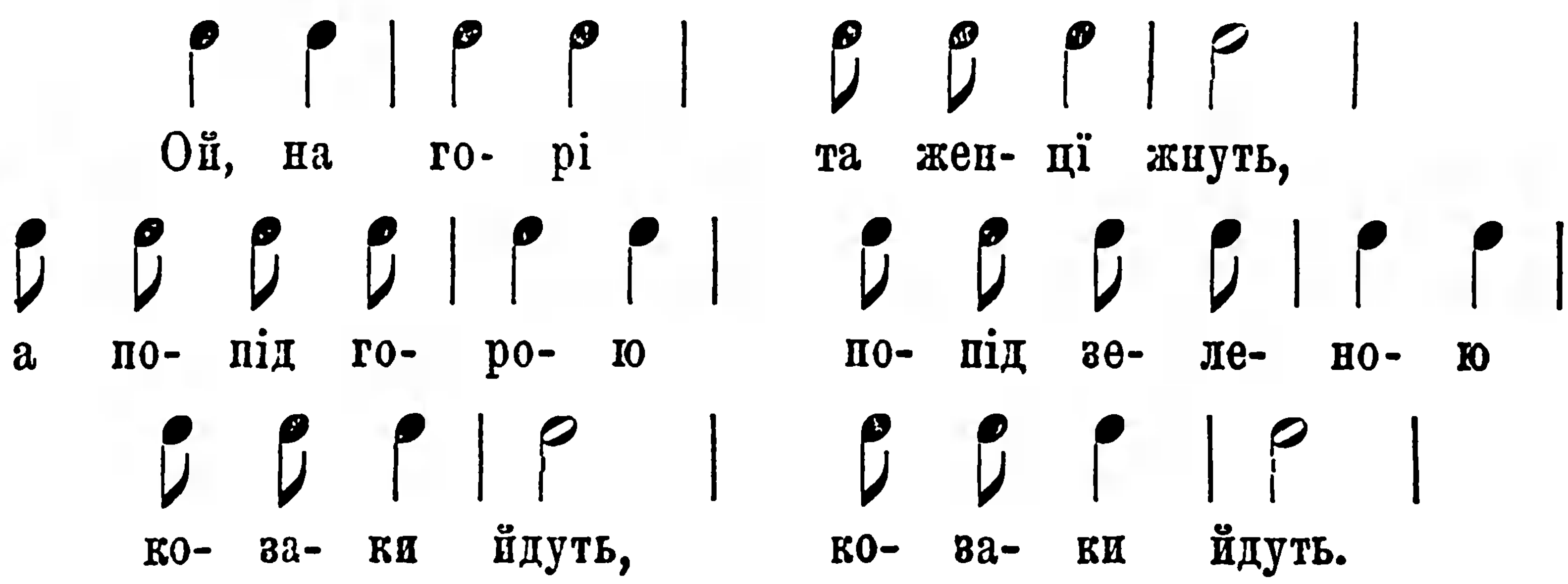
і т. д. Але так діло могло йти тільки дотї, покі спів був іще такий простий, що не вимагав більше нот, ніж було складів у віршах. Тале ж народня музика не охоча до кайданів, у які її заковують розмовні склади, и не пройде багато часу, як вона хоч у найштучнійшій пісні декотрі з них протягне та ще іноді розібє в дві ноти, а коли пуститься в викрутаси, то й додасть нових у самому тексту. Так то й у нашій пісні з якого-небудь
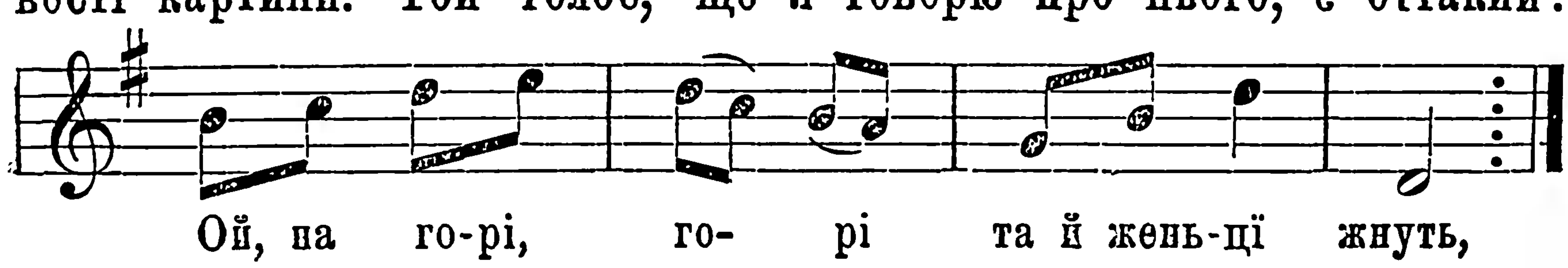

зробилось на пр.
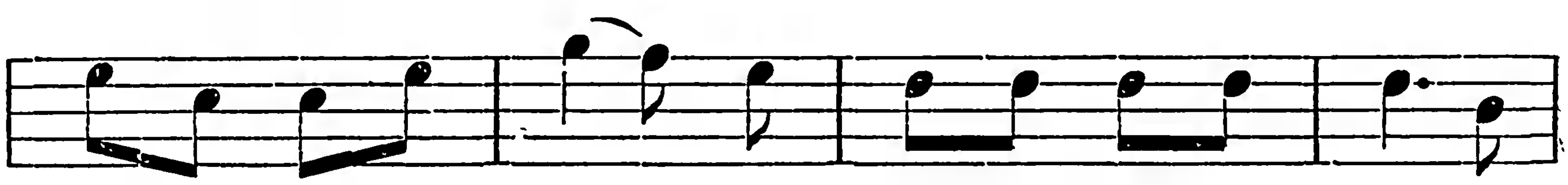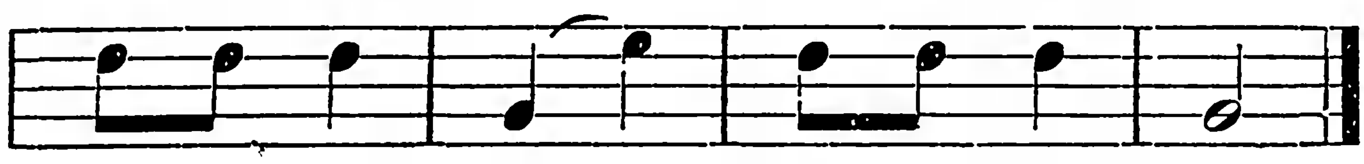

а далї вже з деякими одмінами в тексту

У такому ритму, тільки з повторенням і першого вірша, співається оця пісня найчастїйш, хоч і на різні голоси. З тїх її голосів, які менї доводилось чути, трохи відрізняється ритмом той, що в нім немає вже й слїду тієї поважности, яка, одповідно до змісту перших строф, виказується в інших голосах, а блищить веселе жартування, очевидячки, з тієї причини, що для цього співця правим змістом пісні було вже те, що належало до Сагайдачного або, говорячи докладнїйш, навіть не до нього, бо його справжну діяльність було віддавна забуто, а до міни жінки на люльку, але Дорошенко з хорунжим здавались якимсь уводом, що його значення не йде далї цілости й жвавости картини. Той голос, що я говорю про нього, є оттакий:

Щоб затримати той самий ритм у дальших трох строфах, у перший вірш кожної вставляється слівце „іде“, а в останніх потрібна довжина вірший осягається повторенням тїх слів, що на них випадають дві други вісьмини першого такта. І все співається швидко та жваво. А про те ритм більш не дробився, і слїд 8-складових вірший заховався в піснї в супор виразній одмінї її колишнього характера, в супор навіть і тому, що перша половина другого вірша — лїчучи по віршовій редакції — розгорнулась у цілий вірш краковяковий, чи такий, як

Ой, за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким,

у якім зложено багато пісень без іншого варіанта ніж те дроблення ритму в кіньцю першої половини другого вірша, що зустрічається у тій самій піснї, а саме:

Там орала дївчинонька воликом чорненьким,

і не відрізняється від коломийкового вірша.

Кінчаючи це доволї таки відважне метикування, скажу ще раз, що я й сам не можу признати свою аби-яку горожу за справжний будинок. А все ж таки менї здається, що вона споруджена не на голому піску, бо з нього де-не-де витинаються й каміння, так або інакше здатні до будівлї. Правда, що їх мало та не счеплено їх тїсно, без перемежків. Тим я би й не подумав не тільки що оголошувати ці... скажу, як перш: вигадки, а й займатись їми для себе самого, коли б не якась потайна надія, що, може, яка небудь довтїпна та вчена людина, проходячи мимо тієї вбогої будови, зупиниться, всміхнеться, а потім, почухравши потилицю, скаже: „А що, коли й справдї...?“ та добере того, чого треба для будування, і на тім місцю поставить заправську каменицю.

Аріянський соймик в Киселині на Волини в маю 1638 р.

(Причинок до історії аріянства на Україні).

Подав **Вячеслав Липинський.**

Початок 1638 р. приніс важні зміни в становищі аріянства, як в корінній Польщі, так і в українських землях Річипосполитої. Сойм, розпочатий 10 марця, не віщував нїчого доброго всім дісідентам. Католицька реакція встигла стати вже на твердий ґрунт і, прокотившись широкою хвилею по всій польській державі, зуміла в значній мірі відвоювати католицькій церкві утрачені нею під впливом недавнього реформаційного руху впливи. І сойм 1638 р. тільки відбив в своїх нарадах загальний настрій шляхетського народу. Переповнений палкими суперечками між католиками з одного боку, а не-католиками — православними, протестантами, аріянами — з другого, він мав особливо сумні наслїдки для сих останнїх.

Королївський мандат, що за волею сенату і сойму зносив на віки аріянський „збор" і школу в Ракові, звертаючись в першій мірі проти ракївського дїдича — подільського воєводича Сенїнського — і ракївських „мінїстрів" [1]), одночасно нападав на саму релїґійну доктрину і сим в корінні підтинав правне становище аріян в Річипосполитій [2]). З того часу се становище стає чим раз гіршим доти, доки соймова постанова 1658 р., потверджена соймами 1659, 1661 і 1662 рр., зовсім

[1]) Се слово будемо вживати й далї, як загально прийняту у аріян назву для своїх пасторів.

[2]) Копія сього декрету в Архіві Чарторийских у Кракові, Cdx. 2476, f. 4.

не знесла аріянства в Річипосполитій, а членів сеї „безбожної секти“ не засудила на вічне вигнаннє з вітчини.

Сї 20 літ, що відділяють собою обидві згадані соймові постанови, переповнені боротьбою аріян за своє істнуваннє, веденою з напруженнєм всїх сил, аби тільки вдержати себе на поверхнї розбурханого релїґійним фанатизмом тодїшнього суспільства. В сїй боротьбі, бажаючи захистити себе від переслїдувань підюжуваного проти „нурків“ [1]) польського католицького народу в корінній Польщі і під примусом правительства, що з незвичайною для нього енерґією заходилось проводити в житє постанови 1638 р., аріяне переносять на якийсь час центр своєї діяльности серед безпечнїйшу, як їм здавало ся, православну стихію, еміґрують — можна сказати — на Україну, а в першій мірі на Волинь і Київщину. І власне трийцяті роки XVII століття (збор в Люблинї знесено 1635 р., в Ракові 1638) являють ся з сього боку переломовим моментом в життю не тільки польського, але й українського аріянства, котре тодї саме набирає більшої, реальної сили та при помочи вигнаних з Польщі своїх одновірців намагаєть ся в далеких „від світа“ і центральної власти українських закутках сотворити нові огнища культу і пропаґанди своєї переслїдуваної віри [2]).

---

[1]) Глузливе призвище аріян від їх звичаю хреститись через „понураннє“ в водї.

[2]) Розумієть ся, і перед тим були вже в Українї „збори“ і школи, були й горячі сторонники „новаторства“, але центр руху, головні його огнища лежали все поза межами України — в Пінчові, Люблинї, Ракові — на Україну заходили лише слабі його відблески, далекі відгомони; нововірцї у нас були в ті часи, як каже проф. М. Грушевський, „явищами досить рідкими, одиничними“ (Історія, т. VI, ст. 423). Про сї аріянські „збори“ XVI-го і першої чверти XVII-го вв. ми знаходимо лише коротенькі згадки у аріянських мемуаристів та історнків, одиноких майже джерелах до історії тодїшнього аріянського руху в Українї. Весь звісний нам актовий матеріял (майже в цїлости, як досї, зібраний д. Ор. Левицьким в VI томі, І части Архива Ю.-З. Росії, К. 1883) відносить ся за малими виїмками до часів по 1638 роцї і се почасти може служити доказом, що тільки тодї аріянство в Українї стає поважнїйшою „житєвою“ силою. Означити в загальних рисах число аріянських зборів і час їх заложення ми можемо, комбінуючи данї, зібрані в найповнїйшій працї про українське аріянство д. Ореста Левицького (передмова до вище згаданого тому Ар. Ю. З. Р. і в „Київській Стар.“ т. II, 1882), з даними инших праць, як давнїйшої Лукашевича (Dzieje kościoła wyzn. Helweckiego w Mał. Pol., Poznań 1853) і новійших: Моравского (Arjanie Polscy, Lwów 1906), Тад. Ґрабовского (Literatura arjańska w Polsce 1560—1660, Kraków 1908), а особливо

Деяке світло на історію власне сього переломового моменту може кинути лист написаний 28. V. 1638, отже безпосередно по раківській катастрофі, зібраними в Киселині аріянами до Криштофа Радзівила, воєводи виленського і гетьмана великого.

Г. М. (H. M[erczyng]. Zbory i Senatorowie protestanccy w dawnej Rptej, Warszawa 1904), котрий, зібравши всї звістки роскидані у аріянських історйків і мемуаристів, подає список всїх аріянських зборів у Річипосполитій. Сї дані використав проф. Грушевський для свого (найповнїйшого досї) катальоґу всїх загалом „протестантських громад на Українї“ (Іст. Укр.-Р. VI, 624). Провіривши їх відносно зборів аріянських ще й доступним для нас джереловим матеріялом і доповняючи їх подекуди місцевими традиціями (зібраними в „Słownik-у geograficzn-им“) мати-мемо такий образ поширення аріянства в Українї. Перед трийцятими роками XVII в. були на Волини і Київщинї (покинаємо дуже гіпотетичні звістки про аріянські громади в инших укр. землях, в котрих аріянство не поширилось нїколи) збори в Черняхові Немиричів (Житом. пов., крім хронїкальних з тих часів ще і документальні дані з 1611 року: запись Пересєцкого, Левицький op. cit., 163, і з 1618: запись в „штамбуху“ Любенєцкого — про се джерело буде низше — Петра Стоїньского „мінїстра“, „Melanopoli in palatinatu Kijoviensi“ — а не „Cesaropoli“, як хибно відчитав д. Г. М., op. cit. p. 120. Про дані по 1638 р. тут і далї в сїй першій катеґорії зборів ми не згадуєм), Киселинї Чапличів (Володимир вол. пов., докум. дані з 1618 р.: запись М. Твердохліба „киселинського мінїстра“ в „штамбуху“ Любенєцкого), Гощі — Гойских (острожськ. пов., докум. дані з 1618 р.: запись Криштофа Стоїньского „pastor pro nunc Ecclesiae Hoscensis in Wolhynia“, в „штамбуху“ Любенєцкого), Ляховцях Сенютів (Остр. пов. Докум. дані з 1627 р.: Арх. Ю. З. Р. I 6, № 234), може дуже недовго в Одерадах (Луцьк. пов., документ з 1599 р. в I 6 Арх. Ю. З. Р. каже тільки про спустошення церкви і захват маєтку Станїславом Кандибою, аріянином), правдоподібно в Острозї і Староконстянтинові (візитациї Шмальца в 1617 і 1618 рр., vide Г. М. op. cit. p. 113 і 117), може ще в Шпанові Чапличів (лише хронїкальні згадки в історії Любєнєцкого і у Bock'a, аріянського історика кінця XVIII в., vide Г. М. op. cit. p. 118) і Хмельнику на Подїлю, котрий, якби вдалось провірити звістку Ролле (Opow. Hist. s. III, t. II, p. 214, джерел не вказано, пор. „Słown. Geogr.“, т. XV, ст. 308: Балїнський і Липинський „Staroż. Polska“, т. III, ст. 202), був би одиноким подільським аріянським збором.

В трийцятих роках і пізнїйше повстали ще збори в Бабинї (Острож. пов Докум. 1633 р. у Левицького, op. cit. 145), Береску (Володимирвол. пов. недалеко Киселина, док., починаючи з 1640 р. Арх. Ю. З. Р. I 6, № 307 і инші), Іваничах (Володимирвол. пов., докум. 1648 р. Арх. Ю. З. Р. I 6, № 326), Рафалївцї (Луцьк. пов., докум. починаючи з 1646 р. Арх. Ю. З. Р. I 6, № 322 і инші), Собіщинї (Луцьк. пов. коло Рафалївки, док. з 1646 р. А. Ю. З. Р. l. c.) і в отсих місцевостях, про котрі хоч не маємо актового матеріялу, але маємо певні

литовського. Лист сей найшли ми в архиві кн. Чарторийских у Кракові, де він зберігаеть ся в оригіналі в кодексі, що обіймае папери і листи Радзївилів [1]). Подаемо його тут в цілости, як цікаву взагалі характеристику до історії нашого аріянства.

Jasnie Oswiecone Xiążę Mcwy Panie Wojewodo Wilenski
Nasz wielce Mcwy Panie.

Jakos W. X. M. pote wszytkie czasy trudne Rzeptey przy Oyczystych swobodach zostawować się raczył, nikomu w Oyczyznie tayno byc nie moze, nam zaiste żywem swiadkom y spectatorom, y zarliwa chęc y usilne conatus y nie ustawaiące prace, y odwagi W. X. M. tak są wiadome ze y sera posteritas ktora kazdemu sine labe invidia suum rependat decus wpotomnych wiekach o tem nie będzie milczała. Lecz z osobna coś W. X. M. nam y nostrae Communitati toties niewinnie dla sumnienia ucisnionem we wszytkich raziech złych okazowac publice et privatim raczył tak iest głęboko na sercach naszych napisano ze iako przed Panem Bogiem o ktorego się to opiera tego zapomniec nie mozemy: tak y W. X. M. za kazdą okkazią to chętnie przyznawac y za to unizenie dziękować nie omieszkiwamy. Co y teraz praesentibus uczyniwszy, izesmy znowu swieżą ranę y niezwyczayną w Narodzie naszem oppressią, na przeszłem seymie odniesli a to w sprawie

(розуміемо під сим подані у кількох сучасних аріянських істориків та мемуаристів і взаїмно доповняючі себе) хронікальні дані: Берестечку (Дубенськ. пов., згадки, починаючи від 1643 р. Г. М. op. cit. p. 106, Стецький „Wołyń", t. I, p. 151), Дажві (Вол-вол. пов., недалеко Киселина, згадки в 1646 р. Г. М. op. cit. p. 107), Галичанах (Вол. вол. пов., згадки в 1643 р. Г. М. op. cit. 107, пор. „Słownik geograficzny" sub voce і Левицький, op. cit. ст. 144), Тихомлї (Остр. пов. Згадки в 1641 р. Г. М. op. cit. p. 113, Левицький op. cit. 146, пор. Стецький op. cit. t. II, p. 17), Ушомирі (Житом. пов. Згадки в 1643 р. Г. М. op. cit. p. 119), Шершнях (Радомисль. пов. Згадки в 1639 р. Г. М. op. cit. p. 118, Левицький op. cit. ст. 166) і може в Сокулї, alias Курчицях (Новоградвол. пов., одинока згадка в „Historja Reform. Polonicae" Любенецкого p. 277: „Socolja seu Curcicia", пор. „Słown. Geogr." sub „Kurczyce"). Школи перед 1630-ми рр. були в Гощі (Левицький op. cit. ст. 144) і Киселині (про се низше). В 1638 р. в Киселині місце школи займае академія, а крім того в ті часи повстають школи при зборах в Бабинї (Lubieniecki op. cit. 277), Береску (Левицький op. cit. 144, Г. М. op. cit. 106), Ушомирі (Г. М. op. cit. 119) і Черняхові (Г. М. op. cit. 107). Як бачимо, за останні кільканадцять літ свого істнування в Україні (до повстання Хмельницького 1648 р.) аріянство поширилось у нас більше, як за весь попередній шестидесятилїтній (1570—1630) період.

[1]) Cdx. 2573, № 47.

I. M. P. Sienienskiego Wojewodzica Podols. s ktorem y sam Decret y do niego wszytek proceder y summarius processus iako iest y prawu pospolitemu y zosobna Dissidentium wolnosci szkodliwy y pełen praeiudicy rozumiemy ze W. X. M. sam wysokiem baczeniem swem uznawac raczysz; dla tego hac gravi et subita tempestate srodze afflicti choc z łaski Panskiey animo non deiecti do W. X. M. z unizoną prosbą o radę y pomoc uciekamy się uzywszy iednego s posrodka siebie I. M. P. Samuela Przypkowskiego sługi W. X. M. aby dostateczną o tey sprawie relatią W. X. M. uczyniwszy czegobysmy sobie w niey zyczyli dostateczniey wyłozył y wzaiem od W. X. M. coby nam w niey extremae oppressioni zabiegaiąc czynic expediret wyczerpnął. Widziemyc my to ze per latus nostrum inszy I. M. P. P. Dissid: petuntur y kiedy się to antemurale w nas padac pocznie tem szkodliwem y niepohamowanem malevolorum zapędom o same mury inszych I. M. P. P. Dissid: oprzec się przydzie iednak y my chcąc się iakokolwiek ratowac do W. X. M. uciekamy się mocno temu wierząc ze Pan Bog W. X. M. in tanto dignitatis Rzeptey Naszey fastigio tak wysoko posadziwszy na te złe czasy iey zachowac raczył, abys W. X. M. y Oyczyznę wysoką radą y powagą dzwigac, y nam dla sumnienia afflictis spem ferre chciał y przes to obfitą Pana Naywyzszego w niebie nagrodę sobie uskarbił. A my za zdrowie, szczęście W. X. M. y wszytkiego zacnego domu y wysokiey familiey Xiązecey wszytkie ornamenta Pana Boga prosząc z unizonemi posługami naszemi w łasce W. X. M. oddawamy się. *Dan w Kisielinie 28 Maij Roku 1638.*

Waszey Xiązecey Mci Nam wielce Mcwgo
Pana zyczliwi przyiaciele y powolni słudzy

Jerzy Niemirycz mp. na Czerniahowie. Andrzey Czaplic Szp. Dep.: Woy Wołynskieo. Adam Hulewicz Woiutynski mp. Stefan Liniewski Sędzia Grodz. Włodz. mp. Krzysztoph Wiszowaty mp. Tobiasz Iwanicki z Jwanicz mp. Krzysztof Lubieniecki z Lubienca mr. mp. Jonasz Szlichtynk z Bukowca Mr. Joachym Rupnowski z Rupnowa Minister. Christoff Stoinski Minister mp. Krzysztof Rudnicki Minister. Andzel (?) Rogala Zwareszyna (sic!). Mikołaj z Rostkow Rostek mp. Piotr Krolewski mp. Stefan z Rostkow Rostek mp. Piotr Lubieniecki z Lubienca mp. Jerzy Czaplic Szpanowski mp. Alexand. Czaplic Szpanowski mp. Paweł Lubieniecki z Lubienca mp. Jakub Lubieniecki z Lubienca mp.

Як бачимо, декрет проти раківського збору і школи, виданий 19 цвітня, вже в маї був фактично виконаний. Протестация внесена 30 цвітня, котра ґварантувала при тім шляхецькі права засуджених і котру крім аріян: Немирича, Гулевича, Чаплича, Шліхтинґа, Кохлевского — кальвінів: Радзївила, Ґорайского —

підписали ще православні, як наприклад кн. Григорій Святополк Четвертинський, і деякі католицькі посли (Тишкевич, Абрамович) [1]), не мала ніякого реального значіння і в результаті, ледве пройшов місяць від часу видання сеї постанови, як ми вже бачимо більшу частину тодішніх визначнійших аріян в Киселині під захистом болот, лісів та пісків, що оточують зі всіх сторін маленьке сумне волинське місточко.

Сей перший по раківській катастрофі аріянський соймик в Киселині, один з тих, в котрих „становленню" обвинувачувано Чапличів два роки пізнійше [2]), представляв ся як числом, так і добором своїх участників дуже поважно. Між ними бачимо голову і провідника тодішнього аріянства в Річипосполитій Іону Шлїхтинґа з Буковця, широко звісного вже тоді не тільки в Польщі але і в Европі автора богатьох теольоґічних і полемічних праць, а славного пізнійше своїм, написаним і зараз же того самого 1646 року на кілька мов перекладеним, „визнаннєм віри", котре прийняли одноголосно всї аріянські збори в Річипосполитій [3]). Вплив творів сього довголїтнього і невтомного борця за аріянство був такий великий, що їх наказано було 2. V. 1647 р. в Варшаві публично спалити, а самого їх автора після конфіскати маєтку засуджено на вигнаннє [4]), де він і помер 1661 р., повернувши ще перед тим на короткий час до Кракова тоді, коли се місто зайняли були Шведи. За Шлїхтинґом ідуть инші мінїстри, отже Криштоф Любєнецкий з Любєнця, батько історика аріянства Станїслава, людина з широкою европейською освітою, здобутою в Бельґії, Анґлії, Франції і Німеччині [5]), прославлений вже тоді своїм діспутом, зведеним на жаданнє Юрія Немирича з єзуїтом Дружбіцким; на соймик приїхав він з Селищ, з під Люблина, де він тоді

[1]) Т. Ґрабовский: „Liter. ar. w Polsce", Kr. 1908, p. 462, Ор. Левицький op. cit. 152, пор. Г. М. op. cit. p. 116.

[2]) А. Ю. З. Р. I[6], ст. 759. [3]) Ґрабовский op. cit. p. 443.

[4]) Моравский: „Arjanie Polscy", Lw. 1906, p. 171.

[5]) Ркп. Арх. Чарторийских № 1403 п. заг. „Pamiętnik przyjaciół Andrzeja Lubienieckiego". Се невеличка книжка, в котру вписували свої прізвища з відповідними „сентенціями" приятелї сього визначного аріянина в часї переважно 1618 і 1619 рр. При деяких є цікаві біоґрафічні дані, напр. при цитованім підписї Криштофа Любєнецкого дописано: „feliciter ex Belgia, Anglia, Gallia, Germania redux 11 Augusti 1619" (f. 209). Се незвичайно важне для історії аріянства джерело (на жаль багато місць в ньому замазано навмисне фарбою, м. б. з остраху перед переслїдуваннями) звемо в скороченню „штамбух" Любєнецкого.

саме був міністром і де помер 10 літ пізнійше в 1648 р.[1]) Йоахим Рупновский з Рупнова, міністер в сусідньому Береску[2]), а по знесенню в 1644 р. береського збору — в Галичанах[3]). Криштоф Стоїньский, ще в 1618 р. міністер в Гощі[4]), пізнійше в Черняхові у Юрія Немирича[5]) і врешті в 1648 р. у Юрієвого брата Степана[6]); людина з великою освітою і енерґією, один з визначнійших апостолів аріянства в Україні, з котрим навіть православний Адам Кисіль охоче „раду мав“[7]), а Юрій Немирич нагороджував щедро за діяльну поміч в його заходах коло поширювання науки Социна наріднім київськім Полїсї[8]). Врешті Криштоф Рудницкий, міністер в Суражі на Підляшю[9]).

Поруч міністрів, отсих представників аріянського „духовенства“, бачимо на соймі і можних світських протекторів „социніянської науки“, котрими фактично державлось в шляхетській Річипосполитій переслідуване аріянство. На чолї їх стоїть Юрій Немирич, горячий оборонець своїх одновірців не тільки на соймах, соймиках, в ґродах і трибуналах, взагалї в публично-державному житю, але й в палкій тодїшній релїґійній полеміці, автор полемічних листків, „якихось скриптів“, написаних „in contemptum“ пануючої віри, про котрі доносив католицькому духовенству Януш Тишкевич[10]) і котрі мусїли кружляти між ласою на таку лїтературу тодїшньою читаючою суспільністю. Крім того написав він ще кілька теольоґічних праць, як „Periphrasis et paraphrasis Panopliae christianorum“[11]), Komentarz na listy do Efezów“ і врешті „Modlitwy i hymny“ аріяньскі, видані тільки в 1653 роцї[12]). Сам протектор черняхівського збору в київськім воєводстві, заложеного ще його батьком Степаном, і фундатор школи при сьому зборі, на соймику в Киселинї опинив ся сей голова українського аріянства по дорозї до свого Черняхова, вертаючи зі сойму з Варшави, де перед виїздом вніс він до актів протест проти антіаріянської соймової

---

[1]) Morawski, op. cit. p. 136 i 138.
[2]) Левицький op. cit. 153 і док. № 308 і 319.
[3]) Моравский op. cit. 165. [4]) „Штамб.“ Любен. f. 111.
[5]) А. Ю. З. Р. № 314 і 315. [6]) Левицький op. cit. 173.
[7]) Кн. гр. Луц. 1644 р., № 2483, цит. у Левицького op. cit. 159.
[8]) Ib. 166. [9]) Г. М. op. cit. 118. [10]) А. Ю. З. Р., I[6], ст. 782.
[11]) Левицький op. cit. p. 167.
[12]) Лукашевич „J. Niemirycz“, Bib. Warsz. 1860, t. II, 370.

постанови [1]). За сміліость своїх переконань зненавиджений ультракатолицькою шляхтою він незабаром, почавши з доносу в богохульстві, зробленого на нього Янушем Тишкевичем, воєводою київським і старостою житомірським, стає предметом переслідувань [2]). І так сього ж самого таки 1643 р. його обвинувачують в переховуванню у Черняхові трьох Стоїньских, аріянських міністрів, і ширенню аріянської секти [3]). Дякуючи заступництву Лещиньского, референдаря коронного [4]), йому на разї вдалось збути ся біди, але вже в 1646 р. його засуджують таки на 10.000 черв. зол. кари і наказують йому закрити збор і школу в Черняхові [5]). Бажаючи м. б. захистити себе від чим раз острійших переслідувань, Немирич їде за границю, де ми вже його бачимо того самого 1646 р.[6]), але незабаром вертає і бере участь в варшавському соймі 1648 р., на котрому доводить ся йому обороняти себе як аріянина від всяких напастей. Виданим пізнїйше звісним маніфестом Немирича до всїх дессидентів, в котрому він кличе їх до злуки з „восточною церквою", кінчить ся його участь в аріянському руху, а починаєть ся натомість нова фаза безпосередньої боротьби за полїтичні і національні права українського народу, веденої як не в рядах, то в близькому порозумінню з тодїшнїм найвидатнїйшим оборонцем сих прав — козаччиною.

За Юрієм Немиричем, тільки гостем на Волини, ідуть місцеві волинські пани-шляхта, як сам властитель Киселина Юрій Чаплич Шпановський, судія каптуровий волинський, син Федора Чаплича, судії земського Луцького [7]), горячий аріянин, частий гість в Ракові [8]) і участник важнїйших аріянських синодів, наприклад звісного Люблинського з 1612 р., де разом зі своїм братом Мартином з Береска виступав він як депутат від аріян, делеґований для порозуміння з кальвінами [9]); недавно, бо в 1635 р., покараний вежою присудом люблинського трибуналу в справі знесення люблинського збору, незабаром в р. 1644 він мав бути знов засуджений тим самим трибуналом на

---

[1]) Левицький op. cit. 165. [2]) А. Ю. З. Р. № 312.

[3]) Ibid. № 314 і 315. [4]) Ibid. № 316.

[5]) Левицький, op. cit. 173.

[6]) Арх. Чарторийских Cdx. 1372 „Dziennik Hieronima Moskorzewskiego" f. 87 і 196.

[7]) Бонецкий, „Herbarz", t. III, f. 270.

[8]) „Штамб." Любенецкого f. 107.

[9]) Лукашевич, „Dzieje kosc. wyzn. helw." p. 269.

інфамію і 10.000 чер. зол. кари за поширювання аріянства на Волини і фундацію нововірської академії в Киселинї [1]). З ним разом підписуєть ся на листї до Радзївила його син Олександр Чаплич Шпановський, пізнїйше після смерти батька в 1648 р. властитель Киселина [2]). Переконаний аріянин і людина з сильним характером, він не послухав ся присуду Люблинського трибуналу, котрий під страхом кари боронив йому далї ширити свою віру; за се сконфісковано йому Киселин в р. 1660 [3]), не вважаючи на заступництво і петицію подану за ним на соймі 1659 р. гетьманом Виговським і представниками Великого князївства Руського, з котрими у Олександра Чаплича, як і у Юрія Немирича, мусїли бути якісь, на жаль що до Чаплича докладно незвісні нам досї, близші зносини [4]). Третїй Чаплич, Андрій — депутат волинського воєводства — як він підписуєть ся, син Мартина Юрієвого брата, тодїшнїй властитель Береска і протектор тамошнього збору і школи, пізнїйший староста городенський, був обвинувачений в 1640 р. разом з Юрієм і Олександром в ширенню аріянства і виправданий в 1644 р. під умовою виректись всяких зносин з аріянами [5]).

Далї між волинською українською шляхтою бачимо Адама Гулевича Воютинського, представника одного з найчисленнїйших волинських шляхецьких родів, котрий дав аріянству богато прихильників, з хорунжим чернигівським (також як Чаплич і Немирич сторонником козаччини) Гаврилом Гулевичом на чолї [6]); Степана Линевського, судію ґродського володимирського і Товію Іваницького з Іванич, обвинуваченого пізнїйше в 1648 р. разом з Яковом Любенецким в ширенню аріянства і заложенню з иншими аріянами „публичного зґромадження або збору“ в тих же самих Іваничах [7]). До заакліматизованої вже тодї на Волини польської шляхти треба зачислити двох Ростків, Миколу і Степана, з котрих Степан підписує пізнїйше разом з волинським воєводством елекцію Яна Казимира [8]), а Микола, звістний нам вже в 1618 р. зі „штамбуху“ Любенецкого [9]) був м. б. сим з імени невідомим Ростком, що брав

[1]) А. Ю. З. Р. I⁶, № 319. [2]) Vol. Legum, t. IV, p. 106.

[3]) Бонецкий „Herbarz“ t. III, p. 271.

[4]) Памятники Кiев. Ком. т. III³, ст. 328, Левицький, op. cit. 177.

[5]) А. Ю. З. Р. № 319.

[6]) Vol. Leg. t. IV, p. 97: підпис Гов. Гулевича на Елекції „salva pace dissidentium de religione christiana sine omni disquisitione“: Памятники l. c.

[7]) А. Ю. З. Р. № 326. [8]) Vol. Leg. t. IV, p. 106. [9]) f. 133.

1605 року участь в аріянськім посольстві до Димитрія Самозванця разом з киселинським міністром Матвієм Твердохлїбом[1]). Далї, трьох представників численної аріянської родини **Любєнєцких**, найстаршого **Павла**[2]) і двох його небожів — **Петра**, діякона киселинського та береського збору[3]) і **Якова**, звісного вже нам помічника Товії Іваницького[4]); врештї **Роґалю** з **Варешина**, м. б. сина Яна, ожененого з богатою волинською дідичкою Мариною Гулевичівною[5]), а через те вже волинського землянина. Між ними опинив ся і втїкач з Польщі **Петро Кролєвский**, один з давних приятелїв Андрія Любєнєцкого[6]), що даремне старав ся втихомирити роззвірених жовнїрів, руйнуючих раківський збор підчас свіжої катастрофи[7]) і розуміеть ся, мусів втїкати з Ракова разом з иншими недобитками славних „Сарматських Аріян". Між участниками соймику бачимо врештї звісного пізнїйше зі своєї полєміки з єзуїтом Цяховским[8]) — **Криштофа Вишоватого**, автора працї „Obrona wiary i ofiary" (Раків 1625), що згодом в 1655 р. разом зі Стефаном Немиричем, пізнїйшим ґенералом артилєрії Вел. кн. Руського, приймає шведське підданство, а потім йде на безповоротне вигнаннє[9]), і самого посла до Радзївила **Самуїла Принковского**, постать між тодїшнїми аріянами незвичайно видатну і цїкаву. Сей „світовець і гуманїст", як влучно характеризує його д. Ґрабовский[10]), вславив ся численними творами, в котрих попри релїґійний все виступає дуже виразно момент полїтичний і суспільний. Так приміром, борснячи від напастий Януша Радзївила, сина Криштофа, по тому як той перейшов на сторону Шведів, він з великою силою підкреслює те зло, котре сїє релїґійна нетолєранція, що „обурила — каже він — православних, наплодила католиків з примусу, завела переслїдуваннє навіть родичів аріян" [11]). Або знов, відповідаючи на згаданий висше зазив Юрія Немирича до всїх дісидентів, він робить се в незвичайнім для тих часів тонї спокійнім і повнім толєранції, бо релїґія — на його погляд — се вільне єднаннє з Богом, се толєранція для всяких ріжниць доґматичних[12]). „Та й що-ж буде шляхтичеви вільно — питає він — коли йому сеї дороги

---

[1]) Про се низше. [2]) „Штамбух" f. 104. [3]) Пор. ib. f. 65 і Ґрабовский op. cit. p. 329. [4]) Пор. „Штамбух" f. 186. [5]) Бенецкий: „Herbarz", t. VII, p. 401. [6]) „Штамбух" f. 196. [7]) Моравский op. cit. 138. [8]) Ibid. 213. [9]) Ibid. p. 509. [10]) Op. cit. 457.

[11]) Ibid. 458. Пор.: „Oblata odstąpienia kilku osób na Litwie od Aryanizmu". Ркп. Ар. Чарторийских Cdx. 155, № 68. [12]) Ibid. 460.

до неба, котра йому найблизшою здаєть ся, вибрати не вільно? Хто може неволю таку на вільних людий накладати?“[1]). Не диво, що людина з такими поглядами не могла вдержатись в затроєній релігійним фанатизмом сучасній Річипосполитій польській. Доля йому як і иншим аріянам судилась невесела, його все переслїдують[2]) і вкінцї таки примушують піти на вигнаннє, де він і помирає в Голяндії 1670 року.

Посилаючи Принковского до Радзївила, зібрані в Киселинї аріяне заздалегідь могли рахувати на добре прийнятє посла на дворі литовського маґната, де родина Принковских мала кількох представників, до котрих старий князь, голова литовських кальвінів, ставив ся дуже прихильно[3]). Инша річ, чи се посольство могло принести які-небудь реальні корисні наслїдки для визнавців социніянської доґми. Бо, не вважаючи на все значіннє і вплив, котрими користував ся при королївськім дворі та в Річипосполитій великий гетьман литовський і воєвода виленський, його становище як головного і найвидатнїйшого протектора кальвінізму було занадто важне, щоб він міг ризикувати своїми впливами ще й в оборонї особливо переслїдуваного аріянства, сього „antemurale“, передмуря всїх диссидентів — як кажуть автори листа — на котре справдї перш за все накинулись чим раз сильнїйші і сміливійші противники всякого іновірства. Анґажувати себе в сю справу не дозволяли воєводї виленському ще й його попереднї полїтичні „гріхи“ на дуже дразливій точцї литовського сепаратизму, котрого виразником нераз в хвилинах подразнення заявляв себе гордий гетьман литовський[4]), а котрий пізнїйше його сина Януша завів у шведський табор. Сї „гріхи“, що безперечно мусїли мати велике спочутє і знаходити прихильний відгук у таких українських сепаратистів як Юрій Немирич або Олександр Чаплич, тепер саме цїлим своїм тягаром лягали на старого Радзївила в його відносинах з польською Річипосполитою першої половини XVII в. І в результатї сей литовський маґнат два роки пізнїйше сам падає в нерівній боротьбі, діждавшись перед самою смертю знищення кальвінського збору у Вильнї і всяких обмежень для визнаваної ним віри[5]).

[1]) Ibid. 462.

[2]) Напр. донос Тишкевича, що Принковский, маршалок реляційного соймику, не хотів прийняти скарги на свого одновірця Немирича. А. Ю. З. Р., I[6]. № 312.

[3]) Котлубай: Życie Janusza Radziwiłła, Вильно 1859, ст. 23 і 65.

[4]) Ibid. p. 48—49. [5]) Ibid. p. 67.

Тож не диво, що аріянське посольство, вислане з України в 1638 р. до старого заступника Литви, не могло дати аріянству ніяких реальних, позитивних наслідків і не факт сього посольства важний для нас в киселинському соймику, а важні наслідки, котрі той соймик мав безперечно для дальшого розвитку аріянства в Україні, завдяки заложенню аріянської академії в Киселині в першій мірі.

Перед тим були, як знаємо, в Киселині збор і при ньому школа. Про школу з перед 1638 р. маємо коротенькі звістки у аріянських істориків; знаємо, що вчив в ній Евстахій Кисіль (Ґізель), людина дуже освічена, автор кількох теольоґічних праць, між ними звісної відповіди на „Апольоґію“ Мелетія Смотрицького — т. зв. „Антіпольоґій“, виданої 1631 р. і присвяченої Петру Могилі [1]); пізнійше був він одним із ректорів киселинської академії. З міністрів-же киселинського збору сього часу найбільше видатним є безперечно Матвій Твердохліб, учитель Димитрія Самозванця підчас його пробування в Україні, а пізнійше в 1605 році член аріянської депутації до свого бувшого ученика, а тепер вже новоявленого східнього потентата, на котрого аріяне мусіли напевне покладати великі надії. В Киселині м. б. Твердохліб впорядковував з доручення раківського синоду 1630 р. загублений тепер, на превеликий жаль, дневник своєї подорожи (звісний нам тільки з заголовку „Itinerarium Moscovitum“), бо як знаємо, лишив ся він в Киселині і при новозаснованій академії [2]).

---

1) Левицький op. cit. p. 143 і Г. М. op. cit. p. 109.

2) „Штамб.“ Любен. f. 116 і цікава розвідка цитованого вже нами нераз д. Г. М., в котрої ми переважно беремо сї дані про Твердохліба, під заголовком: „Aryanie polscy i Dymitr Samozwaniec“ (Przegląd historyczny 1907 р., т. IV). Автор опираєть ся на двох дуже важних джерелах до історії аріянства: дневнику Шмальца і синодальних актах аріянських, тепер вже загублених, а поданих в виїмках у ар. історика кінця XVIII ст. Boock'a. На прикінці своєї розвідки д. Г. М. ставить цікаву гіпотезу, „не оперту врештою — як він сам каже — на жадних джерелах“, що Твердохліб міг бути якимсь московським монахом Артемієм. За сею гіпотезою мають на гадку автора промовляти: 1) те, що Тв., будучи учителем Димитрія (автор, опираючись на аріянських джерелах, вважає Самозванця Росіянином), мусїв знати московську мову, 2) тодїшній звичай перекладати прізвища (Arthos — хліб); приміром, варшавський пастор часів Баторого, Krzesichleb звав ся Артемієм, і 3) звістки про часті утечі московських ченців до аріянських зборів в Ритій. Як знаємо, при дворі Кадяна Чаплича, Юрієвого діда, був справді один московський чернець, товариш Теодосія Кривого, але звав ся він не Артемій, а Ігнатій (Лев. op. cit. 133).

Отже, звичайна досі при аріянських зборах, киселинська школа стає академією, висшим училищем на взір „Сарматських Афин“ в Ракові, тільки в 1638 році, і на соймику 28 мая, що відбув ся зараз по розігнанню раківських аріян, безумовно було кинуто перше гасло до її заложення, зроблено було її початок. Про се свідчить й історик аріянства Станїслав Любенецкий, кажучи, що киселинська академія повстала „з руїн раківської школи“ [1]), значить по катастрофі 1638 року, в чому можна йому вповнї вірити, бо він сам, як знаємо, був учеником сеї академії до 18 літ свого житя, тоб-то до 1641 р.[2]) Свідчить про се і актовий матеріял, як наприклад акт обвинувачення з 1640 року Юрія, Андрія і Олександра Чапличів в тому, що вони „мимо позволення станів коронних і овшем над заказ права посполитого і декретів соймових, на взгарду Божую і на знищенне юрисдикції пастирської поводів (Андрея Ґембіцкого, біскупа луцького і Станїслава Урбановича, плебана володимирського), также ку взрушеню покою посполитою, важились секту якуюсь новую, през костел і все христіянство потупленую, але теж декретами так трибунальськими, яко теж соймовими забороненою, а правом посполитим єдностайним голосом за чортовськую декляровaною, на заразу вірних божих і на вкоренене так блюзнїрської і чортовської професії, в містечках своїх названих, Киселинї і Береску, в деканатї Володимерском лежачих, проводити; якуюсь академію в Киселинї, без позволеня Речипосполитої, приватне, на заражене людей молодих і христіанськії діти, также фундовати; якихсь предикантів своїх і мінїстрів блюзнїрських, звабивши з ріжних місць і противко декретови соймовому з Ракова проскрибованих блюзнїрців під протекцію свою взявши, там їх в тій своїй блюзнїрській академії старшими мінїстрами починивши, уфундували; оним школи якіїсь отворити і науки блюзнїрські розсївати, на взгарду божую і маєстату его допустили і допущають, і соймики якіїсь або згромадженя, праву божому і духовному, так і конституції і декретом коронним спротивляючись, а тим блюзнїрцям поблажаючи і помочи додаючи, становлять“ [3]). В тому

[1]) „Historia Reformationis Polonicae. Freistadii 1685. Cap. XVI: de Ecclesiis in Provinciis Poliniae et Kioviae, p. 277.

[2]) Ibid. p. 2.

[3]) А. Ю. З. Р. № 307, ст. 759. Наводимо сей акт дословно, модернізуючи тільки правопись.

самому обвинувачувано не тільки Чапличів „промоторів і оборонців“ аріянської секти, але „мінїстрів та бакаларів“ — Матвія Твердохлїба і Якуба Гриневича-Ґіжановского киселинських, Лукаша Рупневского береського і „инших всїх“, котрих обвинуваченї „з імени і призвищ“ мають добре знати [1]).

Сими „иншими“ були м. б. перечислені у Любенецкого „ректори“ Киселинської Академії: згаданий вже Евстахій Ґізель (Кисїль), Людвик Hollaisen, Петро Stegman (брат звісного математика Йоакима), Теодор Simonis [2]), може ще звістні нам з других джерел Станїслав [3]) і Ян Ґейжановскі [4]) й инші, котрих призвища до нас не дійшли. А що вони мусїли бути, що число киселинських „мінїстрів, бакаларів, предикантів“ мусїло бути досить значне, можемо судити по значінню Киселина для тодїшнього аріянського руху, котрого живим осередком стає на якийсь час се глухе тепер і маленьке містечко. Адже — як знаємо з трибунальського декрету 1644 р. — киселинська академія своєю „наукою блудною заражала і гіршила молодих людий різного стану“ [5]), в Киселинї відбувались з'їзди „не тільки обивателїв панств коронних, але і з чужих країв тою-ж сектою аріянською заражених“, а ті з'їзди „яко scrutinia свідчать, часом по три тисячи людий виносили“; [6]) відбувались там врештї „якісь концілябуля (sic!) і таємні ради аріянські“ [7]). Одно слово аріянство на Волини, та й взагалї в ті часи в Українї, ширилось дуже швидко; навіть „попи релїґії грецької і піддані“, котрим Юрій Чаплич наприклад при тому „вільність од всяких робіт“ даровував, переходили „на ту секту блюзнїрську“ [8]). І тільки декрет люблинського трибуналу, виданий 18 мая 1644 р., зносячи „до ґрунту“ збор і академію в Киселинї відповідно до „декрету варшавського anni 1638 в справі рівній на раковських мінїстрів і їх промотора ферованого“ [9]), положив de iure кінець сьому енерґічному поширюванню аріянства в Українї. De facto продержалось воно у нас до 1648 р., до часу, коли народне повстаннє, ведене з релїґійного боку під гаслом православія, не знищило в корінню сих слабих ще наростків українського новувірства.

Аріянська академія в Киселинї, заложена в часї нашого соймику в маю 1638 р., проістнувала як бачимо недовго, всього

[1]) Ibid. № 308. [2]) Op. cit. p. 277.
[3]) Г. М. „Zbory i Senatorowie“, p. 119.
[4]) Ґрабовский, op. cit. p. 329. [5]) А. Ю. З. Р., I [6], ст. 795.
[6]) l. c. [7]) l. c. [8]) l. c. [9]) l. c.

6 лїт. На місцї киселинського збору вже в 40 несповна лїт пізнїйше бачимо затверджений соймовою постановою 1685 р., а ще перед тим, бо коло 1678 р., „збудований через Станїслава Ковалевского, ловчого київського, зі збору аріянського костел“ [1]). Аріянство в Українї засохло, не розцвівши, не мало воно часу піти в глиб тодїшнього українського суспільства, не змогло навіть захопити ширших його верхнїх кругів, а проте вплив сеї релїґійно-культурної течії на сучасне жите сього суспільства мусїв бути живий і великий [2]).

Бо поминаючи вже дуже гіпотетичні звістки про численність аріянських руських друків [3]), а тим самим про безпосереднїй вплив аріянства на тодїшню українську культуру, воно, яко дужий фермент, мусїло мати і мало великий вплив перш за все на процес національної діференціяції, що так сильно зачепив тодїшні верхи українського суспільства. Даючи польській культурі, в формами котрої аріянство звичайно приходило до нас, новий европейський і поступовий як на ті часи зміст, воно — можна думати — зміцняло процес денаціоналїзації української шляхти і потрохи міщанства; але не забуваймо, що одночасно сї нові ідеї і ся звязана з аріянством новочасна европейська культура доходила через аріян і до православної більшости тодїшнього українського суспільства і давала сїй біль-

---

[1]) Volumina Legum, t. V, konst. seymu wal. ord. 1685, sub. 51.

[2]) В Річипосполитій взагалї аріянство держалось ще 10 лїт до соймової постанови 1658 р., котра всїх аріян засуджувала на вигнанне і давала їм 3 року часу на спродання маєтків. Пізнїйше 1659 р. сей час було вменшено до 2 лїт і обидві сї постанови затверджено соймом 1661 р., що бажав сим „упросити і на далї милость божу“ для Річипосполитої. Врештї постанови сойму 1662 р., звертаючись проти „жінок аріянок, хочби їх чоловіки були й католиками“ і всїх тих, хто запомагає аріян, до краю винищили аріянство, вдоволяючи тим численних „добре для Річипосполитої заслужених жовнїрів, що упросили собі по аріянах jus caducum“ і в соймовій інструкції просили, щоб се „право“ відносно аріян затвердити (Ркп. Арх. Чарторийских, Cdx. 438, f. 56). Т. зв. „аріянський реєстр“, що продержав ся аж до 1768 р., був вже тільки пустою формою, котра лише давала привід до всяких зловжитків (пор. Vol. Leg. V, 1685, 59).

[3]) Проф. Грушевський в „Історії України-Руси“ т. VI, ст. 431—434 перечисляє всї дуже нечисленні, досї відомі нам спроби аріянської пропаґанди в руській мові. Цікаво було-б провірити звістку якогось анонїмного автора історичної замітки з 1837 р. („Lwowianin“ t. II, p. 25) про руські раківські видання, взяту ним з актів „O spalonych dziełach we Lwowie. Znajdują się one — як він каже — na Zamku w archiwum kapitulnym“??!

шости нове оруже для боротьби з католицтвом [1]), котре як віра державна було тоді могутнїм чинником денаціоналїзації [2]). Крім того аріянство, як знаємо — в Річипосполитій переслїдуване, наближало своїх адептів до також переслїдуваного православя, і задержуючи через те українських аріян в близкости і стичности з більшостю української національної стихії, процес денаціоналїзації української шляхти у всякому разї не зміцняло, а почасти навіть на якійсь час принаймнї спиняло. Врештї зі всїх протестантських течій аріянство з суспільного боку було найбільше демократичним, найбільше радикальним в рішенню суспільних питань. Крайнїй раціоналїзм не дозволяв аріянам закривати очей на тодїшнї суспільні болячки і в результатї вони, як каже один з новійших дослїдників сього руху, виступали проти неволї селян на триста лїт перед знесеннем панщини; не дозволяли війни, противились карі на смерть, учили, що зло треба поборювати добром, боронили свободи віри і дослїду [3]). Аріянський мінїстер Павел, котрий за гріх вважав мати підданих і на диспутї 1568 р. яскраво малював їх тяжке становище в Річипосполитій [4]), мав за собою багато своїх одновірцїв. Деякі з них проводили свою науку в жите: в Ракові і Люблинї були аріяне, що покинули свої уряди і маєтки [5]), Ян Пришковский ще 1572 р. увільнив своїх підданих [6]). Звідси пішли сї всї обвинувачення аріян в тому, що вони — як доносив Гербест — „ведуть до зрівнання станів і до погорди для уряду“ [7]), або — як казав Скарґа — „короля не знають, тільки терном коронованого і без меча та людий озброєних прикази даючого“ [8]). І тому сміялись з них, що вони „шевцїв та кравцїв поперед себе сажають“ [9]), звали їх з погордою: „хлопи, токарі, веретельники... і инші дріжжі роду людського“ [10]).

І хоч в Українї аріянство почало ширитись вже пізнїйше, тодї, коли воно почасти стратило свій початковий суспільний радикалїзм, проте ми в особі Юрія Чаплича бачили приклад

[1]) Мотовило і Бронський у кн. Острожського etc. vide Левицький op. cit. 134—137.

[2]) Пізнїйше, в відносинах російсько-українських таким самим чинником стало почасти православє тодї, коли воно зробилось теж державною вірою.

[3]) Брікнер „Różnowiercy polscy“. Варш. 1905, с. I, ст. 135.

[4]) Ibid. 165—166. [5]) Ґрабовский, op. cit. p. 58. [6]) Ibid. 67.

[7]) Брікнер, op. cit. p. 185. [8]) Ґрабовский, op. cit. p. 280.

[9]) Брікнер, op. cit. p. 232. [10]) Ibid. p. 201.

увільнення підданих; в аріянстві киселинських [1]), ляховецьких, гощинських міщан [2]), на прикладї рафаловецького збору з міщанином Бальцеровичем і шляхтичем Беневским на чолї [3]), ми маємо доказ, що аріянство у нас не було лише „панською вірою“, що в зборах сходились і стикались з собою люди „ріжного стану і кондіції“ подібно тому як і в демократичних також православних братствах.

А коли підчас повстання українського народу частина найвидатнїйших українських аріян, як звісні нам досї Немирич, Чаплич, Гулевич, не перейшла без вагання, подібно як цїла маса католицької і щиро-православної української шляхти, на сторону ворогів свого народу і вкінцї опинилась в більше або менше тїсній спілцї з козаччиною, то тут — поруч висше наведених причин натури загальної і причин натури полїтичної, що польських приміром аріян пхали до Ракочія [4]) і під шведську протекцію [5]) — треба безумовно взяти під увагу і їх більшу европейську полїтичну освіту, котра дала себе знати в інспірованій Немиричем Гадяцькій умові, і сї аріянські „новинки“ — гуманїтарні кличі та демократичні ідеї — котрі прищіплювала своїм визнавцям „нова віра“ [6]).

І хочби тільки через се історія аріянства в Українї мусить цікавити українського історика, мусить притягати його увагу навіть в таких дрібних епізодах, як що-йно описаний нами аріянський соймик в Киселинї.

---

[1]) Справа про вбійство киселинськими міщанами-аріянами кравця з сусїднїх Затурець (Левицький, op. cit. p. 147—148).

[2]) Ibid. 148. [3]) А. Ю. З. Р. I [6], № 322.

[4]) Ґрабовский, op. cit. p. 349, Брікнер, op. cit. p. 198.

[5]) Моравский, op. cit. p. 219, пор. ст. 137: обвинувачення Криштофа і Павла Любенецких, що вони „молились“ за шведського короля Ґустава Адольфа.

[6]) Пор.: толерантне і прихильне відношенне аріянських письменників до „православних“ підчас повстання Хмельницького (Левицький, op. cit. p. 174—175).

Матеріали до історії Коліївщини.

VI. Мемуар Домініка Завроцкого про Коліївщину[1]).

Подав **Іван Шпитковський.**

В рукописнім відділї бібліотеки Віктора ґрафа Баворовского, що належить до більших та інтереснійших бібліотек у Львові, особливо з огляду на богатий, цінний і маловикористаний рукописний матеріял — (самих лише скатальоґованих до тепер рукописий єсть понад 1100)[2]) находить ся між нескатальоґованими ще рукописями, в відділї т. зв. „акти" й наш мемуар Домініка Завроцкого, без докладнїйшої сіґнатури. Рукопись ся неоправлена, складає ся з чотирнайцяти сторін зжовтілого паперу in folio. Картки вільно зшиті разом темно-

---

[1]) На сім місци уважаю за свій обовязок зложити Вп. Проф. Дру М. Грушевському щиру подяку за цінні його уваги до сеї статї. Тут дякую також дру Р. Котулї, урядн. бібліотеки Баворовских, за всякі полекші, яких я дізнав при користаню зі сеї бібліотеки.

[2]) Вчасну, ледви чи не першу вістку про цінний збір рукописий і друків сеї бібліотеки подав проф. Ом. Огоновський вже в р. 1876 в своїй критичній розвідці: „Слово о Пълку Игоревѣ" ст. XXXV. Близше про стан сеї ґрафської бібліотеки довідуємо ся зі справоздання тодїшнього бібліотекаря дра Йосифа Корженьовского в „Adressbuch der Bibliotheken der oester.-ungarischen Monarchie", von Dr. Johann Bohatta u. Dr. Michael Holzmann. Відень 1900, ст. 123—124. По його словам, Gräfliche W. v. Baworowski'sche Fundationsbibliothek в 1900 р. мала коло 1000 рукописий, 18 тисяч томів книг і др. В пропамятній книзї міста Львова, виданій в нагоди зїзду польських лїкарів і природників у Львові 1906 р. (Lwów, jego rozwój i stan kultury... редактор видавництва prof. dr. Józef Wiczkowski, Lwów, 1907 r.) умістив др. Р. Котуля, функціонар сеї бібліотеки, короткі звістки про її стан

бронзовою фільофльосною ниткою, з виїмком другої та відповідаючої її послїдної картки, що не держать ся зшитка. З послїдньої-ж до того картки остала ся лише горішна записана половина, долїшня-ж незаписана, нерівно віддерта. Рукопись написана дрібненьким, хоч зовсїм виразним письмом, гарним і вправним „писарським“ почерком пера та полинялим уже чорнилом.

На першій стороні першої картки, на горі зазначив, здаєть ся, архивар червоним олівцем, р. „1768“. На серединї сеї картки написано більшими буквами, як у серединї рукописи: „Opisanie awantury, rzezaniny przez Haydamaków y domowników, Polaków y Żydów wyniszczających w województwach Kijowskim y Bracławskim w r. 1768“. Число року заляте чорнилом і замазане, що можна його ледви відчитати; дату р. 1769 первісно написану справлено потім на 1768. Сторона друга чиста. Доперва на третїй сторонї (pag. 3) зачинаєть ся мемуарик, писаний одною рукою, з частими відступами a capite, відповідно до зміни матерії в оповіданю. На послїдній, 13 ст. написано тою самою рукою: „Tę wyż wyrażoną awanturę ręko moią własną podpisuię. Datt w Piatyhorcach (без дати). На серединї дальшої стрічки a capite иншим почерком пера, або уданим незугарним письмом тої самої руки, що писала цїлий мемуар, написано: „Dominix Zawrocki“. Під сподом першою рукою: „m. pp.“

Судячи по формі, письмі, скороченях, мові, правописи, стилю і композиції — рукопись носить прикмету XVIII в., і уважаючи підпис автора за автентичний та узглядинвши й те, що не знана до тепер ніяка копія сеї рукописи, можемо прийняти її за ориґінальну, з тим, що лише підпис автора ним самим положений, цїла-ж рукопись написана кимсь другим під диктат самого автора. Коли-ж вважати підпис не за автентичний, а наслїдуваний лише копїстом, та як що зважимо на се, що в цїлім мемуарі нема більш очевидних пропусків або льоґічних суперечностий, які звичайно повстають із-за пізнїйших інтерпо-

(ст. 528—9). Докладнїйше познайомив нас зі змістом сеї бібліотеки, вичисляючи інтереснїйші рукописи, та перший вказав на наш мемуар — Dr. Wojciech Kętrzyński в. пер. „Teka konserwatorska, Rocznik koła c. k. konserwatorów staroż. pomników Galicyi wschodniej“ за р. 1892, ст. 40—48. Статя ся вийшла й осібною відбиткою п. з. Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego, we Lwowie 1892, ст. 11, 4°. Опис сього мемуара містить ся на ст. 7, під ч. 85.

ляций або скорочень тексту оригінальної рукописі — то можемо уважати сю рукопись за вірну копію з оригіналу, зроблену при кінці XVIII в. або з початком XIX в. [1])

Оригінал мемуара писаний, як слідно з підпису, в Пятигорах. Та крім підпису, ствердженя його автентичности та поданя місця, в якому написаний мемуар, а що найменше ствердженя місця, в якому кладеть ся підпис на написаній рукописи — призабув автор положити дату написаня сього мемуара, тому будемо старати ся виручити в тім автора та хоч би приблизно дійти до того, коли написаний мемуар.

Вже судячи по тім, що автор описує уманську подію, напад коліїв на Тетіїв, покаранє уманських коліїв та що й инші „hultaie wykorzenieni y pobici zostali" (ст. 49), а Поляки й Жиди назад вернули до своїх мешкань — селищ, розуміємо, що автор написав мемуар вже по довершених подіях. Дальше стрічаємо в мемуарі слівця „pod ten czas, pod ów czas" (ст. 35, 41 і др.), та деякі инші, що противуставляють себе взаїмно: „pod ten czas a teraz" (ст. 40, 41 і др.). Коли перші зазначують вже ріжницю між часом, в котрім події мали місце, і між часом, в якім написав автор свій мемуар, то ті другі слівця ще більше підчеркують сю ріжницю та позваляють нам ближше вже означити час повстаня мемуара.

І так на стор. 40 читаємо: „w Stawiszczach, w dobrach pod ten czas I. O. X. Mniszki, kasztelana krakowskiego, a teraz I. W. P. Branickiego hetmana..." Ставище, місточко тепер київської ґубернії, таращанського повіту над р. Тикичом, належало до білоцерківського староства, яке одержав Браніцкий на власність від короля Станіслава Августа разом зі стокільканайцятьма селами дня 13 грудня 1774 р. [2]) (акт наданя в цілости в Київ. Старині). А що в мемуарі Браніцкий, властитель Ставищ, названий ще гетьманом, розуміеть ся — польним коронним, яким був від р. 1773, чи 1774 (1773 дістає булаву меншу, а 1774 більшу коронну) [3]) аж до р. 1793, до зложеня гетьманської булави по торговицькій конфедерації [4]), з того слідно, що

---

[1]) Dr. Woj. Kętrzyński уважає її за рукопись XIX в., не мотивуючи нічим ближше своєї гадки та ставить в заголовку мемуара чомусь р. 1769, місто р. 1768. (Biblioteka Wikt. hr. Baworowskiego we Lwowie 1892, ст. 7, № 85).

[2]) Żychliński T.: Złota księga szlachty polskiej, річ. 21, ст. 17—18, і Boniecki: Herbarz, т. II, ст. 108.

[3]) Żychliński, op. cit., річник 21, ст. 7. [4]) ibid. ст. 12.

автор писав свій мемуар між 1774 і 1793 р. Дальше на ст. 3 названий Станїслав Любомірский київським воєводою. Князь Ст. Любомірский [1]), величезний богач свого часу, який дістає удїл з острожської ординації, знаний дивак, що потім попадає в умову хоробу та стає посередно одною із причин до коліївського повстаня (через звісну грозьбу „коммісарів" Волинецкого і Бобровского селянам в добрах Любомірского, що, мовляв, барська конфедерація витне всїх селян у пень [2]), та через свою жінку Людвику Гонорату з дому Поціївну, велику прихильницю барської конфедерації). Він і претендент до польського кор. стола зі Ст. Авґустом Понятовским, від якого вже, як короля, зискує аж по смерти Ф. С. Потоцкого брацлавське воєводство [3]) дня 29 жовтня 1772, а резиґнує зі сеї гідности аж в 1785 р. [4]) А що автор зове Любомірского київським воєводою, знак, що автор писав мемуар перед 1785 р., а по р. 1772, або як знаємо з попереднього доказу, між 1774 і 1785 р.

На ст. 41 сказане: „Humań, własność wojewody kijowskiego (Ф. С. Потоцкого), a teraz I. W. Chorążego koronnego". Хорунжим надв. кор. був тоді Adam Poraj Mniszek, який займав згаданий уряд від 2 лютого 1757 аж до своєї смерти р. 1784 [5]). Отже автор найпізнїйше міг написати свій мемуар в роцї 1784.

Глядім тепер, чи не вдало би ся нам означити близше другого терміну. І так на ст. 28 з жалем оповідає автор, що на його просьбу św. Jabłonowski, obożny polny не дає йому ніякої помочи. Близше одначе не подає нам імени сього Яблоновского. А що в серединї і при кінцї XVIII в. обозними польними було аж трьох Яблоновских: Йосиф, Фелїціян і Станїслав Кароль, тож мусимо застановити ся, котрого автор має на думцї. Перший з них Станїслав Кароль, наймолодший син Кароля Яна, каштеляна краківського, вмер 1702 р., проживши 68 літ (отже уродж. в р. 1634) [6]). Про сього Станїслава

---

[1]) Żychliński: Złota księga szl. pol., річник I, ст. 58, нотка 7; річник V, ст. 120—1.

[2]) Pamiętniki z XVIII wieku, t. IX. Pamiętnik do historyi polskiej Moszczeńskiego, ст. 133.

[3]) Франц С. Потоцкий умер 22/10 ст. ст. 1772 р. в Кристинополи. Гл.: о. Вас. Чарнецкій, Лѣтопись монастиря оо. Василіянъ въ Кристинополи (Діло 1890, № 54).

[4]) Złota księga szlachty polskiej, ibid.

[5]) Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник XVIII, ст. 102 (Część II: Biskupi, senat, dygnitarze polscy).

[6]) Niesiecki: Herbarz polski, т. IV, ст. 418.

Кароля каже Несецкий (ibid. ст. 420), що він ледви що „wszedł w kontrakty małżeńskie z Maryanną Potocką, hetmanówną koronną i kasztelanówną krak., bezpotomnie wkrótce świat pożegnał“. Отже Стан. Кароль в огляду на його стан здоровля ледви чи дожив й 50 років XVIII в.; остають ся нам лише Фелїціян і Йосиф. Йосиф Яблоновский іменований коронним обозним польним далеко пізнїйше, бо аж в р. 1789[1]), отже він стоїть поза нашим часом 1774—1784. Остаєть ся ще третий Яблоновский, якого лише одиноко міг мати автор на гадцї, себто Фелїціян, батько згаданого що йно Йосифа[2]). Сей Фелїціян Яблоновский був іменований обозним польним 1772 р. та умер 1778 р.[3]) А що автор згадує про нього як помершого, отже писав вже мемуар по 1778 р.

На ст. 16 і 17 згадує автор, що його жінка знайшла під конець своєї утечі пристановище у хорого свого вуя, „śp. Kazimierza Choieckiego“, київського хорунжого, в його добрах під Константиновом[4]). Та хоч сей Казимир Хоецкий займав много урядів і дожив в ріжних почестях пізного віку, не находимо його в ніякім гербарі, анї в так, здавало би ся, спеціяльнім покажчику урядників даного часу, як: „Imienne spisy“[5]). Більше виразну, хоч все таки приблизну лише дату його смерти маємо в т. зв. „Kalendarzach politycznych“ або „Kolędach“, де подавано в реєстрах спис всїх властий, урядників ріжних дикастерій почавши від кождої провінції аж до кождого повіту. Сї календарики нотують іще в 1779 р. Каз. Хоецкого між живими[6]),

[1]) Uruski Sewer. hr.: Rodzina, Herbarz szlachty polskiej, т. V, ст. 229.

[2]) Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник IV, ст. 124.

[3]) Boniecki: Herbarz polski, т. VIII, ст. 116.

[4]) Належить його відріжнити від Каз. Хоецкого, що записаний Е. А. Куропатнїцким в „Wiadomościach o kleyn. szlach.“, ч. IV, ст. 20, в „Extractus apud tabulas r. Galiciae et Lodomeriae immatriculatorum magnatum et equitum cum et sine voce... a die 6 septembr. 1782“, та ще від другого Каз. Хоецкого, що був іменований 1787 р. коронним галицьким віцемаршалом (Landesuntermarschall), гл. „Poczet szl. galic. i bukow.“ ст. VIII, і 35, та Herbarz Polski Bonieckiego, т. III, ст. 43.

[5]) „Imienne spisy osób, które w pierwszych ośmiu latach St. Augusta Poniatowskiego, w rządzie lub przy administracyi Rzecz. Pol. udział brali“, Краків, 1866. Про деякі лише його уряди гл. табл. V, ст. 23, ч. п. 1062, або ст. 25, ч. п. 751; ст. 22 і др.

[6]) Kolęda warszawska na r. 1779, w drukarni I. K. M. y Rzplitey u XX. Scholarum Piarum (непаґінов.).

доперва аж в календарику з 1780 р. читаємо, що уряди, які він держав, переходять, як можна судити доперва по його смерти — на якогось „Michała Trzeciaka“ та сина небіщика Ілярія Хоєцкого[1]), що стає вже в тім часї самостійно розпоряджати батьковим майном [2]).

Тота обставина, що смерть Каз. Хоєцкого занотована в календарику на 1780 р., каже знов догадувати ся, що смерть його мусїла наступити вже в другій половинї 1779 р., так що згадані зміни в урядах могли бути узгляднені в календари вправдї на 1780 р., але зредаґованім хиба найпізнїйше при кінцї 1779 р. А що автор — як було сказано — згадує про Хоєцкого як померпого, тож автор писав сей мемуар найвчаснїйше по 1779 р. або инакше, що друга половина чи конець р. 1779 був би terminus post quem, а 1784 — як висше було доведено — terminus ante quem написаня мемуаря.

Зменшити сю часову прогалину та можливо близше означити час написаня мемуара позваляє нам ще одно місце в нім. І так на ст. 3 читаємо, що Залїзняк зіставав ся у Холодному Ярі „od wiosny aż do dnia 29 maia w tymże roku (1768) do Zielonych świąt ruskich“. Се повтаряє автор ще раз низше. Коли поглянемо до якого небудь археоґрафічного календаря, не находимо в тім дни руських зелених свят анї в 1768 р. анї в усіх дальших рр. аж по 1784 р. Доперва в 1784 р. зелена субота припадає на 29 мая, а перший день свят на 30 мая. З сього можна вносити, що автор, призабувши якого дня припадали зелені свята в 1768 р., ставить в то місце дату зелених свят найлїпше йому знану, себто дату того року, в якому він пише свій мемуар, а саме р. 1784. Або инакше: час написаня мемуаря можна-б в приближеню поставити на р. 1784.

Що до автора мемуара, то се звичайний собі „humilis servus Dei“. Історія не записала його на своїх сторінках трівкими буквами. Він був одним із так численної тодї т. зв. „шарачкової шляхти“, що жила на українських лятифундіях польських короликів, або може й шляхотський „homo novus“. Про рід Завроцких маємо дуже скупо відомостий по польських гербарях, як теж взагалї досить нечисленні находимо натяки про сей рід в документальних матеріялах, а членів сього роду можемо полїчити на пальцях одної руки.

[1]) Kalendarz warszawski na rok przystępny y przybyszowy 1780, druk. J. K· M. y Rzp. u XX. Pij. Sch. (непаґ.).

[2]) Niesiecki: Herbarz, т. III, ст. 68.

Крім двох Заврoцких, що являють ся в ролї облятoрів ріжних актів до книг земських і ґродських брацлавського повіта [1]) занотував Заврoцких у своїм гербарі ще й Куропатнїцкий[2]), а за ним повторив Piotr Nałęcz Małachowski в своїм першім і другім виданю[3]) — одначе оба вони не зазначують їх родового гербу. Ся обставина каже нам догадувати ся причини, задля якої пізнїйші геральдики не вписують сього роду в свої „золоті книги“ польської шляхти. Вже в близьких нам часах (1766) виступає ще один „vrodzony“ Antoni Zawrocki, як ґубернатор Лисянки, але се був, здасть ся, лише рідний брат автора, „komendant Zawrocki“, про якого згадує копія одного з маршалів барської конфедерації (з дня 26 червня н. ст. 1768 р.)[5]) та рівно-ж і наш автор. Тож остаєть ся нам — як згадано — сам мемуар одиноким жерелом, із якого можемо щось про автора сказати.

Іменя автора нам знане: „Dominix Zawrocki“. Так підписаний автор на останнїй картцї свойого мемуара, так називають його також — вірючи словам автора — й знайомі його селяни, яких стрічає в дорозї підчас своєї утечі [6]). Що автор Поляк по народности та католик по віроісповіданю, не улягає сумнївови.

Що до першої справи, то бачимо, що автор так симпатіями як інтересами своїми стоїть по польській сторонї. Подібно як відріжняє Жидів від Поляків, так само всюди зазначує Русинів, Москалїв і др. як людий чужих, ріжних від людий своєї народности. Описує свій страх, щоби Москалї не взяли його за конфедерата (9). Подібно зазначує сю свою національну ріжницю, коли йде мова про Українцїв. І так на ст. 34 оповідає, що колїї убили всю шляхту в Галайках і Ставищу, з виїмком одного „Rusina Michałowskiego“. Українську мову зове „terminem

---

[1]) Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. VI, т. I, Приложеніе, акт LXV, ст. 225; ibid. т. II, акт LX, ст. 124; акт XL, ст. 184—5, та ibid., т. II, акт CXXX, ст. 223.

[2]) E. A. hr. Kuropatnicki: Wiadomości o kleyn. szlach. pol., ч. II, ст. 124, Варш. 1789.

[3]) Piotr Nałęcz Małachowski: Zbiór nazwisk szlachty polskiej, т. II, ст. 128, Луцк, 1790; II. вид. в 1805 р., ст. 539.

[4]) Słown. geogr., т. V, ст. 305 і слїд.

[5]) Żychliński: Złota księga szlachty polskiej, річник VIII, ст. 249.

[6]) Під с. Сорокотягами здибав автор двох парубчаків, один з них пізнавши автора, porwał drugiego za ramię, mówiąc głośno: „(w)stań, to Zawrocki iedzie“ ст. 29—30.

ruskim" (17), „terminem prostem" (29), а одіж укр. селянки: „odzienie kobiece proste" (10). Сам перебраний в селянську ношу (17)[1]), здибавши ся в дорозї з двома православними ченцями, удає лише, що він Русин, иншим разом, боячи ся, щоби колії і в його селянськім строю не пізнали в нїм не-Українця вже зі самої постави тїла і по його рухах (z komplexiy)[2]) — ховаєть ся, куди попало, то поза плоти, то в коноплї (ст. 19, 29). Зрештою на ст. 29 називає себе автор просто **Поляком**. Оповідаючи, що підчас його скитаня два селяни поздіймали перед ним шапки зі страху, автор із утїхою підчеркує сю ознаку страху українських селян перед ним, як Поляком (30). Його рідний брат офіцером в барській конфедерації (39), а жінка автора, сестрінка київського хорунжого (17), перебрана в „proste kobiece odzienie" (10) ховаєть ся між селянами, які не знаючи з початку „iakiego stanu iest kobietą" (10) дають їй в себе захист; з хвилею, коли пізнають, хто вона, починають „z niey szydzić" (10) та викидати з хати. Від смерти вибавляють її руські молитви, які вона припадком уміла. Як по віроісповіданю католичка сповідаєть ся в уніятського священика (12). З кількох характеристичних висказів про католиків[3]), не улягає сумнївови, що й автор був **католиком**.

По званю автор був **приватним офіціялїстом**, „ґубернатором" — завідателем Тетієва: тетієвського ключа, що в тім часї аж до 1775 р. належить до кн. Сангушка Януша[4]) і в своїм мемуарі виступає типом найбільше вірно-відданого службиста. Се знати по тім, що він знає усїх своїх „по чину" сусїдів, державцїв-посесорів[5]). Що він завідатель в Тетїїві, слїдно з його оповіданя, що зібрав він тетїївську старшину громадську, від якої жадає вияснення, о скілько в тих неспокійних часах може „mieć pewność rządów swoich" (ст. 7), приймає під свою опіку Жидів

---

[1]) udaiąc, żem szynkarz piatyhorski, Demian.

[2]) Linde: Słownik języka polskiego, т. II, ст. 420.

[3]) Залїзняк оставав в Холодному Яру „do Zielonych świąt, do zesłania ducha św. na katolików, a wstąpienia złego ducha na rzezunów (3); надькає над „wylaniem krwi katolickiej (12), krwawą pracą kat." (21), православних в протиставленю до католиків зове людьми „stanu starozakonnego" (11).

[4]) Słownik geograf., т. XII, ст. 323.

[5]) Автор знає „nieiakiego Suchodolskiego, dzierżawcę pod ten czas korsuńskiego (6); Korressondowicza, rządcę hałaieckiego, dyspozytora Kasperówki (7) і ин.

із Тетіївщини, з їх маєтком (ст. 9). „Провентового“ писаря Сущевича, якого колії скололи в очах автора, зове „moim pisarzem“ (17), описує спостережену собою зміну в вірности своїх двірських слуг і взагалї селян, жалуєть ся перед читачем на своє „upośledzenie“, що перед находом коліїв сам своєю особою мусїв „zawiadywać od najmniejszego do największego“ згадує про „dwa saletrzane piece“ і инші господарські дрібниці, які в тім часї були у нього „на голові“. В часї своєї утечі продає купцям горівку, що належить до тетіївського скарбу, орудує сам скарбовими грішми, та оповідає, як велика була сума скарбових гроший. Два селяни пізнавши автора в часї його утечі, здіймають з пошани чи зі страху шапки, кажучи то їде „пан Завроцкий“. Тетіївські мешканцї, маючи його на думцї, питають за „своїм паном“. Автор прибувши потайки в перебраню в Тетіїв та бачучи руїну в замку, рад би був дати деяким своїм вірним людям певні прикази для поправи замку, уживає одначе всїх сил, щоби не виявити себе завідателем Тетієва [1]) (31). Коли-ж уже ущухнула коліївська буря в Тетіївщинї, автор не може всидїти в Санчиках, щоби не перебрати ся до Тетіївського замку та не оглянути хочби його руїни. А в цїлім його мемуарику тільки й мови що про „obowiązki o całości skarbu pańskiego“, підчас цїлої блуканини по тетіївськім погромі одним одна в нього журба, що стратив надію powrotu do rządów klucza tet., клопіт про spustoszenie i tak znaczny w skarbie pańskim decess“ (20), падькане, що не зможе „rosprzestrzenić się w rządach y zapobiegać całości skarbu“ (32), одна думка, около котрої всьо инше у нього обертаєть ся, се „interesowania ekonomiczne“. Тої „całości skarbu pańskiego“ стереже автор мов ока в голові та висказує виразний жаль навіть тодї, коли приходить ся йому віддати дещо зі скарбу в користь барської конфедерації (8).

Се останнє відкриває почасти політичні горизонти автора та його світогляд.

Вже з сього, що автор ставить добро свого пана висше, як справу барської конфедерації, що носила так патріотичний характер — особливо в понятю польської шляхти на Українї — та з иншого місця в мемуарі, де він просто боїть ся, щоби його не взяло російське військо за сконфедерованого, видно,

---

[1]) Patrząc na tak wielką pustynię (спустошене в містї і замку), chcąc uczynić iakoweś rozporządzenie, wstrzymałem się, abym się nie okazywał być rządcą tamteyszem, bo też mnie nikt y nie poznał“ (31).

що автор не належав до барської конфедерації, не співчував їй, та не знав, чи не розумів її значіня. Подібно не розумів коліївського руху, кажучи, що колії хотіли „z gruntu (!) wyniszczyć Polaka y Żyda“ (ст. 2).

Бачимо отже, що він ані не належав до ніякої із істнуючих тоді в Польщі політичної партії, ані що не розумів духа чи значіня сих двох могутніх вокруги нього рухів: шляхотського в барській конфедерації та народнього коліївського руху. Про степень свого образованя нічого ніде не каже автор та трудно з сього мемуара щось небудь певного про се виміркувати. Мова, якою пише мемуар, не єсть взірцева польська мова, а перемішана латинізмами (як тоді XVIII в. бувало звичайно) та рутенізмами. Крім кількох порівнань і фраз зі св. письма, не зраджує вона в автора висшої освіти чи більшого начитаня. Він собі менш як пересічний шляхтич, офіціяліст-канчуковець на українських латифундіях.

Він навіть не резонуючий шляхтич-бувалець, ані обутий на маґнатських дворах — як тоді водило ся в Польщі. Поза Тетієвом, Пятигорами, Виницею та кількома меншими місточками і селами не знає більш світа; поза кількома-ж родинами польських маґнатів, яких знав може ліпше з видженя або зі слуху, та поза кількома знайомими, може приятелями зі свого стану, кінчить ся цілий його круг знаня і відомостий. Він підходить краще до коршмаря за якого так себе сам знаменито характеризує, що навіть вправне око монаха не могло сего пізнати, або до середно заможного селянина, до котрого теж симпатіями і приятельськими зносинами близше навіть хилить ся, чим в сторону польської шляхти.

Про вік автора, в якому він пише мемуар, теж нічого не можна сказати певного, але на підставі деяких даних можна зробити деякий висновок вперед що до віку, в якім його застає 1768 р. З його оповіданя довідуємо ся, що він в 1768 р. був уже самостійним завідателем тетіївського ключа та що мав тоді жінку і троє дітий. Автор оповідає, що його жінка зіставивши у Ів. Грабовенка в Пятигорах двоє молодших дітий, бере зі собою найстаршу доньку — як здаєть ся тому, що ся могла красше додержати кроку в утечі своїй матері, могла зносити труди й невигоди утечі, а що більше, що будучи дорослою або доростаючою панянкою, могла б була з поміж дітий найбільше потерпіти. Батько, що був самостійним завідателем та мав в такім віці найстаршу доньку (числім її 15—18 літ), та що женячи ся, мав

припустїм 25—30 лїт — міг мати в 1768 роцї від 40—48 лїт. А що, як знаємо, автор написав свій мемуар в 16 лїт по сих страшних оповідженних ним сценах, то в роцї 1784, в якім він пише свій мемуар, стало мешкаючи в Пятигорцях — як можна судити із дати підпису, міг мати від 56—64 лїт з роду.

З инших обставин його житя, нпр. родинних, знаємо лише про його брата, що був барським конфедератом, та про вітця його жінки, згадуваного висше київського хорунжого, Каз. Хоєцкого.

Словом, з його мемуара пізналисьмо автора, як чоловіка, що виступає дуже релєфно зі всїми своїми бажанями, мріями, колотнечами, неспокоями, зі своєю до смішности наївною щирістю, зі слабим орієнтованєм ся в великих історичних подїях, що круги його таки коють ся. Се „rozgawędzony“ шляхотський bon homme,— який одначе при усїх знає добро штуку приноровляти ся до найтяжших обставин та чудово розуміє ся на психольоґії товпи, спеціяльно-ж на психольоґії українського народу, як се побачимо.

Що до безпосередности спостереженя і вірної передачі автора насуває ся зараз питанє, чи автор сам видїв і чув ним оповіджене, чи може довідав ся від якого другого і якого то співчасного свідка; друге питанє, чи автор те, чого сам був очевидцем або від других довідав ся, чи хотїв і справдї вірно передав ту спостережену подїю.

Що дотичить першої умовини, що автор був безпосередним свідком, се легко можна пізнати із сього, що автор сам се всюди зазначує. Вже на самому вступі каже: „teyże (awantury) będąc po części p r z y t o m n y m, umyśliłem wyrazić, com mógł widzieć, albo słyszeć, надто й се, że (місто „co“) na sobie nie małe strapienie ponosiłem“ (1). На 18 ст.: убито тільки людий „w m o i c h oczach“, których pamięć m o i a (ледво) znieść może“; або (йому) „p a t r z ą c e m u s i ę potrzeba było umierać“ коли бачив те і те (18), „s p o s t r z e g a m, że w m o i c h o c z a c h hajdamaka szlachcica skłół“ (17), „i a b ę d ą c strachem zdjęty, aby nie patrzeć na to“ (17) і т. д. s ł y s z ą c wszędzie płacz, a w i d z ą c iednych pobitych, автор робить се а се (ст. 2).

Крім сих численних місць, де він сам зазначує виразними словами своє безпосереднє спостереженє, знаходимо ще богато описів його власних вражінь із подїй, в яких виступає сильна підметовість автора, що носить ярку прикмету свідка-очевидця. Чи се описані переспрови з Тетіївцями, чи його економічні по-

двиги, чи опис страху автора перед коліями, чи утїха, що два селяни його уклінно повитали, чи представлене картини зруйнованя тетіївського двора, чи радість з приходу команд в Тетіїв, чи знов опис суму, що налягає на нього ізза приходу Татар — все те має сильну характеристуку свідка-очевидця.

Одначе крім переважаючого автопсийного елементу в мемуарі маємо ще другий елемент, взятий автором від других, здаєть ся, також від очевидців. Але де автор користуєть ся відомостями з другої руки — се рівнож всюди зазначує. І так у вступі каже, що описує й те, що „mógł słyszeć o okrucieństwie“ або також підчеркує сї другі відомости словами на стор. 7: „o czym dowiedziawszy się“, „wiadomości, co przyszły“ (37) і т. и.

Маючи на увазї сї зазначуваня одних і других жерел, можемо вже заздалегідь означити демаркаційну лїнїю між одними і другими. І так від слів „początek do buntów y rzezaniny“ аж до 7 ст. се відомости взяті з другої руки, як зазначує сам автор (o czym ia dowiedziawszy się ст. 7). Про подвиги Шила і сполуку його з Залїзняком аж до події в Уманю передає автор на підставі зізнань „Macieia Troianowsk'ого“, який став бранцем Шила і через се примусовим очевидцем сих подій (від ст. 9—10).

На ст. 10 і др. опис утечі жінки оповідає автор за жінкою, переплїтаючи знов автопсийними епізодами (на ст. 12) про смерть Каміньского, Їіновского і ин. та про Корросендовичів (ст. 13). Про поділ чати в Галайках (ст. 14) се вже відомість, здаєть ся, з дальшої руки, подібно як епізод про напад тетіївського козака Фургулця на Пятигори (16). Від ст. 16 опис утечі оповіджений ним самим, лише епізоди (про перебуванє коліїв в Тетіїві, в тет. замку, про поділ на дві части коліївської чати, похід на Багву), походять знов від инших очевидців, сим разом, здаєть ся, від тетіївських таки мешканців. Пригоди дїтий та історія дїда „з будкою“ (25) переповіджені ним самим або нянькою, що була при дїтях автора. Сам як очевидець за те оповідає нам про свою подорож до Яблоновского (28), про стрічу з Загаленком, православними ченцями аж до 33 ст., з виїмком деяких епізодів (як згадка про напад на Зрайки), що йому не належать.

Про події, які склали ся в Тетієві, або близько нього, в часї, коли автор дальше блукав далеко від тет. замку — довідав ся знов хиба від тетіївських жителїв (нахід і „рейтерада“ клюківської і стадницької шляхти); про те, як покарав тетіївських

селян Маліцкий, польський командант, ще заки автор вернув в Тетіїв, довідав ся автор, здаєть ся, від самого Маліцкого (32). Описи подій в Тетіївщині, що мали місце по його повороті в Тетіїв, аж до його повісти про уманську подію (40—41) описує знов автор на підставі особистих спостережень, отже: конець подвигів Маліцкого, начальника команди Яблоновского, про прибутє Хичевского, прихід Москалів в Тетіївщину і ин., з виїмком хиба епізода про арештованє і смерть громадської старшини тетіївської та пятигорської (35). Знищенє сили Хичевского коліями, відгомін приходу татарської орди, згадка про коліївський напад на Хвастів та Ставище і инші місцевости, се — кажучи словами автора — „wiadomości, co przyszły“ (37) — відомости подані ким иншим. Кінцевий уступ мемуара про події в Умани аж до слів „aby się wstrzymali od tey niegodziwości“ (48) подані за другими особами, та лише деякі близші поясненя що до деяких осіб, місць і т. и. доповнені подробицями або здогадами самого автора. Кінцевий уступ мемуара, що зачинаєть ся від слів „I odtąd iuż Moskale, chodząc...“ аж до кінця — се вже оригінальне чи автопсийне оповіданє автора.

Бачимо отже, що перша умова, якої вимагаємо для достовірности і допускаємости жерела, — умови безпосередного спостереженя автора — має сей мемуар. Автор, як ми бачили, був або сам свідком, або зараз таки кілька місяців по події приїхавши на місце, зацікавлений нею, збирає відомости від живих ще свідків, яким преці так поважні події — можна припустити — врили ся гаразд в память. Сі вісти хоч взяті з другої або третої руки. Одначе з огляду, що вони переповіджені теж переважно очевидцями-свідками в не дуже далекім часі по факті — можемо прийняти їх за свідоцтва безпосередних свідків з першої руки.

Тепер переходимо до другої справи — вірности в передачі своїх власних спостережень та других осіб. Се пізнати по способі, як він оповідає свої і своїх спів-племінників і віроісповідників приємні і менш приємні пригоди, а як відносить ся в своїм оповіданю до противної „партії“. Чи не представляє у першім випадку їх добрі сторони в більшім степени, як вони були в дійсности, або наводить їх, хоч їх зовсім не було, чи не укриває злих сторін або їх не зменшує, та чи в другім випадку не робить сього навідворіть?

Приглянься ся вперед, як він описує те, що йому було немиле та чи не підносить приміром своїх чеснот.

Автор, описуючи сцени нападів, коліївських крівавих подій, не укриває нічого — ні свого несупокою ні страху, але всюди се виразно зазначує. Так на ст. 8 каже: „mocno powątpiewałem“, кажучи про непевність що до цілости своєї особи; не таїть про намірену „ucieczkę i schronienie się przed nieprzyiacielem“, не затаює, що з жусу йде на конфедерацьку збірку та приневолений присягою приготовляє їм „барвних“ їздців і піхурів. Не стидаеть ся оповідати про те, як ховав ся то поза плоти то в коноплї[1]), не уважає за щось понижаюче для себе признати ся, що від „хлопа“ Зоталенка „doznawał wiele dowodów przychilności (20) i łaski“ (28), який навіть матеріяльно його спомагає. Не криєть ся зі сим, що нераз опинив ся в прикрім становищу, мов між молотом а ковалом, між страхом перед коліями і Москалями (2), що рос. війська „nie mały ucisk przynieśli“ підчас рекруччини охочих в Тетіївщинї.

Подібно не укриває нічого злого анї його вменшає, коли каже про лихі сторони своїх соплемінників.

Так пр. підносить і в буквальнім розуміню підчеркує те місце, в якім оповідає, що Яблоновский, обозний польний, хоч міг, не уділив йому нїякої помочи нї навіть поради (28). Не без болючої іронії оповідає про клюківську і стадницьку шляхту, що доперва кілька тижнїв по нападї на Тетіїв прибуває з поміччю та сподїєть ся застати ще там автора та иншу шляхту. Не укриває того, що тота сама шляхта розгромлена „хлопством“ утїкає перед ним (33). Згадує, що Малїцкий, командант польський, силоміць „przez mus“ вибирає у мешканців на 30 кілька возів добичу, загарбану від Поляків і Жидів та забирає її зі собою (35). Автор каже просто, що друга польська команда під Матушевским і Жмієвским, приходить не в якій иншій цїли до Тетієва, як лиш „dla zisku iakowegoś dla siebie y zdobyczy“ та в розчарованю що до своєї цїли запроторює двох війтів і присяжного з громади тетіївської та пятигірської „nie innym końcem (в цїли), як лиш щоби „trzymaiąc ich w detencyi y grożąc onym śmiercią, mogli wyznać zdobycz iakową“ (роз. для себе), та підчеркує, що громадська старшина невинно гине в вязниці. Не укриває, що цїлею польських команд було „wstrzymać bunty

[1]) uląkłem się niepomału y uchyliwszy głowę, aby mnie, ieżeli nie z odzienia, to z komplexyi nie poznali (10), strachem będąc zdjęty, nie wiedząc, co czynić, przestąpiłem płot (17), upatruię skrycie, gdziebym mógł przenocować, y przenocowawszy w ogrodzie pomiędzy wyrosłemi konopiami... (32).

y podbicie pod pierwsze posłuszeństwo ludzi y dla uczynienia rządów, iakie tylko mogły być przed czasy“ (36—37). Переповідаючи події уманської різнї виразно каже, що Обух на просьбу Младановича, щоби прибув оборонити місто, відповідає гордовито: „ia co czynię, to wiem dlaczego, to iest, aby było z waszym y całego miasta zabespieczeniem“ (41); зазначує виразно також, що Младанович хилить ся до Гонтиної пропозиції: оцїлїти себе і всїх з виїмком Жидів, коштом сих останнїх (43), що Уманцї самі отворили брами міста (ibid.). Бачимо отже, що автор нікого зі своїх не боронить, лише так, як знав, як умів, оповідає чисту правду.

Пригляньмо ся тепер, як висловляєть ся автор про людий противної собі сторони. Кажучи прим. про укр. духовенство, не додає їм ніяких епітетів, як се звичайно роблять деякі мемуаристи того часу, лише каже по простому, що „(жінка) dostała się do księdza unita“ (12), київських черцїв називає лише „kijowskie czerce“ (30), а укр. селян зове „chłopi“ (16), „chłopi domowi“. Що до коліїв, то справдї, зазнавши зі своєю родиною і краянами від них тілько страху і нещастя, не може здержати ся, щоби їх не титулувати „hajdamaki (17), rzezuni (3), morderce, na niewinną krew rozjątrzeni (1), ludzie niezbożni (16), niezbożnicy (13), zbóycy“ (13, 16), а вже найчастїйше „hultaie (12, 15, 27, 49), wiktorya hultayska (21), moc hultayska“ (12) — то все таки находить між ними й „bogoboynych“, а навіть одного з ватажків зове „powolniejszym“ для вислуханя деяких просьб. І між селянами находить богато „bogoboynych domowników“ та в загалї представляє деяких селян навіть в дуже прихильнім світлї і то прихильнїйшім, нїж як се би можна було по шляхтичу-Поляку в тім часї сподївати ся. Крім частих епітетів для тих селян: „bogoboyni i cnotliwi“ (15) або „ze wszech miar cnotliwi“ (20) називає їх „swoimi przyiaciółmi“, тїшить ся їх приїздом до нього, раз навіть зове двох селян, що відвідують його в нещастю „своїми ангелами“ (28—29), за „ласку“, яку йому селянами зробили.

Коли автор так без тїни якоїсь тенденційности поводить ся супроти одної і другої сторони в своїх автопсийних спостереженях, що становлять gros його оповіданя, то можна припустити, що і в инших відомостях, які одержав від инших осіб, він теж

---

[1]) w utrapieniu moim stali się (Стефан Зогаленко і Макс. Щербак) w moich oczach aniołami (29).

так вірно передає лиш чисту правду. Вправді не видимо якоїсь великої енерґії, якої уживав би автор, щоби видобути правду від свідків, скажемо тілько, що автор уживає, так сказати, лише першого ступіня найпримітивнїйшого способу критичного аналїза, себто не вірить цїлком в правдивість подій, подаваних йому свідками, тому подає їх в скороченю і загально.

Вже на перший погляд, на перше зрівнане сих двох ґруп відомостий, автопсийних та поданих із дальшої руки, видимо велику ріжницю в способі представленя сих подій в їх формальній та річевій сторонї. І так по правилу, яке собі висловив вже на початку [1]), що відомости „про які чув“ буде оповідати коротко, справдї всї відомости взяті з другої руки, оповідає автор коротко, загально, непевно, немов із резервою, застерігаючи ся дуже часто, що пише лише „tyle, ile pamięć moia zaciągnęła (1), (про) tylo osób, których pamięć moia znieść może (18), wiele osób, które nie są w moiey pamięci“ (12), мотивуючи се неначе короткими парентетичними реченями: „że to wieść, co przyszła, o czem dowiedziałem się, com mógł słyszeć“. Тимчасом події, які автор подає на підставі автопсийних спостережень, оповідає певно, основно, з ярким зображенем картин, зі субтельною ніжністю вражінь та з такою переконуючою певністю, з якою справдї лише автор-очевидець може описати.

Дальше возьмім під увагу й цїль, для якої пише автор. Він кажучи, що „powziął chęć nieodmienną“, „przedstawić widokowi ludzkiemu nieszczęśliwą awanturę“, тим хоче неначе, сказати, що має на цїли: „przedstawić wiernie y prawdziwie“ так, що сей мемуар його як правдиво написаний „służyć będzie wiekopomney pamięci“ (1).

Перше ніж додамо кілька слів поясненя чи освітленя, застановимо ся над переглядом або подїлом мемуара та перекажемо його короткий зміст.

Вступ до мемуара займає ст. 1—3; в нїм каже автор про свою постанову (nieodmienną ochotę), цїль та мотив до написаня мемуара. Згадавши коротко, що подібна „тиранїя“ okazywała się różnych czasów, заявляє охоту описати лише „нещасливу авантуру“ з 1768 р. Загально каже про місце, в якім відбувала ся і як довго вона тревала, та діячів події, коліїв, яких ділить на 2 части, на „hultaiów y rozbóyników postron-

---

[1]) „Umyśliłem w krótkich wyrazić słowach początek y koniec, nie tylko com mógł widzieć i słyszeć o tak wielkim okrucieństwie“ (1).

nych y na domowników“ (2). Загально оповівши про предмет і вислїд колїівського дїланя та про средства, яких уживає противна сторона (утеча, хоронене ся, куди подало, оружна реакція), потїшає автор вже заздалегідь свойого читача, що колїям одначе не удало ся „z gruntu wyniszczyć Polaka y Żyda“, та що колїї незабавки самі „pobici y wykorzenieni zostali“ (3). В другій частинї (ст. 3—7) оповідає автор про ґенезу колїівського повстаня 1768 р., по слухам та чужим — як знаємо — вістям. В III частинї, що займає ст. 7—33, описуєть ся утеча рідні автора по нападї колїів в Тетїїв, і так вперед описані пригоди жінки автора підчас утечі (ст. 10—16) та його самого (ст. 16—33) з головним епізодом про місце перебуваня його дїтий (ст. 25—27) підчас утечі.

В IV частинї (ст. 33—40 і 48) переповіджені подїї в Тетїїві, в переважній части підчас повороту автора до Тетієва. Про похід клюківсько-стадницької шляхти на Тетїїв її розгромлене Тетїївцями і знищене двома колїівськими чатами (33—34), про прихід і екзекуцію в Тетїїві Малїцкого, капітана реґіменту królowey Jadwigi (34—36), про прихід команди Яблоновского під Матушевским і Жмієвским і заарештоване ними громадських старшин (36), про прихід в Тетїїв Хичевского, начальника команди познанського воєводи й його розгромлене колїями (36—39), про несупокійну вість про нахід колїів (39—40), вкінцї про прихід в Тетїївщину російської армії та приставане до неї колїів та селян (40 і 48). Між вісти про рос. армію в Тетїїві втручає автор опис уманської подїї, яку можемо уважати за V частину (41—48), а яка під нїяким чином не вяже ся з дотеперішньою ниткою оповіданя, і єсть не так епізодом, як радше, так сказати-б, великою і незручною інтерполяцією, що зовсім не пристає до цїлости оповіданя та псує її гармонію.

Вкінци VI част. (48—49) становить закінчене від слів: „Co widząc...“ аж до кінця (49). В сїй частинї оповідає автор про некорисний вислїд колїівських подїй для колїів та про поворот до первісного стану, до пансько-польського правлїня на Українї.

І так коли I, II і VI (вступ, початок-ґенеза і конець оповіданя) переповіджене коротко і загально, з грубшого, як відомости із другої, третьої руки, не великої стійности, то частина III і IV (V носить зовсїм осібний характер, як буде сказано низше), про утечу автора та поворот його в Тетїїв, або красше

назвати сї дві части акцією коліїв і реакцією проти них: переповіджені основно, широко, плястично, з певністю автора, носять на собі прикмету переважно безпосередного свідоцтва самого автора і служить для нас жерелом першорядної вартости.

Так в головних начерках представляєть ся річевий поділ і зміст мемуара. При спеціяльнїйшім обговореню не маємо на цїли переводити над кождою переповідженою подією доказу її „дійсности або правдоподібности", чого не можемо зробити задля недостачі жерел до сього, а обмежимо ся лише на загальнїйшім поясненю деяких жерел та підчеркнемо цікавійші, більше характеристичні ріжниції між представленем деяких подій в сїм, та тих самих подій в инших знаних мемуарах.

У вступі подані — як було сказане — лише загальні відомости про ґенезу, розвій і наслїдки коліївського руху. Тут між потерпівшими від коліїв вичисляє автор крім „godnych kapłanów unitów, urodzoney szlachty" теж і „панів", в розуміню „диґнїтарів"-маґнатів, але не вичисляє анї одного з них. Тут на се повторити хиба за др. Ів. Франком [1]), що жертвою народнього повстаня впали лише в першій мірі Жиди, а дальше дрібна, шарачкова шляхта в ролї приватних посесорів-офіціялїстів, та не згинув нї один пан маґнат нї диґнїтар.

В II частинї описує автор коротко початок народнього повстаня, називає його авторів, описує золоту грамоту, її вплив на населене, перші „pomyślne" подвиги коліїв (4—5), поділ коліївської ватаги на 14 відділів та приготоване до загального повстаня. На його погляд фізичним автором сеї „авантури" та ініціятором всього був Залїзняк. Він прийшов вчасною весною 1768 р. з 14 Запорожцями та „oblokował się" в Холодному Яру, що лежав в добрах київського воєводи, кн. Стан. Любомірского, „о пів чверти" милї від Мотринэнського монастиря. Тут зістаєть ся він аж до Зелених свят, будучи в безперервній стичности з мотр. монастирем, „w którym mieli korrespondencią (3). „Тут (коліям) wszystek sposób podał Melchisedek, przełożony monasteru, do rzezaniny, do buntu zmyśliwszy ukaz..."

Вже в першім реченю сьої части заходить мале непорозуміне і неясність висказу автора. Він називає з початку ініціятором Залїзняка, але каже рівночасно, що все таки „tym (Залїзняку і 14 Запорожцям) wszystek sposób podał Melchisedek",

---

[1]) Рецензія дра Ів. Франка на М. Лозинського: „Гайдамаччину", Записки Н. Т. ім. Шевченка LXXI, ст. 208—10.

виходить отже, що ініціятором не був Залізняк, а Мелхиседек Зн. Яворський. Дальше сього останнього називає автор „przełożonym tego monasteru“ (роз. мотриненського), яким мав бути в р. 1768 від вчасної весни до Зелених свят. Коли тимчасом Мелхиседека в тім часї нема зовсїм в тім монастири; він стало перебував вже від 6 падолиста 1766 р. до часу коліївщини в Переяславі, в епископській консисторії призначений „для представленія вѣдомостей о благочестивихъ монастиряхъ“ [1]). Не розуміємо теж докладнійше, що то була за кореспонденція в мотриненськім монастирі та з ким.

Дальше автор каже, що тодї (1768) Холодний Яр лежав в добрах „I. O. X. St. Lubomirskiego, woiewody kijowskiego“ — коли тим часом тодї київським воєводою був Франц Салезій Потоцкий аж до своєї смерти (22 жовтня 1772) [2]), а доперва 29 жовтня того року став на його місце Станїслав Любомірский [3]). Дальше — як вже згадувалисьмо — Зелені свята 1768 року не припадають на 29 мая а на 22 мая, а дату 29 ставляє автор аж ex post.

Дальше оповідає автор, що коли монахи мотр. монастиря розбрели ся з численними копіями сього „указу“ по селах київського та брацлавського воєводства, та коли по селах лагодило ся до загального повстаня, виходить Залїзняк із Холодного Яру, починаючи находом на с. Куликівцї жабот. ключа, що належить до згаданого кн. Любомірского, де потерпіли головно Жиди та йде в сам Жаботин, де убиває ґубернатора Стемпковского та деяких Жидів і Поляків. По сих двох удачах, коли до нього пристало богато селян, іменує себе полковником, а 14 Запорожцїв, ватажків 14 віддїлів — сотниками, з яких названий лише Шило. Він іде над ріку Днїпер, на півстровець порослий густими корчами („na kępę“) [4]), убиває там усїх з виїмком Мацея Трояновского, якого забирає зі собою, займає Черкаси, по повороті Шила до Залїзнякової ватаги, йдуть оба походом до Смілої, Корсуня, де лише пана Суходольского „рабують на кількадесять тисячів“, звідси подали ся уманським шляхом на Лисянку, Ризину, де знесли надворну хоругов Стан. Потоцкого, хорунжого коронного, під проводом

---

[1]) Ѳ. Лебединцевъ: „Архимандритъ Мелх. Зн. Яворскій“. Арх. Юг. Зап. Россіи, ч. I, т. 2, ст. CCVIII, та т. 3, № докум. CLX, ст. 837.

[2]) о. В. Чарнецкій: Лѣтопись монастиря оо. Василіянъ въ Кристинополи (Дїло 1890, ч. 54).

[3]) Żychliński T.: Złota księga szlachty pol., річник 5, ст. 120—121.

[4]) Linde: Słownik języka polskiego, т. II, ст. 325.

ротмістра Янковского Йосифа [1]) — йдуть на Умань. Тут увільнено доперва Мацея Трояновского, який, як примусовий очевидець, описує нам без сумніву вірно головний шлях, яким відбув похід Залізняк зі Шилом аж під сам Умань та представляє нам його дещо відмінно, ніж як се описано в деяких до тепер знаних мемуарах. Так пр. по словам мемуарика п. загол. „Описаніе бѣдствія постигшаго Умань и всю Укр. въ 1768 г.", оголошеного в „Київській Старині" [2]), народна рухавка почала ся в Ризиній [3]), дальше перейшла в с. Буки, де Василіяни мали тоді духовну місію. По словам Ліпомана [4]) Залізняк з під мотриненського монастиря, з місця, де приготовляв ся до повстаня, йде вперед на Жаботин, Смілу та маючи вже тоді около триста люда при собі, йде на Звенигородку і Лисянку та Умань. По словам Павлуся Младановича початок повстаня був в Лисянці в Смілянщині. А по словам нашого мемуариста початок коліївського повстаня став ся в селї Куликівцях, жаботинського ключа та в самім Жаботині. Сими двома доперва удачами заохочений Залізняк йде дальше. Тут би не від річи було пояснити, чому як раз в Жаботинщині почало ся народне повстане — вірячи словам автора.

Досить яркий образ сих прикрих відносин, особливо в Жаботинщині і Смілянщині, де саме почав ся сей рух, подає нам маніфест [5]) облятований канївським міщанином Ізидором Івановичем (маніфест в виривках з облят винницького ґроду) „ex speciali commissu J. M. P. P. Obywatelów ww. Kijowskiego i Bracławskiego tak panów szlacheckiego, iakoteż y mieyskiego stanu nie mniey i poddaństwa". В маніфесті заносить ся жалобу на деяких (названі) полковників надворної міліції в ріжних містах і їх війська, від якого, подібно теж як і „od duchowieństwa greko-unickiego y innego przełożeństwa — wiele osób świeckich y duchownych o zachowanie religii greko-nieunickiey

---

[1]) Рід Янковских сильно розроджений (гл. hr. Uruski: Rodzina, т. 5, ст. 355—364). В „Imiennych spisach osób" находимо теж Янковских (ротмістрів, ч. порядк. 251), одначе без імени. Щось близше про сього Янковского сказати не умію.

[2]) Кіевская Старина, р. 1882, т. I, ст. 522—3.

[3]) Ризина названа декуди „Ryzanowka ad Lysiankam", Oss. ркп. № 1768, ч. докум. 9, ст. 20—21.

[4]) „Bunt hajdam. na Ukrainie w r. 1768, opisany przez Lippomana etc." вид. р. 1854, § 3, ст. 8, 9, 17, 21.

[5]) Ркп. в Осс. бібл. № 3213 in folio, карта 9 і 10 in verso; в скороченю містить ся сей маніфест в т. с. бібліотеці під ч. ркп. 329, К. 190—191 та в Нац. Музею у Львові, ч. ркп. LXXXII.

otrzymało więzienia, sekwestrowania, udręczenia, bicia“ часто масового, в тій цїли, щоби змусити їх на унїю. Рівночасно потягано православних до „iuramentu (на унїю) y haniebną śmiercią grozili“. Перелякані люди утїкали із сїл, „przez wielkie pogróżki o niebezpieczeństwo zdrowia y życia“, хоронили ся по лїсах etc., одначе і там на них нападали жовніри: „bili, kaleczyli, zabiiali y zamieszanie po całey Ukrainie uczynili y Haydamakom przez takowy nieprzyzwoity postępek do irrupcyi w kray przyczynę dali“.

Як великий взагалї був сей страх у горожан польської держави перед королївським військом, що сягав аж в Залїщицьке, дає найлїпший доказ лист самого короля до Браніцкого [1]), в якім просить його не зоставляти в Залїщиках анї ґарнізону „polnego autoramentu, ani R. P.“ анї його полків, бо „kupcy, rzemieślnicy zaleszczyccy, cudzoziemcy y nawet chłopstwo tak są przestraszeni kontuszowym żołnierzem, a mianowicie memi pułkami (тут видно певного рода задоволенє короля), że zapowiadaią swoią ucieczkę, gdyby takowy garnizon u siebie zobaczyli“. Коли пригадаємо надто Бобровского і Волинецкого, псевдокомісарів Любомірского які грозили в його добрах, в Сміляншинї „wycięciem w pień“ „хлопства“ [2]) і козаків та згадаємо хочби польську сучасну віршу видану др. І. Франком [3]) — то бачимо, що такі погрози висїли неначе в повітри над Смілянщиною, й не трудно зрозуміти, що як раз тут почала ся й реакція. Залїзняк ударив в перше на Куликівцї, де знайшов лише Жидів, або инакше вибрав ся туди, знаючи, що нема там шляхти, лише самі Жиди, елемент в народній опінії боязький, нездатний до оружного опору. Дальше пішов Залїзняк в сам Жаботин, де лучила ся для коліїв найбільша нагода. Тут ґубернатор Стемпковский, здаєть ся далекий свояк, а може й іменник — кажучи словами Dr. I. A. Rolle — Strasznego Józefa [4]) — бо менш воєвничо

[1]) L. Gumplowicz: Korrespondencya Stanisława Augusta z Branickim, ст. 99.

[2]) Мемуар Мощенського, ст. 135, видане Жупаньского, Познань, 1867 р.

[3]) Записки Н. Т. ім. Ш. т. VII, Miscel. ст. 3—11, п. з. „Вірша про Барську конфедерацію“.

[4]) У Несецкого (т. VIII, стор. 516) молодший брат Йосифа Ст. женить ся в надворною ловчанкою кор. Другий брат Йосифа, каштелян, стоїть по сторонї барської конф.; при зайнятю Бердичова взятий в неволю (Złota ks. szlach., VIII, ст. 247). Сей Станїслав то хиба який з'убожілий свояк.

настроєний, чим Йосиф, по розвязаню надворної команди уланів на весну 1768 р., передає їх оруже жаботинським селянам на переховок[1]). Залізняк знаючи про се, йде зараз на Жаботин, де приступають до Залізняка уоружені селяни в збрую — яку як казали — сам Бог їм дав.

Дальше варта-б сказати, як по словам автора виглядала „золота грамота“, або як він її зове „ukaz imperatorowey“. Отже сей указ був на вигляд „pod podobieństwem“ правдивого указу цариці та мав в додатку „przyłożoną pieczęć wielką“ (3—4) в значіню, долучена, додана, здавало-б ся висяча печать, тимчасом в иншім місци каже лише про „przyciśnienie pieczęci“ (5). Називає сю „грамоту“ „ukazem niegodziwym pod podobieństwem osudaryni to iest imperatorowey ross.“ (3) та „ukazem niegodziwym i niesprawiedliwym“ (ib.). Кажучи про зміст тої грамоти, при згадці на її оригінал, каже автор лише про грізьбу кари на тих, що не виповнять змісту її приказу; при згадці про копії з сього оригіналу переповідає автор лише дуже невиразно зміст сього „указу“, в якім наказувало ся, аби укр. селяни і колії „Polaków y Żydów bili, kłuli y rznęli y w całey Ukrainie wygubili“ (5). До сього був обовязаний кождий „kto, będąc zdolny do tych czynności a zadosyć nie uczynił y sprzeciwił się temu ukazowi, takowy sam będzie karany publiczną y srogą śmiercią“.

Судячи по змісту того „указу“, був він в дечім ріжний від знаних до тепер двох чи властиво одної „золотої грамоти“. Знана є копія, видана „par le Comte Augenberg“ в „Bibliothèque de Archives diplomatiques“, розаналізована критично та перекопіована по французьки і в славянськім переводї Щебальським в його „Народныя движенія въ Подоліи и на Волыни“[2]). Щебальський подає між иншими такі докази contra, яких нема у инших критиків сеї „грамоти“, (ibid. ст. 338—340). Дальше відкопійовує її з сього самого жерела й Рева при обговореню та при розборі достовірности мемуара п. В. Кребсової[3]). Обговорює сю грамоту також Фр. Равіта-Ґавроньский[4]) та подає її копію (ст.

[1]) „Relacye o buntach ukraińskich“ о. Романа Віґури („Przyjaciel ludu“ Leszno, 1844, т. II, № 45, ст. 358—359).

[2]) Русскій Вѣстникъ, 1863, май, т. XLV, ст. 322—361; про „з. грам.“ від 338 ст.

[3]) И. М. Рева, „Уманская рѣзня (Записки Вероники Кребсъ). Переводъ съ предисловіемъ“. Кіевъ 1879, ст. 10—14.

[4]) Fr. Rawita-Gawroński: „Historya ruchów hajdam.“, т. II, ст. 123—134 і и. копія маніфесту: 128—129.

128—129) в своїй „Historyi“. Друга per extensum наведена копія „золотої грамоти“ в строго історичній повісти Михайла Чайковского п. з. „Вернигора“ на ст. 113 [1]). На перший погляд вона ріжна від сеї в Angenberg'а, так змістом, датою виданя і т. и. Тимчасом на ст. 259 (op. cit.) в нотці до особи Залїзняка читаємо: „Katarzyna (II) w swoich notach dyplom., których kopje znajdują się w minister. spraw zagranicznych Francji nazywa go „Mon Colonel des bas Zaporogues...“, та пояснює, що Залїзняк, курінний атаман, був висланий рос. царицею та Кальнишевським для пособленя повстаню укр. селян. Бачимо вперед згоду що до місця, де найшов Чайковський копію „золотої грамоти“ (у Чайковського „kopje znajdują się w ministerstwie spraw zagr. Francji — comte Augenberg видає її також в „Bibliothèque de Archives diplomatiques“ як Recueil des traites et conventions concernant la Pologne“ в Парижі). Дальше наведені слова у Чайковського: „Mon Colonel des bas Zaporogues“, находимо майже ідентичні в французькій висше згаданій копії, та наведені слова М. Чайковського являють ся лише парафразованим цитатом із тої самої копії, з якої появилась копія в Augenberga. Там читаємо: „Nous (Катерина II) donnons cet ordre et nous enjoignons à Maximilien Zelezniak de la terre de Tymoszew, colonel et commandant (dans) nos terres du Bas-Zaporogue d'entrer dans les terres des Pologne pour extirper et abattre tous les Polonais et les Juifs, blasphemateurs de notre sainte religion“. М. Чайковський згадує також про те, що Залїзняка між иншим післав і Кальниш. Сю вість знов бере без розбору з другого підпису на згаданій грамоті, що звучить: „Pour ampliation: L'attaman koszowy Pierre Kalnyszeffskoi avec les témoins“ (ibid.). З сього видно, що копія „золотої грамоти“ в Чайковського Вернигорі (стор. 113) се лише парафразоване спільної, основної копії, з поправкою дати 20 червня (le 20 juin 1768 a.) на 15 мая 1768 р.

На конець обговореня тої частини скажу лише, що місце в мемуарі, де описаний здвиг зібраного на відпусті в монастирі народа і т. д. пригадує нам в „Святї в Чигринї“ у Шевченка сцену свяченя „залїзної таранї, щедрого гостинця панї“, читане указу пригадує сцену проповіди благочинного.

Додати-б належало вкінцї ще й се, що коли инші богате

[1]) Czaykowskiego M.: Pisma, т. I, ст. 113, Lipsk 1868.

говорять про „свято свяченя ножів“ та гублять ся в ріжних здогадах, приписуючи відправу сього незвичайного священодійства ріжним духовникам, а за місце відбутя тої чинности вважають ріжні місця і місцевости — наш автор нічого про се й словечком не згадує.

Згадаю лише про деякі з сих верзій. Так прим. С. Іваницький приймає за Мордовцевом, що свячене ножів відбуло ся в день св. Юрія 23. IV. (1768) ст. ст. в Лебединськім монастирі [1]). В „Dawnieyszym rzezi ukr. opisaniu“ [2]) Залізняк і товариші йдуть до Переяславя по благословенство. З инших згадаю ще одну незнану до тепер верзію, що ходила в своїм часї між уніятськими попами. Окрім Гервазія Лїнцевського та Мелхиседека Яворського святити мав іще „spiesy dla kolejów, rznąć, błogosławić etc. Zielnicki, szwagier Gonty, protopopa (!) nieunicki, który od misii odstąpił, zaś podczas bytności woyska ross. za poduszczeniem y staraniem się swoim cały dekanat Umański w niewolę poddał y innych zdzierał y grasował“ [3]). Тут лише коротко скажу, що Зїльницький являєть ся характеристичною постатю того часу, справдї „гайдамацької“ породи. Гине кілька лїт по 1768 р. в своїй хатї під нагаями уніятських попів та двірських козаків.

В частинї третій описує автор, як з хвилею, коли зближали ся колїї до Тетїївщини, арендарі-жиди напливають зі своїми маєтками під його покров, богатші шляхтичі втїкають (пр. родина Липиньських дн. 14. VII. н. ст.), а неспокій самого автора степенуєть ся. Аж 19 липня нападає вісьмох колїїв на Тетїїв [4]) від сторони сіл Жидовчика і Домбровлї, на вість про се жінка автора, автор й дїти утїкають щасливо з міста. Ся частина, де описана утеча Завроцких, становить головну часть мемуара. У нїй оповідає автор, як його жінка з замку фірткою утїкає на пяти-

---

[1]) С. Иваницкій: „Переяславскій Гервазій Линцевскій...“ Труды подол. ист. археогр. Общества, выпускъ X. Кам. Под. 1904, ст. 174.

[2]) Бібл. Чарт. в Кракові, ркп. 739, ст. 699—706. Пор. „Документы Западно-русскаго Края“ Кояловича, № XXVII, ст. 458.

[3]) Нац. Музей у Львові, рукоп. ч. CLIII, к. 55 оборот.

[4]) Місто Тетїїв лежить при бердичівськім шляху, тепер в таращанськім повітї, київської ґубернії над р. Роською, що вливаєть ся до Росї. В 1768—1775 рр. належало воно до Януша Сангушка. (Słownik geogr. т. VII, ст. 323); Bolesław z nad Dniepru (I. Liwski) поміщує в варш. „Tygodniku illustrowanym“ в 20 грудня 1884 в ч. 103, ст. 399—400, деякі історичні звістки про Тетїїв в двома ілюстраціями Тетїєва, з котрих одна представляє тетїївський замок.

ґірське передмістє, що було найбільш наповнене трупом, до тамошньої війтихи. Тут не прийнято її, тому побігла селом Черепинками в напрямі до Пятигор. Пізнана в Черепинках, вратована дідом-жебраком, дістаеть ся до уніятського священика до Ґалайок, о. Стефана Буйницького[1]), скриваеть ся у селянина Івана Святенка. Звідси беруть її колії в арест, а на просьбу представителів громади галаецької, випускають її. Вкінції удаеть ся до Пятигор, звідси задля небезпеки утрати житя за порадою і помічю Теодора Юревича, пятигорського уніятського пароха „ecclesia assumptionis Beatae V. Mariae in caelum"[2]) тікає під Бердичів з найстаршою донькою до свойого вуя, К. Хоецкого — як висше згадували ми, зоставивши двоє молодших дітий у пятигірського селянина Ів. Грабовенка.

В другій половині тої частини оповіджена блуканина самого автора та двоїх молодших дітий. В чверть години по утечі своєї жінки утікає автор на Животівське передмістє й серед великої небезпеки утрати житя, де в його очах гине богато знайомих й незнаних йому людий, йде дальше попри гайдамацький табор, на вманції, попід ліс в сторону с. Касперівки. В лісї перестерігає автора лісовий Максим, приводить до нього Стефана Зогаленка із Касперівки, у якого автор перебуває кілька днів. Звідси виїздить під Бердичів до Кречетнікова, що звідси рушив уже був під Бар. За ним удаеть ся автор через Кривошиїнції до Хмельника. Тут одначе на прошене[3]) автора помочи у Кречетнікова сей збуває його нічим.[4]) Потім їде автор до Чуднова і звідси висилає на звіди жебручого діда „з будкою"[5]) на звіди, де-б могли обертати ся його жінка й діти. Дід, довідавши ся від Ст. Зогаленка про місце побуту дітий, забирає від Івана Грабовенка, инакше названого Грабового (ст. 26), двоє молодших дітий зі служанкою

---

[1]) Akta ziemskie i grodzkie I ст. 175.

[2]) Так називаеть ся сей парох в латинськім актї, облятованім 22/12 1768 до книг ґродських Іваном Рохом Косцюшком, уніятським дек. радомиським, де списані всї нещастя і жалї уп. священства на коліїв. (Осс. рукоп. № 1768, ст. 1—11).

[3]) Про що просив Кр—ова, видно зі слів К—ова до автора: Waspanu potrzebna komenda dla uskromienia hultaiów... y dla ubezpieczenia samego...

[4]) На се Кр—ов: „Ja zaś poradzić temu nie mogę, ale wy, panowie, (загал пол. панів-офіціалистів) iak możecie, tak sobie radźcie y szukaycie sposobów do uskromienia swych hultajów".

[5]) У Шульгина теж стрічають ся „діди, що возками по селах їздять", Р. Іст. Бібл. т. 20, ст. 120.

та через Борщаївку, де застає коліївську чату, в пяному стані, ледви довозить їх до Чуднова (27). Звідси виїздить автор з дітьми до с. Самчиків, де перебувала — по словам діда „з будкою" — жінка авторова, одначе не довіряючи тамошнім селянам та сподіючи ся і тут застати коліїв, зміняє часто місце свого побуту. Не діставши ніякої помочи від польного обозного Яблоновского, їде в Тетіїв з двома селянами Макс. Щербаком і Ст. Зогаленком, що прибувають до нього на його прошенє. В дорозї стрічають його два селяни, що пізнають та вшановують його. По сїм наступає стріча з двома ченцями та їх політичні енунціяції і побут автора в Тетіїві, звідки по продажи скарбової горівки повертає до Самчиків.

Крім відомостий приватної натури про сїмю автора, маємо ще розсїяні відомости про инші справи по усїх сторінках сеї части (ст. 7—33), які можна поділити на дві ґрупи: політично-воєнні та суспільно-побутові. З сеї першої ґрупи вибивають ся на перше місце дві справи: відносини польських маґнатів та російського правительства до пошкодованих Поляків підчас першого вибуху Коліївщини та до коліївського руху взагалї. І так, як бачимо, не вважаючи на прошеня автора, кн. Яблоновский, обозний польний, не дає йому ніякої помочи, анї навіть поради і відправляє його з нічим. Дальше в с. Гончицї (ст. 30) здибає автор двох київських православних ченців, а представивши їм себе за пятигорського шинкаря Демяна, великого їх прихильника, випитуєть ся про дальшу долю Поляків на Українї. Монахи — як каже автор — відкривають перед ним „wszystkie taiemnice rządów ukraińskich", в сути річи російських, які можна зібрати в отсї три точки: 1) З України має бути виметений католицизм і унїя, а привернене православіє; на те розіслано з Росії сотки антимінсів по укр. церквах. 2) Польський елемент і польську політичну власть належить з України усунути, а 3) Піддати київське й брацлавське воєвод-ство Росії.[1])

Цїль й інтенції Російської імперії того часу: загорнути тоті два воєвідства, що незабавки (1793) і стало ся, а способи аж надто ясні: підбурити укр. нарід висланими ченцями проти польського правлїня на Українї.

---

[1]) „Polacy nigdy nie mogą się mieścić w Ukrainie, ani też mieć rządów w niej y iuż kilkaset antymissów wysłano z Rossiey po całym woiewództwie kiiowskim y bracławskim, po cerkwiach na błahoczest' t. i. syzmę y na wszelkie rządy y posłuszeństwo rossyiskie" (30—31).

З инших відомостий сеї ґрупи — з виїмком нападу коліїв на Тетіїв — маємо ще згадку про напад тетіївського козака Фурґулця на Пятигори (16), про коліїв в Галайках (13), про розділ тетіївської чати, що збільшила ся пришелцями-селянами і поділила ся на два відділи, з яких один постійно стоїть в Галайках, другий в Житниках; зі Житник виходять колії до Багви, Жашкова, Касперівки і инших сіл. Довідуємо про побут коліїв в Борщаївці (26), про те, як ще раз навідують ся колії до Тетієва (32), але вже лише по горівку, яку ще там зоставили, та вкінци про напад одної коліївської чати на с. Зрайки (32).

З другої ґрупи відомостий — суспільно-побутових — довідуємо ся про відносини тетіївських мешканців до панського офіціялїста; відносини жінок укр. заможнїйших селян до жінок приватних офіціялїстів на Україні. Прикметами, по яких розріжнювано укр. селянку від жінки иншої нації були: ноша, обряд, знане руських молитов та ріжні поведінки. В мемуарі пересувають ся перед нашими очима люди ріжних верств суспільности, ріжні типи людий, що надавали тодї Україні характеричну ціху, від жебручого діда, що їздить „budko za elemozyno" (25), який звідуєть ся за дітьми і жінкою автора, аж до руського шляхтича (Михаловського); бачимо київських православних ченців, що шпіонують в користь Росії та уніяцьких священиків, що переховують та причиняють ся до утечі Поляків.

Побіч розгоряченої молодїжи, що підбадьорена „золотою грамотою" не хоче перепустити нї жінцї нї дїтям, бачимо цїлий ряд типів селян, від тих, що дарують навіть дещо зі свого маєтку в користь добрих панів, аж до тих, що шпіонують своїх односельчан в користь пана (20). Побіч селян-коліїв, що купають ся на переміну то в крови то в горівцї, маємо і таких, що поводять ся з резервою та й таких, що їх ся бурлива хвиля народнього повстаня не вспіла вивести з рівноваги: один з них їде „на фірманку", инші — як би й нїчого не лучило ся — ловлять рибу та везуть її на продаж. Побіч двірського козака, що стає на чолї коліївського руху, видимо повну благородности стать „powolniejszego uczciwego" коліївського ва-

---

[1]) Сї (колії, не довіряючи перебраній по сільськи жінцї автора) „kazali pacierz mówić ruski, probuiąc, czemby się mogła zdradzić..., ieszcze nie dowierzając, ubior prosty z głowy opatrywali, a kiedy żadnego znaku nie opatrzyli, puścili" (11). Жінка автора приходить до одної вдови, у якої з початку мала „niezłe przywitanie", коли ж пізнала її по поводженю, по ріжницї товариських форм etc., „zaczęła szydzić, łaiąc, z domu wypędzać"... (str. 11).

тажка, що ухиляєть та підпорядковує свою волю прошеню-бажаню громади і пускає на волю жінку, яку друга жінка перед кількома днями ще сама видавала коліям на певну смерть.

Десь в віддали, в далекій перспективі, неначе для ріжнородности видимо конфедерата, що силою вибирає оплату від „диму“, утїкаючих жидів-арендарів „ze swoją ruchomą y nieruchomą chudobą“ та московських, здаєть ся, купців, що немов упевнені „зелїзним листом безпеченства“, скуповують горівку. Де-не-де мелькне для відміни який польський маґнат, або мстивий польський комендант, або холоднокровний російський ґенерал.

Крім сих загальних кількох гадок зоставало ся б подати лише деякі поясненя що-до самої події находу коліїв на Тетіїв та на деякі инші місцевости та ватажків сих коліївських чат. І так ватажка, що впав „з вісїмкою“ коліїв до Тетїєва, зове Рулїковский Серединенком.[1] Той сам ватажок крім Тетїєва, мав іще зайняти Животів[2] (тут замку одначе не вспів добути), Монастирище, Пятигори (по словам нашого автора на Пятигори напав іще тетїєвський козак Фурґулець, ст. 16) та сусїдні місцевости. Уходячи перед польським військом мав завернути ще раз до Тетїєва, і там в лобачівских лїсах, сусїдних Тетїєву, мав закопати загарбану добичу і скарби. Сам Серединенко мав утїкти за Дон і оповісти про се чумакам з України, що тодї тут перебували. Стільки оповідає Bolesław z nad Dniepru (I. Liwski)[3]) в варшавськім „Tygodniku illustr.“[4]), в згаданих вже нами історичних відомостях про Тетіїв.

Маємо одначе ще деякі вістки, що й перед Серединенком, т. є перед 17/X 1768, бували ватажки, коли не в Тетїїві то в Тетїївщинї. І так в згадуваній нами вже рукописї бібл. Чарторийских п. з. „Dawnieysze rzezi ukr. opisanie“, сказано, що колїї „ruszyli partyami: Żeleźniak do Humania, Nieżywy do Kaniowa, Szwaczka do Chwastowa, a Chwast przez Tetyow na Pobereże“.[5]) Можливо, що Хваст лише тому, що се було

---

[1]) Słownik geogr., т. XII, ст. 323 sub voce (Тетїїв).

[2]) ibid. t. XIV, ст. 923.

[3]) Pseudonimy i kryptonimy pisarzy pol., zebrała I. Z., ст. 15.

[4]) Tygodnik illustrowany (варш.) в 20. XII., р. 1884, Nr. 103, ст. 399—400.

[5]) Ркпс. бібл. Чартор. у Кракові № 789. Miscellanea eccles., ст. 699—706, пор. Кояловича: „Документы Западно-русск. Края“, № XXVII, ст. 458 (по пол. і франц.).

в переході через Тетіїв (може Т—щину), не робить ся тут якогось більшого спустошеня — принаймнїй автор не згадує про те. В однім знов листї[1]), незнаного автора з Волини до невідомого адресата, з дня 28 червня 1768 (мст.) довідуємо ся, що „ta bezbożność (колії) iuż w Tytowie (зд. місто w Tytyowie і Т—щинї) grassuie y ku Pikowu się zbliża".[2])

Які шкоди зробили та кілько людий убили в Тетієві, на певно не знати. Автор вичислює по части поіменно, по части загально, убитих в Тетієві, одначе до якогось приблизного числа годї дійти. Можливо, що убито лише около двох-трьох десятків христіян, судячи з мемуара Завроцкого; про жертви з поміж Жидів майже не згадує автор. За те жидівські жерела вміють дещо більше сказати. І так невідомий автор пише з города Старого Константинова лист до кеніґсберґського духовного рабіна, раббі Арое-Лейби, в неділї 17 місяця Аба (рівняєть ся серпневи нов. стилю) 1768, що в громадї Тетіїві, Погребищи і др. згинули тисячі жидів.[3]) Другий жид, по словам Пардеса, „чоловік вартий повного довіря" мав по різнї в Жаботинї донести про се мешканцям (роз. жидівським) Тетїєва, молячи їх, щоби вони, лишивши маєтки, утїкали з Тетїєва. Не всї дослухали сього голосу та умерли тут (в Т—і) страшною смертю, „многих повішено, декотрих спалено (?), а инші були вкаменовані (sic!)."[4]) В иншім жидівськім жерелї, в мемуарі, писанім жарґоном п. з. „Лекерот Гагзерот Безраіль" (виданім Гурляндом) кажеть ся, що один „гайдамака" із Тетїєва прийшов в город (Умань) і убив тисячі[5]) (про Залїзняка). Відомо, що річ стала ся противно — що то Серединенко приходив із чати Залїзняка з під Уманя в Тетіїв. Тут призабув і відвернув невідомий автор мемуару хід подїй, але не забув про Тетіїв, як місце, де мало полягти велике число жидів, хоч може не так велике, як се кажуть наведені жидівські жерела.

Не богато можна сказати про розміри шкід в Тетіївщинї,

---

[1]) Про сей лист, властиво два листи, згадує вже др. Ів. Франко в своїй статї п. з. „Польська поема про Ум. різню", Зап. Н. Т. ім. Ш., т. 62 (відбитки ст. 3—4). Сї листи находять ся в знанїй збірцї ґр. Любомірского, зробленїй зі збірки шамб. Штейна. Вони вже опублїковані, хоч лише в рос. перекладї, в „Основі" в 1862, март, ст. 24—28).

[2]) Ркп. Осс. № 266, карта 45(verso)—46.

[3]) И. Галантъ: Къ исторіи ум. рѣзни 1768 г. Матеріалы и изслѣдованія по исторіи Евреевъ въ Польшѣ и Юго-Зап. Россіи, Выпускъ I. Кіевъ 1908. (доповнена почасти статя, яка друкувала ся найперш у К. Ст. 1905) ст. 38. [4]) ibid., ст. 39. [5]) ibid., ст. 15.

зроблених коліями; можемо тільки вичислити села, в яких господарили колії. Се друге в певній мірі можна зробити на підставі згадуваного вже маніфесту уніятських священиків з дня 22. XII. 1768. В нїм є згадка про кількох уніятських духовників тетіївського деканату, що так або инакше потерпіли від коліїв. Хоч вправдї тетіївський деканат, як мож припускати, не зовсім покривав ся з округом Тетіївщини, то все таки маємо приблизне поняте про сильнїйше загрожені коліями села в тім деканатї. Крім того вичислені ще тут села, про які в инших жерелах не згадуєть ся.

В тім маніфестї[1]) вичислені такі уніятські духовники, тетіївського деканату покривджені коліями: парох „skewirski“ (цитую з A. Z. i Gr. ст. 196); галаєцький (175), священики зі села Пархомівки, Студницї, Лобачова, Зрайок, Торчиків, дальше духовники: логанинський, пустоваровський, дзвінківський (ст. 176); рубчинський парох, „kommendarz“ с. Татарин, стрижавецький; парох василинський, антоновський, висоцький парох (ст. 177) і мн. и.

Як сказано було — дїд „з будкою“, везе дїти автора через Борщаївку і тут застає коліївську чату (26). По словам Руліковского[2]) на Борщаївку, що була тодї власністю Захара Ганьского, мали напасти колії під Дзяченком (Дяченком?) й Пташником (Ptaśnik) (вони оба зайняли теж Погребище)[3]) тамошними підданими та мали убити матїр Ганьского, що зостала ся була на місци, коли тимчасом сам Ганьский з жінкою утїк на Волощину, боячись переслїдуваня зі сторони рос. війска, за те, що віддав усїх своїх козаків на услуги барської конфедерації. Від Шульгина знаємо, що один чернець борщаївського монастиря

---

[1]) Сей маніфест опублїкований в меншій або більшій його части кілька разів і так: у Бродовича: „Widok przemocy na słabą niewinność...“ Ч. II, ст. 3—22; в Aktach Ziemskich i Grodzkich, т. I, ст. 163—179; дальше в Morawsk'ого: „Materyały do konfederacyi barskiey“, т. I, ст. 326—346, та вкінцї вчасти у видав. „Dzieje porozbiorowe...“ Всї друковані копії писані польською мовою. Оригінал — як мож судити був латинський і копія рукописна латинська є в Оссол. Ч. ркп. 1768, ст. 1—11. Дуже інтересна відповідь уніятським попам, вдаєть ся лат. духовенства (де вакидуєть ся їм боязкість, брак пожертвованя для ідеї унії, а навіть просте накликанє коліїв в деякі села і т. д.), п. заг. „Uwagi na manifest presbiterów ukr. obrządku ruskiego, imieniem tylko, a nie rzeczą uniatskiego...“ — в бібл. Чарт. у Кракові № 852, ст. 249.

[2]) Słownik geogr., т. III, ст. 326.

[3]) ibid., т. VIII, ст. 522, sub voce.

намовив селян до різні в селї Ігнатівцї.[1]) Наконець пригадаємо, що в надворній міліції згадуваного обозного польного Яблоновського находив ся шл. Квасневский, якому колії давали провід в повстаню [2]), а який в деяких мемуарах уходить на рівні з Залїзняком за вожда нар. повстаня.

Четверту частину, в якій оповідає автор про свій поворот і побут в Тетієві, можна назвати реакцією на коліївську акцію. Коли рознесла ся чутка про нахід коліїв на Тетіїв, приходить з поміччю загроженій шляхтї в Тетієві шляхта зі села Клюків під проводом Маневского та шляхта зі Стадниці під Кендзельским. Остаті мешканці Тетієва і сусїднїх сїл відперли одначе шляхту і змусили її до утечі, а дві коліївські чати, що лежали табором в Галайках і Ставищи, злучившись разом, нападають на Клюків і Стадницю, вигублюють майже всїх мешканців, оставляють лише одного шляхтича-Русина іменем Михаловського та надають йому письменну повновласть володїти сими двома селами.

Характеристичною являєть ся й та остання подробиця, що колії оставляють при житю та обдаровують руського шляхтича (може й унїята), коли прим. колії в с. Соколївцї убивають шл. Ґіновського, хоч він Русин, лише тому, що був унїятом.[3])

Дальше інтересне нам і те, що не тілько Неживий бавить ся в ріжні письменні посвідченя і підписи, що не тілько Залїзняк, як вожд, видає ріжні розпорядженя на папері, — які мали писати Залїзняку сини п. Роґашевського, його „секретарі“, яких пізнїйше мав адоптувати[4]), але що й инші поменші чати мають крім свого ватажка, свого писаря, який списує важнїйші прикази, чи постанови, менша, чи вони писані „uciesznym a bardziej dziwnym terminem y stylem“, чи нї. Інтересне ще й тим, що серед коліїв, як і серед инших селян штука писаня і читаня була звісна. Пригадую лише місію дїда „з будкою“, у котрого були білетики писані автором до селян. Місія дїда і зміст листа був на той горячий час занадто секретний, щоби данї селяни могли з тим звірювати ся перед якою небудь третою

---

[1]) Я. Шульгин: Начерк Коліївщини, Руська Іст. бібл., т. XX, ст. 62—63.

[2]) Bunt haydamaków na Ukrainie. Obraz Polaków i Polski XVIII w., t. XV, Мем. Ліпомана, ст. 3—6.

[3]) Кіев. Старина, 1882, т. I, ст. 522—5 („Описаніе бѣдствія“...).

[4]) Pamiętnik Moszczeńskiego, вид. Жупаньского, ст. 151.

особою.[1]) Що до тих двох коліївських чат, що лежать в Галайках і Ставищам та мстять ся за тетіївських селян на Клюках і Стадници, не маємо ніяких відомостий, анї що до назви ватажка, нї числа коліївської ватаги, анї ніяких инших даних. Зі ст. 22 оповіданя автора знаємо лише, що коліївська чата, що під Серединенком впала була до Тетієва, потім, коли пристало до неї більше селян, поділила ся на дві части, з яких одна частина перейшла в Житники, а друга стала табором в Галайках. Про чату в Житниках знаємо до тепер дуже мало, маємо лише що до неї потверджене у Шульгина[2]), що вона справдї була загоном Залїзнякової чати. Понадто знана хиба характеристична стать житницького - селянина Дубенного (ibid., ст. 100—102). Про галаєцьку чату, крім того, що вона відділила ся від тетіївської чати, не знаю нічого більш сказати. Чата-ж зі Ставищ являєть ся зовсім окремою. Про Ставищі (Таращанск. повіту) звісно лише, що колії впали до стависького замку, убили тамошнього ґубернатора, його доньку Тересу перехрестили і віддали за винокура з Ставища таки. Тимчасом напав ненадійно польський відділ з Білої Церкви на коліївську чату, побив її, панну молоду увільнив, а молодого стратив в Б. Церкві. Про сю незвичайну подію мали співати ще донедавна Ставищани:

„В Білоцерківськім повітї, а (у?) Стависькім замку,
Вихрестили колії Тересю коханку...“ і т. д.[3])

Незнані теж близше імена ватажків, що напали на Клюків та Стадницю. Урочище стадницького поля, що граничить з с. Росушками і Голодськом носить назву: „Бабинї Лози“, як каже народний переказ — від колія Баби, що укривав ся тут із своїм відділом тодї, як коліїв половлено під Уманем. Близько стадницької церкви мають бути надто три камінні хрести, з польськими написями, поставлені на гробах убитих Бабою економічних офіціялїстів Новіцкого і Горишевского, за те що „гнобили“ людий. Сам Баба мав згинути в двобою з руки громад-

---

[1]) „napisawszy bileciki dla uwierzenia ludzi tych, którzyby wiedzieli (25). Stefan Zohałenko nie wyznaie się dotąd, dopóki nie pokazał bileciku; dopiero uwierzywszy dziadowi, mówi (ibid.). Подібна теж справа була з Ів. Грабовенком (26). Або на иншім місци (28). „Piszę (автор) do pomienionego Stefana Zohałenka y Maxyma Szczerbaka, ci iak tylko moy bilecik odebrali, zaraz w podróż do mnie się wybrali“.

[2]) Як. Шульгин: Начерк Коліївщини, Р. Іст. бібл. т. XX (ст. 81)

[3]) Słownik geogr., т. XI. ст. 299.

ського пастуха Гайдая, скривши перед тим свої скарби в земли при дорозї зі Стадницї до Високого.[1])

Першою командою, що „не на жарти" поводить ся з тетіївським населенем, се команда з Малїцким[2]) на чолї, капітаном „od regitementu królowey Jadwigi". Сей жорстокою екзекуцією починає нарід „wstrzymywać od swawoli" через 2 тижнї з накладом та забирає на трийцять кількох возах добичу загарбану коліями у Поляків і Жидів. На чутку про побут польської команди в Тетїєві автор вертає в Тетїїв. Незабавки по виходї ком. Малїцкого із Тетїєва, приходить сюди команда, сим разом непрошена, згадуваного Яблоновского, польного обозного під проводом Жмієвского і Матушевского.[3]) Ті „podobne czynności okazując kapitana-Malick'ого" зіставали ся також зі два тижнї (36). Третою з черги командою, що приходить до Тетїєва гасити тамошнє „повстанє" була команда познанського воєводи Антона кн. Яблоновского[4]), яку веде сюди його приятель Хичевский, що йшов на Лисянку. Він зістає ся в Тетїєві лише коротко, утверджаючи автора в його „rządach" (36—37). Скоро одначе приходить вість, що колїї знищили його „tak wielką liczbę ludu zbroynego" (38), та крім того по словам автора убито тамки кількадесять шляхти, а ся нещаслива халепа впала на цїле київське і брацлавське воєвідство (37—38). Та відомість подана автором вимагає деякого поясненя і спростованя. Того самого року (1768) в падолистї по „адвентї" вибухло знов велике повстанє в околицї Лисянки під ватажком Бугаєм. Коли-ж згаданий Хичевский, як комісар дібр кн. Антона Яблоновского, приходить з великою мілїцією надворною сього князя, щоби злюстровати спустошені добра в Лисянцї та щоб їх оборонити перед новим повстанєм, нападає несподївано

---

[1]) Л. Похилевичъ: Сказаніе о населенныхъ мѣстностяхъ Кіев. губерн. Кіевъ 1864, ст. 464, та Słownik geogr. т. 11, стор. 173 sub voce.

[2]) Щось близше про сього Малїцкого годї сказати. В „Imiennych spisach" (табл. III, ст. 16, під ч. пор. 135) маємо в Сяноцї якогось „поручника" Йосифа Малїцкого. Ibid., на ст. 11 п. ч. пор. 716 є полковник Малїцкий, член суддїв диссидент. iudicium mixtum.

[3]) Близших відомостей про сих двох вождів Яблоновского не удало ся менї знайти.

[4]) Антін кн. Яблоновский іменований познанським воєв. 25. X. 1760 і був ним аж до 1779 р. (Żychliński, Zł. księga, річн. 17, ст. 231 [„Biskupi senatorowie i dygnitarze polscy"] та Herbarz Niesieckiego I, ст. 134).

Бугай з коліями на знищений вже в першім нападі і позбавлений засобів до оборони лисянецький замок та зносить цілу майже залогу Хичевского.[1]) По словам Ліппомана (що кн. Яблоновского зове новгородським воєводою, а Хичевского — Кучевским)[2]) — слід крови убитої шляхти видний був ще в 1779—1780 рр.[3]) Чи се одначе треба відносити до першого, чи до другого нападу коліїв, невідомо, бо Ліппоман знає лише про один напад коліїв на Лисянку. Підчас Бугаєвого нападу лишили ся при житю лише Вєжбіцкий і Свєнтояньский, які й мусіли переповісти сесю подію.[4])

Але тої самої ночи, коли Бугай під с. Папужинцями зовсім спокійно розтаборив ся, уважаючи себе вже за зовсім певного побідника, впав несподівано на нього Маґнушевский з уманськими надворними козаками і розбив його цілком[5]). Надто Йосиф Стемпковский перевішує коло 600 селян в Лисянці[6]), що стояли в порозуміню з коліями (по словам Ліпомана страчено лише 60 коліїв). Тим то новий коліївський рух й не розширив ся — з виїмком знищеня Лисянки, на київське і брацлавське воєвідство — як каже автор. І інтересне, що як Лисянка була цілию частих коліївських нападів — на ню нападали ще ватажки Богун і Джуржа[7]), то Папужинці являють ся місцем погрому для коліїв; тут під Папужинцями розбили ті самі уманські козаки (нема близшої дати) й ватажка Ремезу з його ватагою.[8])

Хто був сей Бугай, як йому було на імя та з якої місцевости родом, трудно щось близше сказати; можемо лише вказати, що між мешканцями села Кирилівки (Звенигородського уїзду, сьмілянської волости), що підписали просьбу внесену в р. 1767 до переяславського еп. Гервазія Лінцевського, щоби приділив до їх церкви одного священика,— находимо підпис Марка Бугая.[9])

В сім ще автором оповідженім епізоді про Бугая інтересна

---

[1]) Słownik geogr., т. V, ст. 307.
[2]) Bunt hajdamaków na Ukr., мем. Ліппомана § 4, ст. 11.
[3]) Мем. Ліппомана (ст. 22—3).
[4]) Słownik geogr. t. V, ст. 305 і др.
[5]) Słownik geogr., т. VII, ст. 854 під сл. Папужинці.
[6]) Семеновъ: Геогр.-статист. словарь, т. III, ст. 114.
[7]) Начерк Коліївщини Я. Шульгина (укр. перекл. в Руськ. Іст. бібл. XX, ст. 85). [8]) ibid., 84—85
[9]) Архив Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. III, дкт. XLIX.

згадка автора про „tak wielką liczbę ludu zbroynego“, яку видів автор у Хичевского в Тетїєві; з сього можемо вносити про велику силу Бугаєвої ватаги. Але вернїм знов до Тетїєва. По відходї Хичевского з Тетїєва, розійшла ся чутка, що надходить турецька орда. Селяни почали утїкати та ховати ся куди попало. Не богато помогли й представленя автора (автор раз каже, що радив сам, щоби ховали ся, лише щоби не втїкали з дібр (ст. 39), другий раз каже, що нарід за його радою таки стримав ся від утечі (ст. 40). Се була справдї 70 тисячна армія кримського хана Крим-Ґірея, що під конець 1768, з початком 1769 входить до Ново Сербії[1]), аби нести поміч барським конфедератам. При нїм був тодї також литовський підчаший Яким Потоцкий[2]), один з головних вождів конфедерації барської, а в його командї оставав брат автора, офіцером (ст. 39). Чи автор порозумів ся зі своїм братом, як се обіцяв селянам (39), чи може ордї не слїд було сюди йти, нам не до того, досить, що орди, як каже автор, в Тетїєві тодї не було. За те прийшла не менш страшна орда особливо для автора, в видї російського відділу, що вербував селян і зіставав ся тут два місяцї (40).

Рівночасно з сими подїями, або трохи після них (судячи по місци в мемуарі, в якому вкладає автор сей епізод) — находить одна коліївська чата з Грудою на чолї на Хвастів; разом з ним мали потерпіти Ставище і богато инших місцевостий, яких автор не наводить.[3]) Хвастів був знов одним із місць частого нападу коліїв, він лежав при головнім коліївськім шляху та потерпів від коліїв численні халепи ще ранїйше в рр. 1749 і 50 XVIII ст.[4]), а вже дуже часто в 1768 р. І так Ліпоман згадує загально про численні „zgraje buntowników“, що бушували в околицї Хвастова.[5]) Ватажки Швачка і Бондаренко „стрясли Хвастовом неначе буря деревом“, каже один з співчасних свідків[6]); убиту шляхту числом до 600 душ поховати

[1]) С. Иваницкій: Переяслав. епископъ Г. Линцевскій (ст. 237—8). Труды под. ист.-археогр. Общ., вып. X, та Słownik geogr., т. XIV, ст. 924, під сл. Животів.

[2]) „Złota ks. szl. p.“, річник VIII, ст. 238.

[3]) Стало ся се (w wielu y wielu miastach, których ia, nie chcąc czytelnika zatrudnić, nie wywodzę. Owo zgoła po całym województwie Kijowskim y Bracławskim...“ (40).

[4]) Вол. Антонович про гайдамаччину, в укр. перекл. Руськ. іст. т. XIX, ст. 92, 31, 37.

[5]) Ліпомана мем. в вид 1854 р. „Obraz Polski“... т. XV, § 3, ст. 10.

[6]) Słownik geogr., т. I, ст. 661.

мали колії в могилї, що стоїть тепер коло воскресенської церкви.[1]) Сї напади, особливо-ж Швачки на Хвастів сильно вбили ся в память народови, що в відомій народнїй пісни „Да не буде краще, да не буде лїпше та як на Україні жити“ виспівав нам постать невблаганного ватажка.[2]) Надто приходив сюди по словам Завроцкого Груда.

По сім короткім епізодї про нахід Груди на Хвастів, втручає автор ще повість про нахід Залїзняка на Умань. Одначе опис сеї кульмінацийної точки подїї зіставимо для обговореня на сам кінець мемуара, а тепер, щоби не розбивати одности опису находу команд на Тетїєв, вертаємо назад до них.

(*Кінець буде*).

---

[1]) Семеновъ, Геогр.-статист. словарь під сл. Фастовъ, т. V, ст. 415—416. [2]) М. Максимовичъ, Сочиненія, т. I, ст. 613.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—50.

Написав *Іван Кревецький.*

IX.

Поділ Галичини на три округи в 1850 р.

Галичина: а) в проєкті конституції станового Центрального Виділу; б) в першій австрійській конституції з дн. 25 цвітня 1848 р.; в) в кромерижськім проєкті конституції. — Октройована конституція з дн. 4 марта 1849 р.: теріторіяльно-політичний поділ держави. — Меморіял Ради міністрів до цісаря проти поділу Галичини на дві провінції (з дн. 4. IX, 1850.). — Її проєкт поділу Галичини на 3 округи: краківський, львівський і станиславівський. — Цісарська санкція сього проєкту (дн. 29 IX, 1850 р.). — Постанови міністерства вн. спр. з дн. 15 X, 1850 р. — Теріторії поодиноких округів. — Окрема конституція для Галичини з дн. 29 вересня 1850 р.: — 3 Сойми (соймові курії): у Кракові, Львові й Станиславові. — Центральний Виділ. — Краєвий Виділ. — Компетенція краєвої репрезентації. — Виборча ординація для Галичини з дн. 29 вересня 1850 р. — Знесеннє октройованої конституції дн. 31 грудня 1851 р.

Іще перед оголошеннєм першої австрійської конституції президія долїшньо-австрійських станів скликала до Відня на дн. 10—17 цвітня 1848 р. станових репрезентантів 9 австрійських провінцій, які уконституували ся в т. зв. становий Центральний Виділ. Сей збір, в якім одначе не взяли участи нї репрезентанти Чехії, нї Галичини, поставив собі головним завданнєм наклонити центральний уряд оголосити чим скорше заповіджену конституцію з власної ініціятиви (т. зн. октройовати), так щоби перша вибірна репрезентація держави зібрала ся вже не як конституанта, але як інстітуція, що істнує на підставі основного державного устрою. Одна секція згаданого Центр.

Виділу брала навіть участь у нарадах в мінїстерстві над справою конституції.

Проєкт конституції, виготовлений з рамени Центр. Виділу референтом Кляйле (Kleyle), ділив австрійську державу на чотири великі полїтично-теріторіяльні ґрупи. Ядро австрійської монархії мали становити наслїдні краї, що належали до німецького союза[1]); вони мали мати один спільний парлямент. Окрему ґрупу становила Угорщина зі Семигородом і прилежними краями, що вже давнійше мала свою конституцію. Таке саме становище признано також Льомбардо-Венеції. Що тикаєть ся Галичини, то вона (з виїмком князївств Освенціму й Затора) мала бути також виключена зі загального звязку австрійських провінцій й уконституована як окреме королївство на взір Угорщини; з иншими частинами Австрії мала вязати її тільки особа спільного монарха.[2])

Наведений проєкт станового Центр. Виділу не дістав цїсарської санкції. Не зважаючи одначе на те, мінїстер Пілєрсдорф опер ся на нїм (у деяких точках) при укладанню своєї конституції, яка була оголошена як перша австрійська конституція дн. 25 цвітня 1848 р. Маємо тут на думцї прінцип загального вибору до державного парляменту, чого домагав ся від уряду становий Центр. Виділ, і виділеннє Угорщини й Льомбардо-Венеції в окремі державно-правні одиницї з окремими конституціями. Натомість Галичинї Пілєрсдорф не признав окремого становища, але звязав її разом з иншими австрійськими провінціями узлом спільної конституції й парляментарної репрезентації. Полишив також без зміни її дотеперішню теріторіяльно-полїтичну одність, а також її злуку з Буковиною.

Як ділив австрійську монархію кромерижський проєкт конституції з 1849 р., про се говорили ми вже в однім із попередніх розділів. Пригадаємо тут тільки § 3 згаданого проєкту, який теріторію Галичини й Володимирії разом із Краковом розбивав на 10 національних округів з окружними соймами, які

[1]) До німецького союза (на підставі цїс. патенту з дн. 2 марта 1820 р.) належав між ин. австрійський Шлезк разом з кн. Освенцїмом і Затором (Polit. Gesetze und Verordnungen, Bd. XLVIII, ст. 59, № 29).

[2]) Сей проєкт референта, що тикаєть ся Угорщини й Льомбардо-Венеції, не зустрінув серед plenum Виділу ніякої опозиції; тільки дотично Галичини, яку треба було що-йно відокремлювати, не знайшов згоди й питаннє се полишено in suspenso (Dr. K. Hugelmann, Studien zum österreichischen Verfassungsrechte. I. Wien, 1886. Ст. 9—12).

займали посередне місце між краєвим соймом і нинїшнїми повітовими радами. Ріжнили ся одначе від нинїшнїх і значнїйшою величиною обшару (на один такий округ припадало пересїчно 7 нинїшнїх повітів) і ширшою й більш незалежною законодатною компетенцією. Границь одначе поодиноких округів конст. комісія не визначила; сей поділ мав перевести спеціяльним законом центральний парлямент.[1] „Розділ про округи, — каже А. Шпрінґер[2]), — їх управу й заступництво, встановлений аж після довгих бурливих дебат, се взагалї найяснїйша точка проєкту кромерижської конституції... Було (в комісії) між противниками централїзації чимало таких, котрі воювали тільки проти централїзації держави, аби ту централїзацію ще в більше скріпленім степенї перенести на провінції та сойми. Сї пляни нївечило з гори заведеннє округів у більших провінціях і вивінуваннє окружного заряду й окружної репрезентації важними правами“. Додамо, що окружні сойми зачислені у згаданім проєктї до т. зв. правлячих властий (Regierungsgewalten) й мали такий широкий округ діяльности й самостійности, що округи були майже зовсїм забезпечені перед центральними краєвими властями та краєвим соймом, не вважаючи на те, що центральні краєві власти й краєвий сойм мали також дуже широкий круг діяльности й самостійности супроти центральних віденських властий і державної ради.[3])

Одначе кромерижський проєкт конституції не увійшов у житє. Події, які зайшли в Австрії в мартї 1849 р., зломили молодий австрійський парлямент, а разом з ним уложений його конст. комісією проєкт і всї надії, які прикладали до нього в першій мірі самі його автори.

Октройована або т. зв. оломунецька конституція з дн. 4 марта 1849 р. заводила, що тикаєть ся теріторіяльного подїлу австрійської половини монархії, не богато змін в порівнанню з конституцією з 25 цвітня 1848 р. Бачимо тут одноцїльність обох австрійських архикнязївств (гор. й дол. Австрії), бачимо також велике ілірійське королївство, що обіймало декілька нинїшнїх полудневих провінцій. Одну тільки більшу ріжницю по-

---

[1]) A. Springer, Protocolle des Verfassungs-Ausschusses im Oester. Reichstage 1848—1849. Ст. 383. (III, 1).

[2]) ibid., ст. VIII.

[3]) Оріґінал §§ 102 –131 кромерижського проєкту (краєві правлячі власти — Landesregierungsgewalt) див. A. Springer, op. cit. ст. 374—378; український переклад див. Додатки ч. 7.

дибуємо між обома згаданими поділами: признанне провінціяльної самостійности Буковині. Галичина лишила ся в границях, визначених їй конституцією з 25 цвітня 1848 р. Про поділ угорської половини держави й про втягненнє до конґльомерату австрійських провінцій Льомбардії й Венеції, що стало ся наслідком побід австрійсько-российських війск на Угорщині й австрійських у північній Італії, — не згадуємо.

Инша річ — внутрішній устрій поодиноких провінцій. Конституція з дн. 4 марта 1849 р. взорувала ся на деяких точках кромерижського проєкту. Се видко не тільки з порівнання розділів про т. зв. краєві конституції (отже: округи, окружні сойми й ин.), але також з порівнання деяких постанов загально-державного характеру (пр. політично-теріторіяльний поділ держави). О скільки одначе згадана октройована або т. зв. оломунецька конституція сходила ся з поодинокими постановами кромерижської конституції, о стільки власне розходила ся вона з такими-ж постановами до тепер обовязуючого конституційного акту з дн. 25 цвітня 1848 р.

Пригляньмо ся одначе сій новій, реальній — з правного боку, конституції дещо докладнійше, а передовсім становищу, яке заняла в її рамках наша Галичина.

Австрійське цїсарство, говорить § 1 цїсарського патенту з дн. 4 марта 1849 р., складаєть ся з таких коронних країв: з архикнязївства Австрії повисше й понизше Анїзи, з князївства Сольногорода, з князївства Стирії, з королївства Ілірії, яке складаєть ся: з князївства Каринтії, князївства Країни, укняженого ґрафства Ґориції й Ґрадиски, марґрафства Істрії й міста Трієсту з його округом; з укняженого ґрафства Тиролю й Передарулянії, з королївства Чехії, марґрафства Моравії, князївства Гор. й Дол. Шлезку, з королївств Галичини й Володимирії з князївствами Освєнцїму — Затора й великим Князївством Краківським, з князївства Буковини, з королївств Дальматії, Кроатії й Славонії з Кроатським Побережем, містом Фіюме й приналежним до нього округом, з королївства Угорщини, великого князївства Семигороду разом із Саським краєм і ревіндикованими жупанствами Красна, Середній Сольнок і Заранд (Zarand), дальше з округа Кевар (Kövar) і міста Ціля (Zilah = Zillenmarkt), з пограничних військових округів і з королївства Льомбардо-Венеції.[1])

[1]) В. з. д. 1849 № 150.

Коли порівняємо політичні границі Галичини, які признав був їй кромерижський конституційний проєкт з такими-ж границями, визначеними для неї октройованою конституцією, то мусимо сконстатувати їх повну ідентичність. Ні кромерижський проєкт, ні октройована конституція не перевели в діло головної точки політичної проґрами галицьких Українців — поділу Галичини на дві окремі політично-адміністраційні провінції, і кромерижський проєкт і октройована конституція признавали Буковині політично-адміністраційну самостійність. Се важне для пізнання, о скільки центральний уряд вже тоді респектував бажання й вказівки тогочасних польських парляментарних політиків дотично Галичини, о скільки взагалі пішов за голосом розвязаного ним парляменту.

Коституційно-правне становище поодиноких австрійських країв, вичислених у § 1-шім згаданої конституції, нормував загально розділ IX того-ж конституційного акту п. з. Про краєві конституції й краєві сойми. §§ 71—75 потверджували й ґарантували дотеперішні краєві конституції в королівстві угорськім, воєводстві сербськім, королівствах Кроатії й Славонії, вел. князівстві семигородськім і т. зв. Військовім Пограничу; § 76 обіцяв окрему конституцію для Льомбардо-Венеції; § 77 заповідав спеціяльні краєві конституції для всіх инших коронних країв Австрії („всї инші коронні краї дістануть власні краєві конституції. Станові конституції тратять обовязуючу силу“).

До тих власне „всіх инших коронних країв“ належала також Галичина.

Цїсарський патент, який оголошував для Галичини нову конституцію й нову соймову виборчу ординацію, вийшов дн. 29 вересня 1850 р.[1]) — Формально затримував він і на дальше теріторіяльну одність „королівств Галичини й Володимирії з кн. Освєнцїмом і Затором і з Вел. Кн. Краківським“ (§ 1), яких границї могли бути змінені тільки дорогою закона (§ 5), а для нагляднїйшого зазначення сеї одности до дотеперішнього спільного краєвого гербу додавав ще новий додаток — герб Вел. кн. краківського (§ 6); одначе фактично, у нутрі краю впроваджував він далеко йдучі адміністраційно-політичні реформи й новаторства, які мали заступити формальний поділ Галичини на дві окремі провінції. Маємо на думці — поділ краю на три адміністраційно-політичні округи: краківський,

---

[1]) В. з. д. № 386.

львівський і станиславівський й установленнє трьох окружних Соймів т. зв. краєвих курій (Landescurien) з місцями збору й нарад у Львові, Кракові й Станиславові.

Перед тим одначе, заки Міністерська Рада предложила проєкт такого поділу Галичини до найвисшої санкції, відбула вона в сій справі спільну нараду, на якій передискутовала докладно арґументи pro і contra поділу краю на дві провінції. В результаті заявила ся з висших політичних і стратеґічних зглядів проти такого поділу й замість нього запропонувала від себе поділ — на згадані висше три адміністраційно-політичні округи з трьома окружними соймами.

Дня 4 вересня 1850 р. предложила згадана Рада міністрів в сій справі цїсареви Франц-Йосифови I такий меморіял:

„Наймилостивійший. Пане!

„Край, який лежить на північ від Карпат, а яким управляли аж по 1849 рік, а також і нині, ґубернія у Львові, відтак ґуберніяльна комісія у Кракові й провізорична краєва власть в Чернівцях, складаєть ся на підставі § 1 державних законів з Королївств Галичини й Володимирії з князївствами Освєнцімом і Затором і з вел. кн. Краковом, а також з князївства Буковини.

„Щоби й до тих країв примінити § 77 державних законів дотично надання краєвої конституції й найвисші розпорядки з дн. 14 і 26 липня 1849 р. дотично політичного й судового устрою, треба найперше порішити питаннє про полученнє їх в один або кілька коронних країв.

„Буковина, відосібнена від Галичини й Володимирії історією, а по части також віроісповіданнєм і народністю, була до тепер з тими королївствами, так як князївства Каринтія, Шлєзк і Зальцбурґ з Країною, Моравією й Австрією повисше Анїзи, злучена головно тільки адміністраційним підпорядкованнєм одній і тій самій краєвій власти й має тепер на підставі § 1 державних законів творити один коронний край монархії й як такий дістати окрему ординацію й окрему краєву Управу.

„Становище Буковини ріжнить ся в тім зглядї так мало від инших менших коронних країв, що санкціоновані найвисшим рішеннєм головні зариси краєвих конституцій для тих країв, устрій судівництва й адміністраційних властий дадуть ся тут застосувати й будуть тільки потрібні модифікації, вказані спеціяльними відносинами згаданого князївства.

„Вірна й послушна Міністерська Рада сміє вироблений на підставі тих засад нарис краєвої конституції для князївства Буковини предложити Вашій Великости до найвисшої санкції.

„Що тикаєть ся королївств Галичини й Володимирії з князївствами Освенцімом і Затором і з великим князївством Краковом, то з дуже поважної сторони було висказане кількаразове бажаннє, щоби, уважаючи на переваги у національнім складі західньої й східньої части того краю, утворити з тої провінції два коронні краї.

„Вага наслїдків, злучена з порішеннєм сього питання в один або другий бік, вложила на правительство Вашої ціс. Великости обовязок — розібрати справу докладно; отже по огляднім розваженню причин, які промовляють за і проти, вірна й послушна Міністерська Рада вважає своїм обовязком з огляду на постанови державного закона, на інтерес одноцїльної монархії й на добро дотичних частин краю, а також народів, які там живуть, заявити ся проти згаданого наміру утворити два коронні краї.

„Передовсїм §§ 1 і 6 державних законів не подають достаточної підстави для подїлу на західний і східний коронний край.

„Між королївствами Галичини й Володимирії неможливо установити иншу границю, як тільки довільну тому, що принята в мин. столїтю збірна назва для тих королївств, означала все таки неподїльний — хоч у своїм обшарі пізнїйше знов змінений — край.

„Коли-б одначе, задержуючи згадані в §. 1 державних законів окремі части краю, загадали утворити з того адміністраційного округа два коронні краї тим способом, щоби один коронний край складав ся з королївств Галичини й Володимирії, а другий з вел. князївства Кракова і з князївств Освенціму й Затора, які мали би відлучити ся від давнїйшого галицького ґубернїяльного округа, то тому, що під вел. князївством Краківським, не зменшуючи дотеперішнього обєму королївств Галичини й Володимирії, можна розуміти тільки округ бувшої републики, — таке уконституованнє обох країв не відповідало би нї адмінїстраційним потребам, нї зглядам, що викликали змаганнє до подїлу.

„При особливім положенню Галичини й напрямку внутрішнїх її відносин, висші полїтичні згляди наказують в інтересі добра й цїлости держави, щоби виконну

власть краю сконцентрувати загально-корисним способом, який запевнив би одноцільну управу, а не обезсилювати роздроблюванням сили, на якій при доказаній вірности більшости мешканців опирає ся супроти стремлінь ворожих елементів.

„За постійною злукою згаданих країв промовляють крім того преважним голосом: однакий стан їх культури, продукції і торговельного обороту, ґеоґрафічні й історичні відносини, а також і згода, яка виробила ся наслідком однакової участи в неодній інституції, наслідком спільности дотеперішнїх законів й устроїв і так багатьох матеріяльних інтересів.

„Роздумавши ті причини й роздумавши над тою обставиною, що тривке заспокоєннє правдивих інтересів поодиноких племен того краю можна далеко певнїйше досягнути через ті реформи, які вірна й послушна Мінїстерська Рада осмілює ся предложити Вашій Великости дотично краєвої конституції й устрою полїтично-адміністраційних і судових властий, чим би то було можливим в разї подїлу на два коронні краї. Вірна й послушна Мінїстерська Рада думала, що при виготовленню краєвої конституції треба їй тримати ся тої засади, щоби королївства Галичини й Володимирії разом із князївствами Освенціму і Затора і вел. князївством Краківським уважати в дусї § 1 державних законів за один коронний край.

„Вірна й послушна Мінїстерська Рада предкладає передовсїм головний нарис тої краєвої конституції:

„З цїлого коронного краю, якого намісник буде резидувати у Львові, утворять ся потягненнєм граничних лїній від полудня на північ три великі адміністраційні округи, а на їх столиці й осїдки відповідних урядових властий пропонують ся міста: Краків, Львів і Станиславів.

„Президенти тих адміністраційних областий, що мають стояти на чолї управи в своїм окрузї, повинні би з огляду на свій круг дїлання й придїлений їм більший обшар дістати ширше уповажненнє, як окружні президенти в инших коронних краях і в тім зглядї треба видати спеціяльну інструкцію.

„Той областний подїл на три великі адміністраційні округи буде служити підставою для устрою адміністраційних і судових властий, а разом з тим мати вплив на склад й обсяг дїяльности краєвої репрезентації.

„При тім належало би тримати ся тої засади, що краєвий сойм має складати ся з трьох курій, що відповідали би тим трьом адміністраційним округам й були-б з них вибрані, які-б

осібно збирали ся, радили й ухваляли, — звичайно в столиці адміністраційного округа.

„Кожда курія складала би ся з тих самих елементів, на які вірна й послушна Міністерська Рада вказала в своїм найнизшім предложенню з дн. 29 грудня 1849 р. дотично краєвих конституцій; одначе справедливе узглядненне стану людности й оподаткования краю вимагає, щоби послам сільських громад, як то вже стало ся в Тиролю, надати значну перевагу супроти послів найвисше оподаткованих і послів міст.

„Отже львівська курія складала би ся з 11 послів найвисше оподаткованих, з 11 послів найбільше до вибору управнених міст і з 28 послів сільських громад, — разом з 50 членів; краківська курія з 14 послів найвисше оподаткованих, 9 послів міст і 35 послів сільських громад, — разом отже з 58 членів; станиславівська курія з 10 послів найвисше оподаткованих, з 8 мійських послів і 24 послів сільських громад, — разом із 42 членів.

„Згадані три курії становили би в справах, що на підставі закона належать до круга діяльности краєвої репрезентації, орґан дотичного адміністраційного округа, а для справ, що дотикають цілого краю, зглядом яких не запала би в поодиноких куріях одноголосна ухвала — і для укладу проєктів законів, що обіймали би цілий край, мали би утворити з поміж себе центральний виділ, одначе в такий спосіб, щоби зібранне всіх трьох курій ніколи не наступило разом.

„Крім того для полагоди біжучих справ істнував би, так як краєві виділи по инших коронних краях, неустаючий краєвий виділ у Львові, утворений з трьох куріяльних відділів, до яких кожда курія вислала би рівне число по 5 членів.

„Справи, приділені на підставі закона краєвому виділови, о скільки дотикають цілого коронного краю полагоджував би цілий краєвий виділ, о скільки одначе дотикають одного адміністраційного округа, — відділ виділу, вибраний з поміж дотичної курії.

„Центральний виділ складав би ся тому з 33 членів, а то з 15 членів неустаючого краєвого виділу, відтак по 6 членів з кождої поодинокої курії, вибраних з поміж них абсолютною більшістю голосів.

„Курії збирали би ся що року, центральний виділ тільки часами для полагоди певних предложень.

„Дійсний уділ у краєвім законодавстві виконував би ся таким способом:

„У всіх докладно означених справах, які дотикають цілого коронного краю й тому не можуть бути лишені рішенню одної курії, був би виданий проєкт краєвого закона, який мав би бути предложений найвисшій санкції двояким способом: або з нарад курій вийдуть одноголосні ухвали, або, коли-б такі однодушні ухвали не дали ся осягнути, радить над тим центральний виділ і переводить ухвалу; се має наступити тоді, коли найменш дві курії запропонують, аби нарада відбула ся в центральнім виділї.

„В першім випадку одноголосна ухвала поодиноких курій, в другім ухвала центрального виділу дістала би через монаршу санкцію обовязуючу силу краєвого закона для цілого коронного краю.

„Поодиноким куріям прислугувала би законодатна власть, яку на підставі державних законів мають краєві сойми, а то у всїх тих справах, які не застережені виразно для нарад всїх соймових курій разом, — таким способом, що їх ухвали в наслїдок санкції монарха дістали би обовязуючу силу краєвого закона для дотичного краєвого округа.

„Крім того дістала би соймова курія у всїх тих справах, які закон признає справами округів, для цілого адмінїстраційного округа значіннє окружної репрезентації й виконувала би відповідні уповажнення.

„При докладнім означенню й відграниченню предметів і справ, що належали би до законодатного обсягу ділання цілої краєвої репрезентації або поодиноких курій, має служити загальним правилом та ціль, щоби вирівнати й погодити противні стремлїння ріжних племен і частий краю й дати мешканцям поодиноких адмінїстраційних округів для нарад над всіми справами, які обходять їх самих, такий орґан, в якого складї й постановах лежало би те заспокоєннє, що їх спеціяльний інтерес знайде під кождим зглядом корисну оборону й не буде підлягати більшости инших, для тої части краю чужих впливів.

„Вірна і послушна Мінїстерська Рада, просячи найвисшої апробати для розвинених висше засад й відкликуючи ся покірно до найнизшого предложення з дн. 29 грудня 1849 р., сміє предложити Вашій Величности проєкт патентів краєвої конституції й виборчої ординації для королївств Галичини й Володимирії з князївствами Освенцїмом і Затором і вел. князїв-

ством Краковом до наймилостивійшого потверджения з тою найпокірнійшою увагою, що в заведенню тих засад знайдуть ся способи тривалого усталення відносин згаданого краю до держави відповідно до загального добра й інтересів тих частин краю.

Відень, 4 вересня 1850.

Наведений проєкт підписали: Шварценберґ, Краус, Бах, Брук, Тінфельд, Шмерлінґ, Тун, Чоріч і Кульмер.[1])

У відповідь на те наступила така найвисша постанова:

„Розвинені тут засади і внесення дотично обох коронних країв, а то королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і вел. князівством Краковом, а також князівства Буковини дістають Мою санкцію. Патенти про краєву конституцію й виборчу ординацію для тих коронних країв відсилаю, поклавши Мій підпис.

Відень, 29 вересня 1850.

Франц Йосиф в. р.[1])

У виконанню наведеної висше цісарської санкції появив ся дн. 16 жовтня т. р. у „Вістнику державних законів“ (в. CXXXVI) такий розпорядок Міністерства вн. справ з дн. 15 жовтня с. р.[3]) (подаємо тільки у виїмках):

„В наслідок найвисшого рішення з дн. 29 вересня 1850 р. видають ся такі постанови в справі упорядковання політичної адміністрації королівств Галичини й Володимирії з князівствами Освенцімом і Затором і Вел. кн. Краківським:

I. На чолі адміністрації стоїть намісник, який живе у Львові.

II. В адміністративнім відношенню ділить ся коронний край — Галичина на три адміністраційні округи, які будуть мати назви від своїх головних міст: Львова, Кракова і Станиславова.

Адміністраційний краківський округ обіймає край від Карпат аж по Вислу й поріче Сяну, або округ вел. кн. Кракова й давнійші округи: вадовицький, бохенський, сяндецький, ясельський, тарнівський, ряшівський з деякими частями сяніцького й перемиського округів.

Адміністраційний львівський округ обіймає дотеперішні округи: перемиський, жовківський, львівський, сяніцький

---

[1]) В. з. д. з дн. 20 жовтня 1850. [2]) ibid. [3]) В. з. д. № 383.

і самбірський з частиною стрийського, золочівського й бережанського округа.

Решта трьох останнїх округів, відтак округи: тернопільський, чортківський, станиславівський і коломийський становлять адмінїстраційний станиславівський округ.

III. На чолї адмінїстрації округа стоїть адмінїстраційний президент, якому будуть додані: як заступник один радник намісництва, відтак відповідне число окружних радників, концепістів і манїпуляційних урядників.

Адміністраційні президенти, що тикаєть ся їх службового становища, є підчинені намісникови.

IV. Адмінїстраційні округи ділять ся на окружні староства (Bezirkshautmannschaften).

V. Окружним староством управляє окружний староста, який підлягає безпосередно адмінїстраційному президентови. Окружне староство становить звичайно першу інстанцію у всїх полїтичних справах свойого адміністраційного округа.

До наведеного мінїстерського розпорядку додано ще 3 окремі додатки, в яких вичислені подрібно всї окружні староства й судові округи, що належать до кождого з трьох згаданих адмінїстраційних округів.[1]) Додатки сї такі:

Львівський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	Дубецко	Дубецко, Динів, Бірча.
2	Ярослав	Ярослав, Радимно, Сїнява.
3	Перемишль	Перемишль, Нїжанковичі, Мостиска, Судова Вишня.
4	Яворів	Яворів, Краковець, Немирів.
5	Любачів	Любачів, Плазів.
6	Самбір	Самбір, сек. I.; Самбір, сек. II.: Брониця, Старасіль.
7	Сянік	Сянік, Щавне, Лїско, Балигород.
8	Добромиль	Добромиль, Устрики, Лютовиско.
9	Старе місто	Старе місто, Турка, Бориня.
10	Дрогобич	Дрогобич, сек. I.; Дрогобич, сек. II.: Мединичі, Підбуж.
11	Стрий	Стрий, Жидачів, Сколе, Синевідско вижне.

[1]) Для поділу поодиноких округів на староства (повіти) була установлена окрема орґанїзаційна комісія у Львові під проводом ґр. А. Ґолуховского (Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski, ст. 111).

Ч.	Окружне староство	Судові округи
12	Рава	Рава, Угнів.
13	Жовква	Жовква, Великі мости, Струмилова Камінка.
14	Сокаль	Сокаль, Белз, Радехів.
15	Броди	Броди, Соколівка, Леснів.
16	**Львів**	Львів, околиця: Куликів, Винники, Щирець.
17	Ходорів	Ходорів, Бібрка, Миколаїв.
18	Городок	Городок, Комарно, Янів.
19	Золочів	Золочів, Буск, Глиняни, Перемишляни.

Краківський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	**Краків**	Краків, сек. I.; Краків, сек. II.: Могила, Лішки.
2	Хшанів	Хшанів, Тшебіна, Кшешовіце.
3	Подґуже	Подґуже або Краків, сек. Ш., Величка, Неполоміце, Скавіна.
4	Кенти	Кенти, Бяла, Освєнцім, Андрихів.
5	Живєц	Живєц, Міловане, Єлєсьна.
6	Вадовиці	Вадовиці, Затор, Мисленицї, Лянцкорона.
7	Йорданів	Йорданів, Маків, Мшапа дол.
8	Новий Торг	Новий Торг, Чорний Дунаєць.
9	Добчиці	Добчиці, Лапанів.
10	Бохня	Бохня, Бжеско, Устє сільне, Вішнїч.
11	Старий Сянч	Старий Сянч, Ляцко, Кростєнко.
12	Новий Сянч	Новий Сянч, Лїманів, Збиміце, Криниця.
13	Грибів	Грибів, Венжковіце, Снєтнїца.
14	Горлиці	Горлиці, Маляслів, Беч.
15	Ясло	Ясло, Змигородок, Кремпла.
16	Тарнів	Тарнів, сек. I.; Тарнів, сек. II.: Войнїч, Заключин.
17	Домброва	Домброва, Жабно.
18	Сендзїшів	Сендзїшів, Ропчиці, Кольбушів.
19	Пільзно	Пільзно, Брожтек, Радомисль.
20	Мелец	Мелец, Тарнобжеґ.
21	Дукля	Дукля, Риманів.
22	Кросно	Кросно. Бжозів, Домарадж.
23	Ряшів	Ряшів, Тичин, Ґлоґів, Стрижів.
24	Ланцут	Ланцут, Соколів.
25	Розвадів	Розвадів, Ніско.
26	Пшеворск	Пшеворск, Прухнїк, Лежайск, Ґродзіско.

Станиславівський округ.

Ч.	Окружне староство	Судові округи
1	Залізці	Залізці, Підкамінь, Зборів.
2	Тернопіль	Тернопіль, сек. I.; Тернопіль, сек. II.; Збараж.
3	Скалат	Скалат, Грималів, Токи.
4	Бурштин	Бурштин, Рогатин, Марямпіль.
5	Бережани	Бережани, Козова.
6	Підгайці	Підгайці, Монастириска.
7	Теребовля	Теребовля, Микулинці, Золотники, Хоростків.
8	Чортків	Чортків, Гусятин, Ягольниця.
9	Борщів	Борщів, Овіряни, Мільниця, Заліщики.
10	Бучач	Бучач, Язловець, Устечко.
11	Калуш	Калуш, Войнилів, Журавно.
12	Долина	Долина, Болехів, Рожнятів.
13	**Станиславів**	Станиславів, Галич, Богородчани.
14	Тисьмениця	Тисьмениця, Товмач, Отинія.
15	Надвірна	Надвірна, Делятин, Солотвина.
16	Городенка	Городенка, Гвіздець, Обертин, Снятин.
17	Коломия	Коломия, Заболотів, Печеніжин.
18	Кути	Кути, Косів.

*
* *

Пригляньмо ся краєвій конституції для Галичини з дн. 29 вересня 1850 р. дещо близше.[1])

Ми вже згадували висше, що октройована державна конституція з дн. 4 III, 1849 р. признала галицький конґльомерат одним коронним краєм, вилучаючи в окрему провінцію тільки одну Буковину. На тім самім становищи мусїла стати також **краєва** конституція з дн. 29 IX, 1850 р., яка була тільки виконаннєм §§ 73—83 конституції державної. Се становище зазначене у згаданій кр. конституції зовсїм ясно в § 1-шім, якого текст такий: „Королївства Галичини й Володимирії з князївствами Освенцїмом і Затором і в. кн. Краківським становлять невідлучну складову частину австрійської наслїдної монархії й **один коронний край** сього цїсарства“.

§ 6-тий долучав до дотеперішнього краєвого гербу королївств Галичини й Володимирії з князївствами Освенцїму й Затора ще герб в. кн. Краківського.

[1]) Повний текст сеї конституції див. **Додатки** ч. 8.

Не зважаючи одначе на так виразне заакцентованнє одности краю на вні в § 1-ім, дальші §§ [10—82] розбивали його у нутрі на 3 великі національні теріторії, зі спеціяльними політичними адміністраціями й окремими автономними інституціями, — зависимими вправді безпосередно не від центрального уряду у Відні, а від загально-краєвого (державного й автономного) у Львові, одначе з широкою компетенцією в границях своїх теріторій.

Головні основи галицької конституції з 1850 р. були виложені загально вже висше в поданім нами меморіялі Ради міністрів до цїсаря з дн. 4 вересня 1850 р. На підставі сього власне меморіялу конституція ся одержала найвисшу цїсарську санкцію дн. 29 вересня т. р. й стала таким чином обовязуючим наш край правно-політичним актом. Тепер приглянемо ся йому дещо близше.

Цїлу Галичину поділено, як знаємо, на 3 великі національні теріторії т. зв. округи з 3-ма окремими Соймами т. зв. куріями:

1) львівський округ (польсько-український) зі столицею і Соймом у Львові,

2) краківський округ (польський) зі столицею і Соймом у Кракові,

3) станиславівський округ (український) зі столицею і Соймом у Станиславові.[1]

При подїлї сім уряд взяв під увагу етноґрафічні відносини в краю, опираючись на статистичнім матеріялї, зібранім управителем Дирекції адміністраційної статистики — К. Черніґом, який пізнїйше оголосив його в своїй відомій праці п. з. „Етноґрафія австрійської монархії“ й використав у своїй цінній „Етноґрафічній карті австрійської монархії“ з 1855 р., яка ще й доси не стратила свойого науковото значіння.[2]

---

[1]) Пор. карту: Die Königreiche Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz u. Zator und dem Grossherzogthume Krakau, dann das Kronland Bukowina nach der neuesten politischen und gerichtlichen Eintheilung (вид. Й. Бермана). Wien, 1851 (в карті є похибки); див. також карту при кінцї нашої статї: Галичина в 1850 р. (тільки політичний подїл).

[2]) K. Fr. v. Czoernig, Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. Wien, 1857. Bd. I, Ab. 1, ст. VII—VIII; також його: Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie (вид. Дирекцією адм. статистики). Wien, 1855. Карта ся є ще й нинї найлїпшою етноґрафічною картою Австро-Угорщини.

Соймові курії.

Кожда соймова курія складала ся з трьох ґруп послів: 1) з послів з катеґорії найвисше оподаткованих, 2) з послів з більших міст і 3) з послів з решти громад.

Соймова курія львівського округа складала ся з 50 послів, а то:

з 11 послів з катеґорії найвисше оподаткованих;

з 11 послів з більших міст (Львів — 3, Броди, Перемишль, Дрогобич, Ярослав-Любачів, Яворів-Городок, Самбір-Стара Сіль, Стрий-Сянік, Золочів-Буск-Жовква по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: перемиський, самбірський, сяніцький, дрогобицький, стрийський, сокальський, львівський, ходорівський і золочівський — по 2 послів, десять инших — по 1).

Соймова курія краківського округа складала ся з 58 послів:

з 14 послів з катеґорії найвисше оподаткованих;

з 9 послів з міст (Краків — 2, Тарнів-Пільзно, Кенти-Живець-Бяла, Вадовиці-Затор-Освенцім-Мислениці, Ряшів-Лежайск, Підгіре-Бохня-Величка, Ясло-Горлиці-Беч-Коросно, Новий Сянч-Старий Сянч-Новий Торг по 1);

з 28 послів з решти громад (повіти: кентський, вадовицький, бохенський, ново-сяндецький, тарнівський, пільзненський, коросненський, ряшівський і переворський — по 2 послів, сімнайцять инших — по 1).

Соймова курія станиславівського округа складала ся з 42 послів, а то:

з 10 послів з катеґорії найвисше оподаткованих;

з 8 послів з міст (Станиславів, Тернопіль, Коломия, Бучач-Теребовля, Городенка-Збараж, Бережани-Рогатин, Снятин-Кути, Калуш-Галич-Долина по 1);

з 24 послів з решти громад (повіти: скалатський, теребовельський, борщівський, коломийський, городенський і тисьменицький — по 2 послів, дванайцять инших — по 1).

Послів вибирано на 6 літ; з кінцем одначе 3-тього року половина Сойму мала уступити (перший раз мала бути вильосована), а на її місце мав відбувати ся новий вибір. По слідуючих 3-ох роках мала уступати половина, яка мала за собою 6 літ.

Соймові курії скликував цісар кождого року, звичайно

в падолисті на протяг 4 тижнів; можна було скликувати їх також на надзвичайні сесії. Засідання соймових курій не могли відбувати ся рівночасно з засіданнями Державної Ради. Кожда соймова курія вибирала собі абсолютною більшістю голосів президента й віцепрезидента — на протяг 3-ох років.

Ухвали западали абсолютною більшістю голосів.

На засіданнях мав право й обовязок являти ся й забирати голос намісник краю, президент округу, а також вислані ними комісарі.

Центральний Виділ.

Висшою від поодиноких соймових курій парляментарною інституцією, що своєю компетенцією обіймала цілий край, був т. зв. Центральний Виділ.

Він складав ся з 33-ох членів — по 11 з кождої курії (в тім уже по 5 членів Кр. Виділу).

Центр. Виділ скликував цісар — звичайно до Львова. Патент, який огошував скликанне, мав означувати предложення, над якими мала вести ся нарада, а також час тревання сесії.

Члени Центр. Виділу вибирали з поміж себе абсолютною більшістю голосів президента на протяг 3-ох літ.

Для важности ухвал конечною була присутність принайменш $^2/_3$ його членів, між якими мусіло бути принайменш шістьох з одинайцяти членів кождої курії.

Все инше — анальоґічне як у соймових куріях.

Краєвий Виділ.

Автономною екзекутивною властю був т. зв. Краєвий Виділ — один для цілого краю.

Він складав ся з 15 членів — по 5 з кождої курії, вибираних абсолютною більшістю голосів і з тількож заступників. Вибір у поодиноких куріях відбував ся таким способом, що 1 члена вибирала ґрупа послів з катеґорії найвисше оподаткованих, 1 — посли міст, 2 — селянські посли, а 1 — повна курія. Члени Кр. Виділу були обовязані мешкати у Львові.

Кр. Виділ ділив ся на три відділи, з яких кождий обіймав членів Виділу тої соймової курії, з котрої вони вийшли.

Кр. Виділ вибирав з поміж себе предсідателя на цілий протяг свойого мандату. Крім того кождий відділ вибирав іще

з поміж себе предсідателя для тих нарад, які відбував окремо в справах, які дотикали тільки його округу.

Для важности ухвал конечною була присутність найменш 10-тьох членів, а між ними найменш по 2-ох з кождого округу. Ухвали западали абсолютною більшістю голосів.

Усї 15 членів Кр. Виділу входили в склад Центр. Виділу.

Компетенція.

А) **Поодиноких Соймових курій.** Кожда Соймова курія була репрезентаційним і законодатним орґаном свойого округа в обсязї всїх справ, не переказаних законом державній власти, або місцевій чи повітовій громаді.

Ухвали Соймової курії діставали цісарською санкцією силу краєвого закона.

Справи, які належали до обсягу ділання поодиноких Соймових курій, були такі:

а) пропонованнє нових краєвих законів;

б) всї т. зв. краєві справи (в границях своїх округів):

1) краєва культура (комасація, меліорація, дороги й ин.);
2) публичні будівлї, удержувані з краєвих фондів;
3) добродійні заклади краю;
4) буджетові прелїмінарі й складаннє краєвих рахунків;
5) краєві доходи й заряд краєвим маєтком;
6) звичайні й надзвичайні краєві видатки.

в) близші зарядження (в границях державних законів) в справах:

1) громадських,
2) церковних і шкільних,
3) достави підводів, а також заосмотрення й закватировання війска.

Крім того Соймові курії мали право на візваннє екзекутивної державної власти радити також в т. зв. справах державних, які дотикали даного округа, висказувати його потреби й жадання в сих справах і предкладати свої пропозиції Намісникови.

Б) **Усїх Соймових курій разом.** Справи, що належали під наради всїх Соймових курій разом, були такі:

а) адмінїстрація маєтку, який належить до цїлого коронного краю;

б) з'ужиткованнє жерел доходу й кредиту цілого коронного краю;

в) підприємства, заклади й будівлї, впроваджувані, уряджувані або удержувані для цілий і з фондів цілого коронного краю;

г) приниманнє й виконуваннє з'обовязань, які дотикають цілого коронного краю;

д) остаточні наради над реґуляміном Соймових курій і Центрального Видїлу, який має установити ся в формі краєвого закона;

е) наради над зміною краєвої конституції під умовами, які містять ся в теперішнїй конституції.

Істнуючий у Львові Кредитовий заклад, заложений під ґарантією галицьких станів, признано інституцією цілого коронного краю.

Прелїмінар доходів і видатків, що дотикають цілого коронного краю, укладав Намісник у порозумінню з Кр. Видїлом; — прелїміноване запотребованнє, о скільки не покриваєть ся доходами з адміністрованого Кр. Видїлом маєтку коронного краю, розкладало ся відповідно до квоти безпосередніх податків на всї три краєві округи, а припадаючий на кождий округ уділ подавав ся до відома дотичного урядового президента, який вставляв його до прелїмінаря свойого округу.

Коли якась справа, що на підставі конституції належала під наради всіх Соймових курій, перейшла згідну ухвалу всїх їх трьох, тодї предкладало ся її до найвисшої апробати. По одержанню цїсарської санкції ставала вона законом, який обовязував цілий коронний край.

Коли-ж над якоюсь справою вели ся вправдї наради у всїх трьох куріях, одначе не прийшло до згідної ухвали, тодї мала вона предкладати ся Центр. Видїлови, — коли принайменш дві курії вносили згідно, щоби над нею відбули ся наради в Центр. Видїлї.

В) Центрального Видїлу. Обсяг дїлання Центр. Видїлу обмежував ся тільки до нарад й ухвал в тих справах, які йому переказали Соймові курії. Сам він не мав права пропонувати законів у краєвих справах.

Ухвали Центр. Видїлу ставали, по одержанню цїсарської санкції, краєвими законами, які обовязували цілий коронний край.

Г) Краєвого Виділу. Обсяг ділання Кр. Виділу обіймав взагалї отсї справи:

а) приготованнє до засїдань Соймових курій і Центр. Виділу, а також вишуканнє, урядженнє й удержаннє льокалїв, призначених для краєвої репрезентациї і для підвластних їй безпосередно урядів й орґанів;

б) збираннє й предкладаннє Соймовим куріям жаданих виказів й інформацій в краєвих справах;

в) предкладаннє, коли Соймові курії не зібрані, справоздань і внесень у краєвих справах намісникови, або через нього Мінїстерству;

г) видаваннє опінії у важних справах, які дотикають краєвої адмінїстрациї, або в випадках видання тимчасових краєвих законів, коли до того візве його намісник;

д) удержаннє, заряд і рахунки краєвого маєтку й краєвих доходів;

е) надзір над урядниками й слугами, які підлягають безпосередно краєвій репрезентациї, їх приниманнє, суспендованнє, переношеннє в стан спочинку і т. д.

Які инші ще справи мали належати до обсягу ділання Кр. Виділу, про се мало рішити краєве законодавство. Кр. Виділ одначе не мав права співучасти в краєвім законодавстві.

Справи, переказані Кр. Виділови, о скільки вони дотикали цїлого коронного краю, полагоджував повний Кр. Виділ; — о скільки одначе дотикали поодиноких округів, полагоджували їх віддїли Кр. Виділу, вибрані зі Соймової курії дотичного округа.

Виборча ординация.

Рівночасно з конституцією одержала цїсарську санкцію також спеціяльна виборча ординация для Галичини, яка обовязувала цїлий коронний край. Приглянемо ся сїй ординациї близше.

Про загальне число послів у поодиноких Соймових куріях, а також про їх число в поодиноких виборчих катеґоріях, говорили ми вже висше, при огляді краєвої конституциї з 1850 р. Там зазначили ми також поодинокі виборчі округи — міські й сїльські, в кождій із трьох частин краю з окрема.

Тут звернемо увагу тільки на найважнїйшу частину сеї ординациї, на її 2-гий розділ п. з. Виборчі права.

Виборче право мав взагалї кождий, хто:

а) був австрійським горожанином;

б) був повнолітним;

в) користав вповні з горожанських і політичних прав — і

г) або оплачував в данім окрузї певну річну квоту безпосереднього податку від домових чи ґрунтових посілостий, від ведення промислу, від духовного чи світського доходу; квоту сю означувало ся для членів мійських громад Львова і Кракова на принайменш 15 зл. к. м., для членів мійських громад тих міст, які вибирали своїх окремих послів і числили над 10.000 людности, на принайменш 10 зл. к. м., а для членів инших громад на принайменш 5 зл. к. м., — або мав в якійсь громадї даного округу на підставі постанов громадського закона або спеціяльних громадських статутів активне виборче право без оплачування безпосереднїх податків, а тільки з огляду на свої особисті прикмети.

Зваживши одначе на тогочасні податкові відносини, § 16 обговорюваної виборчої ординації постановляв виїмково, для перших тільки виборів, які мали відбути ся на підставі сеї ординації, з застереженнєм пізнїйшого сталого уреґульовання — що, коли в якійсь громадї, що належала до сільських виборчих округів, число членів громади, які мали виложені висше вимоги виборчого управнення, не дорівнувала четвертій части тих ґрунтових властителів, які оплачували громадї принайменш 1 зл. 2 кр. к. м. ґрунтового податку, тодї належало доповнити число управнених до виборів через чергове дочисленнє тих властителїв ґрунту, які оплачували податки в квотах, найбільш зближених до 5 зл. к. м., — аж поки не одержано зазначеного висше числа виборців. Ті одначе властителї ґрунтів, які платили менше як 1 зл. 20 кр. к. м. ґрунтового податку, не були в ніякім випадку допущені до виборчого права.

Коли хто платив инші безпосередні податки, то їх числювано разом.

До важности вибору в катеґорії найвисше оподаткованих і в катеґорії міст треба було абсолютної більшости відданих голосів; в катеґорії одначе сільських громад вистарчала релятивна більшість голосів, яка мусіла виносити принайменш $^1/_3$ частину голосуючих.

Инші, детальнїйші постанови, як обговореної висше краєвої конституції, так і звязаної з нею виборчої ординації — може

ГАЛИЧИНА

В 1850 Р.

пізнати кождий з їх повних текстів, поданих у перекладі при кінці статї.[1])

Такий вигляд мала би була Галичина, коли-б краєва конституція з 1850 р. увійшла була дійсно в житє.

Одначе так не стало ся. Державний абсолютизм, приголомшений хвилево революційними рухами 1848 р., став, починаючи з 1849 р., приходити знов чим раз більше до себе. В протязї рр. 1849—50 набрав він уже на стільки сили, що відважив ся виконати вдалий замах на фундамент основного державного устрою — на загально-державну конституцію, на якій власне операли ся конституції поодиноких країв.

Цїсарський патент з дн. 31 грудня 1851 р. зніс октройовану конституцію з дн. 4 марта 1849 р., а другий патент з того самого дня зніс також усї краєві конституції, між ними — й галицьку з дн. 29 вересня 1850 р.

Новий краєвий статут одержала Галичина тільки в 1861 р., який (з деякими пізнїйшими змінами) обовязує по нинїшнїй день.

(Докінченнє слїдує.)

---

[1]) Додатки чч. 8—9; пор. також H. Friedjung, Österreich von 1848 bis 1860. Stuttgart u. Berlin, 1908. Bd. I, ст. 257—264; O. Balzer, Historya ustroju Austryi w zarysie. Lwów, 1908, ст. 426—428.

Miscellanea.

„Скарби“ Хмельницького.

В XCI книжці „Записок“ опублїкував д. Марко Грушевський інтересні перекази про Суботів, зібрані ним на місцї між селянами. Майже всї ті оповідання вяжуть ся з особою Богдана Хмельницького; старий гетьман нераз проживав в Суботові, тут був його двір і церква ним побудована, тут його й похорено, — тай память про Богдана лишила ся дотепер в народнїх устах. Між тими переказами на перше місце виступають оповідання про „скарби“ Хмельницького.

„Кажуть було старі люде, що козаки та гетьмани знали, що на Вкраїнї люде подоживають ся до такого, що вже далї ніяк гірше жити, тай понаховували скрізь у землї багато усякого скарбу: грошей, золота, намистів і всякої кладї, — щоб, мовляють, як прийде той час, то щоб у землї собі шукати добра усякого... кажуть, що в його (Хмельницького) церкві — у мурованій — є кладь несчислима, саме золото попід підвалинами. Навмисне через те й затоплена у землю глибоко. А в якійсь каломнї, либонь шкатулка є, а в нїй ключі од льохів, плана та описи усякої кладї, яка де є на всїй Українї“... „А що кладї Хмельницького є багато у землї, то є. Богатиня не теперішнеї була. На шляху, де само перерізаний льох великий, що весни, що дощу великого, було виносить водою гроші, дукачі, намиста, пряжки, шаблї, стремена, кудзї, каблучки якісь, тай не тіко тут, а й на других проваллях знаходять було усячину і все виробчасте таке, що ніякі ковалї тепера не викують“...[1])

[1]) Марко Грушевський, Гетьманське гнїздо, ст. 6—7.

Ся леґенда про скарб Хмельницького заховала ся дуже живо між народом; нераз пробували шукати за скарбами в підземних льохах в Суботові: місцевий піп, Орловський все перешукував підземеля, — з діяконом „молебні правили, в хоругвами ишли до льохів".[1]) Леґенда в кождому разї цікава й небезінтересно було б прослідити, коли вона з'явила ся і чи мала в собі яку фактичну основу. На сїм місцї хочу подати деякі причинки, що можуть сю справу розяснити.

Від початку козацької війни ходять звістки про се, що Богдан Хмельницький здобув від Поляків велику здобичу; в половині вересня 1648 р. маємо чутку, що гетьман віділслав на Запороже „łupy srogie".[2]) По битві під Пилявцями ті звістки знов повторяють ся: „на Запороже післав Хмель зі здобутими достатками кількадесять тисяч".[3]) В Київі було без числа канаків, рядів, дорогих уборів.[4]) „Ціла Україна" повна пилявецької здобичі, срібні тарілки йдуть по таляру. Сам Хмельницький мав 130 турецьких коний, 24 скрині дорогих уборів, в Чигирині закопав кільканайцять бочок срібла.[5]) Богацтва гетьманські згадують ся ще нераз в ріжних формах. В анекдоті про невірного годинникаря чи скарбничого, що мав зраджувати Хмельницького з його жінкою, говорить ся про „грошеві скарби", — а спеціяльно згадуєть ся „барилка одна повна червоних золотих".[6]) В таборі під Берестечком мав Хмельницький дві скрині грошей, 30 тисяч талярів.[7]) По берестецькій кампанії прийшла чутка до польського табора, що хан „Хмеля окованого віділслав до Чигирина по скарби".[8])

По смерти Богдана Хмельницького його майно перейшло очевидно на сина Юрка. Єрлич в своїй Лїтописцї нотує звістку, що в вересни 1657 р. цар зажадав від Виговського і всеї козаччини, щоби „сина Хмельницького, що лишив ся, з батьківською здобичию і збором, зі скарбами до столицї віділслали.[9])

В лютім 1658 р. Станїслав Беньовский писав королеви, що Виговський „недавно поїхав до Гадяча з кількома тисячами (війська) викопувати скарби Хмельницького"[10]); поль-

[1]) op. cit., ст. 15.
[2]) Michałowski, Księga pamiętnicza, ст. 193.
[3]) ibid., ст. 325. [4]) ibid., ст. 365. [5]) ibid., ст. 385.
[6]) Stanisława Oświęcima Dyaryusz, wyd. Czermak, ст. 298.
[7]) ibid., ст. 355. [8]) ibid., ст. 346.
[9]) Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza, т. II, ст. 5.
[10]) Памятники изд. врем. коммісією, т. III 3, ст. 224.

ський дипльомат висловлював надію, що з сеї причини Виговський „заробить собі ворожнечу“ у Юрка Хмельницького, — з сього видно, що сї скарби вважали ся власністю Юрка.

Чутки про се, що Виговський має в своїх руках маєтки померлого гетьмана, дійшли й до Москви; 15 січня 1659 р. гетьманський драґун Мартинко Лисовский говорив в Переяславі московським послам таке: „як почує гетьман (Виговський), що великого государя многі війська підступлять..., він гетьман хоче козаків посїкти всїх, побрати всї скарби Хмельницького та відїхати в Польщу“.[1])

Але хоч Виговський може й взяв які „скарби“ Хмельницького, то в кождому разї не забрав усього майна; чуємо пізнїйше, що Юрко має далї в своїх руках скарби — й се скарби батьківські. Московський посол Протасієв з початком липня 1661 р. доносив, що Юрась Хмельницький в Чигиринї, „а що у Юрася скарбу було, маємо відомість, що сей скарб з Чигирина висланий увесь до Дубна“[2]); про се говорив послу воєвода кн. Шаховский, а се потвердив і полковник Василь Золотаренко.[3]) Взагалї скарб Хмельницького числили на великі суми; самим Татарам Юрко мав дати протягом свойого гетьманства мілїон золотих.[4]) В недовгім часї Юрась мусїв зложити булаву; його сумна доля розбудила загальне спочуваннє, а притім і цїкавість, що стало ся з гетьманським майном; Яким Сомко робив докори Тетері і його товаришам, що вони „гетьмана постригли і скарб його весь пограбили“.[5])

Але й по всїх тих заверюхах в руках Юрася лишило ся ще багато майна, передовсїм скарб, що перейшов на нього в спадщинї по батьку. Про се довідуємо ся з найбільш авторитетних уст — від самого гетьмана-черця. В січни 1668 р. польський виходець Ян Сїножацкий подав воєводї Шереметеву докладні звістки про раду в Дорошенковім таборі: „а Юрасько Хмельницький на тій же радї говорив, що він всї батьківські скарби відкопає і дасть плату Татарам, щоби тільки не бути під рукою великого государя і королївського величества“.[6])

Се й всї звістки, що можна було віднайти про „скарби“

---

[1]) Акты Южной и Западной Россіи, т. VII, ст. 273.
[2]) Акты Ю.-З. Россіи, т. V, ст. 82. [3]) ibid., ст. 83.
[4]) Памятники врем. коммісіи, т. IV 3, ст. 216.
[5]) Акты Ю.-З. Россіи, т. VII, ст. 368, 365.
[6]) Акты Ю.-З. Россіи, т. VII, ст. 31.

Хмельницького. Все те тільки уривочне, богато лишаєть ся неясного. Передовсім не всюди можна знати, чи мова йде про військовий скарб, чи про приватне майно гетьмана. Спадщина Богдана дістаєть ся в руки Юрія, як „батьківські скарби“, але инші гетьмани (Виговський, Тетеря) хочуть дістати скарб в свої руки, як майно приналежне до гетьманської булави. Так само недокладні дані про се, в якім місці переховують ся скарби. Перші звістки вказують на Запороже, — звідти вийшло повстанне і туди відсилає Хмельницький свою здобичу. Одно жерело говорить про Гадяч; ходить також чутка про Дубно. Але найбільше число звісток вказують на Чигирин: там мав заховати Богдан кільканайцять бочок срібла, туди відсилає хан гетьмана „по скарби“, там переховує свій скарб й Юрась. Уперто удержуєть ся чутка, що скарби були закопані в землї: чуємо про старого гетьмана, що він закопує срібло в Чигиринї, Виговський їде до Галича викопувати скарб Богдана, Юрась обіцює відкопати батьківські скарби.

З усього бачимо, що леґенди про „скарби“ Хмельницького появила ся дуже рано, вже з початком діяльности гетьмана; дуже можливо, що мала якийсь реальний підклад, що дійсно були скарби, що переховували ся в тайнї. Але ніякі близші і певні подробиці про се не дійшли до ширшого загалу; чутки про скарби були все неясні і недокладні. Про суботівські скарби в сучасних жерелах не знаходимо ніяких звісток; так отже не можна ствердити, коли повстали тутешнї перекази, а тим більше не можна сказати, чи вони оснувались на якій фактичній підставі. Оповідання про скарби в Суботові для нас зістають ся тільки одним звеном широких леґенд про Хмельницького.

Подав *Іван Крипякевич.*

Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кін. XVII — поч. XVIII в.

Майже рівночасно, бо проф. Перетц в 1907 р. а др. Франко в 1908 опублїкували інтересні причинки до старої української драми з тої самої рукописи, а саме проф. Перетц в „Извѣстіяхъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ“ в 4 кн. XII т. п. з. „Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра“ (стор. 63—86), а др. Франко в XVIII т. Збірника Харківського Історично фільольоґічного То-

вариства, виданого для пошани проф. М. Сумцова, п. з. „Інтермедія Євреа з Русином“. На сей збірник міг звернути увагу обох дослідників українського письменства др. І. Свєнціцький в своім описі рукописий п. з. „Церковно- и русско-славянскія рукописи публичной библіотеки Народнаго Дома во Львовѣ“ (Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. 1904, кн. 3), де під ч. 172 описав інтересний збірник кінця 17 в. або самого початку 18 в., який зберігаєть ся у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 164. Відповідно до задуманого пляну дав др. Свєнціцький тілько загальний опис сього збірника. Одначе задля свойого літературного та культурного інтересу заслугує сей збірник вповні на детальнїйший опис.

Збірник, про який мова, зберіг ся в дуже знищенім станї, без початку та кінця. Береги та роги збутвіли або стерті від частого уживання його, чорнило вилиняло, письмо не читке, а на берегах сторінок дуже часто потребує текст вдогадних вставок. Писаний скорописею. Тут і там у серединї недостає карток.

У теперішнім станї і зшитю розпочинає збірник: Сцєна пятая албо исхождение пятое, на $13^1/_2$ сторонах, надруковане проф. Перетцом у вище згаданій працї. Неможність мати збірника при коректі, здаєть ся, була причиною кількох неточностий. З уваги на вагу сьої публікації, здаєть ся, не будуть зайвими мої поправки та доповнення.

Стор. 65. 12 стрічка з гори — треба доповнити: с тѣлом грѣшника.
13 стр.: зам. (нєсказа)ний має бути шплаканний.
15 стр. зам. гдѣ — гдє; дальше: и знашла.
18 стр. не конечно: ахъ, певнїйше: азъ.
19 стр. зам. гдє ся — гдєся.
21 стр. зам. справедливи — справедливи.
26 стр. Вірний здогад проф. Перетца, що треба читати: спомогъчи.

стор. 66. 2 стр. зам. же — жес.
6 стр. зам. в сѣ тѣ — в сѣтѣ.
11 стр. зам. допомагалъ — вспомагалъ.
21 стр. зам. їс — wд.
22 стр. 8спак8 — 8пак8.

По стрічці: Бо нѣхто нас ис пекла вирвати не може — випущено: Тут мылосердие бозкое виходитъ до тѣла и до дши.

стор. 67. 2 стр. Вірний здогад, що треба читати — тут.
9 стр. зам. превѣчнаго — предвѣчнаго.

стор. 68. 2 стр. Вірний здогад, що треба читати: Залибымъ.

8 стр. не: Бнжъ ані: Кдижъ, тільно: г҃дижъ.
20 стр. не: ѡвѣцѹю, а ѡвецѹю.
стор. 69. 13 стр. Вірний здогад: ѡто.
16 стр. треба читати: нд^{х} ве^{с} ро^{х} тву^{к}.
17 стр. Вірний здогад: ю^{к}.
19 стр. не: гдижъ, а г҃дижъ, не была, а было.
По стрічці: Неха^{к} минѣ стане^{т}са ве^{х}лѹгъ слова твоего — и Фходи^{т}.
стор. 70. 6 стр. по ви^{ж}дъ опущено: то.
19 стр. на місце точок вставити: же, а не: Неха^{к} бы.
21 стр. зам. Тако^{ж} — Я ако^{ж}.
стор. 71. 13 стр. зам. Д^{ѣ}дового — Дѣдового.
17 стр. зам. при^{к}нявши — приймавши.
26 стр. Виточковане місце звучить: встидѹ, не: всего.
27 стр. зам. ежиа — ежда.
стор. 72 4 стр. зовсім ясно: то^{т}.
21 стр. зам. щаслива^{ж} — щаслива^{с}.
25 стр. зам. квѣтъ — а квѣтъ.
стор. 73. 4 стр. зам. мою — моєо.
9 стр. зам. во^{ж} — ю^{ж}.
стор. 74. 6 стр. зам. превѣчнаго — пре^{х}вѣчнаго.

Не узгляднюю тут цілком таких випадків, як розбите слова во своиси (во своа си), декуди опущення ъ в таких словах, як потомъствє, в деяких випадках внесення надстрічних букв в рядки (го^{с}поже, реме^{с}никъ в Рук., госпоже, ремесникъ в Пер.), хоч загалом надстрічні букви не внесені в рядки.

И^{н}те^{р}медиѹмъ жи^{х} из рѹсиномъ випорнюю дальшу частину 14 стор. та 5 дальших. Надрукували її проф. Перетц і др. Франко.

2 стор. 21 стр. (Цитую відбитку). Фр. тхорика — тхорики.
25 стр. зам. тѹт — Ѿ^{с}.
27 стр. зам. торговалъ — ѹторговалъ.
Пер. 80 стор. 4 стр. зам. щоже — щоже^{с}.
6 стр. зам. ѡ [Фр. 29 стр.] — ѡ^{с}.
Фр. 33 стр. зам. пдче — и але.
Пер. 15 стр. зам. комѹ — цомѹ.
16 стр. зам. а цозъ — а^{с}цозъ.
Фр. 3 стор. 6 стр. зам. Я щозъ то ти не можне, гою (постійно) — Я^{с}цозъ то ти мовиє^{с}, гою.
Пер. 19 стр. зам. згола не — згола и не.
22 стр. зам. к собѣ — ѡсобѣ.

Фр. 16 стр. зам. живаго — зиваго.
19 стр. зам. предъ — презъ.
22 стр. зам. Ѿдали — ѡ^{х}дали.
Пер. 81 стор. 7 стр. зам. то^{ж} — тое^{ж}.
14 стр. зам. тотъ — томъ.
Фр. 24 стр. зам. говориш, гою — говори^{с}, ґою.
27 стр. зам. непонѧтни — непонıати^{й}.
4 стор. 4 стр. зам. ѧж — ю^{ж}.
Пер. 25 стр. зам. с цого — сцо то.
82 стор. 3 стр. зам. каменилъ — сıа м'ѣнилъ; зам. ро^{в}пададли — ро^{в}пададо.
4 стр. зам. позни^{й} — возки^{й}.
Фр. 11 стр. зам. предивне — предивние.
Пер. 7 стр. зам. та^{й} — та^{к}.
13 стр. зам. бородѣ — бороди.
Фр. 23 стр. зам. и — нѣ.
26 стр. зам. на — ıа.
Пер. 16 стр. зам. та^{к} де^{н} де^{н} — та де^{й} де^{й}.
18 стр. виточковане: Гд҃изъ; зам. мене ,Рѹсине, та^{х}ла^{х} — а ти мене, рѹсине, ма^{х}ла^{й}.
19 стр. зам. жидовъ — зидовъ.
21 стр. зам. з Ꙗмана — гамана.
Фр. 28 стр. зам. ѧ жидъ пошагай — Гд҃изъ помагай.
5 стор. 29 стр. зам. не шахрай — ма^{х}ла^{й}.
1 стр. зам. Росхевдие — ро^{с}хевди^{с}.
3 стр. зам. а ще — а^{с}цо.
9 стр. зам. и — а; зам. розказѹ — ро^{с}казѹ.
11 стр. зам. Ѿ — ѡ^{с}.
13 стр. зам. ѡбицайне, доберъ го^{д} на тобе — ѡбица^{й}не^{в}, доберъ го^{д} на тебе.
Пер. 83 стор. 10 стр. ѡбица^{й}но — ѡбица^{й}не^{в}.
12 стр. зам. што^{ж} — што^{ж} то.
13 стр. зам. по^{т}расе^{т} — потрıасе^{т}.
15 стр. зам. Василиıа — Василıа.
17 стр. зам. та^{к}же — та^{к}же.
Фр. 16 стр. зам. каждим разом — бородѹ жида.
18 стр. зам. Великого — великаго.
21 стр. зам. та — то.
22 стр. зам. Иліѧ — Илıа.
23 стр. зам. Ꙗмбросіѧ — амъбросıа.
25 стр. зам. ѧ закладати сѧ — сıа закладати.

29 стр. зам. вирвалъ — вирве[т].

Пер. 84 стор. 6 стр. зам. дѣте[и] — дѣти[и].

На 19 сторінції находить ся іще заголовок: Єпѣлїогъ и конецъ, але сам текст містить ся на 20 стор. (надрукований проф. Перетцом) й має заголовок: Єпѣлїогъ на рож[д]ество Хв҃о.

84 стор. 15 стр. Вірний здогад: Не бо[й]ся.

16 стр. зам. на[м] — ся.

25 стр. зам. яко[ж] — яко[с]; зам. що то — що[с] мо.

85 стор. 1 стр. зам. ты за свое — мы за твое; зам. слꙋхачъ — слꙋхачꙋ.

3 стр. зам. зло[с]цѣ тие — злоцѣ[с]тие.

По 10 к. недостає що найменше двох карток.

11 к. Кінець польської орації на Рiздво. Oratio Pro resurectione Christy Domini.

11 к. обор. Oratio s(ecun)da Pro Resurectione Chrys. Domini.

12 к. Oratia (pro) nativitate Chrysty Domini.

13 к. Oratia s(ecun)da (pro) nativitate Chrysty Domini.

13 к. обор. Oratia roznosząc wieczerze. Ѡрация на р[ж]ество Хв҃о.

14 к. Орацїя вѣншовати нови[м] Рокомъ.

Орацїя на ст҃їй вечо[р].

14 к. втята на долинї, тому нема заголовка орації на рiздво, що мiстить ся на оборотнiй сторонї 14 к.

15 к. Казаня на ꙋспение престо[й] Бц҃и Дв҃и Мр҃їи.

19 к. Каза(ня) на ст҃ля Хв҃а Николая.

23 к. Казаня на пренесение мощи[й] ст҃ля Николая.

27 к. Казаня перво[й] неделѣ по[с]та.

35 к. Цїлком затерта орація мiшаною латинсько-польською мовою.

35 к. обор. Казаня на ст҃ля Хв҃а Николая.

41 к. Казаня на Во[с]кресение Хв҃о.

47 к. Казаня на Во[з]несение Х҃а Сп҃сителя наш[г]е.

51 к. Казаня на сош[с]твие ст҃ого и животворяща[г]о Д[ꙋ]ха.

55 к. Казаня на ст҃о[й] Тро[й]ци.

59 к. Казаня на Кр[с]топокло[н]нꙋю неделю.

63 к. Казаня на во[з]движение ч[с]тнаго и животворящого Кр[с]та Г[с]дня.

65 к. Ѡрации розмаитие {нале}житие сп[у]ннико[м] {мѣти на про}ц[е]-сия[х], яко на и[н]шие ꙋрочи[с]тие ст҃а вѣнъшовати лю{ди[й]}.

Ѡрация на погребѣ хри[с]тия[н]ск[о]го чл҃века.

66 к. обор. Ѡрация на ро[ж]д[с]тво престо[й] Бц҃и, коли проц[е]сия зи[й]де[т]ся с проц[е]сиею.

67 к. Ѡрация вторая на тое[ж] ст҃о подякованя чиначи з{а ѡбѣдъ}·

67 к. обор. Ѡрация на че҇стнаго Кр҇та дн҇ь спотикаючися с процѣ҇сиею.
68 к. Ѡрация на че҇стнаго Кр҇та подыкована за хлѣбъ чиначи.
(обор.) Ѡрация на Покровъ Пр Дв҇ы спотикаючися з процѣ҇сиею.
69 к. Ѡрация на Покро҇в п҇. д҇. подякована чиначи за хлѣбъ.
69 к. обор. Ѡрация кѕ҇ дни септевриа на є҇. Бгослова на процѣ҇сии.
70 к. Ѡрация на ст҇го Архистратига Хв҇а Михаила на про{цѣ҇сии}.
71 к. Ѡрация на ст҇го Архистратига Михаила по юбѣдѣ.
обор. Ѡрация на Воведение Прсто҇й Дв҇ы на процѣ҇сии.
72 к. обор. Ѡрация на Воведение п҇. Дв҇ы за юбѣ҇х дяковати.
73 к. Ѡрация Дека҇м ѕ҇ на стл҇а Хв҇а Николая на процѣ҇сии.
обор. Ѡрация на стл҇я Хв҇а Николая дяковати за юбѣдъ.
74 к. Ѡрация на Зачатие престо҇й Бц҇и в дн҇ь ст҇о҇й Анни декамвриа д҇, гди вися трафила процѣ҇сия.
обор. Ѡрация на ро҇ждество Хв҇о ў церквѣ вѣ҇ншовати.
75 к. обор. Ѡрация в це҇рквѣ новимъ вѣнъшовати роко҇м.
76 к. Ѡрация на Бгоявлении Хв҇о вѣнъшовати в це҇р{квѣ}.
77 к. Ѡрация февруариа второго на стрѣтение Гд҇не в це҇рквѣ любо ежели трафи҇тся на процѣ҇сие҇й спотикаючися мовити.
78 к. Ѡрация на Бл҇говѣщение вѣнъшовати в це҇рквѣ лю{ди҇й}.
обор. Ѡрация на Бл҇говѣ҇щ вѣ҇ншовати процѣ҇сию.
79 к. Ѡрация на Воскресение в це҇рквѣ люди҇й вѣнъшовати.
обор. Ѡрация на Вознесение Хв҇а Спсителя вѣнъшовати люди҇й в це҇рквѣ на храмъ, гдися трафи҇т.
80 к. Ѡрация на соше҇ствие ст҇го Дх҇а в це҇рквѣ.
81 к. Ѡрация на ст҇го Великомч҇ника Гею҇ргия спотикаючися с процѣ҇сиею.
82 к. Ѡрация на ст҇го пророка Илии спотикаючися с процѣ҇сиею.
83 к. Ѡрация на Преюбражение Гд҇не на процѣ҇сии вѣнъшовати люди҇й. На кінці замітка: Тое вибоуъме и за казаня може҇м повѣдати гдиколвекъ в це҇рквѣ при згромаженю люди҇й.
86 к. Казаня на ст҇ыхъ Ап҇тловъ Пе҇тра и Павла.
90 к. Пре҇хмова пре҇х шлюбомъ и по шлюбѣ.
92 к. Повѣнъшованя по шлюбѣ до молоди҇х.
93 к. Повѣнъшованя по шлюбѣ до молоди҇х.
Ѡрация на процѣ҇сие҇й в де҇н ст҇о҇й Тро҇йци.
94 к. Ѡрация на елеюсщ҇ении на҇х болънимъ.
95 к. Ѡрация в домў по шлюбѣ молоди҇х вѣ҇ншовати.
96 к. Ѡрация дх҇овъномў вѣ҇ншовати по крещении кўмо҇в.
обор. Ѡрация в домў витати кр҇тящимъся.

Ѡрацыи во принятии на҆стѣ҆шаго сакъраменътꙋ вѣнъшовати в цр҃квѣ людїй сщ҃е҆нниковн.

97 к. обор. Ѡрацыа дх҃овномꙋ вѣнъшовати и ꙋпоминати штѣлом всѣхъ, абысѧ неважили таковие особы прис҃ꙋповати, которие бы пре҆ сповѣдь щирꙋю не очитили сꙋмленїа своего и которие бы гнѣвъ мѣли межи собою, абысѧ неважили и тии прис҃тꙋповати до на҆стѣ҆шого сакраме҆нтꙋ, абы ко҆ждїй ꙋважилъ стра҆шнꙋю тꙋю таємъницꙋ собѣ.

98 к. (друга)[1] Слово на памя҆т ст҃аго пророка Илїи.

107 к. Ѡрацыа на ст҃аа Хв҃а Николая.

108 к. обор. Ѡрацыа на ст҃го пророка Илии Ѳезвитянина.

110 к. Вѣрши ниці҆ские, ꙋтѣшние.

111 к. Вѣршъ ниці҆скї҆.

112 к. Вѣршъ дрꙋгиї҆ ниці҆скиї҆.

обор. Дрібнички в латинській, польській і українській мові.

113 к. Вѣршъ ниці҆скиї҆ хорошиї҆ и смѣшниї҆.

114 к. Вѣршъ ниці҆скиї҆.

115 к. Пролѡгъ на Рождество Хв҃о. (надр. проф. Перетцом)

117 к. Звукова шарада.

Пісня : Е(й)же, Саму(й)ло,
Вяже(н), коза на сту(й)ло.

(Надр. проф. Перетцом у Записках, т. 86, ст. 142.)[2])

обор. Вѣрши на вѡкресение Хв҃о.

126 к. Епѣлїогъ.

127 к. Вѣрши ниці҆ские а смѣшние.

(по 127 к. недостає 1 картки).

128—129 к. Вѣршъ третиї҆.

Цікавійші записки в сім збірнику такі: на обор. 13 к. Ludvik Breciuk prezyde(nt) z kolegami.

На обор. 92 к. Istas orationes offero Reuerentiae Vestrae. Tantum da mihi aureum totum cremato, quia careo Pecuniis et modo sum Pauper valde inops. Miserere mei, Reuerende Pater, et acomoda Pecunias.

На 110 к. Дѣвчина шла, чихъ зна҆шла, далѣ ѿтꙋпила, два нат҃ꙋпила. Пѣдъ перелазо҆м чотири разо҆м. Я всѣхъ сѣмъ.

На 114 к. Іншии чи҆то, не лѣнисѧ, а на папѣръ ни҆ко нахилисѧ. Позира҆й на каждꙋю лѣтерꙋ, а не помазꙋ҆й.

---

[1]) Нумерація помилена; дві картки означені ч. 98.

[2]) Відмінно від проф. Перетца читаю: березъка, березъцѣ, Сенъ — не березька, березьцѣ, Се(ме)нъ.

На 120 к. Сия книзка Раба Божого Пе^т^ра Поповича Гученского. Подписався сею рукою вла^с^ною мѣсяця дня пятинастого (нечитко) кре^з^ня.

На обор. 123 к. Прологъ на воскресение Хво.

Послуха^й^ ту^т^ дивнихъ справъ возкихъ, Явдитору,
И (д)до дивнаго нба погляди позору.

Дальший рядок перечеркнений: Обачишъ ясное сло^н^це, которое в темности бродило.

Маючи надію вернути ще до сього цікавого збірника, хочби задля його мови й побутових подробиць, подаю оттут із нього гумористичні різдвяні і великодні вірші-орації. При друкованню їх текстів вношу надстрічні букви в рядки й означую їх круглими скобками ( ) та розвязую титли, що віддаю гранчастими скобками [ ]. Власні вставки й здогадані місця, які годі відчитати, беру в кручені скобки { }. Інтерпункція моя, аби текст став краще зрозумілим, бо в рукописи протинки подавані з ритмічних зглядів, прим. Злотосвѣтна фо^р^туна, витае^т^ нас нн҃ѣ. З технічних причин не розріжнюю подвійного з, на початку та в середині слів, а віддаю їх одним знаком.

Вѣрши нище(н)ские, утѣшние.

(110) Завшемъ я в школѣ того по ва(с) потребовалъ,
Абымъ ва(с) всѣхъ споле(ч)не у це(р)квѣ оглядалъ.
Теперъ ва(с) роковое свято дне(с) зобрало
И минѣ тутъ ща(с)ливе о(г)лядати дало.
О теперъ же и з вами буду розмовляти
И с[вя]томъ тимъ хвалебнимъ всѣхъ поздоровляти.
Але вперъше шко(л)ную скажу вамъ пригоду.
Волю кому носити хо(ч) решетомъ воду,
Нѣжли в школѣ клепати таковую бѣду,
Бомъ и н[ы]нѣ слушного не илемъ обѣду.
А такъжемъся готовалъ, якъ и(н)шие люде,
И мовилемъ до себе, гара(з)дъ уже буде.
Зготовалемъ былъ собѣ в ющцѣ по блошъчицѣ
И по(с)тавилемъ страву тую на полицѣ.
Где(с)ся вошъ отъ якъ ку(р)ка великая взяла
И лѣзучи лапами, юшку минѣ пролила.
(обор.) И мясо все у смѣтѣ ба(р)зо повалляла,
А сама отъ якъ зая(ц) на дво(р) поскакала.
Я за нею, а она на порозѣ стала
И на мене зубами якъ вовкъ закла(н)цала.

Ѝ до кия, ѡна та(м) чꙋдо ꙋчинила,
Бо воронꙋ на сиѣтю заразъ ꙋхватила
И почала лабами с пѣрꙗ ѡ(с)кубати,
А мене страхъ велики(й) почалъ изнимати.
Витну еи кии(с)комъ, хтѣлемъ, щобъ за(с)тила,
А вошъ заразъ воронꙋ из(ъ) зꙋбовъ пу(с)тила.
А минѣ такъ до ѡчи(й) скочила поту(ж)не,
Жемъсꙗ мусѣлъ противъ не(й) по(с)тавити мꙋ(ж)не.
Алемъ плꙗцꙋ то(й) воши щире не дотрима(л),
Бо мене такъ вдарила, ажемъ из(ъ) но(г) ꙋпа(л).
Такъ ꙗ ґвалътꙋ закричалъ, ажь нищии нашѣ
Прꙋ(д)ко з школи вибѣгши и го(р)щи(с)ко квашѣ
Вине(с)ши та квашею ѡчи е(й) заллꙗли,
А дрꙋгие ви(ж)ками прꙋ(д)ко вошъ звꙗзали
И почали до школи вошъ тую тꙗ(г)нути.
Ше(с)ть на(с) тꙗ(г)ло, не мо(г)ли воши то(й) дви(г)нꙋти.
А нашъ Самъсу(н) Товаришъ, ꙋхвативши вила,
Прити(с)не(т) вошъ за шию, ꙗкъ и змо(г)ла сила.
(111) А вошъ спо(д) вилъ такъ прꙋ(д)ко ба(р)зо вискочила,
А Самъсона нашего за но(с) ꙋхватила.
И такъ его вкꙋсила своими зꙋбами,
Же лѣка(р)ства не зна(й)демъ и межи бабами.
(обор.) Тепе(р) пилно питаемъ премꙋдрихъ докторо(в)
И довцѣпнихъ шꙋкаемъ ꙋсюди лѣкаровъ.
Бы нашъ Самъсо(н) Товаришъ до здоровꙗ пришо(в),
Такъ ꙗ емꙋ лѣка(р)ство здоровое на(й)шовъ.
Кажꙋтъ люде ꙗкие(с) з ма(с)ломъ паленицѣ
Горꙗчие приклада(т) що д[е]нь к потилицѣ.
И ковъбаси до зꙋбовъ кажꙋтъ прикладати,
Солониною радꙗ(т) такъже но(с) вкладати.
Еще(ж) мнѣ е(д)ни кажꙋтъ: ꙗкое(с) поросꙗ
Печеное к лѣка(р)ству ба(р)зо би вдалосꙗ.
Колибъ тил(ъ)ко а латво где его достати,
Ѡбачите, ꙗкъ его бꙋдꙋ ꙋтипати.
Да(й)те минѣ, длꙗ Б[о]га, из шма(т) солонини,
Бо ми не мѣли тако(й) ꙋ школѣ звѣрини.
А че(й) бы(с)мо Самъсона своего влѣчили
И здоровимъ пре(д) вами всѣми по(с)тавили.
Да(й)те вто(ж) и ковъбаси, бо чому(с) вилѣваетъ
И невесело з ѡ(г)ню чому(с) все спѣваетъ.
Колибъ тое(й) ковъбаси доволѣ скоштовавъ,
Тобъ вамъ Х[ристо]с вродивъсꙗ весело за(с)пѣвавъ.

(к. 111) **Вѣршъ нище(н)ски(й).**

А що, панове, либо(й) есте мꙗ познали дворака,
Вѣдоми(й) запевне, бо вмѣю добре стрѣлꙗти с пꙋзака.
Що в де(нь) ѡбачу, то в ночи застрѣлю.
По(й)шовши на козинꙋ, то мꙋжикъ кричитъ ꙋлю.
Има(й) которого сина,
Бо не ѡде(р)житсꙗ емꙋ на головѣ чꙋприна.
То ꙗ з сирока ногами закидаю,
А на това(р)иство голосно волаю:
Втѣка(й)те коло бе(р)ковои хати,
Бо ю(ж) мꙋжи(къ) хоче ва(с) забѣгати.
А ꙗсꙗ мꙋ зоставлю ꙗкъ кобилѣ заꙗць,
Тилко(м), панове, вимовилъ, а ѡ[н] мене киꙗ(с)ко(м) по гребтꙋ пацъ.
Взꙗвъ[1]) мене киꙗко(м) ѡкривати,
Аже(м) мꙋсѣлъ ґвалтꙋ волати.
Ґва(л)тъ, панове, рату(й)те, хто чуе,
Бо южъ ми на ґвалтъ д[ꙋ]ху не стае.
Не треба вам, панове, сколнои роскоши повѣдати,
Бо могли есте количолве(къ) ѡ нѣ давно чувати.
Волимо ва(с), панове, свꙗти вѣ(н)шовати,
Бо в се(й) д[е]нь пре(д)празде(н)ственi(й) люде празнꙋю(т)
И всѣ собѣ зае(ж)не свати вѣ(н)шую(т).
Е ѡсобливе тiи люде пꙗницѣ роковiи,
Поглꙗдаю(т) на мене ꙗкъ вовки лѣсовѣи.
Поглꙗ(н)те но, панове, кажди(й) пꙗницю познае,
Бо в пꙗницѣ су(к)нꙗ латами пошита,
Ꙗкъ мосева хата рꙗ(д)но(м) побита,
В пꙗницѣ чоботи ис того ремеию,
Що в лѣтѣ дерꙋтъ по деревю.

(112) **Вѣршъ дрꙋги(й) нище(н)ски(й).**

Ѿ ю(ж) и ꙗ з далеко(й) земли прива(н)дровавъ,
Сто мыль есми в чꙋчъма(н)скихъ краевъ мишꙋрова(в).
И видѣлемъ тамъ ба(р)зо великие дива.
Скажꙋ вамъ всѣмъ, если хто купитъ минѣ пива.
Тамъ гори ма(с)лꙗние, книшами поро(с)ли,
Двѣ стоꙗтъ високие, до кꙋписꙗ зро(с)ли.
На ти(х) гора(х) двѣ бабѣ, що пероги плещꙋтъ,
Два заꙗцѣ лапами ꙋсе ꙋ пѣчъ мещꙋтъ.

---

[1]) В рук. взав.

Такъ ꙗ перо(г) ѿти(л)ки(й) быле(м) тамъ ꙋхвати(в)
И вкꙋсилемъ зꙋбами, ажъ ѡн зара(з) за(с)тивъ
И зꙋбы мнѣ закленувъ, щомъ бы(л) ѡнѣмѣвъ
И говорити слова е(д)ногомъ не ꙋмѣвъ.
Але теперъ Г[оспо]дь Б[о]гъ ѿворилъ мнѣ мову.
Повѣмъ же вамъ, панове. По(й)мав ꙗ бывъ совꙋ.
Такъ таꙗ сова ѡчи мнѣ ви(д)рала
И самаꙗ з рꙋкъ мои(х) фо(р)тельне вирвала.
Да(й)те минѣ, панове, горꙗчого книша
А потѣшьте в неща(с)тю бѣдного голиша.

(113) **Вѣршъ нище(н)ски(й), хороши(й) и смѣшни(й).**

А чи чули(с)те, панове, ѡ нашо(й) пригодѣ,
Ѽ(с) коли то ꙗ повѣмъ . . . . [1]) мое(й) в родѣ.
Що(ж), колисꙗ неща(с)ти(т), мꙋсимо те(р)пѣти,
А при е(д)номъ сухарѣ в це(р)квѣ б[о]жо(й) пѣти.
И ꙗмъсꙗ былъ на тие с[вѧ]та приготовалъ,
Ле(ч) хто(с) из ненави(с)ти мене ѡчаровалъ.
Вчинилемъ былъ в велико(й) и ꙗ ко(н)вѣ квашꙋ,
На котрꙋю просити мѣлемъ м[и]л[ос]ть вашꙋ.
Ажъ ꙗка(с) невѣста такъ мꙗ счаровала,
Же в(ъ)ве(с) пожитокъ с квашѣ мое(й) ѡдобрала.
Коли стала квашище по печи играти,
Мꙋсѣли всѣ нищие в запѣ(ч)ка втѣкати.
А Гапонъ, нашъ товаришъ, ꙋхвативъ лопату,
Почалъ квашꙋ ти(с)нꙋти, видꙗчи ꙋтратꙋ.
А кваша ꙗкъ живаꙗ по школѣ скакала,
Мѣвъши гнѣвъ на Гапона, по кꙋтахъ шꙋкала.
Коли кваша Гапоно(м) ѡ землю вдарила,
Ажъ головою его дверѣ ѿворила.
Здꙋмѣ(й)тесꙗ, панове, що за мо(ц) ꙋ квашѣ,
Не могли е(й) вгамовати всѣ нищие нашѣ.
(обор.) Ѽде(н) кричитъ: панове, по човенъ ходѣмо,
А по шию в то(й) квашѣ ꙋже не бродѣмо.
А кваша вало(м) стала презъ порогъсꙗ л(ъ)лꙗти.
Е(д)на свинꙗ прибѣгъши, почала хлепътати.
Кваша таꙗ и свиню такъ прꙋ(д)ко промъкнꙋла,
Же квикънꙋла, ꙗкъ еи ѡ землю кинꙋла.
А сама такъ почала ꙗкъ море шꙋмѣти.
Мꙋсѣли(с)мосꙗ ꙋсѣ то(й) речи здꙋмѣти.

---

[1]) бꙋгу (нечитко або помилено).

Тако(й) бѣди квашище намъ всѣмъ наробила,
Же шипомъсѧ до гори ѩкъ живаѧ вбыла.
А ѡди(н) намъ порадивъ сѹлю присолити,
То(г)ди(ж) ѹже не мо(г)ли(с)мо изъ запѣчъка ви(й)ти.
Коли почала на(с) та(й) кваша ѡбливати,
Не мо(г)лисмо ю(ж) жаде(н) ѹ запѣчкѹ спати.
Не позналажъ сина тамъ и ро(д)наѧ ма(т)ка,
Бо ко(ж)домѹ ѡ(д) квашѣ при(с)хла и рѹба(т)ка.
Просиможъ ва(с), панове, ѡ на(с) памѧта(й)те,
А до школи намъ страви и хлѣба дава(й)те.
Бо носите колачѣ ѡ(д) кума до кума,
А до школи прине(с)ти не машъ ѹ ва(с) ѹма.
Не принесете до школи жаде(н) солони(н)ки
И минетъ ва(с), мовите, кучати дѹръ ниньки.
(114) Забѹли(с)те, панове, ѡ на(с) и ѡ Б[о]гѹ,
По(й)деможъ и мы ѡ(д) ва(с) в и(н)шѹю дорогу.
А чимъ це(р)ковъ б[о]жаѧ себе ѹкрашаетъ,
Чимъсѧ, чл[о]вече, твоѧ д[ѹ]ша по(д)ношае(т).
Це(р)ковъ б[о]жаѧ в гѵмъно(в) читани(х) сиѩетъ,
А читанѧ в спѣванѧмъ за кле(й)ноти мае(т).
А мы то в це(р)квѣ б[о]жо(й) щоде[н]не спѣваемъ,
А за ваше здоровѧ Г[оспо]да благаемъ,
Абы вамъ ту(т) Б[о]гъ далъ вѣкъ в фортуна(х) пр{ожив}ати,
Потомъ в Хри(с)томъ ро(ж)де(н)ни(м) в н[е]бѣ ца(р)ствовати.

(114) **Вѣршъ нище(н)ски(й).**

Ѡ(с) и ѧ с Кобиволо(к) три(с)та ми(л) зза свѣта
Прива(н)дровале(м) до ва(с) заранѧ на свѧта.
Ѡсѣдлалемъ собѣ ки(й), ки(й) моцъни(й), дѹбови(й),
А прилетѣлемъ до ва(с) ѿ ту(т) на свѣтъ нови(й).
Взѧлемъ собѣ у то(р)бѹ кабаки и хлеба,
Бо слѹжаломѹ того завше тилко треба.
Тилкомъ бѣгѹчи през лѣсъ, за хащъ зачапа(л)сѧ,
Ѡбе(р)нусѧ в за(д), ажъ мнѣ ба(н)долетъ ѹрвалъсѧ.
Ихалемъ черезъ лѣси, такъ те(ж) и болота,
Не боѧлемъсѧ збо(й)цовъ нѣ мита голота.
(обор.) Правда, былемъ ге(т)мано(м), рѩдиле(м) ѡбозомъ,
Спотикалемъсѧ с кѹрми, лежачи по(д) возомъ.
А ѩкъ почала мѧ гѹсь за ноги кусати,
Мѹсѣлемъ и(с)по(д) воза дале ѹтѣкати.
Правда, пиѩтиками нера(д)сѧ ѧ бавлю,

Где вижꙋ повенъ куфель, то тамъсѧ ѧ ставлю.
То ю(ж) мѧ тамъ витають за лобъ и чꙋпринꙋ,
Неравъ мою и тую дерꙋтъ сукъманинꙋ,
А все мене волають, ти мо(с)цѣви(й) пане,
Не ко(ж)домꙋ твоеи чꙋприни намъ стане.
Радьте мене, панове, що маю чинити,
Чи ещесѧ мнѣ вчити, чисѧ ѡженити.
По(й)дꙋ собѣ до кого(с) па(н)ни ѡбзирати,
Бо мене тамъ всѣ хотѧ(т) во(й)гомъ ѡбебрати.
И вамъ всѣмъ на мешъканѧ тамъже ити ражꙋ,
Пошлюблю же, на добри(х) ґрꙋнта(х) ва(с) ѡсажꙋ.
Тамъ то, панове, небо низко ба(р)зо лежи(т),
Тилкосѧ на дво(х) кишъкахъ, ю(ж) печени(х), де(р)жи(т).
Тамъ жо(н)ки, коли собѣ в морю хꙋ(с)та перꙋ(т),
То на н[е]бо пра(н)ники ѧкъ на камѣнь кладꙋтъ.
Ѿ тамъ то ꙋ коморѣ мѣсяць наставае(т),
(115 обор.) А в де(н) ѧ(с)ни(й) на печи сло(н)це спочивае(т).
А звѣзди тамъ ѧкъ динѣ всюдисѧ валѧють,
Свинѣ в золотихъ коритахъ миґдали ѣдають.
Рѣка горѣлъчанаѧ черезъ ринокъ течетъ,
Ни(й) тамъ ко(ж)ди(й) хо(ч) ґа(р)цемъ, нѣхто слова не рече(т).
А воробцѣ ꙋ срѣбнихъ тамъ па(н)чоха(х) ходѧтъ
И ковбаси живии по ве(р)бахъсѧ родѧтъ.
Свинѣ в лѣтѣ и зимѣ в дꙋба(х)сѧ поросѧ(т),
Пчоли медꙋ по чве(р)цѣ в ко(ж)ди(й)̃ д[е]нь приносѧ(т).
Мѣсто тое ба(р)зо е(ст) ѡбварова(н)ное,
Кропивою, лободою ѡбмурова(н)ное.
Тамъ моѧ и Ѿчизна стоитъ над водою,
Ꙋкритаѧ пра(н)никомъ, пошита бѣдою.
(116) Идѣтъ тамъ на мешканѧ, ґди бꙋдꙋ вмерати,
Могꙋ тую Ѿчизнꙋ ѧ вамъ Ѿказати.
Завчасу и дороги мене испита(й)те,
А за працꙋ хо(ч) по три грошѣ минѣ да(й)те.
Идѣтежъ всѣ а право з Ꙗнова до Крилова,
С Крилова до Зборова, {з} Зборова до Ꙗворова,
З Ꙗворова до Бꙋзанова, з Бꙋзанова до Кремѧнъцѧ,
С Кремѧ(н)цѧ до Камѧ(н)цѧ,
З Камѧ(н)цѧ до Львова, зи Львова до Кракова,
З Кракова до Ѡчакова, з Ѡчакова до Піо(т)ркова,
З Піо(т)ркова до Чигирина,
З Чигирина до Ѡринина,

З Ѡринина до Карапчѣева,
С Карапчѣева до Ѡлѣева,
З Ѡлѣева до Ку(д)ринецъ,
А с Кꙋдринецъ до Фе(д)кове(ц),
С Фе(д)кове(ц) до Ѡжеговецъ на ѡжини,
Бо тамъ чве(р)ть за шелю(г) свѣжини.
З Ѡжегове(ц) до Горо(д)ка,
А(ж) тамъ рѣпа соло(д)ка.
З Горо(д)ка до Бꙋчача,
Ажъ тамъ по шелюгꙋ клѧча.
З Бꙋчача идѣтъ про(с)то в землю чꙋчъма(н)скую,
А бꙋдете тамъ мѣли повагꙋ па(н)скую.
Тамъ е(с)тъ старо(с)та, котри(й) ѿ ꙗкъ ку(т) мо(р)читъ,
Мовъ до него, що хоче(ш), а ѡ(н) ꙋсе мовчитъ,
(обор.) Бо е(ст) ба(р)зо богати(й), ꙋ ска(р)бахъ ѡбфити(й).
Мовлю то вамъ, панове, панъ тамъ знамените(й).
Тамъ вола печеного за грошъ тилко кꙋпишъ,
Коли того не бꙋде(т), зловите мнѣ мꙋтишъ.
А ꙋ вола спо(д) хвоста чо(с)никъ тече(т) з ѡ(ц)то(м),
Зеленаѧ салата, коли схочешъ с постомъ.
Тамъ землѧ богатаѧ, ѡ то(м) ꙋсѣ зна(й)те,
За вѣдомо(ст) певную колѧдꙋ мнѣ да(й)те.
Ѩ бꙋвъ ге(т)маномъ славни(м), а тепе(р) каплаиомъ,
Лѣпше мѧ тое здоби(т), нѣжъ що е(с)темъ паномъ.
И вамъ до домовъ свои(х) бл[а]го(с)ловлю по(й)ти.
Можетесѧ з сватами и (с) кꙋмами зи(й)ти.
Идѣтежъ а це(р)ковни(х) двери(й) не зопсу(й)те,
Поеди(н)цемъ идѣте, всѣсѧ разомъ не су(н)те.

(117 об.) **Вѣрши на во(с)кресение Х[ристо]во.**

Пролоґ.

Злотосвѣтна фо(р)туна вита(ет на(с) н[ы]нѣ.
Триꙋмъфꙋ(й)можъ, чл[о]вече, ѡ то(й) то новинѣ,
Ижъ стала пре(д)вѣчнаѧ Б[о]га Творца рада,
Абы звѣтѧжо(н)наѧ сила была Ада.
Ѡтожъ Х[ристо]с Мона(р)ха того дне(с) доказалъ,
Котри(й) пекло разорилъ, сме(р)ть вѣчную звѧзалъ.
Троглавнаго це(р)бера скрꙋшилъ бозтвомъ главы,
А вѣрни(х) до н[е]б[ес]но(й) понеслъ н[ы]нѣ слави.
Смерть лежи(т) забитаѧ, пекло лѧментуе(т)
И самъ ѮЇо(н)же темъно(с)ти в жало(с)ти сѣтуетъ.

Всѣ дıаволи ѹтекли в глѹбокие ґмахи,
Бо видѣли на собѣ незмѣръние страхи.
Ґди б[о]ж[ес]тво Х[ристо]во темъно(ст) ѡ(с)вѣтило,
В то(т) ча(с) всѣхъ бѣсовъ в пеклѣ ба(р)зо засмѹтило.
Всѣсıа в пра(х) росипали о(д) бозко(й) свѣтлости,
Всѣ згѹбили проклıати(х) силъ свои(х) смѣлости.
Всѣ волали до Ада: брате нашъ, крѣписıа,
(118) А ти ѯіо(н)же темъности, просимъ, не смѹтисıа.
Ле(ч) ґди в се(р)дцѹ копѣе его ѡбачили,
Ѹсѣсıа до Та(р)тарѹ росипа(т) рачили.
И ю(ж) ѡ(д)толь не ви(й)дѹтъ, поки вѣчно(ст) стои(т),
Неха(й)жесıа и ч[л]овекъ грѣшни(й) того боитъ,
За котрого Х[ристо]с панъ на кр[ес]тѣ ѹмералъ,
Абы на(с) до живота вѣчнаго всѣхъ вобралъ.
Ѡто(ж) то дне(с) из гроба в свѣтлости повстаетъ,
Тебе вѣчнимъ животомъ, слѹхачѹ, витаетъ.
Витаетъ и триѹмъфомъ, абы(с) триѹмъфовалъ,
Ѡ(д)кѹпленнимъ бѹдѹчи ѡ(д) сме(р)ти, ликовалъ,
Виносıачи весело славѹ Х[рист]а Пана,
Котори(й) кр[ес]то(м) забилъ вѣчнаго тирана,
А вѣрни(х) випровадилъ з пекельно(й) темъности
И впровадилъ до вѣчно(й) н[е]б[ес]но(й) свѣтлости,
Где хори агг[е]льскпе завше триѹмъфуютъ
И намъ то(т) сво(й) н[е]б[ес]ны(й) триѹмъфъ ви(с)тавуютъ,
Бы(с)мосıа веселили з во(с)кре(с)шаго Х[рист]а,
Котри(й) ıакъ Б[о]гъ чѹдовне н[ы]нѣ з ме(р)тви(х) воста
(обор.) И на(с) ıако во(с)кре(с)ши(й) Мона(р)ха провадитъ
И в н[е]бѣ Емъпире(й)скомъ з Агг[е]лами сади(т).
Спѣшмо(ж)сıа и мы н[ы]нѣ, вѣрни(й) Авдиторѹ,
А во(с)кре(с)шому Х[рист]ѹ ѿкриймо покорѹ.
Спѣва(й)мо емѹ згодне звѣтıазъкѹю славу,
А по(д)не(с)ши до н[е]ба сме(р)тельную главу,
Викрика(й)мо весело: Х[ристо]с з мер(т)вих во(с)та(л),
А на(с) вѣчнимъ животомъ ıако Б[о]гъ привита(л).
Вита(й)мо(ж) и мы его ıако Тво(р)ца н[е]ба,
Которого на вѣки хвалити потреба. Ами(н).

Ѿрокъ пе(р)ви(й).

Ѡ Х[рист]е во(с)кре(с)ши(й), нашъ Ѡ(р)ле злотопа(р)ни(й),
Ѡ Дню незаходими(й), вѣчни(й) и зара(н)ни(й).

Гл8хо(й) нощи и те(м)но(й) ти(с) е(ст) Просвѣтитель,
Сло(н)ца, л8ни, дробнихъ звѣздъ правдиви(й) Створитель.
Свѣте незаходими(й), емъпѣре(й)ски(й) Пане
И злотопромени(с)ти(й) и(с)ти(н)ни(й) Титане,
Ѿ(с)вѣтиле(с) темъние нашѣ н[ы]нѣ грѣхи,
А провадишъ на(с) сму(т)ни(х) до вѣчно(й) потѣхи.
(119) Свѣте незаходими(й), Х[рист]е, Свѣте вѣчни(й),
С[ы]не единородъни(й), б[о]жи(й), ба(р)зо слѣчни(й),
Вилетѣле(с) из гроба крили золотими
З пророче(с)кими лици и всѣми с[вѧ]тыми,
Которие в пекельни[x] темно(с)тѧ(х) сидѣли
И тамъ презъ по(л) ше(ст)тисѧщъ свѣта не видѣли,
А тепе(р) презъ сме(р)ть твою ликуютъ в радости,
Напившисѧ з Ребръ твои(х) вѣчнои сладости.

Ѿрокъ втори(й).

Дне(с) з гробово(й) темъности виростаетъ Квѣтокъ,
Котори(й) то на(с) ба(р)зо тѣшитъ мали(х) дѣтокъ.
Квѣтокъ Х[ристо]с во(с)кре(с)ши(й), че(р)вонофа(р)бисти(й),
Кровию искропле(н)ни(й), ѩко кле(й)нотъ чисти(й).
Того Квѣта правица Б[о]га Ѿца носитъ
И всѣмъ вѣрънимъ збавленѧ презъ него голоси(т).
Двигни на того Квѣта, чл[о]вече, зрепици,
То позб8дешъ вѣчнои д[у]шевно(й) те(с)кници.
Бо тотъ Квѣтъ ѩко рожа зкравле(н)ни(й) повстае(т),
Тебе вѣчнимъ животомъ и ща(с)тѧмъ витаетъ.

(обор.)

Ѿрокъ трети(й).

Ю(ж) темъно(с)ти хм8рние 8ступили з н[е]ба,
А золотимъ променемъ засвѣтила феба.
Южъ и жалѣ см8тние насъ вѣрнихъ минаютъ,
А радо(ст) з трі8мъфами чл[о]века витаютъ,
Котри(й) грѣхомъ пре(с)тупльства ра(й) піе(н)кни(й) затворилъ.
Ѿто кр[ес]томъ воскре(с)ши(й) намъ внов8 Ѳворилъ
И всѣ в ѡномъ бога(т)ства вѣрнимъ ѡфѣруетъ ;
Злото, сребро, кле(й)ноти ѩкъ Творецъ дар8етъ.
Дар8етъ животъ вѣчни(й) и славу дар8етъ,
А ѡ(д) сме(р)ти всеро(д)но(й) на вѣки вар8етъ.
И тижъ себе ѡбвар8(й), чл[о]вече, ѡ(д) грѣха,
Абы тѧ привитала 8 н[е]бѣ потѣха.

Ѡрокъ четве(р)ти(й).

Ѹступу(й)те, лꙗме(н)ти, и жалѣ, вступꙋ(й)те,
А радости в веселꙗмъ, ю(ж) дне(с) настуꙋ(й)те.
Ѡто радости давца Х[ристо]с повсталъ в гробꙋ
И свѣту затме(н)номꙋ приве(р)нꙋлъ ѡ(з)добꙋ.
(120) Виражаетъ на сло(н)цꙋ свѣтъ б[о]ж[ес]тва свого,
Д[е]нь ꙗ(с)ни(й) ѡ(д)новлꙗе(т) длꙗ фрасꙋ(н)кꙋ твого.
Человѣче мѣзе(р)ни(й), ꙋважъ собѣ тое
Во(с)кре(с)шаго Мона(р)хи дѣло прес[вꙗ]тое,
Ижъ за тебе, мѣзе(р)ни(й), ꙋмерати рачи(л),
Абы(с) ти ꙗкъ сме(р)тельни(й) свѣтъ вѣчни(й) ѡбачилъ
И коронꙋ вѣчную ѿтрималъ ѡ(д) Х[рист]а,
З котро(й) плинетъ ꙗкъ сло(н)це радо(ст) вѣкуи(с)та.

Ѡрокъ пꙗти(й).

Цинозꙋро де(н)наꙗ, точи в себе млеко,
Котраꙗ свѣтъ сво(й) стелешъ ꙋ н[е]бѣ високо.
Бо ѡто Преч[ис]таꙗ С[ы]на ѡглꙗдаетъ
Из ме(р)твихъ повсталого и намъ тогожъ даетъ,
Абы(с)мо ѡ(г)лꙗдали ꙗко Створителꙗ,
Ла(с)кавого Мона(р)хꙋ и ѡ(д)купителꙗ,
Котори(й) за животъ нашъ рачилъ ꙋмерати,
Абы на(с) мо(г)лъ до н[е]ба ꙗкъ синовъ зобрати.
Ѡто(ж) тепе(р) ꙗко Б[о]гъ славно в ме(р)тви(х) воскресъ
И на(с) такъже до н[е]ба високого по(д)неслъ.
(обор.) Хвалижъ его, чл[о]вече, ꙗкъ своего Пана,
Котри(й) кр[ес]томъ поразилъ вѣчнаго тирана.
Хвалижъ того, котри(й) тꙗ ѡ(д)купити рачилъ,
Абы(с) его ꙋ н[е]бѣ в радости ѡбачилъ,
Бо то(т) длꙗ на(с) мѣзе(р)нихъ ꙗкъ Б[о]гъ в н[е]ба зстꙋпилъ,
А н[ы]нѣ на(с) кровию своею ѡ(д)купилъ.

Ѡрокъ ше(с)ти(й).

Бара(н)кꙋ, свѣта полъни(й), взꙗле(с) нашѣ грѣхи.
На(с) сму(т)нихъ впровадиле(с) до вѣчно(й) потѣхи.
Ти(с) рꙋно золотое изъ себе зложиле(с),
Ти(с) по тридневно(й) сме(р)ти предивне ѡжиле(с).
Ѡ Бара(н)кꙋ шлꙗхе(т)ни(й), Х[рист]е Сп[а]сителю,
Незлобиви(й) и тихи(й) свѣта Створителю,

Твое имıа во сло(н)цȣ положе(н)но вѣчне,
Ти(с) то рачилъ и сл[о]нце виразити слѣчне.
Твоıа рȣка свѣтъ де(н)ни(й) з в[е]бомъ излȣчила,
Абысıа д[у]ша наша во тмѣ не мȣчила
Але свѣтъ тво(й) видıачи, весело волала
И з тобою, во(с)кре(с)ши(й), в в[е]бѣ кролевала.

(21) Ѿрокъ семи(й).

Амъфѣѡне лютнѣ(с)то, на лютнѣ золото(й)
Видава(й) меліодию ѡ то(й) славѣ с[вıа]то(й)
Дне(с) Х[рист]а Сп[а]сителя, котри[й] сме(р)ть звѣтıажилъ
И всю силу дıаволовъ подъ ноги положилъ.
Гра(й) на триȣмъфъ весели(й), бо Б[о]гъ з ме(р)тви(х) повсталъ
И сло(н)це затме(н)ное свѣтлостю привиталъ.
Гра(й), бы лѣси и скали весело скакали,
Котрие вчора смȣтне по панȣ плакали.
Гра(й) весело, лютнѣ(с)то, на триȣмъфъ Х[ристо]ви,
А мы триȣмъфовати, вѣрние, готови.
Гра(й) радо(ст)но, абысıа князь темъности смȣтилъ,
Бо Х[ристо]с кроль кровию всѣхъ вѣрни(х) ѡ(д)кȣпилъ.
Бы(й) лаго(д)но, граючи, в золотие строни,
Бо южъ в пеклѣ ȣпали темъние магони.

Ѿрокъ ѡ(с)ми(й).

Ю(ж) и ıазо(н) премѣрилъ цинıа(н)ские води,
Ю(ж) н[ы]нѣ прижеґліовалъ до портȣ погоди.
Ю(ж) ѡминулъ строґие и страшние смоки,
(обор.) Ю(ж) лвомъ тве(р)димъ затвори(л) сномъ стра(ш)ние взроки
И високогоръние, скалистие гори
Преминȣлъ длıа вѣчнои Х[ристо]во(й) покори,
Котори(й) длıа чл[о]века ѡкрȣтние мȣки
Ȣтерпѣлъ добровольне ѡ(д) тира(н)ско(й) рȣки.
Ю(ж) зближилъсıа до Колховъ, до рȣна злaтого,
Ю(ж) и в рȣки взıалъ его; хто видѣлъ такого
Ѿ(д)важънаго жолънѣра ѡ(д) створенıа свѣта?
Ѿто(ж) намъ показали ѡ(с)та(т)ние лѣта
Пре(с)лавного Ӣзона, Х[рист]а Сп[а]ситела,
Воскре(с)шаго Мона(р)хȣ, свѣта Створителıа,
Котори(й) презъ ѡцинıа(н) крви свое(й) приплинȣлъ
До поръту ща(с)ливости и всѣхъ смоковъ минȣ(л)

И ѹсѣмъ лвомъ страшливимъ ѡ(г)ни(с)тие ѡчи
Заслѣпилъ сномъ, в котрого шѹка(й)мо помочи.
То(т) бовѣмъ бозъствомъ своимъ всѣхъ вѣръни(х) зре{ни}цѣ
Ѡ(с)вѣтилъ и впровадилъ до ꙗ(с)но(й) свѣтницѣ.
Того хвалѣмъ, вѣрние, поки стане(т) сло(н)ца,
Ꙗкъ вѣчнаго Мона(р)хѹ, не мѣюча ко(н)ца.

(122) **Ѿрокъ девꙗти(й).**

Ѡ Іер[ѹса]лиме, просвѣща(й)сꙗ нови(й),
На спотканꙗ Х[ристо]во ставъсꙗ ту(т) готови(й).
Да(й) дари богатие, котри(й) тꙗ збѹдовалъ
И ѡ(д) всѣхъ неприꙗтеле(й) моцно ѡбваровалъ.
Свѣтисꙗ и ти, нови(й) Сѵѡне, днꙗ того,
Хвалꙗчи Хр[ист]а Пана, Бара(н)ка с[вꙗ]т[о]го,
Котри(й) н[е]бо рѹкою своею ви(с)тави(л)
И сло(н)це ѡ(г)нистое на ѡномъ поставилъ,
Абы тобѣ, чловече, весело свѣтило.
Ѿто(ж)сꙗ то днꙗ сего все скутко(м) ви(с)тило,
Бо сло(н)це пре(д)вѣчное восиꙗло з гроба,
(обор.) Н[е]б[ес]наго Мона(р)хи вѣчнаꙗ ѡ(з)доба,
Агнецъ на(й)покорнѣ(й)ши(й), С[ы]нъ Б[о]га и Ѿца;
Тому не машъ поча(т)ку, не бѹдетъ и ко(н)ца,
Котри(й) за ми(р) закла(н) бы(ст), а н[ы]нѣ з гробѹ всталъ
И свѣтомъ бозтва своrо свѣтъ хмѹ(р)ни(й) привита(л).

Ѿрокъ ѡдина(д)цꙗти(й).

Здѹмѣ(й)сꙗ, ѡ чл[о]вече, то(й) бозко(й) м[и]л[ѹс]ти,
А вида(й) го(р)ливие из сердца литости.
Котори(й) тꙗ литуетъ такъ ꙗко своrо сина,
Ѿто на немъ виражона ѹсꙗ твоꙗ вина.
Же на кр[ес]тѣ ѹмералъ, грѣшъникѹ, за тебе,
Не злотомъ тꙗ ѡ(д)купилъ, але видалъ себе
На ѡкрѹтние мѹки, ѹважъ тое собѣ,
Ижъ за тебе Творецъ тво(й) три (д)ни лежалъ в гробѣ.
А н[ы]нѣ славно во(с)кре(с) з гробово(й) темъности,
А тебе запровадилъ до вѣчно(й) свѣтло(с)ти.
Хвалижъ его, чл[о]вече, ꙗкъ свое(г){о} Пана,
Котри(й) тꙗ вивелъ с пекла, а забилъ тирана.

(123) **Ѿрокъ двана(д)цꙗти(й).**

Квѣтне(т) радо(ст) на свѣтѣ ꙗко пре(с)ли(ч)ни(й) Квѣтъ.
Нехай(ж)есꙗ весели(т) ѹве(с) то(т) хмѹрни(й) свѣтъ.

Бо свѣтъ вѣчни(й), Х[систо]с Панъ, из гроба повстаетъ,
А славою вѣчъною чл[о]века витаетъ,
Котораꙗ всѣхъ вѣрни(х) чекаетъ ꙋ н[е]бѣ.
То все Х[ристо]с о(д)новилъ ꙋ каме(н)номъ гробѣ,
Поне(с)ши страшливие и больние рани,
Котори(х) намножили, а(х), злие тирани.
А тепе(р) ꙗкъ Квѣтъ квѣтне(т) в гробово(й) темъности
И на(с) вѣръни(х) провади)т) до вѣчно(й) свѣтлости.

Ѿрокъ трина(д)цꙗти(й).

Не бо(й)мосꙗ ю(ж) смерти, бо сме(р)ть извꙗза(н)на
И до пекла темънаго ю(ж) Хр[ис]томъ сказа(н)на.
Игра(й)мосꙗ цюцика, мале(н)кие дѣти,
Бо бꙋдемо ꙋ раи ро(с)квѣтломъ сидѣти.
А на сме(р)ть наготу(й)мо кии дꙋбовие
И веґерѣ ꙋ рꙋкахъ мѣ(й)мо грабовие.
Ꙗкъ сме(р)ть до на(с) пове(р)нетъ, мѣ(й)мосꙗ в запасѣ,
А по́ кулакови разомъ зложѣмо ю(й) ꙋсѣ.
(обор.) Ти за ко(с)ти бери сме(р)ть, товаришꙋ, смѣло,
Берѣмосꙗ, бо на мнѣ чому(с) трижи(т) тѣло,
Бо сме(р)ть хи(т)ра, щобъсꙗ з рꙋкъ наши(х) не ви(р)вала,
А котрого змежи на(с) заразъ не по(р)вала.

Ѿрокъ чоти(р)на(д)цꙗти(й).

Не бо(й)мосꙗ, дрꙋже мо(й) и за(д)ни(й) комъпане,
Азали на(с) на хи(т)ро(ст) сме(р)ти тое(й) стане.
Маю ꙗ мѣхъ полови з мꙋки гречанои,
Зажиемо на(д) нею штуки звича(й)нои.
Ѡбваливши на землю, ꙋ ро(т) е(й) напха(й)мо,
А сами ꙋ дорогу чимъ прꙋ(д)ше маха(й)мо.
То ѡна бꙋде(т) лу(с)кꙋ з рота виберати,
А мы ю(ж) не бꙋдемо сме(р)тю ꙋмерати.
Спѣшмосꙗ во(с)кре(с)шаго Х[рист]а привитати
И з нимъ вѣчне бꙋдемо в н[е]бѣ царствовати.

(124)

Ѿтрокъ пꙗ(т)на(д)цꙗти(й).

Зле радишъ, товаришꙋ, не такъ ꙋчинѣмо,
Моꙗ рада, иначе(й) тое ѡ(д)мѣнѣмо.
Ѡ мы сме(р)ти спечѣмо що на(й)больши(й) кола(ч),
Тое минѣ похвали(т) на(й)по(д)лѣ(й)ши(й) ѡрачъ.

Та по(й)дѣмо до сме(р)ти ѕсѣ ис поклономъ,
То ѡна дале(й) по(й)де(т) и своимъ загономъ,
А намъ все перебачи(т), що(с)мосѧ хвалили,
Хоча(й) еи ещесмо и трохи не били.
Бо слово вражливое чл[о]векъ памѧтае(т),
Такъ перехвалъки нашѣ, вѣмъ, же ю(ж) сме(р)ть знае(т).
По(й)дѣмъ мы покорою, ѧкъ Х[ристо]с по(с)тупилъ,
Котори(й) на(с) ѡ(д) сме(р)ти вѣчнои ѡ(д)купилъ.

Ѡрокъ ше(с)на(д)цѧти(й).

Рада то здоровая, ка(ж)ди(й) то похвалитъ,
За вра(д)ливие слова Х[рист]а се(р)дце болитъ,
Котори(й) на то пришолъ з н[е]ба високого,
Абы чл[о]века вирвалъ з пекла глѹбокого.
Ѹважъ, в ѧко(й) покорѣ ходилъ Творецъ свѣта,
(обор.) Ѧкъ Баранокъ неви(н)ни(й) не давалъ Ѡвѣта.
Хоча(й) его ѡкрѹтне и страшливе биго,
Же кровъ его с[вѧ]тая плинѹла ѡбфито,
Ѡ(н) ѧкъ неви(н)ни(й) мо(л)чалъ и поко(р)не зносилъ.
Хочъ былъ Тво(р)цемъ н[е]б[ес]нымъ, того не голоси(л).
А ми хочемъ штуками животъ заховати,
Бѹдѹчи сме(р)тельними на сме(р)ть воевати.
Хочъ бы(с)ми воевали, але в побо(ж)ности,
Хочемъли кролевати в н[е]б[ес]но(й) вѣчности.

Ѡрокъ сѣмъна(д)цѧти(й).

Ѡтожъ правитъ теренѣ, ѧкъ не воевати,
Коли намъ сме(р)ть не хочетъ в свѣтѣ фо(л)ґовати.
Ба би(й)мосѧ из нею, поки на(с) ту(т) стане,
Хиба животъ шацѹешъ, пане брате, тане,
Же сме(р)ти похлѣбѹешъ, котрая не знаетъ
Нѣ похлѣбства нѣ правди, всѣхъ заровно мае(т).
Давная то приповѣсть, не грѣ(й) ти гадини,
Щобъ тебе не вкусила любъ твое(й) дитини.
А ти в сме(р)тю брате(р)ство хочешъ собѣ мѣти,
Що тебе зомъкне(т) з свѣта, ба и твои дѣти.
Ѡ дѹрнину говоришъ, чого самъ не знаешъ,
(125) Що сме(р)ть за приѧтел(ь)кѹ собѣ, вижѹ, маешъ,
Же е(й) колачъ велики(й) самъ ту(т) ѡбецѹешъ,
А сво(й) животъ в сме(р)тельни(й) южъ порохъ ницѹешъ.

Ѿрокъ ѡ(с)мна(д)цѧти(й).

Милишъсѧ, товаришꙋ, на то(й) свое(й) радѣ.
Хоча(й) сме(р)ть звѧза(н)на е(ст) и лежи(т) во Адѣ,
Таки ѡна справитъсѧ на не(н)дзни(й) нашъ живо(т),
З сме(р)тю во(й)ны не точѣмъ, але важи(й)мо цно(т);
И в цнотами побожно(ст) ѧк ба(н)ке(т) готу(й)мо,
Тимъсѧ ѡ(д) сме(р)ти вѣчно(й), ѧкъ мога, рату(й)мо.
А во(й)ною нѣчого з сме(р)тю не врадимо,
Тилко хиба животъ нашъ в гробахъ ѡсадимо.
Лѣпше бꙋде(т), ґди бꙋдемъ жити ꙋ покорѣ,
То бꙋдемо в н[е]б[ес]номъ жити {с} Хр[ис]томъ дворѣ,
Котори(й) за животъ нашъ ꙋмерати рачилъ,
Абы кожди(й) чоловѣкъ свѣтъ вѣчни(й) ѡбачилъ.

Ѿрокъ девѧ(т)на(д)цѧти(й).

Да(й)же, Х[рист]е во(с)кре(с)ши(й), щобъ ро(с)ла кропива,
Ѿ то то бꙋдетъ моѧ година ща(с)лива.
Ѿкри(й)же, Пане мо(ж)ни(й), и лѣси ли(с)тами,
Щобы ми в нихъ гꙋлѧли собѣ з телѧ(т)ками,
Бо вжесѧ минѣ школа ба(р)зо избридила,
(обор.) А ѧкъ ꙋ ту(р)мѣ темъно(й) мене посадила.
А еще дѧкъ на покꙋтѣ Ѿ ѧкъ ве(д)мѣдь сиди(т),
Що мы тилко робимо, всесѧ на на(с) глѧди(т).
Нѣѧкъ намъ попо(й)грати, зара(з) хло(с)ту даетъ,
Хо(ч) мама борщꙋ пришле(т), на тое не дбаетъ.
А колибъ то кропива, тобъсѧ ѧ и (с)ховавъ,
И хо(ч) бы мѧ шꙋкавъ дѧкъ, в кропивѣбъ ѧ не дъбавъ.
А колиби шꙋкали, хибаби из псами,
Нездорови{м} мѧ зна(й)дуть ꙋ кропивѣ сами,

Ѿрокъ два(д)цѧти(й).

Х[ристо]с во(с)кре(с) из ме(р)твихъ, мнѣсѧ се(р)дце крае,
Жесѧ на ꙋлици дѣти(й) ба(р)зо много грае,
А минѣ то невольно и за школꙋ ви(й)ти,
Бо заразъ дѧкъ розґами буде(т) мене бити.
И мышлю ѧ, що маю дале(й) ꙋчинити,
Тилко бы лѣсъ розвивъсѧ, гадаюсѧ скрити.
Неха(й)же мѧ шꙋкаетъ зо всею школою,
И накриюсѧ в лѣсѣ по(д) дꙋбкомъ полою.

То ѡ(н) скаже(т), пень лежи(т), не бѹде(т) мѧ знати,
А ѧ дале(й) ѿ него бѹдѹ ѹтѣкати.
Неха(й)же лелекае(т) тепе(р) самъ ѹ школѣ,
Ѩсѧ награю в лѣсѣ з хлопцѧми до волѣ.

Ѡрокъ два(д)цѧ(т) пе(р)ви(й).

(126) Недостае одноï картки.

Але колибъ мнѣ Б[о]гъ далъ вимъкнутисѧ з школи,
Волю ѧ па(с)ти в полю корови и воли.
Ѩкъ же мѧ бѹде(т) тато зновѹ посилати,
Не по(й)дѹ, але бѹдѹ южъ ґвалъту волати.

Ѡрокъ два(д)цѧ(т) че(т)ве(р)ти(й).

Квѣтну(т) лѣси и полѧ розними квѣтами,
Коронуе(т) и на(с) Б[о]гъ вѣчними лѣтами.
Триѹмъфѹ(й)можъ, вѣрние, же Па(н) з ме(р)твихъ во(с)кре(с),
Намъ веселѧ и радо(ст) незмѣ(р)нѹю прине(с)
И животъ намъ даровалъ ѧко Творе(ц) свѣта.
Ѡ ща(с)ливиежъ то к намъ наступили лѣта.
Веселѣмъсѧ, вѣръние, з во(с)кре(с)шаго Х[рист]а,
З котрого ѧкъ здро(й) плине(т) радо(ст) вѣкуи(с)та.
Мѣнѣ за(с) мале(н)комѹ писа(н)ки дарѹ(й)те,
Сами(х) себе Х[ристо]ви вѣчне ѡфѣрѹ(й)те.

Епѣліоґъ.

Х[ристо]с во(с)кре(с) из ме(р)тви(х), сме(р)ть вѣ(ч)не зголъдова(л),
А намъ всѣмъ вѣрни(м) сво{и}мъ ю(ж) живо(т) даровалъ.
Радѹ(й)мо(ж)сѧ, слѹхачѹ, ѹ поко(р)номъ д[ѹ]хѹ,
А Х[рист]ѹ во(с)кре(с)шому покажѣмо скрѹхѹ,
(обор.) Котори(й) за на(с) рачилъ ѧкъ Б[о]гъ ѹмерати,
Абы на(с) мо(г)лъ ѧкъ Творецъ до н[е]ба зобрати.
Ѡ(д)да(й)можъ и мы емѹ поклонъ ѧко Панѹ,
Котори(й)сѧ за нами заставилъ тиранѹ.
А поклонѣмъсѧ ему з се(р)дцa глѹбокости,
Бо тотъ на(с) вирвалъ ѹсѣхъ з пекельно(й) темъно(с)ти
И до свѣта вѣчнаго рачилъ впровадити,
З Агг[е]льскими хорами ѹ н[е]бѣ посадити.
Хвалѣможъ, Авдиторѹ, во(с)кре(с)шаго Х[рист]а,
Котри(й) за на(с) ѹмералъ и из ме(р)твихъ воста.

А хвалѧчи, триѹмъфѹ(й) на многие лѣта,
Доколь бѹдѣтъ вдѣлѧти сло(н)це своего свѣта.
Того мы вамъ зичимо ꙗкъ вѣръние слѹги,
Абы(с)те южъ не мѣли в се(р)дцахъ свои(х) туги.
Але неха(й) витаетъ в н[е]б[ес]наго тронѹ
Радо(ст), в котромъ ѡзмете такъже и коронѹ
З рѹки Мона(р)хи того, котори(й) сме(р)ть попра(в),
А тобѣ ра(й) пре(с)ли(ч)ни(й), богати(й) даровавъ.
Жи(й)те(ж) в с(в)ѣтѣ ща(с)ливе, поки того волѧ
Бѹде(т) тутъ вамъ ща(с)тити н[е]б[ес]наго Кролѧ,
Котори(й) ва(с) кровию с[вѧ]тою ѡдъкѹпилъ
(127) И зъ н[е]ба високаго длѧ ва(с) цѣло встѹпилъ.
Жи(й)тежъ в ща(с)тю сполечъне, а хвалѣте того,
Котори(й) вамъ ѹдѣлилъ живота вѣчного,
А намъ дѣтемъ преба(ч)те, в чомъсѧ поблѹдило,
Ґди(ж)сѧ на приготованю нашо(м) такъ згодило,
Ꙗкъсѧ большъ наѹчимо, большъ бѹдемъ мовити,
Во(с)кре(с)шаго Мона(р)хѹ вѣршами хвалити.
Тепе(р) ѡ(д) на(с) при(й)мѣте, що ѡфѣруемо,
Живо(т) вѣчни(й) и радо(ст) вамъ всѣмъ дарѹемо,
Аби Х[ристо]с во(с)кре(с)ши(й) ва(с) тутъ бл[а]гословилъ,
А здоровѧ, побожно(ст) в се(р)дъца(х) ваши(х) зѧвилъ.
Бо побожно(ст) Хр[ис]то(с) кро(л) такъ собѣ шацѹе(т)
И н[е]бо за побожъно(ст) вѣрнимъ ѡбецѹе(т). Ами(н).

(127) Вѣрши нище(н)ские, а смѣшние.

Грицю, брате мо(й) мыли(й), ча(с) и на(м) на влови,
Ѡзмишъ сюти[1]) и з мѣшокъ житнои полови.
Видѣлемъ, же летѣло з н[е]ба пасокъ много,
Ꙗ тилко не вловилемъ мѣзе(р)ни(й) нѣчого.
Прѹ(д)ко ба(р)зо летѣли и на цми(н)та(р) впали.
Люде зара(з) коло ни(х) громадами стали.
Коли(ж) стали всѣ разомъ ѡние ловити,
(обор.) Ꙗ засѹпъсѧ, бѣгѹчи, не мо(г)лемъ мовити.
Ажъ при бѣгѹ жа(д)нои ѹже не засталемъ.
Ходѧчи по цми(н)тарѹ, тилко засви(с)галемъ.
Гдесѧ тое подѣло, помы(с)лилемъ собѣ,
И зотхнѹвши, по(д)не(с)лемъ рѹки в н[е]бо ѡбѣ.
Ѡ Б[о]же, да(й)же и мнѣ хо(ч) ѡ(д)ну по(й)мати

---

[1]) нечитко.

Па(с)х8 с пере(д)пѣчкою, неха(й) б8д8 знати,
Що то н[ы]нѣ за ма(н)на из н[е]ба зст8пила,
Але мене, ꙗкъ бачу,еднего ѡкпила,
Щомъ жа(д)нои не по(й)малъ, ꙗкъ к8пою впали
И шереґомъ в цми(н)тар8 поважне стоꙗли.
Ажъ глꙗн8 на 8лицю до е(д)нои хати,
Піе(н)кни(й) мꙗ запа(х) за(й)шовъ, почавъ ꙗ во(н)хати.
Помишлю, чи не пасх8 тамъ то тепе(р) идꙗ(т),
Прикрад8сꙗ, а(ж) 8сѣ поза (с)толомъ сидꙗтъ.
А едина дитина на припѣ(ч)к8 сидитъ
Та еще не(с)кубен8 пере(д)пѣчк8 де(р)житъ.
И тихе(н)ко скравшисꙗ, мы(с)лилемъ, жѐ вхвачу,
А 8хвативши хиже полеге(н)ку втеч8.
Скоро ꙗ 8 дити(ни) вхвативъ пере(д)пѣчъку[1])
(128) (Недостає одної або й більше карток).
Вита(й)те, що ва(м) х8(с)тка тютюномъ зробле(н)на,
Ѿ ꙗкъ едвабомъ р8димъ хороше 8пстре(н)на.
Вита(й)те, що шапъки вамъ ѡбшити соболемъ
Таковимъ, що бѣгае(т), заде(р)ши хву(ст), полемъ.
Вита(й)те, що маете чоботи з ременꙗ
Такового, що дер8тъ маꙗ из деренꙗ.
Вита(й)те, що ч8прини на вѣте(р) вамъ встали,
А чому(с)те 8 ко(р)шмѣ мене не витали?
Витаю ва(с), пꙗницѣ, всѣхъ споле(ч)не разомъ,
Бо ва(с) дѣдъко забере(т) до пекла заразомъ.
Ви на мене, прош8 ва(с), за то не диву(й)те,
А ꙗкъ при(й)ду до ко(р)шми, таки мꙗ ча(с)ту(й)те.
А ꙗ вамъ компании гара(з)дъ допомог8,
Хо(ч) з вами до пекла по(й)д8 в один8 дорогу.
Такъже и волочебъни(м) мене подар8(й)те,
Сами в ко(р)шмѣ и в дома(х) весело лику(й)те.

Вѣршъ трети(й).

Повѣмъ ꙗ вамъ, панове, кра(с)н8ю приповѣсть,
Хто собѣ варивъ и(с)ти, знаю добре, же то(й) и(с)ть.

---

[1]) Сей уривок надрукував уже проф. Перетц в 12 кн. Київських „Университетскихъ Извѣстій“ в „Отчет-ї о занятіяхъ во время заграничной командировки въ лѣтнее вакаціонное время 1907 г.“ на стор. 20—21. Пор. також йогож „Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра“ в „Изв. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н.“, 1909, кн. I, стор. 143—144. Друкую тут сей вірш для повноти, тим більше, що й тут дещо читаю инакше.

А ꙗ на тое единъ тилко не зобравъсꙗ.
Жаль ми того великий(й), длꙗ тогомъ ѡзвалъсꙗ.
А що(ж), хо(ч) бымъ и радъ бȣвъ заложити кухню,
Мȣсѣлъ бымъ заставити ѡ(с)та(т)ную сȣкъню.
(обор.) Бо в котри(й) ку(т) поглꙗнȣ, не зна(й)дȣ нѣчого,
А в запѣчъку табором̃ воши(й) лазитъ много.
Скажѣтъ минѣ, где воши дорого продают̃.
Минѣ за сто шелїега жадного не даютъ.
А ми то небожата много бѣдъ зажили,
Нѣмъ тихъ воши(й) ȣ школѣ собѣ намножили.
А е(ст) такие люде, що нѣзащо маютъ,
А ѡсобливе тие, що бѣды не знаютъ.
Та(ж) и вошъ мѣзе(р)наꙗ тилко, где стрȣпъ чуе(т),
Тамъ звикла и мешкати, не тилко ночуетъ.
А мы то з давни(х) часовъ, ȣчачисꙗ в школѣ,
Нѣчого не маемо, а не(н)дзи доволѣ
Мȣсимо заживати длꙗ с[вꙗ]то(й) наȣки,
Бы(с)мо кле(й)но(т) дороги(й) дали це(р)квѣ в рȣки.
Неха(й)сꙗ просвѣщае(т) в нашого ȣбозтва
И намъ тежъ ȣдѣлꙗе(т) ще(д)ротъ бозки(х) мно(з)тва.
Мусимо и вошами в свѣтѣ торговати,
Коли злота не ма{е}мъ людемъ даровати.
Че(й) ми що за сво(й) това(р) в Х[рист]а виторгуемъ,
А чого намъ не стане(т), мысꙗ забо(р)гуемъ.
Азали [Христо]с Г[оспо]дь и не(н)дзȣ познаетъ,
(129) Котри(й) и до(с)та(т)ки всѣмъ вѣрнимъ в свѣтѣ даетъ,
А на(с) нищи(х) до(с)та(т)комъ н[е]б[ес]нымъ збогатитъ.
И пока(р)момъ Агг[е]льскимъ в вѣчности насити(т).
Бо(с)мо ту(т) богатие в ȣбозтво и скоръби,
Же намъ повиро(с)тали ю(ж) на хребъта(х) горби.
Маемъ твари ви(с)хлие кажъди(й) из голодȣ,
А натерпѣли(с)мосꙗ зимна и холодȣ,
Кождого днꙗ встаючи до це(р)кви дзвонити.
А колибы не пошовъ, то дꙗкъ почнетъ бити.
Иди голи(й) и боси(й) до це(р)кви читати.
Чи маешъ ти чоботи, не бȣдȣтъ питати.
Але скоро крикъне(т) дꙗкъ: до це(р)кви встава(й)те,
Заразъсꙗ небожата до дзвона хвата(й)те,
То нищи(й) за поворозъ скоро тилко порветъ,
Ю(ж) рȣки о(д) морозȣ не прȣдко ѡдорветъ.
Памꙗта(й)мо(ж) ту(т) ȣсѣ на ща(с)тꙗ ѡброти,

Бо е(д)ними входимо на свѣтъ то(т) вороти.
З живота матки нашо(й) е(д)накося родимъ,
Хо(ч) нее(д)наково з свѣта того зходимъ.
Ле(ч) чл[о]века фо(р)туна не е(д)на пѣстуетъ,
(обор.) Бо Б[о]гъ и ща(с)ливо(с)ти в неща(с)тя ницѹетъ.
Самъ бывши Створителе(м), ѹ свое(й) вѣчности
Взялъ на себе ѹбозтво нашо(й) мѣзерности,
Вбоги(х) калѣкъ, мѣзе(р)нихъ братиею назвалъ
И ѡнимъ богати(й) домъ ѹ н[е]бѣ зготовалъ.
Самъ взиваетъ нище(т)ни(х) на ба(н)кетъ до себе,
Самъ себе видалъ на сме(р)ть, чл[о]вече, для тебе
Самъ не мѣлъ где на свѣтѣ приклонити глави,
Абы тебе впровадилъ до вѣчнои слави.
Самъ тежъ до пекельнои пущалъся темъности,
Бы тебе з не(н)дзи вирвалъ, а ввелъ до свѣтло(с)ти.
Самъ нищимъ и ѹбогимъ до на(с) прi(й)ти рачилъ,
Бо нашѣ недо(с)та(т)ки из неба ѡбачилъ.
Тепе(р) на(с) поратовалъ в ѡ(с)та(т)ние лѣта
И животъ намъ даровалъ Творе(ц) всего свѣта.
Южъ не бѹдешъ, чл[о]вече, на вѣки вмерати,
Тилко рачъ побожъно(с)ти и цноти зберати,
Бы(с)ся з ними写 описалъ ѹ солъне(ч)номъ н[е]бѣ
Пре(д) своимъ Створителемъ, ѹва(ж) т{ое} себѣ.

Здаєть ся, кінець. Сею карткою кінчить ся і рукопись.

Хто є автором сих вірш, певного нічого не можна сказати. Можна припускати, що автор їх походив з Галицької землї і то з Поділя. Здогадувати ся можна сього на основі топоґрафічних даних Галицької України, розсипаних в однім вірші. Згадують ся тут саме Зборів, Янів, Городок, Яворів, Бучач, Бу(д)занів і Коби(ло)волоки (в Теребовельщинї) та Кудринцї (в Борщівщинї). З уваги, що аж дві місцевости припадають на Теребовельщину, з яких одна є вихідною точкою вандрівки віршописця, можна здогадувати ся, що віршописця вязало щось близше з Теребовельщиною і її околицями, отже, що автор наших вірш походив з тих околиць. Одначе можливе також, що місце походження віршописця треба посунути дальше на полудне до границь Буковини, бо в вірші приходить й одно буковинське село, а се Карапчіїв.

Нема даних також рішити, чи згаданий в однїй записцї Петро Попович Гученський був автором, чи тілько переписчиком

вірш, чи може навіть тілько властителем збірника. Та що в віршах стрічають ся тут і там перечеркнення, наче би докази самостійного складання вірш, бо на місце перечеркнень є дальше инший поправний текст, можна приймити, що межи тими віршами є також духові продукти згаданого вище Петра Поповича Гученського. На всякий спосіб безсумнївне се, що він любував ся у таких віршах, списував і розширював їх, отже був одним із діяльних українських віршописців другої половини XVII в.

Коли можна би доказати, що вірші, уривок драми й інтермедія походять від одного й того самого автора, що дуже можливе задля однаковісінької мови, манєри й цілого способу висказування своїх думок і вязання їх у віршову форму, в такім разї мали би ми діло з талановитим предтечею Котляревського 17 в. й то духовником. Що в збірці змішані гумористичні, місцями тривіяльні вірші, з проповідями тай ораціями, се не тілько не перечить можливости такого здогаду, але й промовляє за ним, бо збірник представляє в такім разї цілість тих духових інтересів, які захоплювали талановитого школяря, потім дякоучителя, пізнійше священика. Подав *Михайло Возняк*

Борис Грінченко — Василь Доманицький.

Посмертні згадки.

Протягом останнїх місяців суспільність наша понесла цілий ряд болючих утрат, і декотрі з них являють ся також болючою щербиною в рядах наших наукових робітників. Такими цінними робітниками були, попри иньші свої інтереси й зайнятя, пок. наші співробітники й члени нашого Товариства Б. Грінченко і В. Доманицький.

Грінченко походив з дрібної поміщицької родини в Харківщині (батько його, Дмитро, був абшітованим штаб-ротмистром). Борис Грінченко родив ся 27 XI ст. ст. 1863 р., учив ся в харківській реальній ґімназії, але не скінчив через „незалежні обставини“: за читаннє і розповсюдженнє перших українських революційних видань („Парова Машина“) був видалений з 5-ої кляси ґімназії. Якийсь час жив у батьків і в сїм часї склав іспит на сїльського вчителя. Згодом, у 1881 роцї знайшов собі посаду канцеляриста в харківській казенній палатї, чимало бідував на нїй і недовго вибув на сїй казенній службі: тепер міг стати народним учителем, бо служба в палатї дала

для сього бажану „благонадійність“. Спершу й вчительський хліб був гіркий: діставав Грінченко 10 р. на місяць, школа була неможлива, а до того й учителювати доводило ся в московських селах. Згодом одначе йому дали ліпшу посаду в чисто-українськім селї Н. Сироватцї сумського пов. Але через донос в „українофільстві“ Грінченко примушений був кинути вчителюванне і опинив ся на Херсонщинї, де вступив на земську службу статистиком та за 1½ року бачимо його знов народним учителем в селї Олексіївцї на Катеринославщинї, разом із жінкою, що учителювала разом з ним. В 1894 роцї Грінченко переносить ся до Чернигова, де вступає на службу до земської управи. Тут видає він призбирані в часах учителювання етноґрафічні матеріяли, закладає видавництво популярно-наукових книжок для народу, впорядковує разом з жінкою музей В. Тарновського (плодом сього впорядковання явив ся грубий т. II-ий катальоґу музея). Непорозуміння з земським зібраннем примусили Грінченка знову кинути службу, на сей раз остаточно. Було се в кінцї 1899 року. З того часу Грінченко живе виключно лїтературним заробітком. В 1902 роцї переїздить він до Київа, куди запросила його редакція „Кіевской Старини“ для впорядкования великого словаря української мови. В Київі прожив Грінченко останнї роки свого життя вненастаннїй лїтературній працї, беручи живу участь в громадськім і культурнім житю. Особливо інтенсивно довело ся працювати після року 1905-го, коли спали пута з рідної преси і коли взагалї наше національне житє дістало сяку-таку змогу для свого вияву. Грінченко редаґує „Нову Громаду“ і „Раду“ (в 1906 р.), бере діяльну участь в роботї т-ва „Просвіта“, заснованого в великій мірі з його ініціятиви, а також в „Київськім укр. науковім товаристві“. Але хороба, зароблена ще за часів учителювання, найшла добрий ґрунт у змореній ненастанною працею, а також ріжними житьовими невзгодинами людинї, і спинила його інтенсивну працю. В минулім роцї Грінченко мусїв виїхати за кордон в теплий край. Та було вже запізно. 6 V на 48 роцї житя Грінченка не стало.

Грінченко з молодих лїт виступив на укр. лїтературній ниві, як белєтрист і публїцист; пізнїйше дає ряд публїкацій з українознавства. Важнїйші з них:

Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и сосѣдних съ ней губерніяхъ. 3 випуски. Чернигів, 1895, ст. IV+308, 1897, ст. II+390, 1899, ст. XX+765, вел. 8⁰. Їх до-

повнює: „Изъ устъ народа. Малорусскіе разсказы, сказки и пр.“ Чернигів, 1901, ст. 488, 8°.

Се одні з ліпших збірок етноґрафічного матеріялу на Україні російській. Велику прислугу дослідникам укр. фольклору зробив Грінченко також своїм показчиком:

„Литература украинскаго фольклора. Опытъ библіографическаго указателя“, Чернигів, 1901, ст. 317, 8°.

При всіх своїх пропусках, цілком зрозумілих у кождій такій праці[1]), — а Грінченко працював над своєю збіркою далеко від столичних книгозбірень в глухім провінціональнім місті Чернигові, ся книжка являєть ся одинокою в тім роді бібліоґрафією питання.

Про споруджений ним катальоґ музея Тарновського згадали ми вище. Далї йде зроблене під його редакцією видання українсько-российського словаря:

Словарь української мови. Зібрала редакція журнала „Кіевская Старина“, упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко, 4 томи, Київ 1907—1909, 2136 ст. вел. 8° (в дві шпальти).

Се найкращий досї словар нашої мови. Праця дістала другу нагороду ім. М. Костомарова від Спб. Академії Наук. Недостачі її були свого часу відмічені як офіціяльним рецензентом Словаря акад. Шахматовим, так і иншими критиками: се неувага до північних діалектів нашої мови (галицького матеріалу в тім числї). Проте словар становить дуже корисний підручник нашої мови, особливо для наріч східньо-українського.

Крім того написав Грінченко кілька дрібнійших наукових розвідок. В 1905 р. умістив він в наших Записках „Огляд українського язикознавства“ („Записки“, т. LXVI), витяг з котрого дав по российськи в передмові до першого тому „Словаря“. В 1906 р. оголосив статю „До історії Кулїшевих „Досвідок“ (Науковий Збірник в честь проф. М. Грушевського... Львів, 1906). В часописи „Рідний Край“ за 1908 р. вийшла його статя „Три питання нашого правопису“ (осібно Київ, 1908, ст. 38, мал. 8°). В „Записках Київського укр. наукового т-ва“ Грінченкови належить статя „Пісня про Дорошенка й Сагайдачного“ (кн. I, ст. 44—71 і окремо — Київ, 1908, ст. 30). По российськи, на доручення спб. Академії Наук, написав покійний „Отзывъ о сочиненіи А. Малинки, Сборникъ матеріа-

---

[1]) Доповнення в 44 т. наших Записок (дра Франка).

ловъ по малорусскому фольклору (Черниговъ 1902)". Реценвія була уміщена в „Отчетѣ о присужденіи премій имени Н. В. Гоголя" і вийшла окремо (Спб. 1907, ст. 64, вел. 8°). За неї дістав Грінченко рецензентську медаль. Крім того написав він декілька житєписів та критичних сильветок наших письменників — Л. Глїбова, Т. Зіньківського, Кулїша, Кузьменка, Кримського, Ганни Барвінок і т. и., друкованих по ріжних виданнях, українських і російських, і богато популяризацій для народу.

В порівнянню з Грінченком Василь Доманицький був репрезентантом молодшого поколїння. Родив ся він 7 III ст. ст. 1877 року в родинї священника в Звенигородщинї. Скінчивши ґімназію в Київі, вступив на історично-фільольоґічний факультет київського унїверситета і студіював під проводом пок. проф. Антоновича. Скінчивши в 1900 р. унїверситет, вступив на ґімназіяльну службу, але вже за рік мусів кинути посаду, тяжко захорувавши на сухоти. З того часу Доманицький майже кожну зиму перебував в клїматичних курортах. Проживаючи на селї в Звенигородщинї 1905—1906 рр. брав живу участь в громадськім житю і з'єднав собі любов і повагу селянства, а ненависть з боку полїції та поміщиків. Коли почалась реакція, Доманицького, не вважаючи на тяжку хоробу, призначено на заслане до Вологодщини. Він мусів виїхати за кордон (1908 р.). Тут жив він спершу в Закопанім, а потім переїхав до Аркашону на півдні Франції, де й помер. Останніми часами, коли Доманицький задумав вертати до дому, родина виєднала в уряду дозвіл на поворіт. Але було вже пізно: Доманицький умер в Аркашонї 10/IX н. ст.

Писати Доманицький почав рано. Дрібні його замітки й рецензії від давна вже почали появляти ся в „Київській Старинї" та „Лїтературно-Науковім Вістнику". Плодом його наукових студій явив ся ряд розвідок і публїкацій з історії, етноґрафії, археольоґії, історії лїтератури, друкованих головно в наших „Записках", також в „Київській Старинї", чи в инших виданнях. Покійний був одним з найлїпших знавців текстів Шевченкового Кобзаря, написав спеціяльний „Критичний розслїд" його, що являєть ся підставовою працею для всїх дослїдників Шевченка. Під його ж редакцією вийшло перше в Росії повне видане поезій Шевченка. Готував він і нове, друге видане „Кобзаря", але смерть перепинила пляни. Далї, відомий він в нашій лїтературі також, як регабілїтатор Марка Вовчка, виясневши автентичність її творчости (статї в „ЛНВ.": М. Ол.

Маркович — авторка „Народнїх Оповідань“ і „Марко Вовчок про Кулїша“, в „Записках“: „Авторство Марка Вовчка“, т. LXXXV, та ряд дрібнїйших заміток). Крім того написав Доманицький ряд популярних книжок для народу, головно з области кооперації і сільського господарства. Під ред. Доманицького вийшла також популярна „Історія України-Руси“ Аркаса, котру готовив він до другого видання, значно переробляючи. Не згадуємо вже про журнальні і газетні статї покійного — в „ЛНВістнику“, „Новій Громадї“, „Дїлї“, „Радї“, „Економістї“, „Самопомочи“, „Народнім Богатстві“ й ин.

В наших „Записках“ умістив покійний такі праці:

1) Причинок до повстання Наливайка, т. XL.

2) Козаччина на переломі XVI—XVII вв., тт. XL—LXIV і окремо: Львів, 1905, ст. 171.

3) Піонер української етноґрафії. — Зоріян Доленґа Ходаковский, т. LXV (окремо: 1905, ст. 43).

4) Невідомі вірші єромонаха Климентія (з початку XVIII віку), т. LXXXI.

5) Авторство Марка Вовчка, т. LXXXIV.

Крім того умістив він тут богато рецензій, між ними кілька довших рефератів з нових збірок документів. З уміщених в инших виданнях згадаємо ще його статю „Чи була реформа Баторія?“ (в „Науковім Збірнику“, присвяченім проф. М. Грушевському, Л. 1906) і „Критичний розслїд над текстом „Кобзаря“, друкований в IX—XII кн. „К. Старины“ (вийшов окремо, Київ, 1906, ст. 365).

Писав Доманицький сї праці, як і масу рецензій і статей, що виходили з під його пера, вже бувши хорим, нераз на ліжку, і се не могло не відбивати ся на його здоровю. Але покійник не міг бути без праці. Був се теж рідкий в своїм ентузіазмі до праці робітник! *В. Дорошенко.*

Наукова хроніка.

Памятки Македонії.

Македонія — Археологическое путешествіе. Н. П. Кондакова (съ 12 табл., 1 цвѣтн. автотипіей и 194 рисунками въ текстѣ). Спб. 1909.

Відомий історик Н. Кондаков, авторітетний знавець візантийської й старословянської штуки, в сїй своїй книзї дае багато цікавих для нас думок і спостережень, цілком слушних і нових. Як результат їх виникае важний і далекосяглий вивід, що наука даремне носила ся досї з візантийською „фікцією“, називаючи візантийськими деякі памятки XIII—XIV в. (в XIII в. візантийської штуки вже не було, а було ремество), бо багато памяток візантийського типу з православного сходу не були візантийські, а словянські як по походженю, так і по стилю, складенім під впливом сходу й західнього раннього ренесансу.

Се найбільше Кондаков завважае що до штуки сербської та старо-руської. Болгарська штука у нього так само самостійна. Вона звязана із сходом азійським і з'явила ся тоді, відколи Араби, взявши Єрусалим (VII в.), відкрили собі дорогу на Волгу, звідкіль Болгари прийшли на Балкани.

Матеріялу в сїй праці прикладено багато, а збирав ся він цілою науковою експедицією, відправленою до Македонії російською Академією Наук. Книга цікава своїм ріжнородним змістом, а автор багато місця уділяе етноґрафії, історії й навіть описам природи.

На початку підкреслюе тенденцію ріжних ґруп македонського населення й ріжних дослїдників в закрашуванню на мапах Македонії дїйсної її етноґрафічної краски. Всї раси, релїґії в Македонії по Берару, напр. змішані, — на дїлї-ж словянська народність тут виступае дуже ясно, а одноцільної національности не було ще з часів римських.

Македонія — се назва територіяльна, така сама як назва старинної української території іменем „Скифії“. При сім автор зачеплює деякі питання історичної ґеоґрафії: звідки з'явили ся Словяни й Болгари, відколи знає Візантія Словян й т. и. Словяне, гадає Кондаков, прийшли на Балкани разом з першим нападом Болгарів (IV в.), а коли Болгари втікли, то самі почали посувати ся далї до Греків в Македонію в міру того, як військо ромейське забезпечувало тут місце від ворожих нападів. Так простягли ся вони аж до Солуня.

Історична доля Македонії була взагалї дуже неспокійна: в VI, VII і VIII вв. напади болгарських орд; до 809 р. вона в руках Ромейців; р. 809 Македонію бере Крум болгарський, скоро вона знов під Візантією, потім знов кілька разів в руках болгарських й врештї з X в. опанована Болгарами остаточно.

Історична етноґрафія Македонії спосеред Словян на перше місце висуває Альбанців, очевидно колишнїх тубольців не лише тут, а й на всїх Балканах, бо вплив їх там помітний всюди — особливо на будівлї. В початковому типі се Тракійцї на сходї й Ілїрийцї на заходї Македонії. Посеред них Волохи, з V в. тут прийшло ся селити ся Словянам. Оповідаючи за се, автор торкаєть ся між иншим словянського походження Юстинїяна й каже, що то байка вигадана Брайсом по леґендах IV—XVII в., а що Юстинїян на дїлї був Альбанцем.

Кольонїзацію Словян поясню Кондаков двома чинниками. Він подїляє Словян на моряків й хлїборобів. Останнї підходили в Македонію через Балкани тихо (були справжнїми кольонїзаторами), перші-ж набігають оружно, і то лиш морем.

На Балканах орґанїзує Словян орда Болгарів, але Маврикий, Іраклїй, Фока, Василїй Македонянин та Василїй Болгаробоець воюють ще не з Болгарами-Словянами, а з болгарською ордою.

Так само похід Святослава руського Кондаков вважає не за словянський, а варязький, бо Святослав виглядає за ватажка мандрівних орд.

Словом, Македонія до VIII в. населяєть ся Словянами, але не через війну а миром. Так згодом складають вони з себе силу не малу, бо вже при Цимісхію Доростол, обидва Переяславцї, Філїпополь падають й на заходї виростає царство Шишманів, а на сходї болгарське. В Македонії переважають сї останнї Болгари, а не шишманські.

Маючи на увазї кількість усяких народів зайшлих і місцевих абориґенів можна гадати, яка культура мусїла тут розцвисти.

Щоб яснїйше показати сю етноґрафічну мішанину, автор бере так званий „Скарб Атілї“ (названий так невірно), з IX в., й порівнює один образок кінного ватажка, представлений там на посудї, з старими словянськими й грецькими мінятюрами, переходить до нинїшнього етноґрафіч-

ного огляду Македонії (з етноґрафічного боку цілої від VIII в. й усталеної через недостачу доріг для зносин з сусідами), звертає увагу на одежу, бачить часом близкість її до української, часом великоросийської, туркестанської, коптської (основна форма одежі у Македонців — сорочка, так само як на Україні й Великоросії, з вишивкою зпереду й на кінці рукавів, рівняє плахти Сербів до українських, розглядає народній орнамент й підкреслює за Буслаєвим важність напр. болгарського орнаменту для словянської археольоґії, бо звідти пішло письменство й т. и., тератольоґічний стиль й всілякі инші східні елементи занесені туди з Єгипту через Сирію (зайшли аж в Тамбовщину). До сього східнього з грецькою замішкою стилю автор відносить і „Скарб Атілї“.

З XII в. в Македонії входять в силу Серби. В руках у них Македонія з 1281 р. В сю пору до 1330 р. тут з'явили ся ті памятки, що звертають і тепер увагу дослїдників. Після Косового поля Македонія падає й під турецькою зверхністю нового не творить нїчого. Зістали ся лиш старі памятки, цїлком ще не розслїдувані, а важні для підтвердження багатьох нових виводів, що йдуть поки що з невеликого числа памяток опублїкованих.

З відси Кондаков описує самі памятки, почавши їх з сербських руїн й церков в Солуню (Тесалоники), колись (тай тепер ще) важного торгового пункту, що зміг утворити багато красного.

В Солунї багато старовини ще ранньої візантийської доби: тріумфальна арка на улицї Via Egnatia (мал. 18—20) з вирізаними на ній сценами бою Римлян з варварами (часів Ґалерія 296—311 р.), церква св. Георгія й др.

Церква св. Георгія (мал. 9—10), круглої архитектури (ротонда), відома в лїтературі вже від давна, але цікаві мозаїки її (IV—V в.) понищені й позамальовувані Турками (тепер з церкви зроблений мечет) ще опублїковані не були. Вони тим інтересні, що представляють на собі конструкцію старинних христіянських вівтарів в христіянських церквах: кілька разів (м. 23—26 в текстї і мальована таблиця № 1) тут намальована трохвежна базиліка з абсідою, ківорієм, престолом, ставниками, лямпами й завісою. Ся декорація складна, але вже відійшла від римської, без ляндшафтів й жанрових сцен, бо чисто архитектонїчна, в стилю славних палат Діоклетіяна (в Спалято), Константина Великого (в Римі) й ин.

Колишня катедра Солунська „св. Софія“ (мал. 29—31) також вражає своєю архитектурою як і Софія Константинопільська: та сама система стовпів (з колом), лиш з більше виступаючою вже банею. По орнаменту на одній капітелї (м. 36) Кондаков залїчує солунську Софію до VII в. Мозаїки сеї церкви зроблені в 780-х роках під час пори „іконодулів“. А що се пора бідна на памятки штуки, то мозаїки солунські

вартні, не зважаючи на свою грубість і неформність. При тім же вони визначають ся своїм натуралїзмом: Христос в образї вознесення менший від Богородицї й апостолів, бо вже віддалений від них; також хмари під ногами Пречистої помальовані в ріжні тони — заходячої сонячної заграви (Рєдин, Тексьє гадали що се гори); під ногами Христа ангели тримають омфал подібний до щита імператорів.

Повернути тепер в мечет, давню церкву св. Дмитра — патрона Солунського (м. 41—45). Вона має форму базилїки на 5 нефів, дуже гарна (збудована в V в.): в ній мармурові інкрустації, колони, капітелї, але все в руках турецьких гине, бо запущене.

Про другу базилїчну церкву (VI в.) св. Параскеви (мечет Ески-Джума) Кондаков хоче думати, що в поганську пору був там храм Венери, але довести того не береть ся.

Знов Солунська церква Божої Матери (мечет „Казан-Джилар-Джамі") X—XI в. з банями (м. 48—51) має стовби подїлені на кольони як і церква св. Софії; тим нагадуеть ся архитектура льомбардська (й новгородська).

Мечет „Якуб-Паша-Джамі" (м. 52) теж перероблений з церкви, має 5 бань й становить з себе вразок справжньої візантийської архитектури XII в.

Церква Ілиї (м. 54—55) з півкруглими нефами й баньою, вікнами в два ряди з віку XI—XII. Церква св. Пантелеймона (м. 56—58) — характерної візантийської архитектури.

Церква 12 апостолів (м. 59—61), тепер „Соук-Су", тим визначаєть ся, що як збудована на початку XIV в., так стоїть цїла досї.

Церковна старовина є ще й по инших солунських мечетах, але далеко більше її в церквах, що тримають ся в руках християн.

Першу таку Кондаков описує церкву св. Мини (IX в.). Се базилїка з епископським троном (м. 67) із східцями (тип VII—XIII в.). В стїни її вкладені різьби (окремі плити з різьбами вмащені ще в церковну огорожу) з образками звірів (на взір модільонів), птахів, барана, пса, вовка, ведмедя, льва. Тут рядом ще античні різьби й середньовічні. Явище се характерне для Віззантії й тим цїкаве, що в сю пору бачимо звірячі окраси на будівлї Владимірського й Суздальського краю. Від італїйських різьб звірячого стилю суздальські ріжнять ся лиш тим, що уміщені не на капітелях й консолях, а на стїнї як тут; та ще на італїйських різьбах є дух антику, а на Руси він згублений, бо передав ся через треті руки, десь через схід (Кондаков вказує тут і сї можливі пункти на сходї: Херсонес, Теодозія, Кавказ, Атени, Арт, Софія болгарська, Трапезонт".

Далї йде опис малої й великої церкви св. Миколая XIII—XIV в.

Мала церква добре затримала ся (м. 68—70); вона базилічна, росписана житєм св. Миколая — стильом близким до мінятюр євангелія пантелеймонівського манастиря на Атосї.

Велика церква св. Миколая нова, за те має багато старовини, між иншим: срібний прикрашений ажуровими декорацією і емалією ковчег на славу св. Евстахія Плакиди. На нїм східні орнаменти (м. 73—74).

В церкві св. Атаназія Олександрійського визначаєть ся різблений образ Божої Матери (XIV в.).

Цікава ще своїм пляном церква Преображення (м. 76), а образами кипрської школи (під впливом заходу) (№ 77) й старою плащаницею (м. 78) — церква Панаґії Декси (Праворучиці).

Знов в церкві Константина і Олени є орнаментовані плити. Вони є і в церкві Божої Матери Панагуди, в підлозї (з образом грифа (XIII—XIV в.). Там же-ж багато старих образів й рідка плащаниця (XII—XIII в.) цінна як по своїй чудовій роботї так і композиції причастя (μεταδοσης) тіла й крови Христової (м. 81—84).

В церкві Божої Матери Лагудини є шматки старих кольон, голов до них й оден образ XIV в. словянського письма.

Манастир Чауш (м. 85) звертає на себе увагу малесенькою церквою XIV в., збудованою Іваном Кантакузеном. Там є капітелї на кольонах, прикрашені акантом й незвичайна емальована плита з мармуру — закрашена в техніці перегородок (XII—XIII в.) й інтересна для ознайомлення з поліхромією тої пори. Також показують αγιοχούνη(ν), чашу, здаєть ся XVIII в. (ніби то саму чашу тайної вечері).

Після Солуню й його околиць д. Кондаков переходить до другого торговельного осередку, вже заселеного Греками й Болгарами. Се Серри (Сѣръ, Σιρρα, Σιραι), так багаті на сербські памятки.

Катедра в Серах, базиліка імени св. Теодора Тирона (XI—XIII в.) відновлена Стефаном Душаном (м. 90); в підлозї її є орнаментовані плити тої пори (XIV в. а не XI, як гадали Perdrizet й Chesnay). В вівтарі цілий ще мозаїчний образ причастя доґматичного змісту (м. 91, 92), характеристичний для київської Софії й михайлівського манастиря, але низький по техніці й шабльоновий (належить до XIII в.). В ризниці є пара ріпід (XVI в.), де перегородками й емалею представлені літурґічно-символічні теми (м. 93—94).

В церквах св. Таксіархів (Арханг. Гавриїла й Михайла), св. Антонія й Марини, в церкві Панаґії Кондаков відзначає образи (з емали) й дороге шите (м. 98—99), а потім переходить до Мениклейського манастиря (м. 100) св. Івана Предтечі (X—XII в.).

Церква манастирська збудована 1340 р., візантийської, вже попсованої архітектури. В нїй мальовання XVII в. й цікава ризниця: емальові

ріпіди (м. 103—104) XVI в., хрести, чаша (м. 105) й особливо незвичайна дарохранительниця в формі одноверхої церкви (м. 106) з емальовими вікнами, на взразок церкви. Моделя церкви вироблена дуже штучно: з вівтарем, зо всіма подробицями. „Се, каже д. Кондаков, справжній скарб після того, як завше здибаєш на сході одні лиш браковані російські вироби синодального типу“ (с. 167). Тут же-ж на м. 107 автор подає вишиваний образ Івана Предтечі, крилатого й благословляючого; чаша з головою коло його ніг з одного боку, а деревце й сокира з другого.

За Мениклейським манастирем (м. 98—99) д. Кондаков переходить до памяток міста Скопія. Се була колись столиця Стефана Душана й Серби тепер доводять, що се їх місто, хоча тут їх зовсім мало; д. Кондаков каже, що в культурнім значінню се справді стара Сербія.

Вельми характеристичні тут сусїдні села: Нерез, Любитин й инші.

В першому (Нерезї) церква св. Пантелеймона 1164 р. (м. 109—111) дуже бідна, а через те не зіпсована. Збудована Олексієм Комненом, тим самим, що дав жезл сербському епископови Саві. В нартексї церкви є римська плита з різьбленими фіґурами (надгробок), а також орнаментовані плити (м. 112) з образками птахів, зайців, дерев, зірок і коліщаток (XII—XIII в., бо стиль фіґур сухий). В іконостасї Пантелеймонівської церкви д. Кондаков знайшов шматок чудового ківорія (м. 113) XII в., що несе на собі слїди клясичної штуки.

В Любитинї залишились руїни церкви св. Миколая (м. 114—115), збудованої за короля Стефана Душана. Архитектура її визначаєть ся гранчастим вівтарем, одною стрункою банею й підтягнутими луками й склепіннем. В стїнописи її автор зазначує образ „деїсуса“, в якому молить ся сам Стефан з жінкою, сином і святими; зазначує також евангельські події там змальовані, причастє (μεταδοσης), й особливо образ „нерукотворного Спаса на черепиці“, характерний pendant для другого і єдиного здаєть ся такого-ж самого образу в новгородській „Нередиці“.

Всї мальовання сеї церкви натуралїстичні, напр. вознесенне Богородиці (м. 117).

В околицях Скопії лежить також найбільша історична святиня македонська — Марків манастир (м. 118) XIV в. Церква манастирська збудована ще „королем Валькшином й королицею Єленою з синами (р. 1345) в днї царя Стефана“, як за те говорить напис на стїнї. Се гарна будівля сербського типу з одним верхом по серединї, трьома аркадами для головного нефа та одною аркадою для внутрішнього нартексу. В сих аркадах є луки на вікна, внизу сліпі й отверті вгорі. Вівтар церкви з трьох гранів, а прикрашено її аркадами в два рядки. Верх під банею

теж гранчастий, стрункий, з орнаментальними луками й вузкими вікнами. В середині церкви убогість. Були колись портретні образи фундаторів храму, тепер же чудові окраси XIV в. (сама пора розцвіту сербського мистецтва) замальовані ворожим до Сербів болгарським причтом (чудова ілюстрація до того, що робить ся також з українською штукою в Росії). Царські вратниці ще зостали тут з XIV в., а іконостас (м. 120) весь був з мармурових кольон, прикритих потім образами й зруйнованих. У вівтарі ще цілий образ причастя (μεταδοσης), тайної вечері Христа з женами після воскресення й др.

В сусідньому знов, сербському селї Кучевищі, з двома церковцями XV в. (м. 121—122) орнаментованими на заході цеглою, автор описує народне убраннє, що має на собі сліди впливу коптського, й переходить до манастиря Архистрата Михайла XVII в. з древом Єсея на західній стіні й до манастиря Успенія так зв. „Матки“ (м. 128). Його церква (1370 р.) заховала на собі сучасне (XIV в.) мальованнє: в вівтарі — Божа Матїр на престолї, на східнім луці під банею — святий обрус, євангелисти на заломах під шиєю; між луками — пророки, а серед них „Ангел великого Совіту“ (Христос з крилами).

Далї описане село Каманове з манастиром Нагоричами й Матейцями. В Нагоричах стародавня церква базилїчної форми (м. 131), а в нїй стінопись XV в.: причастє (μεταδοσης) й ин. Цікаво, що на композиції несення хреста на Голготу несуть аж три хрести, а на образї роспятого Христа намальовано дві драбини. Після огляду цілої церкви д. Кондаков догадуєть ся, що се либонь похоронний склеп сербських королїв і царів.

Тут саме майже, в Нагоричах, в так званих Старих Нагоричах, варта уваги церква св. Георгія (м. 132—133): величавого виду, пізневізантийського типу, на 5 бань, з живим виглядом від цегли, накладеної тут пасмами по стінах, та від аркад на верхах. В середині кольони з вінцями й стрункі зводи. Се памятник розцвіту будівництва Сербів. Напис (м. 134) на церкві відносить її до батька Душанового, Степана Уроша. Мальовання в нїй чудове: в банях Спаситель, Вседержитель, Емануїл, „Старий Денми“ (пор. в церкві Сп. Нередицькій в Новгородї); звязок між новим а старим заповітом становлять пророки; в абсиді — Божа Матїр, причастє; на стовпах вівтарових — благовіщеннє; на західній стінї — страшний суд. Тут ще старий іконостас (м. 135), з мармурового архитраву на двох колюмнах, між якими вставляли ся образи.

В Матейцях церква вже напів зруйнована, а була колись чудовим зразком сербської архитектури XIV в. з півкруглими абсідами для жертовника, вівтаря й діяконика. Мальовання ще подекуди можна розібрати (м. 140—141). Там є родовід сербських королїв.

Саме цінне одначе, що є для сербського будівництва й штуки взагалї, то се коло Косового поля славна Грачаниця, колишня столиця й свідок могучої сербської сили. Славний сербський храм в Грачаниці, по оцінцї Кондакова, стоїть вище своєю чепурною та пишною архітектурою за численні церкви в самій Сербії. Первісна будівля його попсована в XVI в. з західної стіни прибудівлею, але вона й тепер ще близька до суздальських церков тої пори, лиш незрівняно штучнійша, — легка й своєрідна. Особливо незвичайно високе склепіннє в серединї церкви й чудовий мур стін з тесаного каміння й цегли поперемінно, а також орнаментація цегляних рядків коло вікон й на аркадах в шиї церкви й весь взагалї убор, чим власне ріжнить ся сербське будівництво від широкого й тяжкої (більше візантийської) манєри в церквах болгарських.

В серединї церкви в Грачаницї пілони розділені кожен на три стовпи (пор. в церкві Солунської Софії), а обидва закапелки в бокових нефах з частками нефів цілком відділені від середини. Се мабуть були усипальницї. Стїнопись: цоколь розмальований під мармур, в нартексї на західній стїнї страшний суд, при чім рай на ньому намальований з правого боку, а пекло з лївого. Крім того тут цїлі ще фрескові портрети Стефана Уроша (м. 146) й його жінки Симонїди кралицї (м. 147), з якою оженив ся він коло 1321 року (а не 1300 як гадали досї). В середній частинї — Успеніє в кількох моментах (м. 148), події євангельські, в банї — Спаситель сицилїйського типу як і всюди на Балканах в XIV в. У вівтарі — Оранта з Емануїлом, ангели, святі.

У Воденї, де багато руїн, експедиція не була. Натомість чимало памяток неоцінених для історії словянської штуки знайти пощастило в Охридї недалеко Битолю або Манастиря, колишньої столицї болгарського царя Гаврила Радомира (XI в.). Тут вже чути Альбанцїв; Охрида дає багато знати, що в нїй була колись досить висока культура.

Охриди перш за все Кондаков не змішує з Лихнидою й Першою Юстиніяною, як то роблять другі (Ґолубінский, архим. Антонїн), бо се чиста вигадка тирновських епископів, які зробили се для збільшення свого положення й титулу, при тому-ж і кладка стїн охридської кріпости, найдавнїйшої в місті, належить не до часів Юстиніяна, а до XII в.

Більшість населення охридського — Болгари й памятки Охриди для болгарської штуки проф. Кондаков вважає найбільш типовими.

Славна св. Софія в Охридї тепер повернена на мечет. Се базиліка (XI в.) з баньою (XIV в.) (м. 157—158), величавого вигляду, але з стиснутою й темною серединою. В підлозї її є орнаментовані плити й „мембир“ (м. 161, таб. II) — колишня амбона, що стояла серед церкви, як описує то Пав. Селенціярій (пор. амбону в Софії Новгородській).

Амбона орнаментована різьбою в глибину, заповненою чорною пастою (мастею), на східній спосіб і східнім орнаментом (як чернь на металї).

Хотячи далї описати всю охридську старовину, проф. Кондаков каже, що всїх тих церков, за які згадували до нього инші подорожники й вчені (напр. славіст Григорович), в Охридї нема.

Є лиш церква Івана Богослова XIII в., вже збавлена, а ще гарної архитектури з восьмигранною банею й шпилястими луками, маленька церква св. Константина й Єлени, Дмитра й Миколая. Ся остання XIV в., і в ній саме зроблені ті знаходи, які викликають стільки нових думок і виводів.

Тут проф. Кондаков перш за все знайшов двері (таб. III) з різьбою на дереві по окремих дощечках. Сї двері разом з скринею з собору м. Террачина становлять деяку єдність. Дослїдники зачисляють скриню до ріжних віків з VIII аж до XIII. Стржиґовський вяже її з коптською штукою, але найбільше там елементів західнїх, романських, доказом до того численні двері на заходї й навіть у Суздалї й Новгородї. Коли одначе композиції на скринї в Террачини шабльонові й сухі (там фіґури кентаврів, львів, ґрифів...), то в охридських дверях вони жвавійшої роботи, хоч і не старійші за XIII в., бо льви на них вже стилїзовані.

На думку проф. Кондакова, сї двері не що инше, як така-ж сама скриня, розібрана на дощечки, при чому декотрі більш широкі дощечки були позрізувані в потрібну міру й набиті на прості двері. В ріжних образках тут находимо орла, зайця, пташку, що чистить своє пірячко, якусь гру двох людий, хижих звірів, як вони роздирають птаха або зайця, звірів, що їдять мерлих; далї єхидна, ґриф, орел, що бєть ся з гадиною або несе зайця. Кінні фіґури уявляють з себе великомучеників Георгія й Дмитра, кентавра, кінного вояка що бєть ся списом і т. и. Коло кентавра зроблене дерево в перспективі, на нїм птах, а перед птахом лис на шпиньки підняв ся; в сподї якась жінка. На новгородських дверах такий самий кентавр тримає маленьку фіґуру Соломонову й „мечетъ, як каже підпис, брата своего Соломона въ обѣтованную землю“. На двох табличках, близких до суздальських різьб, а також фресок у входї на хори київської Софії й золотих бляшок з церковної одежі в Суздалю, вироблені пара мавп з поводатором, пес що гавкає на мохнатого звіря на дереві, два аспиди з пташиними головами, дві вивірки...

В тій самій церкві св. Миколая експедицією Кондакова знайдені ще утвори античної грецької різьби приблизно I в. до Р. Христового (м. 166).

Найбільш знаменита в Охридї церква св. Климента. Вона знаменита в болгарських лїтописях й стоїть на вершку горба вищого за все місто

(м. 168—169). Тут проф. Кондаковим теж були знайдені плити в стіні з вирізаними на них хрестами, птахами й розводами варварського стилю; плащаниця (таб. IV) часів Андроніка Палеолога XIV в., з тонким шитем, хоч не така красна як Солунська, а цікава тим, що візантийських плащаниць ми зовсім не маємо. На плащаниці вже є емблеми евангелистів. Тіло Христа лежить на ложі, за яким стоять ангели. Мальованне в церкві потемніло. Заховав ся напис над гробницею Климента й деревляна постать святого з XIV в. (м. 171—172). Тут же інтересна Голгота, де замість Адамової голови сидить сам Адам.

В тій самій церкві Кондаков відкрив ще девять чудових дуже давніх, які лиш відомі, намістних вкладних образів у срібних обкладах, прикрашених кованим орнаментом і емалями.

„Сей незвичайний ряд памяток, каже автор, має тим більше ціни, що ми досі нігде не знаємо нічого подібного“. Найдавнійший образ — Архангела Гавриїла віднести треба до XI віку. Видані образи на окремих таблицях (таб. V—XII).

На V—VI таб. образи Спаса й Душе-Спасительниці. Тип Христа як на мозаїках XII в., величний; в рамі є ковані образки свобідної манери розцвіту візантийської штуки. Богородиця — Іверського типу; в горі два замилованих ангели, а в рамі — пророки й святї.

На таб. VII Божа Мати „Періблента“, що нагадує собою грузинський образ, мабуть копія з Чудотворної Божої Матери в манастирі Перібленті (збуд. в XI в.). На таб. VIII—IX Одиґітрія. На останній набитий оден образок типу Київо-Печерської Божої Матери (м. 177) з написом: η επισκεψις = опіка, покров. Се, власне, тема грецької покрови: покриває на ній мир сам Христос, що сидить у Діви на лонї. Образ Б. М. на таб. X проф. Кондаков зове „Страсною Б. М.“, через її близкість до образу в Московському Страсному манастирі. Орнамент кругом неї не візантийський, а сербського штибу. Імя Христа написане арабськими літерами (звязок з сходом).

Таб. XI—XII уявляють з себе складний образ Благовіщення: на одній дощці Гавриїл, на другій — Діва на тронї з веретеном. Роздільна манера на образ Благовіщенння перейшла з стовпів коло вівтаря й царських воріт. Лице Гавриїла на сім образї обведене чудесним емалевим вінком (м. 184) з срібла й золота.

В ризниці церкви знайдені ще деякі річи й між иншим представлений на XIII таб. оклад евангелия, де по боках розпятого Христа представлені відомі досї лиш на заході фіґури старого й нового завіту.

На тім проф. Кондаков кінчить свій опис македонських памяток старовини й далї викладає ще деякі свої pia desideria та думки що до візантийської й словенської археольоґії. Спиняєть ся між иншим над тер-

мінои „візантийський“, доводить, що се умовний термін як і термін „романський“. Штука візантийська після свого розцвіту в XI в., в XIII в. вже не істнує й її відживлюють нові народи. Росписи церкви в Нередиці в Мирожському манастирі показують, що не Константинополь був прототипом їм, а мабуть словянські сторони.

Кондаков згадує при сім сербський псалтир (XIV—XV в.), виданий Стржіґовським й віднесений ним до впливів східнїх, сирійських. Від певних виводів, правда, Кондаков ще стримуєть ся, але про псалтир не погоджуєть ся з Стржіґовським що він сирійський, бо деякі мінятюри його є лиш в книгах словянських.

Сербія, виходить, мала свою штуку, яку й послала на Атос, в Болгарію, Буковину, Галичину й Молдаво-Волощину; взявши сама багато західних елементів від Дальмації й Венеції, вона дещо ріжнить ся від візантийської штуки.

Творчість артистичну признає Кондаков виключно за Сербами, а не за Болгарами через те, що сї потомки орди вміють иншої штуки — військової.

Так Македонія має на собі усякі впливи, а найбільше сербського.

Закінчує свою книгу Кондаков загальним поглядом на нинїшнїй етноґрафічний склад македонського населення, торкаєть ся там боротьби національностий, сподіваєть ся подїлу Македонії між Австрією й Сербією й бажаної тут ролї Росії. Але то не цїкаве, а думки автора про самостійність славянської штуки й звязки з нею штуки староруської цїлком слушні і варті повної уваги.

К. Широцький.

Бібліоґрафія

(Оцінки, реферати, замітки).

Історія політична й культурна до поч. XVII в.

Труды В. Г. Васильевскаго, изданіе Имп. Академіи наукъ, т. I і II. 1, Спб. ст. VIII+401, 1908 і 295, 1909.

Минуло повних десять літ від смерти покійного історика, поки зявили ся отсї дві книжки його писань. Правда, видають ся писання його прекрасно. Видавцї не тільки перевірили друкований текст по рукописям автора і додали його пізнійші дописки, але доповнили їх від себе вказівками на пізнійші видання текстів і літературу. Але час не стоїть, наукові роботи не ждуть, і можна було б сильно побажати, щоб гарні прикмети видання були сполучені з скоршим темпом.

Видавцї в першу чергу поставили, зовсїм оправдано, працї з історії русько-візантийських відносин і звязей — з тої сфери, що була центром занять покійного. В першім томі маємо дві більші працї: „Византія и Печенѣги" і „Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣковъ", з додатком одної полємічної відповіди; в першім випуску II тому знаходимо пять статей з циклю „Русско-византійскія отрывки" (Листи Мих. Дуки, З історії 976—986 рр., Замітки про піших і кінних, Записка топарха, Ап. Андрій в краю Мірмідонян). Другий випуск, очевидно, принесе докінченнє сеї серії, і тодї прийде черга на „Русско-византійскія изслѣдованія" й на статї по-за серіями. Буде того чимало, і через те власне було б пожадане приспішеннє видання. Видавцї тримають ся в головнійшім хронольоґічного порядку, а невважаючи на високі наукові прикмети праць пок. історика все таки і для них не минає безслїдно час, і те, що ще перед кількома

роками мало вповні актуальний інтерес, мати-ме вже історичну вагу, коли промине ще десятиліте до його опублїковання. *М. Грушевський.*

Henryk Chodynicki — Sejmiki ziem ruskich w wieku XV. (Studya nad historyą prawa polskiego, wydawane pod redakcyą Oswalda Balzera, tom III, zeszyt 1). Львів 1906, стор. 120.

Студія опираєть ся передовсїм на звіснім збірнику судових записок Akta grodzkie i ziemskie; акти розпочинають ся 1430 р., а кінчать ся з початком 1500 р. — се й зачеркнуло границї працї автора. Матеріял не дуже повний: судові записки згадують майже виключно тільки про законодатну і судову дїяльність соймиків, а про участь соймиків в справах господарських, адмінїстраційних, скарбових, у виборі земських урядників — не маємо майже нїяких звісток; притім жерела сї є фраґментарні, займають ся соймиками тільки принагідно.

Соймик зветь ся в актах звичайно conventio; назви parlamentum і dieta стрічаємо тільки припадково. В Галичинї були подвійні соймики: ґенеральні для цїлого руського воєводства і партикулярні, окремо для кождої з чотирох земель (львівської, галицької, перемиської сяніцької). Між партикулярними соймиками й ґенеральним нема нїякої лучности анї підпорядковання; ґенеральний соймик не був вищою інстанцією для партикулярних, анї зїздом делеґатів земель, — орґанїзація його така сама як звичайних соймиків. Що до участи земель в соймиках, замітне се, що з ґенеральних соймиках частїйше видно представників земель перемиської і львівської, а партикулярні соймики частїйше відбувають ся в галицькій і сяніцькій землї. Ґенеральні соймики збирали ся найчастїйше в Судовій Вишнї і в Мостисках, рідше в Короснї, Коломиї, Львові, Городку, раз в незвіснім Кутищкові. Постійного речинця зборів нема; найчастїйше сходять ся весною в цвітнї-маю. Ґенеральні соймики скликував воєвода, партикулярні мабуть каштелян; але збирати соймики міг також король. Участь в соймиках беруть земські урядники і шляхта; не знати тільки, чи могла бути на соймиках також низша шляхта, як мани, nobiles servitores; ин. — чи нї. Число учасників звичайно не означене докладно і в львівськім соймику 1464 р. брало участь 60 шляхтичів, — се не був весь загал шляхти, очевидно не всї користали з своїх прав.

З дїяльности ґенеральних соймиків знаємо найлїпше їх участь в судових справах. В сумнївних правних питаннях суди удавали ся до соймиків по поясненнє; форма відповіди соймика називаєть ся inventio, informatio, laudum. Сї соймикові відповіди мали по думцї автора велике значіннє для розширення польського права на Руси. Бо хоч польське право защіплювало ся в руських землях вже від окупацїї Казимира й хоч

1435 р. наступило зрівнанне Галичини з иншими польськими провінціями, — то все таки, каже автор, „не дали викорінити ся всї властивости давнього руського права з місцевих відносин — деякі з них удержали ся і пізнїйше“ (с. 71). Соймики дбали, щоб консеквентно переводити норми польського права. Був нпр. такий казус. Суд питає двох шляхтичів, на якім праві держать свою маєтність: „quo iure protegerentur pro huiusmodi bonis“. Ті відповідають, що се їх батьківщина, „quod sit eorum patrimonium ab antique tentum, ab avis et proavis“, і жадають, щоби їх трактовано, як инших дїдичів, „se circa eadem bona remanere eo iure, quo alii haeredes“. Тодї воєвода питає їх, до якого стану належать, „quid fuerint in terra Russiae“; вони зізнають, що є дїдичами і шляхтою по руському праві „sumus haeredes et terrigenae ab antiquo Rutheni“. Воєвода не знав чи таку руську шляхту можна вважати за рівноправну з рештою шляхти і подав запит до соймика, як мають такі дїдичі виводити свої права (Akta grodz. XIV, 946). Инша справа: ті самі шляхтичі хотїли складати присягу на хрест як католики, „recusabant ad colcza ecclesiae ruthenicalis iurare, sed voluerunt ad crucem, sicut christiani“; і в сїм питанню воєвода звертаєть ся о рішеннє до соймика (Akta grodz. XIV, 2777).

Але соймики не лише давали законодатні оречення, але також були вищою судовою інстанцією для земських і ґродських судів; тодї цїлий процес переводив ся перед соймиком. Справи, які судив соймик, се були злочини крадїжи, обманства і ин., що дотикали чести шляхтича, а вкінцї тут переводив ся вивід шляхоцтва.

Рішення ґенеральних соймиків обовязували цїле руське воєводство; партикулярні соймики рішали справи одної землї. Дїла, які тут рішали ся, належать найбільше до оборони землї, до торговельних справ, а також в дечім доповняють недостачі в рішеннях ґенеральних соймиків, — скільки сього вимагали льокальні відносини. За приклад дає автор деякі ухвали соймику галицької землї. В порівнанню з иншими землями руського воєводства тут бачимо деякі окремішности: перше, велика власність має перевагу над середньою і дрібною, друге, селянське заселеннє тут невелике. Длятого шляхта галицької землї дбає дуже про збільшеннє числа підданих: 1435 р. соймик означає рід і розміри данин, соймик 1444 р. накладає кари на панів, що задержують чужих селян, соймик 1445 р. означає час виходу селян і т. ин.

Побіч соймиків істнувало в Галичинї судове віче (colloquium generale). Віче не звязане нїчим з соймиками; не стрічаємо відкликів від одної інституції до другої, анї нїяких слїдів підпорядковання; се рівнорядні зїзди. Але для судів віче — подібно як соймик — було вищою

институцією; суд мав цілковиту волю відкликувати ся до котрого небудь зїзду, — відкликував ся звичайно до сього, який відбував ся скорше. З часом беруть соймики перевагу над судовими вічами і відбирають їм значну частину власти. *Ів. Крипякевич.*

Dr. Jan Fijałek — Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność (Przegląd historyczny т. VIII, стор. 63—88, 167—197, 284—312).

Розвідка дае більше, як зазначено в заголовку: хоч річ іде головно про рід Тарлів, але притім автор обговорив історію кількох давнїх галицьких родів і вібрав звістки про цїлий ряд сіл і місточок на середнім Поднїстровю. Рід Тарлів виводив ся із Щекаровиць в Сандомирщинї; до галицької землї прийшов вперше Заклїка Тарло за Ягайла коло 1430 р. Дістав тут державу в жидачівській землї і загосподарив ся добре; 1415 р. надав місту Стриєви нїмецьке право; 1448 р. дістав на власність село Дашаву. Донька Тарла вийшла за Юршу Ходоровського з Ходорова, а недовго і сам Тарло перейшов за Днїстер і до своїх давнїйших маєтностей долучив державу Дроговижа, Горбачів і инших сїл коло Миколаєва; сї села були в родї Тарлів цїлі два столїтя. На кінець набув Заклїка Тарло також Підгайчики, Рудки і Новосїльцї в перемиській землї, але звідти вппер його рід Тарновских. Поза тими маєтковими справами про жите Тарлів знаємо небогато; докладнїйше можна б хиба сказати тільки про фундациї латиньских парохій, про зносини з клящторами і т. ин. Взагалї рід Тарлїв цікавий хиба тільки як типове шляхотське гнїздо в XV в.

Стільки про самих Тарлів. Але на вступі розписав ся кс. Фіялек ще про вагу студий над історією польської кольонїзациї в Галичинї; сї його замітки такі незвичайні, що треба їх повторити в цілости (курсиви всюди наші):

„Nie pierwsi Tarłowie ani ostatni przybywają w te strony z tylu rodami Małopolski i Mazowsza, jakie osiadały nad Dniestrem i w dopływach jego w wieku XIV-tym i XV-tym. Trudem kultury rolnej, miast budową i obroną rycerską swojej krainy przeciwko napadom wołosko-tatarskim, a później tureckim i innym, na nowo w niej kładą i utrwalają zagony ojczyste wraz z cywilizacyą i wiarą Zachodu. Przybyszami teraz tutaj byli na swej własnej ziemi, odzyskanej wreszcie przez ostatniego z Piastów dla pługa i kościoła polskiego. Świeżej daty między nami panosząca się doktryna historyczna, co z rezygnacyi politycznej na użytek dnia płynie i nawet Litwę śmie na Ruś przekuwać, zamyka sama oczy a milczeć drugim zaleca i nakazuje wobec źródeł i dokumentów przeszłości. Tak np. grupa między

niemi przywilejów lokacyjnych Kazimierza Wielkiego, samegoż Niemca, księcia Opolskiego i Jagiellonów, przechowuje onomastykę topograficzną o charakterze polskim — już nie osad tylko, z grodami włącznie, ale samych rzek i gór, od Przemyśla wzdłuż Dniestru, przez Sambor, Halicz aż poza Kołomyję; oblicze więc odsłania szczeropolskie tej ziemi czerwiennej, jaką się dzisiaj i po naszej stronie za odwieczny kraj ruski zaczyna głosić. Tempus est colligendi lapides — świadectw dokumentalnych o przeszłości polskiej Rusi halickiej, zaborem książąt ruskich i najazdami Mongołów zniszczonej i wyludnionej, lecz przecież doszczętnie nie startej. Wydobywały ją we Lwowie czasy i badania Szajnochy, Stadnickich i Tadeusza Wojciechowskiego, wskazując one osady stare, jawne już swą nazwą i wyłącznie polskie, jak Przemyśl, Sambor, Bełz i Rawa, bądź też wyświetlając zasługi rządów i ziemian polskich koło zaludnienia i uprawy tej dzielnicy po objęciu jej przez Koronę polską. To był tempus loquendi, chociaż nie rozporządzał jeszcze takim zasobem źródeł dyplomatycznych i postępami nauk pomocniczych, jakie obecnie istnieją. Nie dopuścił by on nadto do korsarstwa, co w maskę elokubracyi naukowej przystrojone, waży się przesuwać granicę etnograficzną jakoby Rusi pierwotnej aż po Rzeszów; lecz tego jeszcze mało: przerzuca ją za Wisłę, do Opatowa! — szkoda, że nie w głąb Niemiec, z którymi miał już stosunki Roman halicki, wykarmiony przez Polskę, co zginął pod Zawichostem“ (c. 81—82).

Короткий зміст сеї вимовної тиради такий: східна Галичина від Перемишля по Коломию була колись щиро польською країною і тільки пізнійше зрущили її руські князї; польська історіоґрафія повинна доложити всїх зусиль, щоби вислїдити сю давню польську кольонїзацію в пізнійшій Червоній Руси. Кс. Фіялек розпочинає сю вдячну роботу вже в сїй статї. Що до роду Тарлів, то про нього не можна було нїчого сказати; але є в Галичинї инші старі роди і про них можна розвивати інтересні гіпотези. Такий наприклад рід Дїдушицьких. Колись уважали його руським — але з часом показало ся, що всї грамоти, які говорили про початки Дїдушицьких — пізнїйші фальсифікати. Першу певну звістку про сей рід маємо аж з 1448 р., а про національне походженнє Дїдушицьких нема нїяких свідоцтв. Кс. Фіялек тої думки, що Дїдушицьким треба признати волоське походженнє, — адже-ж волоського походження є також їх сусїди Татомири з Балич, Сваричовські з під Рожнятова, Чолганські з Чолган (с. 180). Другий рід — Даниловичі. Традиція виводила їх з Угорщини, звідки мали прийти до Галичини ще за князя Данила; в дїйсности основателем роду треба вважати Данила Дажбоговича з Задеревача, що згадуєть ся 1371 р. Але хоч се назвиско виглядає на

руське, кс. Фіялек не відважуеть ся признати Данилови руського походження: „imię przecież Dadzibog ogólno-słowiańskie, a starozakonne Daniel nie wyłącznie ruskie, także Polakom owych czasów od Śląska do Mazowsza właściwe“ (с. 171). І так справа приналежности Даниловичів лишаеть ся нерозвязана... Таксамо неясна справа з їх вірою: „gdyby się dało stwierdzić istnienie kościoła parafialnego w Rudzie w wieku XV-tym, należałoby uważać Daniłowiczów za przynależnych do wyznania rzymsko-katolickiego, lackie bowiem nadto niektórzy brali wtedy żony“ (с. 176). Зате з цілою певністю Поляками є Ходоровські з Ходороставу, „na którychby się przysięgało dotychczas, iż gniazdo i pochodzenie mają szczero-ruskie, bo i ruskie imiona noszą, i co nadewszystko, pieczętują się wrębami Korczaków“ (с. 183).

Дуже цікаві і симптоматичні виводи, але ледво чи змінять вони наукові погляди на етноґрафічний склад давньої Галичини.

Ів. Крипякевич.

М. К. Любавский — Отзывъ о сочиненіи А. В. Стороженка: Стефанъ Баторій и днѣпровскіе козаки (Записки Имп. Академіи Наукъ истор.-фил. отдѣл. т. VIII, № 8, ст. 141—181).

Книжка А. Стороженка про т. зв. Баторієву реформу була в своїм часї обговорена в Записках; предложено її до оцїнки петербурській Академії Наук, що заряджує науковими нагородами ґр. Уварова, і з сеї нагоди в „Отчетї о сорокъ восьмомъ присужденіи нагродъ графа Уварова“ зявила ся на неї рецензія звісного дослїдника М. Любавского. Замітки Любавского о стільки інтересні, що треба звернути на них увагу.

Кілька поправок рецензента має більш формальний характер. Так завважає він, що боброві „гони“ се не будівлї, які будують бобри, тільки ті місця, „уходи“, де жили бобри. Назви села Кара-Тули, що згадуеть ся в XVII в., не можна ідентифікувати з Кара-Калпаками і з тюркськими Чорними Клобуками; рівно-ж небезпечно з топоґрафічної номенклятури робити якінебуть висновки про національність мешканців: людність часто міняеть ся, хоч назви місцевостей лишають ся ті самі. Походи Оришовского на Крим відбули ся не 1585 р., але в осени 1584 р. Другорядні поправки поминаємо.

Найцїннійша замітка Любавского про економічну еволюцію козаччини в часах Баторія. Стороженко доказував, що в другій половинї XVI в. козаки з рибалок і ловців заміняють ся під натиском Татар в розбійників, які тільки луплять татарські улуси. Любавский годить ся з поглядом, що в тім часї рибальство і лови вже не вдоволяли всіх козаків і примушували їх шукати инших промислів; але не можна ска-

зати, щоби козаки займали ся тільки грабованнєм Татар: противно, бачимо, що в другій половині XVI в. козаки починають займати уходи і переходять від рибальства і ловів до осїлого, хлїборобського житя. Сї факти козацького розвою були вже завважені давнїйше, але тут дуже влучно підхоплена та зворотна точка в еволюції козацтва XVI віку: перехід від ловецько-рибальської господарки до хлїборобства.

Инша річ, чи сю зміну можна докладно сконстатувати в жерельнім матеріялї. Любавский дає, як доказ, звісне місце київської люстрації 1552 р. про козаків на сїверських уходах, „которые уставичъне тамъ живутъ на мясе, на меду, въ пасекъ, зъ свепетовъ, и сытятъ тамъ собе медъ, яко дома“. Сей уступ безперечно свідчить про се, що козаки перейшли до осїлого житя, але про хлїборобські занятя тут властиво нема згадки; козаки, хоч сидять „безнастанно“ в однім місцї, не беруть ся ще до рільної господарки, не роблять вкладів в землю, але далї вдоволяють ся тим, що дає їм сама природа.

Що до „баторіянської леґенди“ Любавський думає, що оповідання Пясецкого і Ґрондского про шеститисячний реєстр і инші реформи короля Стефана не опирають ся на козацьких переказах; польські письменники були познайомлені з устроєм козаччини і сучасні собі факти з сього устрою перенесли в епоху Баторія. Аж пізнїйший розвиток леґенди відбув ся в козацьких кругах і в інтересах козаччини.

Ів. Крипякевич.

В. П. — Початки історії (Учитель 1909, ч. 8—9, ст. 133—140). Се реферат зі статї нїмецького дослїдника Курта Брейсіґа: Ursprung der Geschichtsschreibung в „Österr. Rundschau“ (т. XVIII, вип. 5). Йде тут мова не про початки „історії“ в значінню тих подій, котрі має за собою людскість, а про початки історії як суми виображінь і понять про минувшину людскости, про ембріональні почини історичної памяти й уваги, котрі йшли довго перед періодом лїтописцїв. Брейсіґ шукав сих початків серед індійських племен північно-східної Америки. Результати своїх дослїдів виложив він в праці, котру й реферує В. П.

Др. Ґ. Моно — Метод в історії (Наша Школа 1909, кн. I—II, ст. 68—93). Се популярна статя, в котрій автор обмежує ся на зазначенню головних рисів та способів методу в історії і головних питань, які він викликає. Точна і докладна аналїза умовин і трудностей історичного дослїду й будови історії не являє ся завданнєм автора. Статя складає ся з двох частин — аналїтичної і синтетичної. В кождій з них автор коротенько спиняє ся на ріжних питаннях історичного методу (критика джерел, фактів, праці історичної критики і т. д.).

Др. І. Демянчук — Землетрясеня в старині (Учитель 1909, ч. 3—4, ст. 54—56). Автор переказує звістки про землетруси у ріжних письменників старинного світу. *В. Д.*

Ө. Титовъ — Бѣлгородка въ ея исторіи и въ современныхъ археологическихъ раскопкахъ на мѣстѣ ея (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 45, ст. 1079—1090 і чч. 51—52, ст. 1240—1247). Автор статї подає лїтописні відомости про Білгород і потім описує зроблені розкопки і осягнуті ними результати, а саме: знайдено місце стародавнїх будівель і між ними устави з слїдами фрескового малювання, мозаїки і ин.; також богато річей, що належать до часів X—XII вв. Автор підносить, що Русь в ті часи була вже доволї культурною: деякі галузи мистецтва і ремісництва стояли вжё так високо, що й нашим просвіченим часам можна б де-чому навчити ся від них.

Древнее преданіе о Боригослѣбскомъ монастырѣ, составленное Полоцкимъ архіепископомъ Іосафатомъ Кунцевичемъ въ дѣлѣ съ Корсакомъ (Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 34, ст. 622—626). Наведено в перекладі (з початку XIX в.) позов відомого уніятського діяча Йосафата Кунцевича, внесений коло 1620 р. на Корсаків, що незаконно посідали добра Борисоглїбського монастиря біля Полоцька; сї добра захопили вони коло 1563 р., коли на полоцкій катедрі був епископом Глїб Корсак. В позві Кунцевича коротко виложена історія Борисоглїбського монастиря. *Ю. С.*

Історія полїтична і культурна XVII—XIX вв.

Проф. П. Жуковичъ — Козацкій погромъ и Куруковскій договоръ 1625 года (Христіанское Чтеніе 1909, цвітень, ст. 515—532, і май, ст. 769—789).

— Первый польскій сеймъ послѣ Куруковскаго разгрома казаковъ (ibid. 1909, червень—липень, ст. 906—932).

Проф. Жукович, продовжаючи свої статї, які спершу друкували ся в „Христіанскомъ Чтеніи" і вийшли окремими випусками п. н. „Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей", в сїй статї представляє, як Поляки, користуючи ся догідним для себе часом, післали узброєну комісію під проводом польського кор. гетьмана Станислава Конєцпольского для присмиреня козацтва. Переговори тої комісії і запорожських козаків під Кременчугом над Куруковським озером не довели до нічого, бо польські комісарі ставили важкі домаганя, які зводили ся майже до знищеня Запорожя, наслїдком чого прийшло до довгого бою

над Куруковським озером. Поляки мали коло 30.000 війська, між яким була й добре вимуштрована німецька піхота, а козаків було коло 20.000, з чого в бою лягло коло 8.000. Козаки мусїли піти на уступки і підписали з польськими комісарами т. зв. куруковський договор, дуже важкий для козаків. Він призначував, що в реєстр могло бути записаних тільки 6.000 козаків, решта ж мала стати селянами-кріпаками; реєстрові козаки мали присягнути польському королеви на вірність і не відбувати без його дозволу ніяких походів; козацьких начальників мало назначати польське правительство і вони мали діставати від нього плату. Автор статї користував ся як друкованими матеріялами (польськими і російськими, а також працею Ст. Рудницького „Козацько-польська війна в 1625 р.“ в „Записках“ т. XVII), так і рукописними, які знаходили ся в Петербурській Імператорській Публичній Бібліотецї.

В другій статї автор оповідає історію 1626 р. Серед инших біжучих тогочасних справ (як напр. війна з Ґуставом Адольфом і ин.) не останнє місце мали на сїм соймі питаня про „заспокоєнє православних“ і про козаків. На сойм прибула осібна депутація від козаків, що, хоч і були пригноблені Куруковською умовою, одначе поставили на соймі дуже рішучі домаганя, як напр.: потвердженя від правительства відновленої в 1620 р. православної єрархії, збільшеня платнї козакам, відгороду за шкоду, яку зроблено було родинам козаків підчас походу Поляків до Куруковського озера і т. и. Але сойм сї питаня здебільшого відрочив до слїдуючого сойму, як се роблено було нераз і на попереднїх соймах. Статя ся тїснїйше вяжеть ся з попереднїми статями автора про соймову боротьбу православних з приводу унії і за свої права. *Ю. С.*

Z czasów wojen kozackich. Przyczynki do dziejów z lat 1648—1655 (Przegląd historyczny 1909, т. IX, ст. 228—248, 342—362).

Сї матеріяли видані з посмертної теки Єронїма Лопацїньского; зібрані тут деякі записки з монастирських і консисторських книг і опублїкований в перекладї одён друк про облогу Люблина Хмельницьким, — цїлість дає досить інтересну картину з історії Люблинської землї. Вісти про се, що Хмельницький наближаєть ся до Люблина, викликали тут великий страх: 10 жовтня 1648 р. лїмітовано всї справи в трибуналї. Але Хмельницький вернув ся з дороги. Відворот козацького війська приписували міщане незвичайному чуду: над костелом Домінїканів в Люблинї показала ся „iasność wielka na niebie, ktora stała sie z wielkim szumem y hukiem; a ta iasność taka była wielka, żeby mógł czytać przy oney iasności... W tey iasnosci vczyniła się pręga iasna, z ktorey się miecz powoli formował z głowicą y krzyżem, ktorego miecza koniec

był ku Zamosciowi a głowica ku miastu była... Potym z tegoż miecza vczyniła się strzała ognista, ktora grotem ku Zamosciowi końcem obrocona y wielkim pędem z iasnością biegła tam ku Zamosciowi"... Козацьке військо налякало ся чуда і стало втікати! В костелї Домінїканів в Люблинї заховав ся старий образ, мабуть з другої половини XVII в., що представляє сю утечу. Другий раз були козаки під Люблином 1655 р.; облога описана в німецькій брошурі 1656 р. „Relation oder auszführliche Beschreibung... der schönen Stadt Lublin von den Moscowitern und Cosacken" (примірник знаходить ся в бібліотецї петербурського унїверситета), в сїй статї маємо її в перекладї. Реляція дає лиш побутовий опис облоги, не входить глибше в політичні події; причиною відступлення військ від облоги автор вважає се, що прийшло до непорозумінь між московським воєводою і козацьким полковником, Данилом Виговським (с. 248); до міської ради в Люблинї по облозї війшло двох Русинів (с. 246).

Инші матеріяли зреферовані в статї, належать до історії католицьких монастирів і до жидівських погромів. *Ів. Крипякевич.*

С. А. Бѣлокуровъ — Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7165—7183 гг." (Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при московскомъ университетѣ, 1908, кн. 1 і 2. Ст. III—X + 1—346.)

Приказ Тайних Справ повстав з ініціятиви царя Олексія Михайловича й перестав істнувати разом з його смертю; усї його справи було віднесено до ріжних інституцій, так само було розіслано по ріжних інституціях і його документи. Та деякі документи не були нікуди послані і з них склав ся окремий фонд. Докладнійше про се оповів в своїй передмові д. Белокуров. Між документами, що не були нікуди послані, опинили ся й „Дневальныя Записки" приказу. Вони складають ся з щоденних відомостей трьох родів: 1) про царя Олексія Михайловича — де він був і що робив даного дня; 2) про те, яка погода була і 3) який приказ стрільців стояв на вартї біля палацу. Докладнїйшу характеристику сих „Записок", їх лїтературну історію й опис книг, якими вони були писані, знаходимо в передмові до видання. „Для осіб, що займають ся русскою історією XVII в. — каже д. Белокуров — сї „Дневальныя записки" мають величезну цікавість через щоденні вістки про царя Олексія Михайловича і про його діяльність." Та дещо цікавого дають вони й для українського історика. Ми переглянули сї „Дневальныя Записки" й винотували звідти все, що має якийсь інтерес для української історії.

Загалом беручи, записи кождого дня подають ся в дуже лако-

нїчній, сухій формі; більші вони бувають хиба тодї, коли вилїчують ся особи, що були в царя на авдієнції або брали участь в церковній процесії. Часом такий запис складаєть ся тільки з кількох рядків, наприклад: „Ѳевраля въ 7 день (7165 року М. З.) в суботу был день і в почи было холодно. А на государеве дворцѣ и около дворца стоял на карауле стоял голова Іван Зубов с своим приказом." („Днев. Записки", стор. 2). Через таку надмірну ляконїчність багато звісток про українські справи має характер тільки звичайних згадок, наприклад: „Марта въ 6 день в пяток (1657 року, М. З.) было во дни вѣдрено, а в ночи былъ мороз. Того же дни былъ у государя на отпуске гетмана Богдана Хмелницкого посланецъ. И того же дни был у государя гречении Дмитрей Астаѳьевъ с товарыщи з дарами. А на государеве дворѣ и около двора стоялъ на карауле голова Василей Путятников"; отсе і кінець записови цїлого дня. Подібні згадки, що відносять ся до українських справ маємо на ст. 12, 16, 18, 27 („Августа въ 4 день во вторникъ (1657 р. М. З.)... І в тот день был у государя от Хмельницкого посланецъ Павел Тетеря с товарыщи, а был на Красномъ крылцѣ"), 29 („Августа въ 19 день в среду (1657 р. М. З.)... Того же числа послан войска Запорожского к писарю к Ивану Выговскому полковникъ и голова Артемон Матвѣев"); „Августа въ 21 день в пяток.. А в вечеру за часъ былъ у государя на отпуске гетмана Богдана Хмельнитцкого посланникъ Павел Тетеря на Переднемъ крылцѣ, а на крылцѣ на перилах обито было коврами золотными"), 36 (Въ 9 день в недѣлю (жовтень, 1659 р. М. З.) великиі государь слушал всенощного бдѣния и божественние литоргиі в церкви преподобномученицы Евдокѣи. А после литоргиі великиі государь ходил в Золотую и жаловал к руке Черкаских городов посланцов; а кого имяны, тому роспись ниже сего. А тот день был ведрен и холоден, а в ночи потому же. А на карауле стоял голова Андрѣй Остаѳьевъ с своим приказом. Запорожские посланцы: Переясловского — наказной полковник Богдан Колющенко, ясаул полковой Семен Гладкой, Остап Семенов с товарыщі 8 человѣкъ. Нѣжинцы: судья Роман Ракущина, сотникъ Мринской Ѳедор Завацкой. Черниговские: сотник Іван Обрамов да Іван Домонтов с товарыщи. Прилуцкие: сотники Дмитрей Чернавской, Іван Малой, Лубенской сотник Петръ Омельянов. Нѣжинские мещане: Андрѣй Чановской, Василей Мартынов, Клеменіей Яковлев, Черниговской войт Григорей Іванов"), 38, 47 („Въ 25 день в недѣлю (грудень, 1659 р. М. З.) на праздникъ Рождества Господа нашего Исуса Христа великиі государь слушалъ всенощного бдѣния и божественные литоргиі... А после божественные литоргиі жаловал великиі государь к руке стольника князя Дмитрея Волконскаго да Черкас Миргородцкаго полковника Павла Апостола с Чер-

касы"), 48, 49 („168 генваря въ 1 день были у великаго государя у стола Запорожские посланцы: Черкаской полковникъ Ондрѣi Одинецъ, Чигиринской Петръ Дорошенко, Киевской Василей Дворетцкой, Корсунской Остаѳей Ѳедцковичь, Уманской Максим Булыга, Миргородцкой Павел Апостол, 3 ч. судей, 2 ясаула, 36 ч. сотников, писарей 2 ч., казаков 168 ч."), 53, 54, 56, 61, 62, 63, 85, 93, 96, 114, 115, 128, 145, 158, 170, 192 (Сентября въ 13 день в среду (1665 р. М. З.) великiй государь слушал заутрени и бож. литоргiи в ц. преп. Евдокѣi. А въ 7-м часу был у великого государя въ Столовой на приѣзде войска Запорожского гетман Iван Брюховецкой з полковники, и с сотники и с Черкасы у руки; а какъ шли къ руке полковники и сотники и Черкасы, i в то время гетманъ Iванъ Брюховецкой сидѣл"), 193, 197, 198, 200 (Въ 6 день в понедѣльник... (1665 р. М. З.) Того ж дни был у великого государя боярин и гетман Iван Мартынович Брюховецкой в передней для того, что он вчерашняго числа женился"), 204, 250, 260, 261.

Та опрiч сих коротеньких звiсток находимо й бiльшi, дуже цiкавi записи. Вони показують нам, як в Москвi святкували перемогу над „измѣнниками"-Черкасами. Такi наприклад записи на стор. 43—46:

„Декабря въ 7 день в среду (1659 р. М. З.) великиi государь слушал завтрени в передней, а в 1-м часу дни изволил итти за Земляной город в Колуские ворота встречать Спасова образа, которой был в бояриномъ i воеводы со князем Алексѣемъ Никитичемъ Трубецким с товарыщи в Черкаских городехъ. И как тот образ несли изъ монастиря Донские Богородицы, а великиi государь того образа дожидался у Колуских ворот в караульной избѣ. И какъ принесли к Земляному городу блиско, i великиi государь з бояры и окольничими, и з думными и з ближними, и со всяких чинов людьми, вышед за город, тот образ встрѣтил и iзволилъ прикладыватца; а ево государевы пѣвчие дiаки в то время запѣли Пречистому и Чюдесодѣтелному образу Господа Бога и Спаса Нашего Iисуса Христа ис стихѣр 3-й стих: „Кто тя, всечестный и чюдотворный образе Спасовъ, не величаетъ". А какъ тот стих пѣвчие дьяки пѣли, и бояре и окольничие и думные и ближние люди в то время к Спасову образу прикладывались. А великиi государь в тоже время жаловал к руке боярина i воевод князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи, и стольников, и стряпчих, и дворяи московских, и жильцов, и полковников, и голов стрелецкихъ, и полуполковников, и полуголов, i всяких начальных людей, которые с нимъ бояриноm i воеводы приѣхали; и ево же, боярина i воевод с товарыщи и полчанъ всѣх спрашивал о здоровье и службу их похвалял. А какъ пѣвчие дяки тот стихъ пропѣли, и Чюдова монастыря архимандрит

Павел начал молебенъ, и начав, тотъ кадил с четырех сторон, потом великого государя ї всѣхъ людей. И какъ пѣвчие дьяки запѣли: „Богъ Господь“, и тот образ понесли в город; и идучи дорогою, пѣли канон Всемилостивому Спасу, что празднуют августа в 1-м числѣ. А по 3-й пѣсни пѣли ис стихѣръ 1-й стих: „Днесь раби Твои“; по 7-й пѣсни ис стихир же 2-й стих: „Днесь темномрачный Вавилон“, 4-й стих: „Кто тя, о всечесный и чюдотворный образе Спасовъ, днесь достолѣпно не почитает“; 8-го гласу воскресной Богородиченъ: „Царь Небесный“; после того пѣли 8-ю и 9-ю пѣснь. И какъ тот образ принесли в церковь преподобномученицы Евдокѣи, и после 9-й пѣсни Чюдовской архимандритъ чол евангелие; и после евангелия говорил дiаконъ ектенью большую, а пѣвчие дьяки пѣли „Господи помилуй“ трестрачное. И отпустя молебен, поставили тот Спасов образ в той же церкве“....

Далї йде докладний опис, через які саме місця по Москві несено сей образ. Так святкували в Москві перший день повороту своїх вояків з щасливої експедиції на Україну. Благочестивий царь подбав насамперед, щоб боже воздати Богови. Та на сьому ще не кінець. Се діяло ся в середу, дальші три днї нічого особливого не було, а „Въ 11 день в недѣлю великиі государь слушал всеношного бдѣние и божественные литоргиі в церкве преподобномученицы Евдокѣи. А после божественные литоргiи ходил великиі государь в соборную и апостольскую церковь и слушал молебно пѣние; а в службѣ был Сарскиі и Подонскиі митрополит Петiримъ со властьми и со всѣмъ освященным собором. А после молебного пѣние думной дьяк Семен Заборовской говорил рѣчь: в прошлом во 167-м году, какъ изменил великому государю (титул) по тайным ссылкамъ с королем полским гетман Іванко Виговской, и совѣтникъ ево Іванко Нечай великому государю изменил же, і в Быхов вошол обманом, и Быхов засѣл, і великого государя ратным і всяких чинов людем многую пакость чинил, и с королем польским беспрестанную ссылку держал и писался его королевским подданным, і великого государя в городы в Смоленескъ і в-ыные многие ссорные и прелестные листы подсылал; так же и многую шляхту царского величества подданных иных ласканием, а иныхъ принуждением ис-под государевы высокие руки ис подданства отвел. І великиі государь, милосердуя о народе христианскомъ и не хотя душъ ихъ видети в пагублениі клятвопреступном, и не хотя допустить до болшого кроворозлития, посылал к нему свои государевы милостивые грамоты, чтоб он, памятуя свое крестное целование и ево государеву к себѣ премногую милость, от клятвопреступления обратился і вину свою к нему, великому государю принесъ; а великиі государь христианскиі милосердиі пожалует, вину ево отдать велиг. Так же по указу ево, великого государя, околничей і воеводы, князь Іван Івано-

вичь Лобанов-Ростовской с товарыщи к нему Івашку в Быхов многижды посылали, чтоб он, свое крестное целование и государскую премногую милость памятуя, от такова злаго дѣла обратился и поискал великого государя милости и город Быхов здал. И он то все поставил в презрѣниі и против ево государевых воевод і ратных людей бился и многое кроворозлитие чинил. І в нынешнем во 168-м году декабря в 10 день писали к великому государю (т.) окольничей і воеводы князь Іван Івановичь Лобанов-Ростовской с товарыщи, что милостию всемогущаго Бога и заступлением пресвятые Богородицы и молитвами московскихъ чюдотворцов і всѣхъ святыхъ, і в. г. ц. в. к. Алексѣя Михайловича, в. в. и м. и б. Р. с., и сына ево государя нашего благовѣрного ц. і в. к. Алексѣя Алексѣевича, в. в. и м. и б. Р. с. счастьем, усмотря они, окольничей і воеводы, к промыслу благополучное время і видя то, что города Быхова жители ему, великому государю, чинятца противны и города Быхова здать не хотят, а ожидают себѣ помощи от полского короля и гетмана Сапѣги выручки, — городъ Быховъ приступом взяли декабря к 4-му числу в ночи; а великого государя ратным людем на приступе урон немногой. А измѣнника полковника Іванка Нечая з женою и з братом и Самошка Выговского з женою же взяли живых, и шляхту, и мещан, и козаков взяли многихъ, а иныхъ многихъ в приступное время побили. И с сеунчем о той своей службѣ прислали к великому государю князь Івана Косаткина Ростовского да Дмитрея Бердяева.

А после того говорил рѣчь Питирим митрополитъ: А великиі г. ц. и в. к. Алексѣй Михайловичь, в. в. и м. и б. Р. с.! Передъ симъ, государь, времянем благополучным †[1]), вашего царского величества счастьем †, дѣло пре(ве)лие о Малей Росиі сотворшеся, † всѣ надежды слышахом, всещедраго і всемогущого Бога молебне благодарихом; † ныне же достовѣрно вѣруем, яко повсюду вся Малая Росия † под святую вашего царского величества скипетродержавную десницу подклонися † вѣчно и незыблемо быти на веки обещася, † безчисленное множество християнских душ, † милостию Божиею и пречистие Богородицы и московских чюдотворцов молитвами, † а вашего царского величества благосчастием и премудрѣйшим промыслом, † от темныя прелести свободишася и к свѣту истинному приидоша. † Сего ради мы, богомолцы твои, днесь паки молебне Господа Бога благодарихом, † о вашем царского величества многолѣтномъ здравиі молихом, † якоже и присно желаем и молим. † Дай, Господи, вы, великиі государь нашъ † глаголи полное, возвратив старобытную свою вотчину, множество градов и ве-

[1]) В рукопису в промові митр. Питирима теж стоїть хрест.

сей, † всю Малую Росию и присовокупил к своему благохранимому царству на веки неподвижно.“

Далї на сторінцї 51 знаходимо ще один опис стрічи образа „великого чюдотворца Николы, который былъ в Белѣгороде и в Черкаскихъ городѣх с окольничим і воеводою со князем Григорьем Григорьевичем Ромодановским“. Сей опис цїлком подібний до того, який ми навели вище й через се ми його тут пропустимо. Натомість цїкаві записи маємо на стор. 58—60 „Дневальныхъ Записокъ“, де говорить ся про царські нагороди князеви Трубецькому й його товаришам за те, що добре усмиряли повстанне І. Виговського. Особливо характеристичні записи, де подано промову, виголошену в імени царя, в котрій вичислюють ся заслуги князя й його товаришів.

„Въ 23 день в четверток (лютий, 1660 р. М. З.)... І в тот день у великого государя был стол по Золотой полате; а у стола были бояре: князь Алексѣй Никитичь Трубецкой, княз Өедор Өедоровичь Куракин, окольничей княз Григорей Григорьевичь Ромодановской; дьяки: думной Ларион Лопухин, Өедор Грибоѣдов, да полчане полку боярина князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарыщи, столники, и стряпчие, и дворяне московские, и жилцы, и головы стрелецкие. А после того жаловал великий государь своим государевым жалованьем боярина князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи кубками, и шубамі, и еоимкамі и ковшамі; а кого, и то писано ниже сего в скаске.

„Бояринъ князь Алексѣй Никитичь с товарыщи! Великиі г. ц. и в. к. Алексѣі Михаиловичь, в. в. и м. и б. Р. с., велѣл вам сказать: в прошлом в 167-м году генваря в 13-м числѣ по нашему государскому повелѣнию посылан ты, бояринъ нашъ, в Черкаскые городы для успокоения християнские крови. И какъ ты, бояринъ нашъ, пришол в Черкаские городы, и к измѣннику к Ивашку Выговскому писал и посылал многожды, чтоб он измѣнникъ, помня крестное целованье, от прелесті обратился и был бы по прежнему под нашею государскою высокою рукою и кровь бы християнскую успокоил. И онъ, измѣнник, ни мало обратился, ещеже к тому и всѣх Черкас на кровопролития привел. И ты, бояринъ нашъ, видя то ихъ непослушания, с Черкасы бился и товарыщей своих на Татар и на Черкас посылал. И товарыщи твои многихъ Черкас и Татар побивалі и городы многие имали. И видя к нам, великому государю, твою боярина нашего службу, и радѣнье, и крѣпкое стоянье и промыслъ, а ратных людей службою, измѣнникъ Ивашко Выговской призвал к себѣ в помочь хана Крымского со всѣмі ордами и иных многихъ розныхъ земель Мутьянов, Волохов, Сербов и, соединясь с Польским королем и с войски ево, пришол на тебя, боярина нашего, и на нашихъ государевых ратных людей изневѣстнымъ дѣломъ.

И ты, бояринъ нашъ і воевода, с товарыщи против хана Крымского і измѣнника Івашка Выговского и против Польскихъ войскъ і иныхъ розныхъ земель стояли мужественно, и билися и шли к рекѣ Семи оборонною рукою, и многих Татар, и Черкас, и Поляков, и Сербов, і Волохов і Мутьян побили і в полон поимали. И милостию непреоборимаго воеводы Небеснаго царя, и заступницы нашее пресвятые Владычицы Богородицы, и молитвами московскихъ чюдотворцовъ, и нашимъ в. г. ц. и в. к. Алексѣя Михаиловича, в. в. и м. и б. Р. С., и сына нашего благовѣрнаго ц-ча и в. к. Алексѣя Алексѣевича счастьем, оточили к Семи рекѣ в добром здоровье. И будучи у реки Семи, ты, боярин нашъ, с товарыщи, собрався с нашими великого государя ратными людьми, пошол в Черкаские городы на измѣнника Івашка Выговского, и на Польские и иных розных земель войска. И видя хан Крымской, и измѣнникъ Івашко Выговской, и Польские и иных розных земель войска, что ты, бояринъ нашъ, идеш на них с товарыщі своимі и с нашимі великого государя ратнымі людмі пришол в город Переяславль. И Божиею милостию и пречистые Богородицы помощию, а нашимъ в. г. и в. к. Алексѣя Михаиловича, в. в. и м. и б. Р. с., и сына нашего, бла-го ц-ча и в. к. Алексѣя Алексѣевича счастьемъ, кровь християнскую успокоил, и подданных наших войска Запорожского от прелести обратил, и под нашу великого государя высокую руку привел, і вѣру дали на томъ, пред святым евангелием, что гетману і всему войску Запорожскому быти во вѣки неотступным. И мы, великиі государь, жалуем тебя, боярина нашего, и товарыщей твоих за вашу службу своимъ государевым жалованьем: тебя боярина князя Алексѣя Никитича: шуба под бархатом золотым, кубок серебрян золочен с кровлею, денежные придачи 200 рублев; да тебя же боярина великиі государь жалует за твою службу прародительскою вотчиною городом Трубчевскимъ съ уѣзды. Тебя боярина князь Өеодора Өеодоревича Куракина: шуба под отласом золотным, кубок серебрян золочен з кровлею, денежные придачи 160 рублев, 8000 еөимков. Тебя околничеи князь Григорья Григорьевича Ромодановского: шуба под отласом золотным, кубок серебрян золочен с кровлею, денежные придачи 70 рублев, 6000 еөимков. Тебя думного діака Ларнона Лопухина: шуба по(дъ) отласом золотным, кубок серебрян золочен с кровлею, денежные придачи 50 рублев, 3000 еөимков. Тебя діака Федора Грибоѣдова: шуба под отласом золотным, кубок серебрян золочен, помѣсные 150 четі, денежные придачи 20 рублев, 600 еөимков. Тебя дьяка Никиөора Великоселского: помѣсные придачи 100 четі, денег 15 руб., 400 еөимковъ, 40 соболей в 40 руб.

„Головы и сотенные люди! Великиі г. ц. і в. к. Алексѣй Михаиловичь, в. в. и м. и б. Р. с., велѣл вам сказать: были вы на нашей

великого государя службе с бояриномъ и воеводами со княземъ Алексѣемъ Никитичемъ Трубецким с товарыщи, и нам, великому государю, служили в приход Крымскаго хана и измѣнника Iвашка Выговского, бились, не щадя голов своих. А как боярин и воеводы князь Алексѣй Никитичь со всѣми ратными людми пошол от Крымского хана и от измѣнника Iвашка Выговского оборонною рукою, i вы потому же за милостию Божиею стояли мужественно и крѣпко, и бились не щадя голов своихъ, и отошли от хана Крымского и от измѣнника Iвашка Выговского вцѣле. I великiи государь жалует вас за вашу службу своим государевым жалованьем к прежнему окладу по 150 четьi, денег по 15 рублев, по камкѣ, сотенным людям по 100 чети, по 10 руб.

„Полковникъ рейтарской Венедихтъ Змеевъ, полковники и головы стрелецкие! Великiи г. ц. и в. к. Алексѣi Михаиловичь, в. в. и м. и б. Р. с., велѣл вам сказать: были вы на нашей великого государя службе, и нам, великому государю, служилi, и в шанцах сидѣлi, и промыслъ всякой промышляли, и в приход Крымского хана и измѣнника Ивашка Выговского билися, не щадя головъ своихъ. А какъ бояринъ и воеводы князь Алексѣi Никитичь со всѣми ратными людмi пошол от Крымского хана и от измѣнника Ивашка Выговского оборонною рукою, и вы потомуже за милостиею Божиею стояли мужественно и крѣпко, и обозу разорвать не дали, и билися, не щедя головъ своих, и отошли от хана Крымского и от измѣнника Ивашка Выговского совсѣмъ воцѣле. И великiи государь жалует вас за вашу службу: Венедихту Змееву, Семену Полтеву, Артемону Матвѣеву — по ковшу, по 40 соболеi, по 800 ѳеимковъ. Василью Ѳилософову, Авраму Лопухину, Матвѣю Спиридонову, Зилич Волову: по ковшу, по 40 соболей, по 600 ѳеимков. Полуголовам по 5-тi пар соболеi, по 400 ѳемков. Рейтаром придачi против сотенных людеi, драгуном и салдатом по 50 четiв, денег по 3 рубли.“

Отсе i все, що дають цiкавого для української iсторiї „Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7 165—7 183 г. г.“, виданi С. А. Белокуровим в першiй i другiй книгах за 1908 р. „Чтенiй московського „Общества Исторiи и Древностей Россiйскихъ“. *М. Залїзняк.*

Szymon Askenazy — Galicya a Węgry (Nowe wczasy, Warszawa 1910, ст. 264—274).

Із завначеної вище збiрки iсторичних статий проф. С. Аскенази принотовуємо одну, яка обговорює небезiнтересну й для нас справу, а то: апетит Угорщини на Галичину.

Жаданнє iнкорпорацiї Галичини до угорського королiвства (на тiй пiдставi, що при її окупацiї Австрiя покликала ся на „права угорської корони до неї“) належало до постiйних правнодержавних постулятiв

угорських майже від першої хвилї прилучення сього краю до австрійського цїсарства. Піднесене перший раз ще за часів Марії Тереси й пропаґоване пізнїйше (в 1790 р.) в самій Галичинї, воно виступило дуже рішучо на першім дволїтнім пресбурськім соймі (1825—1827) (у його низшій палатї) і тільки завдяки впливам палати маґнатів не поміщено тодї сього жадання в адресї до цїсаря. Зложено його одначе у формі мотивованої ухвали до соймових актів. Незабаром справу сю піднесено з угорської сторони на ново, ще з більшою силою, чим перше. Коронаційний сойм, який був скликаний в 1830 р. до Пресбурґа, мав між ин. (супроти грозячої тодї австро-росийської війни) ухвалити також найголовнїйше коронне жаданне — 50.000 рекрутів. Користаючи з нагоди, угорські стани виступили й собі з довгою лїстою постулятів, між якими перше місце заняли теріторіяльні жадання, а між ними як 4-та точка — жаданне прилучення Галичини до Угорщини. З якою серіозністю трактовано тодї сей постулят — свідчить те, що первісно був плян вмістити його навіть в самім коронаційнім дипльомі. Згадані теріторіяльні жадання зложила низша палата в окремім nuntium палатї маґнатів, а потім цїлі стани вручили їх в адресї королеви. Спеціяльно 4-ту точку, що дотикала нашого краю, арґументовано й підпирано доволї сильно не тільки зі становища угорського, але також зі загально-державного (таким чином — казали — Угри будуть безпосередно інтересовані в задержанню Галичини). Для спопуляризовання сеї думки в ширших кругах оголосив саме тодї ґр. A. Dessewffy (який провадив королївський соймовий діярій) у Пештї (очевидно не без урядової ініціятиви) широкий трактат п. з. De iure sacro Regni Hungariae in terras Russiae rubrae. Відповідь на адрес станів дав король дня 24 вересня т. р. У нїй між ин. заявляв, що дотично 4-тої точки теріторіяльних постулятів (отже — справи прилучення Галичини) він установляє у Віднї зараз же спеціяльну мішану комісію, зложену з Угрів (представників станів і надворної угорської канцелярії) і з представників галицької ґубернії. При коронаційнім актї, який відбув ся дн. 28 вересня у Пресбурзї, перед молодим королем несли вже хоругов з гербом Галичини й Володимирії.

Заходи сї одначе й тим разом не довели до нїякого результату. З одного боку — проти такого проекту виступив дуже рішучо тогочасний президент галицьких станів і ґубернатор Галичини кн. Льобковіц, з другого (найважнїйше!) — саме тодї вибухло в Росії польське т. зв. падолистове повстанне, яке відразу знївечило всї пляни Миколи I дотично Галичини. Супроти того працї мішаної угорсько-галицької комісії були перервані й проект прилучення Галичини до Угорщини пішов у непамять. *Ів. Кревецький.*

Ф. И. Свистунъ — Акты бережанской Рады русской 1848—1849 гг. (Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв. 1909, чч. 2—9).

Головним мотором українського руху у Галичині (національно-культурного, суспільного, політичного і т. д.) в рр. 1848—49 була, без сумніву, політична орґанїзація т. зв. „Головна Руська Рада“ (1848—1851) у Львові й її 38 філій, розкинених по цілій українській части краю. Нї одна справа, що дотикала австрійських Українців (не тільки галицьких!) — навіть менш важна, не була лишена без уваги згаданою інституцією, нї один крок у справах національно-культурних і суспільно-політичних не був зроблений з боку Українців без її відома й згоди.

На жаль, повної історії згаданої інституції доси ще не маємо. Не зібрано ще доси потрібного для такої моноґрафії важнїйшого матеріялу, не маємо навіть ориґінальних протоколів її засїдань і зборів. Все, що знаємо про неї, оперте або на неповних комунїкатах із засїдань (у формі нїби протоколів), оголошуваних від часу до часу в її орґанї „Зорі Галицькій“, або на доривочних записках у т. зв. парохіяльних протоколах, куди занотовувано часто акти, які виходили з її канцелярії до провінціяльних духовних діячів, або вкінцї зі скупих споминів деяких одиниць, що брали в її працях живійшу участь.

Стільки — про „Гол. Р. Раду“ у столицї краю — Львові. Що одначе робили її провінціяльні відділи, про се знаємо ще менше.

І добре зробила редакція „Вѣстника Нар. Дома“, що приступила до публїковання матеріялів дотично сих провінціяльних „Рад“ (протоколів, актів й ин.), які знаходять ся у бібліотецї „Н. Д.“ у Львові. Богато інтересних даних для характеристики тодїшнього українського руху, яких не подибуємо у друкованих комунїкатах з засїдань львівської „Гол. Р. Р.“, знайдемо без сумніву в протоколах і записках поодиноких її провінціяльних філїй, до яких — з одного боку — центральний виділ усе звертав ся в усіх важнїйших справах о пораду й з повідомленнєм, й які — з другого — дуже часто були самі ініціяторами ріжних справ, авторами ріжних проєктів і плянів, взагалї показчиками потреб широких народнїх мас, які обговорювали ся потім на засїданнях центрального виділу у Львові.

В опублїкованих д. Ф. Свистуном (редактором „В. Н. Д.“) виїмках з протоколів (по части й актів) філії „Руської Ради“ у Бережанах з рр. 1848—49 знаходимо крім 3 актів (копія листу з описом мартових днів у Львові 1848 р., нарис просьби духовенства бережанського деканату до митр. консисторії — стануги на чолї укр. нац. руху у Галичині, й спис членів бережанської польської „Rad-и Narodow-ої“) також 82 инших позицій — чи то ухвал на засїданнях згаданої філії, чи ріжних актів, проєктів, повідомлень й ин., чи вкінцї кореспонденції з „Гол. Р.

Радою" у Львові. З важнійших справ, до яких знаходимо певні дані в оголошених актах, зазначимо: вибори до першої австр. Державної Ради в 1848 р. в бережанськім окрузї (неправильности й надужитя в користь вибору польського кандидата Зайончковского, скарги на неоголошеннє по деяких селах терміну виборів і непереведеннє їх там взагалї, протести проти важности вибору Зайончковского до „Гол. Р. Ради", староства, ґубернії, Держ. Ради й ин.), орґанїзованнє укр. нац. ґвардії, формованнє відділу укр. гірських стрільців й ин. — справи, які для тодїшнього українського руху мали велике значіннє, а які дотепер з браку матеріялів знані дуже мало. Не менш інтересна сама історія заснования бережанської філії „Р. Ради", дальше — її предложеннє „Гол. Р. Радї" у Львові, щоби цїс. патенти оголошували ся простонародньою мовою, протест проти заборони держ. урядникам бути членами „Р. Рад", заходи в справі подїлу Галичини на дві провінції (українську й польську) й ин. Взагалї — матеріяли важні й інтересні.

Було би бажаним, щоби ред. „В. Н. Р." опублїкувала протоколи й акти инших провінціяльних „Руських Рад", які зберігають ся в бібліотецї Н. Д. — пр.: „Р. Ради" у Глиннянах (ркп. NN. LVIII, LXI), „Р. Ради" в Жовкві (ркп. відд. Петр. NN. XXVIII) й ин. (пр. N. LI).

Ів. Кревецький.

X. Fr. Starowieyski — Polacy we „Wzmocnionej Radzie Państwa" 1860 roku. Przyczynek do dziejów porozbiorowych. Z przedmową St. Tarnowskiego (Przegląd polski, 1909.

По розвязанню першого австрійського парляменту в 1849 р. і по завішенню взагалї конституції в Австрії в 1851 р. австрійський централїстичний уряд покликав в сїм останнїм роцї до житя нову т. зв. Державну Раду, яка одначе була вже тільки пародією першої з рр. 1848—49 (мала тільки дорадчий голос). По програній одначе італїйській кампанії в 1859 р., якої наслїдком була втрата для Австрії одної з її найкращих провінцій, показало ся, що бахівського централїзму не можна вже довше затримати і — цїс. патент з марта 1860 р. покликав до житя нову інституцію т. зв. збільшену державну раду, яка мала становити перехід до правдивого парляментарного системи.

Істновала ся збільшена держ. рада всього кілька місяців. Крім членів, що належали до давної державної Ради, покликано (цїсарем) до неї ще цїлий ряд нових зі всїх країв. З Галичини заіменовано до сеї Ради (з поручення А. ґр. Ґолуховского) трьох членів: М. Країньского, Ст. Старовейского і адвоката Ф. Полянського. Сей останнїй був вправдї Русином — одначе, як зазначує се врештою і сам автор, „nie trudno

się domyśleć, że daleko mu było do później powstałych moskalofilów, a jeszcze dalej do dzisiejszych ukraińców!"

Автор, якого батько був власне одним із трьох галицьких членів згаданої Ради, подає на підставі батькової кореспонденції з часів його участи в засіданнях Ради деякі небезінтересні причинки до пізнання сеї мало відомої парляментарної креації взагалї і до пізнання діяльности в нїй галицької делеґації. Найбільшої уваги заслугує одначе адрес, з яким пятьсот-кількадесять галицьких Поляків (між ними богато визначних тогочасних польських діячів у нашім краю) звернули ся в маю 1860 р. до новоіменованих трьох галицьких делеґатів, а в якім поставлено отсих 5 жадань: 1) щоби польська мова була викладовою по всїх школах у Галичинї; 2) щоби всї судові й адміністраційні власти урядували в „języku krajowym"; 3) щоби всї урядові розпорядки, видані в тих справах уже до тепер, були забезпечені перед власновільністю властий; 4) щоби „mowa nasza przyrodzona" була урядовою на зібраннях заповіджених уже: загально-краєвої й окружних орґанізацій; 5) щоби наші змагання до піднесення нашої народньої освіти, лїтератури, штуки, користували ся свободою, а навіть опікою й помічю Уряду; щоби заходи коло збереження наших народових традицій і памяток не вважали ся за обяв революційних змагань.

Не треба й додавати, що галицька делеґація поступала у визначенім що йно напрямі, — і поступала солїдарно, не виключаючи її „руського" члена Ф. Полянського. *Ів. Кревецький.*

A. Winiarz — Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie (Przewodnik naukowy i literacki, 1910, I—II).

— Archiwum Namiestnictwa we Lwowie (ibid. 1909, VI—VII).

Архів львівського Намісництва істнує від 1772 р. — від хвилї, коли Галичина перейшла під управу Австрії. Одначе аж до найновійших часів користуваннє з нього дослїдникам краєвої історії було неможливе — тому, що при архіві не було нїякого урядника і що взагалї архів не був приведений до ладу. Стало ся се тільки під кінець 1908 р.

Автор зазначених висше статий — урядник згаданого архіву — подає в першій з них коротку історію сеї інституції. З неї бачимо, як архівальний матеріял ґрупував ся, зростав, убував — відповідно до сього, який обсяг діланя мали в даних часах львівська ґубернія, чи пізнїйше намісництво. І так — з хвилею повставання нових властий, на яких переходила частина давної компетенції ґубернії, вилучувано з ґуберніяльної реґістратури ті акти, які дотикали справ, що належали тепер до компетенції нових властий. Таким способом передано цїлий ряд актів

(у статї вони вичислені по департаментам): в рр. 1850 і 1851 — Краєвій Дирекції Скарбу, в р. 1850 — апеляційному судови, в р. 1866 — державній надпрокураторії і т. д. Найбільше одначе до здекомплетовання архіву причинили ся т. зв. скартовання — вибираннє „менше важних“ актів і — **нищеннє**. Як одначе скартуючі урядники розуміли більшу чи меншу вагу даного акту, на се вказує цінна збірка актів до історії Галичини кін. XVIII в., яка переховуеть ся тепер в бібліотецї Оссолїньских у Львові, а яка була вискартована з віденських архівів і продана торговцям паперу, з рук яких вратував їх фундатор бібліотеки — Оссолїньский...

У другій із зазначених висше статий описує автор нинїшній стан архіву. До архіву передано всї акти давної ґубернїї й пізнїйшого намісництва від кін. XVIII-го аж поза 1-шу пол. XIX вв. і вони містять ся в трьох окремих (не получених зі собою) льокалях: у президіяльній реґістратурі Намісництва (президіяльні акти з рр. 1791—1867), в архівальнім льокалї (ґубернїяльні акти з рр. 1772—1859, т. зв. краківська реґістратура, частина сервітутової й індемнїзаційної реґістратури з р. 1849 й ин.) і в намісницькій палатї (тут містить ся найбільше число і найціннійші акти, які автор вичисляє детально на 20-тьох сторінках).

Не зі всїх одначе вичислених у статї актів можна користати вже нинї. Дуже цінні і важні **президіяльні акти** з рр. 1791—1867 не відділені ще (з браку місця!) від таких актів з пізнїйших і навіть найновійших часів і тому доступ до них **замкнений** аж до часу, коли будуть відділені і перенесені до архівального льокалю, по його розширенню (хоч декому [тільки!], не зважаючи на се, дозволено користати з сього відділу вже й тепер). Не можна користати також з **індемнїзаційної й сервітутової реґістратури** (в намісницькій палатї) й ин., — також з причини браку місця.

В інтересї одначе пізнання історії краю треба вимагати, щоби брак сей як найскорше усунено і позволено користувати ся в наукових роботах недоступними ще нинї матеріялами — **всїм**, без роблення певних ріжниць. *Ів. Кревецький.*

Dr. Kazimierz Hartleb — **Stosunki Kalwinów polskich z gminą szwajcarską** (Przewodnik naukowy i literacki 1910, кн. I, ст. 16—26). Статя опираєть ся на кореспонденції польських кальвінів з швайцарськими, опублїкованій в Archiv für Reformationsgeschichte т. III і характеризує обопільні відносини тих громад. Кореспонденція дотикає передовсїм релїґійних справ; обі сторони посилали собі слово підкріплення, розясняли собі доґматичні неясности, вели дискусію про свою лїтературу і школу. Нерідко заїздили швайцарські

кальвіни до Польщі, а польські до Швайцарії. Справою зносин з Польщею цікавив ся і сам Кальвін, заховали ся його листи до Жиґмонта Августа, на котрого вільнодумність протестанти дуже числили, та до ріжних польських і литовських маґнатів. *І. Крч.*

Проф. П. Жуковичъ — Жизнеописаніе митрополита Іосифа Вельямина-Рутскаго, составленное митрополитомъ Рафаиломъ Курскимъ, и сочиненіе Рутскаго объ улучшеніи внутренняго строя уніатской церкви (Христіанское Чтеніе 1909, августъ—сентябрь). Автор статї повідомляє, що в рукописнім збірнику, який переховуєть ся в бібліотецї С.-Петербурської Імператорської Академії Наук, уміщена житєпись уніятського митрополита Йосифа Велямина-Рутського і твір його про поліпшенє устрою уніятської церкви. Переказуючи зміст біоґрафії і статї, автор торкаєть ся разом з тим і ріжних питань, які так чи инакше розвязують ся в тім рукописї. Житєпис Рутського почасти знаний в історичній літературі з рукопису Єроніма Стшелецкого (XVIII в.), що переховуєть ся в львівськім василіянськім монастирі; сим рукописом користували ся вже Guepin, Пелеш і Likowski для своїх праць по історії унїї; але проф. Жукович зазначує відміни рукопису Академії Наук і — по дорозї торкаєть ся ріжних спірних питань з історії унїї першої половини XVII віку. *Ю. С.*

Dr. Stefan Szydelski — Konstanty Zieliński, arcybiskup lwowski. Краків 1910, ст. IV+198. Константий Зелїньский, особа зовсїм незамітна, як у публичнім житю, так навіть в церковнім. Львівським арцибіскупом став 1699 р. і рядив своєю епархією кілька років, не вдіявши нїчого важнїйшого. В 1707 р. підчас звісної північної війни захопив арцибіскупа віддїл росийського війська; заслано його в Москву, де вмер 1709 р.; ся московська неволя покрила скромне імя Зелїньского німбом мучеництва і вхоронила його перед забутєм. Для української історії розвідка не приносить нїчого інтересного. *І. Крч.*

С. Булгаковъ — Святитель Іоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705—1754 рр.) (Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 11—19). Дуже докладна житєпись сього владики, зложена з приводу сподїваної невдовзї канонїзації його. В тім самім виданю надруковані і инші статї, що торкають ся житя того-ж Йоасафа Горленка, напр.: „Краткое сказаніе о жизни и подвигахъ святителя Іоасафа, епископа бѣлгородскаго и обоянскаго", свящ. І. Тимофеева (Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 7) і „Статьи и замѣтки о святителѣ Іоасафѣ Горленко, печатавшіяся въ „Курскихъ

Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“, свящ. Н. Никитина“ (Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 28). *Ю. С.*

Др. В. Щурат — До української пісні про Жидів (Діло, 1909, ч. 263). Відповідаючи д. Фр. Равіті Ґавроньскому, який закинув укр. думам антисемітизм, нагадує др. Щурат про польську поему „Kruk w złotej klatce albo Żydzi w świebodnej wolności Korony Polskiej“, котра показує, що антисемітизм не є плодом виключно української нетерпимости. *В. Д.*

G. Smólski — Niemcy w Galicyi (Biblioteka warszawska, 1908, т. I, ст. 17—59). Ся статя — се реферат з праці проф. Р. Ф. Кайндля „Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern“, але рецензент не все виразно зазначує котрі погляди його власні, а котрі Кайндля. Критичних заміток небагато: звертаєть ся увага на деякі некорисні впливи німецького права на польські відносини, передовсім осуджуєть ся февдалізм „з путами насильства і неволї“ (с. 24). *І. Крч.*

Г. Хоткевич — Маленькі образи великої справи (Буковина, 1909, чч. 160—161, 165, 166, 180—182). Спомини автора з часів революції в Росії.

Д. Дорошенко — Відроджене Білоруси (Руслан, 1909, чч. 168 і 169). Є се переклад з числа 3-го київського „Przegląd-у krajowego“ 1909 року. Автор дає стислий огляд білоруського відродження.

В. Доманицький — Про відродженне летголів (Рада, 1909, ч. 7). Фелєтон присвячений історії відродження латишського племени Летголів.

С. Русова — Національна освіта у Чехів (Рада, 1909, ч. 270). Се, властиво кажучи, короткий нарис чеського відродження.

С. Русова — Національна школа у Финнів та Болгарів (Рада, 1909, ч. 276). Се властиво нарис фінського відродження, про Болгарів говорить ся дуже мало. *В. Д.*

Мова.

В. Поржезинскій — Введеніе въ языковѣдѣніе (Пособіе къ лекціямъ), 2-ое испр. и допол. изд. Москва 1910, ст. (4) +214.

Книжка ся дуже користний підручник для кождого, що приступає до занять історією або граматикою якої небудь мови. В ній знаходимо дуже легко написаний вступ до студій над мовами — на підставі Пауля (основи історії мови), Сіверса (основи фонетики) і Бруґмана (порівнавча грамат.); з славянських лїнґвістів опираєть ся автор на Потебні, Форту-

натові і Шахматові. Основа книжки та сама, що у Delbrück'a: Studium der ind.-germ. Sprachen. Головну вагу кладе автор на фізіольоґію звука, тому й не признає за працями Соболевського, що, очевидно, завершив історично-фактичні студії над руськими мовами Срезневского, Буслаєва і Потебнї, нїякого значіня, хоч признав значну вартість таким же працям Срезневского і Буслаєва. Се вже річ автора. Вражає тільки один великий брак в доказах автора значіня і ваги студій над фізіольоґією звука. А се -- чи можливо історику мови досліджувати „фізіольоґію" звуків давнїх часів инакше, як тільки за помічю порівняних студій над писаними словами і звуковими особливостями поодиноких живих говорів даної области й язикової родини? А коли нї, то належало-б признати історикам мови більше ваги, нїж фізіольоґам, які безперечно, без історичних дослїдів роспоряджали-б дуже недавнїм, хоч незвичайно важним матеріялом. Загальне вражінє таке, що до історії мови нинї нїяк не можна приступати без основного знаня фізіольоґії звуків та їх орґану. На конструкцію ґолосового орґану, звязану безперечно з певним племінним типом (Гуцул, Бойко, Лемко — Мармарош, Унґвар, Пряшів) прийдеть ся дїйсно звернути більше уваги, як на инші зовнїшнї обставини (ґеоґрафічно-клїматичні). Для приміру вкажу на те, що у Бойка з глубоким горляно-високопіднебінним ы ціла скаля звуків пересунена глубше в сторону горла. У нього всї звуки виходять „чисто по бойківськи", без всякої натуги, але нам сказати по „бойківськи" сынъ, волы, хыба — таки тяжко; за те й бойко по понашому „по пільськы" (подолівськи) не потрафить. Се нове поле дослїдів, яке і серед дослїдників українських говорів повинно найти собі пильних, але і добре підготовлених робітників. Важні тут експериментальні занятя над мовою, записи на валиках фоноґрафу, а там колекція таких фоноґрам. З лїтами можна буде таким робом говорити про „історію фізіольоґії звуків" якої небудь мови; нинї підкладу для неї майже нема. Хто думав би близче занятись тими питанями, можна йому звернути ся до праць проф. казанського Богородицкого й одеського Томсона. *I. Свєнціцкий.*

А. Шахматовъ — А. Крымскiй: Украинская граматика, I[1],[2],[6], II[1], Москва, 1907—8 [Rocznik slawistyczny, II, стор. 135—174).

Рецензент з горячої любови до всестороннього пізнаня української мови виступає з річевою критикою всїх слабих сторін нескінченої Укр. граматики проф. Кримського, щоб на будуче остеречи його від ненаукового тону, хибних виводів і ріжних недокладностий. Перш усього критик вказує на безпідставність і невідповідність особистого тону полєміки проф. К—ого з Соболевским, що враз з иншими ученими (між якими є і проф.

Потебня) боронить погляду на колишню загально-руську єднiсть схiдно-славянських (руських) нарiч. Хоч автор граматики з сим поглядом не згоджуєть ся, то все таки вiн не мiг мiсцями не висловити його, як напр. на ст. 393, де говорить про початкове о зам. ѥ. При тiй нагодї рецензент стверджує давнiсть гадки акад. Соболєвского про роздїл руських нарiч вже в XII в. i вказує, що Соб. не стане виступати против сього роздїлу i в X в., який певно мав мiсце з огляду на великий простiр, який сї племена в той перiод часу заселяли. В дальшiй оборонї проф. Соб. рецензент вiдмiчає, що оба iсторики — Соб. i Крим. — могли б легко погодити ся на ґрунтї дослїдiв над найстаршим перiодом цсл.-рус. мови, хоч вони i розходять ся в области освiтленя новiйших перiодiв, та вказує на велике значiнє докторської диссертацiї Соб. в рiшеню спору Максимовича з Погодиним, в якiй Соб. виказав самостiйнiсть укр. мови вже в XII в. Дальша слаба сторона працї проф. Крим. — се брак уступу про походженє укр. мови, хоч автор, як мiсцями здаєть ся, думає про дуже давнє вiддїленє укр. мови вiд загально-руського пня, та недостача порiвняних студiй над основами роздїлу заг.-рус. мови на галузи схiдну, захiдну i полудневу. В нотцї (ст. 143) рецензент дає дуже важну увагу, як дивити ся на особливости письма старих памятникiв, що або повставали в кругах, далеких до простонародя, або задержували в собi численнi слїди своїх полудново-славянських ориґiналiв. На се дотепер не звертали належної уваги навiть дуже авторитетнi дослїдники, через що тiльки затрудняли належне зрозумiнє перших слiдiв живої мови в староруських памятках. Не остерiг ся вiд сеї хиби i проф. Кр., на що рецензент вказує в нотцї (ст. 145) про значiнє ѥ в староруських памятках. Огляд i критика поглядiв проф. Кр. на долю є в староукр. мовi займають ст. 145--153, в яких рецензент дає своï поясненя, а потiм переходить до появ т. н. многоятя (по проф. Кр.), та до замiни е—ѣ в старих письменних памятках. Кiнець рецензiї (ст. 166) присвячений розглядови появ отвердiня плавних i губних та замiни о—оу, якi проф. Кр. лучить з найстаршими письменними памятками. На ст. 171 акад. Шахм. виступає против ненауковости погляду про мягкi самозвуки, та про неясне розграниченє рiжних и, i, ы у автора граматики. Хоч в приведених мiсцях рецензiї акад. Шахматов виказав чимало неточностий i неправильностий в працї проф. К—ого, вiн все таки знайшов i дуже багато гiдного похвали (ст. 173–4), як: багацтво матерiялу, бистроумнi конюнктури, бистрi спостереженя в области звукових i незвукових процесiв i велике одушевленє автора для предмету. Останнє увiльнило граматику вiд сухости викладу i проявило його талант i ученiсть, якi певно — при великих знанях автора граматики — поможуть значно до самоозначеня українському племени. *I. Свєнцїцкий.*

Іван Огієнко — Двійне число в українській мові (відбитка з „Записок Укр. Наук. Т—ва в Київі“, 1909, VI). Київ, 1910, ст. 43.

По зібраному матеріялу з живої і літературної української мови, що належить до теми, робота цікава і важна. Особливо в огляду на богатство порівнавчих паралель. Одно тільки разить в сій праці, а то розбіжність заложеня — твердженя і доказового матеріялу. На ст. 4 говорить автор про те, як двійня згодом губилась — забувала ся в живих славянських мовах, а задержала ся тільки в словінській, серболужицькій... і українській. Виходило б з його слів таке, що провинить ся кождий против духа української мови, коли не скаже напр. дві яблоці, а тільки два яблока. Але вже на ст. 6 автор обмежує се твердженє словами: „значно заховала двійню і мова українська“, а далї на ст. 7 висказом, що укр. двійня речівників „зберегла ся досить повно до нашого часу по ріжних закутках України, хоч, правда, вже не завжди з значінєм двійнї“ (те саме ст. 13, 43 закінч.). І то не у всїх родах та відмінках, бо хиба в nom., ac, voc. женських іменників в dat. instr. мало, а в gen. і loc. зовсїм нїчого. Обмеженє занадто велике, бо через нього заголовок праці з'ужаєть ся до „фраґментів колишнього dual. в nom. ac. voc.“. Вийшовши з неправильно заширокого заложеня, автор — як совісний дослїдник-статистик (не в докір авторови говоримо се, а навпаки в похвалу), що хвиля звужував свої рами, поки статистичним оглядом території живої двійнї в укр. мові (ст. 42—43) цїлковито не доказав, що ми маємо до дїла тільки з фраґментами колишнього dual., який нинї безумовно заникає. Сей статистичний підрахунок, одначе, склонює автора знов розширити рами спостережень на цїлу територію України, тим більше, що розглянений автором етноґрафічний матеріял ще не обіймає всеї території. Сей доказ можна-б охрестити по схолястичному — a non enti ad non demonstratum sed possibile. Дорога за далека, особливо, коли автор хоче сею особливістю укр. двійнї придати укр. мові блеску особлившого положеня серед славянських мов (ст. 4, 6).

Переходимо до поодиноких доповнень, не повторяючи заміченого вже проф. Е. Карским в Рус. Фил. Вѣст. 1910, кн. І, ст. 203. І так не розуміємо, чому автор побояв ся сказати, що двійного числа іменників типу „муха“ з шелест. х можна, крім приміру з грамат. Тимченка „чотири мусї“, сотворити скільки треба — дві блосї і т. д. (ст. 19). Що до переходу и — і після шипячих замітимо, що в півн. повітах Галичини вживають постійно отвердїлого и: дві ночи, три річи, дві дїжи (ст. 20). В тих же місцях, а відай і по загальногалицьки буде двістї і двіста, але три по́ля — сло́ва — лі́та, а навіть два лїта, а не дві лїтї (ст. 21). Instr.

dat. паристих іменників (плечима, очима, крилима — крилома, ушима, дверима) мусимо вважати пережитком двійні, але годі видіти в них реальний dual., тим паче, що дуже правильно буде: плечами, очами, крилами, дверми і т. д. По нашому розуміню, се номінальна двійня, а дійсна множина. Найліпший доказ сьому, що нинішній dat. сих іменників — плечам, очам, крилам, instr. тільки ногами, руками, хоч в старорус. було — ма, та що instr. — ма денеде заступив місце — ми: двома, грошима, ключима (ст. 38—39). Коли увглянути богатство еволюцій, яким підпадала славянська флексія (взаїмний вплив основ, родів), то нам стане зовсім не дивним і вплив чисел. Для приміру можна вказати на паралелізм форм: бігом — бігма, шторцом — сторчма, даром — дарма, крадьком — крадькома, лежом? — лежма. Питане, чому instr. sg. має мати доповнене в instr. dual., а не в instr. pl., тим більше, що людська мова поводить ся все незвичайно тонким льоґічним чутєм відносно рівнозначности спостереженя і понятя йому. В данім разї належить проте видїти в сїм окінченю — ма хиба паралельну, але не ідентичну форму в dual. — ма (див. Vondrák — Vgl. Sl. Gr. II, ст. 394—5).

Вкінці прінціпіяльне питане. Чи може мова, розвиваючись, задержати багато старинних форм? Чи обовязані говорячі силою задержувати деякі старинні пережитки? Огляд в хронольоґічнім порядку письменних памятників всякої мови вчить нас що до першого, що тільки мови дуже глухих, мало культурних закутин не піддають ся довгі часи перемінам. На території України можна се сказати про Лемків, Бойків, Угрорусинів (учительні євангелія народною мовою сягають XVI в.) та часть Пинчуків і Подеснян, які дійсно деякими фонетичними особливостями переносять нас в дуже глубоку старину (бойк. уг.—р. складове — ъ, ы—о, б.въръхъ — блъха, уг.—р. сїв.—у. куонь). Дійсність знов вказує нам, що літературною мовою стає найрухливійша часть мови, яке одно наріче, що виступає немов останнім словом мовного розвитку: в українськім письменстві переважило харк.-полтавське з найменшою скількістю старих пережитків; в в.-руськім — московське наріче, одно з найновійших (памятники не дальше XIV в.). Із огляду на сю дійсність нам живим і не варто журити ся тим, що якась форма марніє: видно слаба і непотрібна. У мові — се великий закон. *І. Свєнціцкий.*

Д-ръ Петръ М Копко — Изслѣдованіе о языкѣ „Бесѣдъ на Евангелія" (св. Григорія Великаго папы римскаго) памятника южнорусскаго XII вѣка. Львів, 1909, ст. 103 + (2).

Зазначивши у вступі, що українські памятники представляють кілька ґруп, та підчеркнувши ріжницю у поділї тих памятників з одного

боку в ак. Соболєвского, з другого в академиків Яґіча та Шахматова, др. Копко вважає конечним утворяти бодай дві ґрупи з т. зв. галицько-волинських памятників. Та ділити памятники з великою точністю, коли нема даних, як назви місцевости, імени та назви переписчика, дуже небезпечно. „Съ другой стороны снова, говорить автор на стор. 6 і 7, я не вижу ни малѣйшей причины считать извѣстные кіевскіе памятники не южнорусскими — напротивъ я увѣренъ, насколько могъ до сихъ поръ познакомиться съ кіевскими памятниками — что въ XI столѣтіи въ Кіевѣ не говорили нарѣчіемъ великорусскимъ или другими словами не могу допустить, что древне-кіевскій говоръ былъ ближе къ говорамъ великорусскимъ, чѣмъ къ малорусскимъ. Я думаю, что никакъ нельзя отказать въ существованіи нѣкоторыхъ проявляющихся въ кіевскихъ памятникахъ чертъ и особенностей на югѣ отъ Кіева. Въ это время всетаки надо имѣть во виду тоже и близкость нарѣчій, говоровъ русскаго языка. — Конечно что нѣкоторыя черты могли отсутствовать въ Кіевѣ, кажется сюда нужно отнести употребленіе жч вм. жд, мѣну ч — ц, мѣну в — ȣ, но напротивъ особенность такого рода какъ прим. переходъ ѧ въ є считать, такъ скажу, несуществовавшей въ другихъ южнорусскихъ областяхъ — слишкомъ не оправдано". Головним доказом твердження Соболєвского, що „уже à priori можно сказать, что языкъ кіевской Руси домонгольской эпохи былъ отличенъ отъ языка Галиціи и Волыни", галицько-волинське ѣ, якого й годі надіяти ся ранійше другої половини XII в. В „Бесѣдахъ" тілько що зачинає ѣ появляти ся, тому й автор відносить їх до другої половини XII в. Годячи ся з ак. Соболєвским дотично західнього походження „Бесѣдъ", не пишеть ся др. Копко на його слова, що переклад „Кіевскихъ глаголическихъ отрывковъ" і „Бесѣдъ" „сдѣланъ однимъ и тѣмже лицомъ", противно вважає „Отрывки" давнійшим памятником.

Після вступу поданий опис памятника та його палеоґрафічні прикмети, а дальше розібрана звучня, морфольоґія і синтакса (коротенько) памятника. Що до звучнї, тут поодинокі розділи присвячені глухим звукам, глухим при плавних, загальнославянській ґрупі: плавні + глухі, звукови ѣ, переходови ѧ — є, змішанню ы — и, ґрупам кы, гы, хы, прочим появам вокалїзма; переходячи до співзвуків, розглядає автор злуки шипячих і свистячих із йотованими самозвуками, ґрупу сц, уживаннє ц зам. ч і на відворіт і прочі появи консонантизма. Розгляд деклїнацій іменників, прикметників і заіменників та дієслова виповнює морфольоґію. В додатку поданий текст 28 бесїди. Автор силкуєть ся писати великоруською мовою, але удаєть ся вона йому досить слабо. Але праця дає цінний причинок у виученнє старих українських памятників.

М. Возняк.

Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Jagić — Festschrift). Берлін, 1908, ст. 1 порт. + VIII + 725.

В сімдесятьліте професора Яґіча 6 липня 1908 р. піднесли ученики і почитателї великому голові сучасної славянської фільольоґії сю книжку своїх праць. 88 ріжних питань на всїх славянських мовах, на німецькій, французькій й італїйській порушили видавцї збірника, навязуючи їх чи-то до давнїйших виводів ювилята, чи то виходячи з зачеркнутих ним основ славянознавства.

Збірник починаєть ся чеською статею Фр. Пастрнека „Bibliografický soupis literární činnosti prof. V. Jagiće" за час від 1861—1907 р. (ст. 1—29). Статї видавців можна розділити на отсї ґрупи: 1) По порівняній і старославянській граматицї — про місце атрибутивного прикметника й іменникового genet. В. Вондрака, 2-га і 3-тя ос. двійного числа в славянськім A. Meillet, а зам. ja з праслав. а або ja А. И. Соболевского, індо-ґерм. суффікс l, прінціп скороченя в місцевих назвах, „мягкість" і „твердість" звуків взагалї, а в славянськім в особливости Бодуена де Куртне. 2) По славянській етимольоґії: зьдь 120, славянські імена днів в тижні 212, лит. skuja, неславянське походженє ц. — слав. иногъ = γρύψ, чрътогъ, Сварогъ акад. Ѳ. Корша 254, о запозичених словах у Славян Фасмера 271 [1]), славянські запозиченя в балтійських мовах Беценберґера 279, быстръ — stěhovati — сусликъ — срб. дőба — гънати — дъвашьды — дъвашьди Илїнского 291, osoje 304, воловка 348, напъ — lava — лѣто — ѥдль — duńczyk, duński — жрѣбъ, жребій Mikkola 359, вънѣ — вънъ 396, просо — прѧда — прудить, прудъ, прѧдъ — брошть 481, нѣ-къто 543, деякі славянські слова з основи мар — 576, абьѥ — абиѥ — áльчикъ — baczyć — бесѣда — колбасá — кноровъ,* кънорзъ —* кротъкъ —* ньктва Бернекера 597, Čech 612, jerĩča — kudâti — ladrôna — marânča — merežâti — pâr — skaramucha, скоморохъ — skarga — soł — vidati — voltrîn 711. 3) Взаємини Славян з сусїдами: славянські рефлекси самозвуків романських, грецьких і німецьких слів (по італ.) Бартолї 30, Георгій Славянин (Georges d' sclavonie) канонік катедри в Тур XIV—XV в. (по фр.) Leger 112, рефлекси ѧ (ę) і ѫ (ą) в славянських словах мадярської мови Ашбота 235, відгуки славянської пороти (присяги) в звичаєвім румунськім праві XV—XVII в. Яцїмірського 159, мова найстарших молдавських грамот Боґдана 369, коли стали входити в румунську мову славянські первістки (по хорв.) Барбулеску 433. 4) По граматицї славян-

---

[1]) Пор. критику акад. Истрина на його же працї про запозичені від греків слова в Ж. М. Н. Пр. 1910, февр.

ських мов: о впливі на ударні самозвуки твердости і мягкости сусідніх співзвуків в загальнорускій мові Богородицкого 247, матеріяли для пізнаня русских говорів Ліфлянд. ґуб. † В. Боброва 389, дещо до говору бук.-руського Верхратського 423, спостереженя над мовою старо-руських й старо славянських памятників Ляпунова 675; зах. болгарські вишел — вишълъ зам. видѣлъ Младенова 220, зах. болгарські говори у східній Болгарії Цонева 321, уваги над заміною болг. ѫ в у 486; чакавське ' Беліча 449; Roty sądowe polskie XV w. Брікнера 132, końcowe — on — oł — oj w polszczyźnie literackiej i ludowej Нітша 314, ziemia — ziemię, wola — wolą Лося 334, O wpływie języka łacińskiego na polski Криньского 363, Носівки польської мови і чеський переголос — а Мілетича 691; заднегубні і гортанні двозвуки (діфтонґи) в поморськім 310, Поправки до Калини — Jana Parum Szulcego słownik języka połabskiego Поржезінского 401, полабські тексти Муки 715. 5) По історії славянських письменств: до питаня про час винаходу письмен і перекладу св. письма Лаврова 355, до поясненя сказанія Конст. Костенського про письмена Абіхта 206, сказаніє про переклад книг на славянську мову Шахматова 172, Арістотелївський уступ в Шестодневі Івана Екзарха 97, що значить „по закону римского двора" в титулах глагольських бревярів 230, Слово Ільї трудолюбивого 299, заповіди святих отців по синайському требнику 591, листи Абгаря і Христа 636, причинки до апостольських дідаскалій 663, західний лист о неділї в півн.-слав. письменстві 706; Літературні паралелї до „плачу Ярославни" † Дашкевича (натягнені і невдатні вказівки) 415, малоруський відривок Ізмарагда XVII в. Яворського 618, малі причинки до старо-слав. письменности й історії д-ра Франка 644 (живѣхоу звѣринымъ образомъ, живоущe скотьски = подвоєнє з Малали: θεριώδει μίξει ἐμίγνυντο, переказ про переслїдованя богомилів в Болг. 1211 р., взятий рівнож з Малали про маніхеїв в Персії, два соколи полетїли у Тмуторокань — лїтописна справка); Пушкін в шведській лїтературі Єнсена 71, твори Мельникова-Печерского як словарний матеріял русскої лїтерат. мови Будде 223. Дрібні статї про полудневе славянське письменство XVIII до поч. XIX в. найчисленнїйші: 122, 325, 338, 406, 456 і 464 (про Копітара і Караджіча), 527, 547, 557, 630. 656 і 681. По старшому письменству тільки статя Кадлеца про Перґошічів, переклад Вербецієвого Тріпартіта 209. 6) По історії межиславянських взаємин: Хорватів і Поляків 267, Поляка Коритка і словінців 604. 7) По історії славян: хрисовули Івана Калімана I Зографському м=рю 1192 р. 81, Славянське племя Βαιουνῆται 495, напис Аполонія Февадія в Дальматії V в. 699 та славянські праоселї і археольоґія проф. Ні-

дерле 670. 8) По народній словесности і леґенді: серб. 61, 262, Сліди богатирського епосу в білорус. народ. поезії Карского 143, леґенда про Соломона в словінській нар. пісні 65, народні оповіданя про походжене тютюну 378, основа і значінє народно-етимольоґічних прикмет християнських святих Калужняцкого. *І. Свєнціцкий.*

W. Meyer-Lübke — Aufgaben der Wortforschung (Germanisch-romanische Monatsschrift, I, зош. X, стор. 634–647). Звісний віденський професор романської фільольоґії констатує, що фільольоґія перестала вже займати ся виключно студіями над історією і перемінами звуків і забрала ся до розслідів над розвоєм і значінєм слів. Так звернули тепер фільольоґи більшу увагу на повставанє слів, які дуже часто витворили ся через контамінацію кількох споріднених слів (прим. auszüglich з ausgezeichnet і vorzüglich) або під впливом природних звуків та шелестів. Дальше пробудив ся сильнійший інтерес до розслідів над значінєм слів, головно за почином Шухарда, Мусафії і Меринґера. Зачали ся також студії над розміщенєм (ґеоґрафією) слів і довели до гарних результатів. Такі основні розсліди положили також конець всіляким етимольоґізованям і витворили вже певні границї, яких треба тримати ся при вишукуваню етимольоґії.

Dr. Karl Brugmann — Ein Wörterbuch der sprachwissenschaftlichen Terminologie (Germanisch-romanische Monatsschrift hrg. v. H. Schröder. Гайдельберґ, 1909, IV, стор. 209—222). Бруґман показує на численних прикладах, що наша граматична термінольоґія перестаріла і хибна, бо перенята з чужих мов, в яких мала часто трохи відмінне значінє. Проте поручає зібрати усї дотеперішні граматичні терміни, подати їх історію і видати їх в формі граматичного слівника на взір инших подібних термінольоґічних словарів. Проект пов. лінґвіста справді на часі, бо-ж час вже раз перестати оцінювати кожду мову зі становища латинської бесїди.

Al. Doritsch — Gebrauch der altbulgarischen Adverbia (16 Jahresbericht d. Instituts f. rumänische Sprache. Липськ, 1910, стор. 81—192). До тепер крім уступів у Мікльосіча і Вондрака не було докладнійшої студії про старославянські прислівники. Відчуваючи сю прогалину, забрав ся автор розслїдити деякі питаня звязані з прислівниками на підставі старих памятників з X і XI в. Не запускаючи ся в етимольоґії, порядкує автор прислівникові форми відповідно до того, звідки утворили ся (чи з заіменників, чи з іменників, чи з дієсловів, чи приіменників і т. д.) і якого вимагають відмінка, а серед того поазбучно. При кождім слові подано значінє і приміри з церковно-славянських і грецьких памятників: тут і там обговорено коротко і розвій форм. За-

галом згадано около 500 прислівникових форм, між тим і деякі старо-руські та великоруські (напр. для, долой, отъиноудоу, запѧти).

Erik Björkmann — Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelenglischer Zeit. Ein Beitrag zur englischen Namenkunde (Studien zur englischen Philologie, XXXVII). Галле, М. Німаєр, 1910, стор. XI+[V]+217, 8⁰. Праця Беркмана, автора цінної книжки Scandlnavian Loanwords in Middle English (Галле 1900—2, 2 томи) варта і для україністів більшої уваги задля методи і научного оброблення. Автор хоче подати для фільольоґів і ґенеальоґів спис і поясненє слів норманського походження і використовує для тої цїли старі хроніки і записи з часів Вікінґів. В противенстві до своїх попередників, які звичайно модернїзували старинні називска, зменшуючи через те науковість своїх праць, нотує автор усї імена в первісній формі з задержанєм ортоґрафічних прикмет. *З. К.*

Про пересопницьке євангеліє (Рада, 1909, ч. 278). Се коротенька замітка про вислїд студіювання д. Каманина сього євангелія, що зберігаєть ся в бібліотецї полт. духовн. семинарії. На думку д. Каманина є се пізна копія XVIII в. Оригінал до нас не дійшов.

Мик. Василенко — До історії української мови (Рада, 1909, ч. 255). Автор говорить про значіннє Дмитра Туптала-Ростовського в історії української мови. Статя передрукована в ч. 259 „Руслана", 1909 р. *В. Д.*

Г. К. Голоскевичъ — Описаніе говора с. Бодачевки (Колодіевки), Ушицкаго у. Подольской губ. (Изв. 2 Отд. АКН. 1909, IV, ст. 106—131). Фонетика, морфольоґія (ст. 120) з парадіґмами, „насколько это важно для освѣщенія указанныхъ нами фонетическихъ явленій и для выясненія главныхъ діалектическихъ особенностей въ области морфологіи описываемаго нами говора".

В. Г. Ярошенко — Украинская сказка въ фонетической транскрипціи (Изв. II Отд. АКН. 1909, I, ст. 237—240). На підставі записки в грудню 1908 р. в Миргороді полт. від письменного селянина Билиби 25-и літ сказка „Zly³. d'n'ĭ (пор. Чубинскій — Гринченко). В транскрипції ужито 16 умовних знаків для самозвуків і 31 для співзвуків, які на нашу думку нїколи не заступлять фоноґрами, якби ми не означали положеня звука в устній ямі. Длятого було-б більше вказаним означати поодинокі фонеми викладником звуковим, напр. да°ў, пиⁱсатиⁱ, сынъ^ы. В попередній таблицї можна би всї ті відтінки звуків перенумеровати і описати, як се учинено у Голоскевича, як вище, ст. 108. *І. С.*

В. Антонович — Записка в справі обмежень української мови (Зап. Наук. Тов. в Київі, III, ст. 33—39). В сїй записцї, написаній в 1905 р. на доручення історично-фільольоґ. факультету київського унїверситету, покійний історик по пунктам розбиває ті „доводи", якими оправдувано звичайно заборону української мови і лїтератури, і доводить повну безглуздість переслїдувань українського руху.

О. Пчілка — Наша лїтературна мова (Рідний край, 1909, ч. 3, ст. 2—4). Авторка, вказавши на неминучість творення неольоґізмів в нашій лїтературній мові, звертає увагу на деякі, як вона каже, „незугарности" сучасної нашої журнально-ґазетної мови на рос. Україні, та на потребу брати приклад зі старих наших письменників-майстрів у мові — вчити ся мови у народа.

І. Огієнко — Вчімо ся рідної мови (Дещо про мову українську) (Рада, чч. 197, 198, 200 і 202). Автор закликає до вивчення рідної мови і вказує джерела для сього, при чому занадто перехвалює мову нашої старої лїтератури XVII—XVIII в., котру ніяк не можна рекомендувати як джерело до вивчення мови для тих, що її майже не знають.

Гр. Ков.—Кол. — В справі про нашу мову (Рада, ч. 188). Се коротка замітка з приводу статї д. М. Левицького в VIII кн. Л.-Н. В. з 1909 р. Автор признає слушність деяким поміченням останнього, а з иншими знов увагами не годить ся.

Ів. Верхратський — Замітки язикові (Руслан, чч. 80—84 і 260—262). Се побіжні і принагідні замітки, з приводу і про поодинокі слова або речення, які робив шан. автор „при читанню найновійших ґазет і книжок". Уваги автора в більшости зовсїм справедливі, але часом з ним не можна згодити ся: він обстоює, напр., такі вже цїлком неможливі в нашій лїтературній мові форми, як: паньство, духовеньство, руский (без ь), єго, до него, то що.

Т. Шерстюк — О рідну мову в народній школї (Руслан, ч. 30). Автор підносить велике значіннє уряджування „линок" по народних школах на Українї в справі ширення національної свідомости. Занотовуємо сю замітку тільки в огляду на заголовок, наданий їй тут, бо се передрук в „Ради", де уміщена вона під заг. „Перші ступнї".

Л. Жебуньов — Як ставить ся український народ до лїтератури на рідній мові? (Рада, 1909, ч. 253). На підставі листів самих селян автор малює їх велику духовну згагу, їх любов до рідного та пробудженнє серед них національної самосвідомости.

Магін — Російська мова і українство (Рада, 1909,

ч. 192). Полемізуючи з д. Б. Кистяковським автор виясню стосунки укр. мови до російської.

Д. Д—ко — Словар української мови (Рада, 1909, ч. 174). Се замітка з приводу словаря упорядкованого д. Б. Грінченком. Автор вказує на велику вагу словаря. Статя передрукована в ч. 176 „Руслана" під заголовком: „Многоважний добуток українсько-руської науки".

І. Стешенко — В справі українського словника „Час", випущеного під моєю редакцією (Лист до редакції). (Рада, 1909, ч. 136). Автор сього листу боронить себе від закидів, пороблених рецензентами словника Дубровського, виданого „Часом", В. Доманицького (в „Раді" ч. 85) і І. Огієнка (в „Л.-Н. В."). До листу додана замітка Доманицького, котра потверджує слушність закидів.

Т. Франко — Наша мова і правопись (S. X., ч. 7—8, ст. 432—437). Автор спиняєть ся на деяких хибах укр. літературної мови в Росії. Опріч деяких спірних питань уваги д. Франка цілком слушні.

Евг. Дмитрів — Українська правопись (Буковина, 1909, ч. 6). Як відомо, „Буковина" дуже рано (в четвертім році видання) занехала етимольоґію і почала виходити фонетичною правописю. Автор згадує про те, як се стало ся, і як привитали ріжні люди сю зміну. Тим часом, як у Галичині народовці не відважували ся залишити мертву етимольоґію, Буковинці були сміливійші і не злякавшись зловісних віщувань, зірвали з старовиною. Житє показало, що були вони праві. *В. Д.*

Література.

Перетцъ В. Н. проф. — Новые труды по источниковѣденію древне-русской литературы и палеографіи (Университетск. Iзвѣстія, київські, 1909, № 6, ст. 1—39).

Під таким заголовком умістив проф. В. Перетц огляд найновшої літератури по зазначеним предметам. Не обмежуючи ся на поданю змісту сих нових праць, автор як давнійше, так і тут робить цінні уваги що до способу їх виданя, наукового їх значіня, зазначує, що в їх містить ся особливо цікавого, нового і важного, простує деякі помилки і т. и. Більшість занотованих проф. Перетцом видань має інтерез із становища до українознавства; перелічимо їх: 1) доповнене і виправлене 2 ге видане „Палеоґрафії", проф. А. І. Соболевского, випущене СПб. І. Археольоґічним Інститутом (Спб., 1908); 2) „Дарственныя, жалованныя, льготныя и подтвердительныя грамоты молдавскихъ господарей XV вѣка", А. И. Яцимирського (Москва, 1907, відбитка з 4 т. „Трудовъ Слав. Комм."); 3) „Образцы глаголицы... Изданіе И. Археологическаго Института подъ

ред. Н. Каринскаго (Спб., 1908); 4) „Описаніе рукописей С.-Петербургской Духовной Академіи. Софійская библіотека. Выпускъ II. Четьи-Минеи. Прологи. Патерики. Составилъ проф. Спб. Дух. Академіи Д. И. Абрамовичъ“ (Спб., 1907); 5) И. Е. Евсѣевъ, „Описаніе рукописей, хранящихся въ Орловскихъ древнехранилищахъ. Выпускъ третій. Очеркъ“, 1907 р. (Перепеч. изъ III т. „Сборника Орл. Церк. Истор.-Археолог. Общ.“ за 1907 г.); 6) Труды Воронежской Ученой Архивной Комиссіи. Вып. I. (Воронежъ, 1902) — „Рукописи и древніе акты Воронежскаго Губернскаго Музея“; 7) „Каталогъ выставки XIV Археологическаго Съѣзда въ городѣ Черниговѣ, изданъ на средства пожертв. проф. Д. Е. Самоквасовымъ (Черн., 1908); 8) „Труды предварительнаго Комитета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черниговѣ“ (Черниговъ, 1908); 9) „Видавництво Церковного Музея во Львовѣ. I. Каталогъ книгъ церковно-славянской печати. Зладивъ дръ Иларіонъ Свѣнцицкій“ (Жовква, 1908); 10) Статї, уміщені в „Извѣстіяхъ Отдѣленія русскаго языка и словесности И. Академіи Наукъ“ за 1907 і 1908 рр. нарештї — 11) Опис колєкції рукописів неб. проф. П. А. Сирку, набутих Публичною Бібліотекою, зроблений Г. А. Ілінським.

Зазначимо оцінку працї дря Іл. Свєнціцкого: „після зовнішних прикмет — каже рецензент — ся праця д. Свєнціцкого виконана з більшою увагою, як його опис рукописів Народного Дому. У всякім разї нелегка і стомлююча праця катальоґуваня знайде в нинїшнїм випадку вдячну і справедливу оцінку в признаню безсумнївної користности сього нового бібліоґрафічного підручника. З дрібниць мимоволї хочеть ся звернути увагу на дивну мову і незвичайну в наукових українських виданях правопись. Чейже не можна припустити, щоби укладач катальоґу, галичанин, співробітник „Записок Наук. Тов. ім. Шевч.“ не вмів грамотно писати по українському, з другого ж боку, навіть в обмежених тїсних межах бібліоґрафічного виданя кидаєть ся в вічи дивна мішанина росийської і української мов. Невже не можна було писати одною з сих мов, а не якімсь язичієм, яке уявляє свого роду „mixtum compositum“ з старо-славянського, росийського і українського при домішції неуникомих для галичан польонїзмів“. *О. Назаріїв.*

В. С. Преображенскій — Славянорусскій Скитскій Патерикъ. Опытъ историко-библіографическаго изслѣдованія, Кіевъ 1909, ст. VII+257, 8 ки.

Вихідною точкою для сеї дуже пожиточної студії над історією Скитського Патерика послужила досить уже перестаріла праця Н. И. Петрова: О происхожденіи и составѣ славяно-русскаго печатнаго Пролога (1875 г.), „другихъ изслѣдованій по этому вопросу — автору — ника-

кихъ неизвѣстно“ (ст. V). А жаль, бо можна було обминути всї „трудности новаго, самостоятельнаго изслѣдованія предмета, еще не разработаннаго въ наукѣ (і не) идти на удачу“ (ст. VI). Сього заложеня про необробленість теми не було-б у автора, наколи-б він був догадав ся заглянути в „Византійскій Временникъ“, або Byzantinische Zeitschrift, без яких, в данім разї, не може обійтись нї оден дослїдник славяновізантійського письменства. Після бібліоґрафії тих видань можна було довідатись про слїдуючі працї в обсягу авторової студиї. По бібліоґрафії: Ch. Kohler — Rerum et personarum, quae in Actis SS. Bolland. et Analectis Bolland. obviae ad Orientem latinum spectant index analyticus (Revue de l'Orient latin 1897, ст. 460—561: Палестина, Сирія, Кипр, Синай); по історії Лавсаїка: Historia Lausiaca Palladii monachi, ed. Dr. Preuschen, Giessen 1897 зі статею Palladius und Rufinus того-ж Preuschen; Dom Cuthbert Butler — The Lausaic history of Palladius. A critical discussion together with notes on early Egyptian monachism, Cambridge 1898 (Texts and Studies VI[1], рец. Theologische Literaturzeitung 1899, № 4, ст. 122—5); Revue de l'Orient Chrétien 1902, ст. 604—617 і 1903, ст. 91—100 текст і студія F. Nau (в нїй — Hist. Monach., Apophtegm. Patr., Prat. Spirituale Ioh. Moschi, оповіданя обох Анастасіїв, авви Данила — рец. Byz. Ztsch. 1903, ст. 397—8 і Or. chr. 1902, II, ст. 437). Про авву Данила Скитіота невелика студія з текстами його оповідань в Bibliothéque hagiographique orientale I, Paris 1901 ed. L. Clugnet (рец. Виз. Врем. 1904, ст. 136—152); про душеполезні оповіданя Анастасія Синаїта єсть студія F. Nau-а з текстами в Oriens Christianus 1902, ст. 58—89 і 1903, ст. 56—90 (замітка Anal. Bolland. 1903, ст. 93), і наконець студія A. Bell — Lives and legendes of the great Hermits and Fathers of the Church, London 1902 (Anal. Bol. 1903, ст. 342—4). Сюда-ж відносять ся і студиї Delehaye — Les lègendes hagiographiques, Bruxelles 1905, A. Günter — Legendenstudien, Köln 1906 і R. Reitzenstein — Hellenistische Wundererzählungen, Leipzig 1906 (з уступами про Hist. monach. і Hist. Lausiaca, рефер. Виз. Вр. 1907, ст. 168—176). З огляду на сї студиї заява автора про необробленість теми відносить ся тільки до славянської науки, західні візантиністи займались темою — не без успіху — давно. Мимо тої лїтературно-бібліоґрафічної неповноти одначе студія автора займе належне почетне місце в славянській науцї, як справочник про судьбу славяноруського Скит. Патерика і звязаних з ним повістево-моралїстичних (душеполезних) збірників. Зовнїшня сторона сеї працї рівнож не без значних хиб. Праця розділена всього на дві части (I—145) і II (146 до кінця), без підрозділів, уступів і заголовків, ну і розуміеть ся, по „припису“ дивної льоґіки деяких стар-

ших в.-руських учених — і без загального змісту. Орієнтуватись в праці ніяк, сторінка за сторінкою переглядай все, инакше не знайдеш потрібного. (Надіємось, що автор більше не стане заховувати сю пітійську таємничість — і на будуче вискажеть ся більше прозоро!) Щоб улекчити пошукованя в сїй книжцї перейдемо зміст її. Жерела працї, з яких найновійша Кастермана — Les pères du désert 1860, а дальше Amelineau — De historia Lausiaca, Par. 1887 і Крумбахера — Geschichte der byzant. Literatur 1897, подані на 1-ій ст. За сим 2—4 ст. Склад Скит. Патер. по авторам, уступ про Синайський Патер., Лавсаїк Палладія Еленопол., Азбучний Пат. і Старчество; 8 ст. назви в славянських зборниках, починаючи з XIV в.; 10 ст. патр. Фотій про Ἀνδρῶν ἁγίων Βίβλος = Скит. Пат. і про його залежність від Великого Лїмонаря, в якім описані подвиги Антонїя Вел. і його наступників; „Новий Рай" описував житє і подвиги пізнїйших мужів до часів імп. Ираклїя. Ст. 15 судьба Вел. Лїмон. грецького і його звязь з Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων, 18—25 порівняні таблицї; Азбуч. Пат. і Ἀνδρῶν ἁγ. Βίβλος взяті в Вел. Лїм.; Єрусалим. Патер. = збірник анонїмних оповідань про невідомих отцїв; ст. 32 порівняні таблицї, передмова книги „Рай" одвічає змістови Вел. Лїм.; ст. 37—48 свідоцтва славянських ркп. про істнованє Вел. Лїм. в славянськім переводї. Вел. Лїмон. дав — патерики Скит., Єрусал. і Азбучний з передмовою; докази сьому в ркп. Афонських м—рів Зограф. і Пантел. Ст. 48 сл. огляд витягів з В. Лїмон., ріжницї в редакції Скит. Патер. — в порядку початкових слів: а) о безмолвіи, б) о совершенствѣ; ґенеза редакції. Ст. 56 редактор Скит. Патерика і автори оповідань. Вплив Заходу на Всхід. Ст. 62 Historia Monachorum і Лавсаїк Палладія — паралелї; ст. 68 автор Hist. Mon. Руфин, він же і автор Hist. ecclesiasticae; 76 статї в Hist. Mon. в Скит. Пат. (149 н-рів); ст. 86 статї Руфина війшли в склад Вел. Лїмонаря; ст. 87 Лавсаїк (ок. 420 р.) приписуваний Палладію має більше 30 глав з Hist. Mon.; ст. 89 „Рай" Гераклїда і єсть Лавсаїк Палладія; ст. 90 статї „Раю" в Скит. Пат.; ст. 92 твори Івана Касіяна — De institutis coenobiorum (8 глав) і Collationes patrum (9 глав); ст. 94 діяльоґія Сульпіція Севера і їх вплив на Скит. Пат. В тім місцї працї D. C. Butler-а[1]) були-б дуже пригодились авторови. На основі дуже совістних доказів Бätлера — Палладій не пляґіятор, а ориґінальний автор Лавсаїка (Preface); а навпаки Руфін покористував ся тільки грецькими ориґіналами для своєї Hist. Monach., яка була первістно зложена по грецьки. Виходить се

[1]) Dom Cuthbert Butler — The Lausaic History of Palladius (Texts aud Studies VI [1]), Cambridge 1898, ст. XIV+296; (T. a. St. VI [2]) Cambr. 1904: The greck Text edited with introduction and notes, ст. CIV+278, 8°.

з порівняної критики текстів довгої і короткої (основної) редакції Лавсаїка, та Hist. Monach. Критиці теорії Люціуса про залежність псевдо-Палладія від Руфіна присвятив Бётлер § 8. В резюме § 13 1-ої части (ст. 172) Б—р виказує, на підставі попередньої порівняної критики грец., лат., сир., вірм., копт., ефіоп. і араб. редакцій Лавсаїка, що Paradisus Геракліда (в версії Rosweyd-a) і есть Лавсаїком, оригінальним твором Палладія. В 2-ій части найважнійші для доповненя студії Преобр. §§ 16—18 і Appendices, в яких нам вияснюєть ся склад Hist. Monach., Кассіяна — De institutis і Collationes, Apophtegmata Patrum та житя св. Антонія вел. В Append. (ст. 257 сл.) подана Hist. Monach. в грецькім оригіналї, а не в латинськім переводї, та приведенії теорії Lucius-a, Amelineau, ред. Vitae Pachomii і хронольоґія д-ра Прейшена з житя Палладія [1]).

Супроти сього догадки Преобр. про причини впливу західних писателїв на грецький Скит. Патер., до яких між иншими зачисляє він описи подорожи (ст. 116) безпредметні. Дальшими жерелами Скит. Патер. були житя і твори святих Отців (ст. 95), анонімний збірник Aegyptiorum patrum sententiae — 36 статей (ст. 110). З Вел. Лімонарем були знакомі Іван Мосх, авва Дорофей, Ісак Сир. і ав. Зосима (ст. 120). Огляд назв Скит. Патер. на грец. Всходї ст. 130, на латин. Заходї 131, склад патерика 133 см.; ріжні додатки і вставки, що збільшили Паренетик (після найбільше уживаної назви Патер. Скит. = Παραίνησις — Adhortatio) межи XI—XIII в. на половину первісного складу (ст. 140).

Друга часть, помічена тільки II (ст. 146), присвячена оглядови Славянського Скит. Патерика. Опираючись на фразу панонської леґенди: „Номоканонъ рекъше законоу правило и отчьскиꙗ книгы прѣложи", автор твердить, що славянські апостоли перевели Патерик, якого найстарші славянські списки дійшли до нас з XI і XIV в. (Моск. Синод. Б—ка) ст. 152. З ними належить злучити Скит. Патер. пол. XVI в. Кієво-печер. Лаври № 159, який відріжняєть ся численними архаїзмами та грецизмами — особливо грецькою формою ѵ зам. оу (ст. 156). В тім разї автор помилив ся, бо таке ѵ звісне нам майже з XII в., а в XVI в. воно дуже часте — в чім неможна добачати якого небудь особлившого грецизму. За сим автор прецізує свої взгляди на переклад Скит. Патер. на славянське в Болгарії з грецького (розумієть ся, се-ж ясно). Не менше самі собою зрозумілі і дальші виводи автора, що Козьма болг. полеміст з богомілами X в. знав Скит. Патер. (ст. 159—160) — бо-ж міг його знати в грецькім оригіналї, та що правопись Патериків XIV—XVI в. середно-болгарський (ст. 163). На Русь міг занести Патерик св. Антоній Печер.

[1]) Знакомство з взірцевою роботою Бётлера напевно вплинуло-б і на зверхню сторону книжки Преобр.

з Афона (ст. 164), де їх було значне число — статистика Патер. на Афоні (165—6). Про істноване Патер. свідчать і деякі староруські памятники, як Изборник 1076 р., в якім єсть заголовки „отъ Патерика“ і деякі паралельні місця по змістови. З свідоцтвом „отъ Патерика“ згода, але паралелїзм змісту, не тексту свідчить і про те, що у Патерика і даній статї Ізборника могла бути спільна третя основа, або тільки спільна ідея. Бо-ж єсть випадки, в яких однаково думають люди, незалежно один від другого, особливо проникнуті одним ідеалом віри. На ст. 173 автор перечисляє Скитські Патерики, що заховались на Руси від XIV в. до 1892 р. (видання Афон. Пантелеймон. м-ря і Душеполез. Чтенія). В тім списї автор не згадав Сптб. Духов. Акад., в якій по свідоцтву опису одної Софійської Новгород. Б—ки Д. И. Абрамовича 5 Патер. Скит. XV—XVII в. (№ 1366—8, 1390—1) і Виленської Публич. Б—ки в описї Ф. Добрянского ст. 151—9 Патер. азбучний і єрусалим. XV в. В Імпер. Публ. Б—цї в збірцї Погодина — Петер. азбуч. XVI в. 878—9, Скит. XVI—XVII в. 880—886; в Моск. Публ. Музею в збірцї Ундольского Лавсаїк XVII в. № 220. Таких доповнень, не припадкових — як сї, можна буде більше подати, чи то на основі описів не використаних автором ркп. збірок, чи то на основі близшої знаємости з неописаними ркп. біблїотеками. Та се невелика провина автора. Ст. 175 автор присвятив оглядови Вел. Лїмонаря на слав. мові по ркп. Хилендар. м-ря № 462 з 1742 р. Далї на 179 ст. переходить до основного типу Скит. Патер. по ркп. К.-печ. Лаври № Допол. 2 з XVII в. Огляд складу ріжних слав.-рус. Скит. Патериків (189 сл.) — без порівнаня з грецькими Скит. Патериками. Характеристична прикмета ріжних редакцій, се положенє 11—16 глав по старій нумерації. Склад Вел. Лїмон. в редакції Вонифатія К.-печ. Лаври коло XVIII в. (№ Доп. 3), ст. 210. На підставі порівнаня складу слав. Скит. Патерика з лат. Verba Seniorum VI в. і грецькими Патериками Моск. Синод. Б—ки XI—XIII в. автор думає про близшу зависимість слав. Патер. від Заходу як Всходу (ст. 220), що ілюструє оглядом глав Патерика. Сей уступ мавби тільки в тім разї переконуючу силу, якби автор був доказав ориґінальність зборника Verba Sen. — сего одначе він не вчинив, і ледви чи мігби вчинити. На Руси доповнено Скит. Патер. статями з творів Івана Зл., Пандектів Антіоха, Лавсаїка, Синайського Патер. (ст. 232). Розповсюдненє Скит. Пат. було невелике: всього 3 прим. на 693 ркп. XIV в., в XV в. скількість збільшилась (як — абсолютно, чи процентово — на скільки?), в XVI—XVIII в. число Скит. Патер. не переходить числа XV в. (скільки-ж їх було?) — а в XIX в. нема вже ні одної ркп. Скит. Пат. (певно! — а все таки варто заглянути в старообрядчеські ркп. збірки). На ст. 234—5 говорить автор про вплив Патер. на Пролог — на основі працї Н. Петрова 1875 р., іґноруючи роботи такого дослїдника як Delehaye (Synaxarium

Syrmond. i Les lègendes hagiogr.) і закінчує сей уступ сентиментальною заявою, що в Прольоґ війшли ті статї в Скит. Патер., які були перейняті духом милосердя і вирозумілости для ближнїх. Жаль що автор не додав для ілюстрації сили впливу сих статей згадки про погляд єрархії на рабство (напр. Іосифляне XVI в.) — Патерик не був улюбленим читанем мірян, тільки монахів, до нас дійшло тільки два прим.. з мірських рук. Автор знов забув, що Патерики повстали тільки на монастирськім ґрунті для заспокоєня потреб монашої контемпляції. А все таки вплив Скит. Патерика вспів виявити ся в поученю батька синови в повісти „О горѣ — злосчастіи“ та в иньших повістях (яких? автор не згадує — ст. 237). Тут належить повторити сказане при Ізборнику 1076 р. Серед монахів вплив Скит. Патер. був значнійший (241), що виявилось в 15 випадках паралелїзму в Печер. Патерику (ст. 246), та у впливі на „Преданіе ученикомъ своимъ о жительствѣ скитскимъ“ Нила Сорского (кон. XV і поч. XVI в.) ст. 254. Кінчить автор свою роботу словами: „Итакъ, если Скит. Пат. не пользовался особенно большою распространенностью въ древней Руси, то все таки онъ не прошелъ совершенно безслѣдно для русской литературы и жизни, и имѣлъ въ той и другой свою долю вліянія“. *І. Свєнціцкий.*

A. C. Croiset v. d. Kop — Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke. Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Bildung Russlands und XVIII Jahrhundert (Archiv f. sl. Phil. Bd. XXX, 57—89).

Авторка учениця проф. Брікнера, не тільки по університету — але і по ідеї. Вона без застережень приймає виводи учителя (Geistige Entwicklung Russlands, O literaturze rosyjskiej i naszym do niej stosunku), а навіть його манеру легкого фелетонного оповідання. Сама праця не дає нічого нового, бо оперта на готових роботах Брікнерів — історика (покійного) і фільольоґа, Пипіна, Соловьева, Пекарского, Шляпкіна, Владимірова, Харламповича, Пташицкого, Соболєвского й ин., та на описах рукописів. Додатною стороною можна хиба вважати звід тих розкинених виводів в одну цілість. Становище авторки дуже вузке, бо говорить про все так, якби Русь завдячувала і письменство, і малярство, і всю матеріяльну культуру однїй Польщі. Не видить авторка вічного хвильовання поступу, що обіймає все нові і нові елементи людства. Не бачить факту, що Польща була тільки в певний період і на певнім просторі (XVI—XVII в. для України і Білоруси) посередницею між західною Европою і східним славянством; Польща не передавала нам плодів своєї власної культури, тільки плоди чужих культур. Ставувши раз на такій вузкій субєктивній (односторонній) точцї погляду, авторка в консеквенції дохо-

дить до ґенералізовання або перецінення певних появ. І так, однорічне панованне в Москві Лжедимитрія з його хвилевими польонізаційними плянами являєть ся для авторки жерелом мало що не ополячення всеї Великоруси (73 ст.), хоч на доказ сього наводить вона якийсь домок у польськім стилю, музикантів і польську одїж замісць кафтанів у дворянцаредворців. Трохи за мало доказів. Там знов згадує вона про переклад одної — другої книжки з польського на славноруське великоросами, або про спорадичне ужите польської мови на царськім дворі та серед боярства, забуваючи вказати, що все те одиничні факти без загального значіння. На нашу думку сї факти не говорять нї про що більше, як про те, що вплив сей був за малий, коли зважити розтяглість і давність сусїдства Москви з Польщею. А се свідчить як раз більше против впливу культурних польських кругів, як в їх користь. Зовсїм природно — бо західна культура сього часу була ще дуже екзотичною ростиною і в самій Польщі, бо мала тільки незначне число осередків між шляхтою і міщанством з Нїмцїв, але не пустила корінїв в народню масу, отже не могла лишити по собі такого трівкого впливу, як безпосередна робота Англичан, Голяндцїв, Французів і Італїйцїв, покликуваних від пол. XVI в. на царський двір. Ся односторонність авторки дала навіть кілька анахронїзмів, в родї того, що василїянський куколь (каптур від схими) вийшов подібним до капузи єзуїтів або капуцинів; друкарське ритівництво пересунуло ся аж на другу половину XVII в., хоч було в Москві вже за Івана Федорова, одним віком скорше; символїзм греко-славянської іконописи, що появив ся в пол. XVI в. на цїлій територіі православної церкви, на думку авторки належить до другої половини XVII в. і йде з Польщі через Україну в Московщину. — Коротко сказати, авторка зробила одну основну похибку, що не ужила порівняного історичного матеріялу, та стала говорити про річи, яких належито не простудіовала. *І. Свєнцїцкий.*

Н. П. Поповъ — Собраніе рукописей Московскаго Симонова монастыря, Москва, 1910, ст. 213 (Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Рос. 1910 г., кн. 2).

Бібліотека Симонівського монастиря в XVII в. володіла декількома стародавніми рукописами, але ж ся колекція цїлком не дійшла до нашого часу і ті 70 рукописів, що переслано із Симонівського монастиря до Синодальної Бібліотеки належать головним чином до XVIII—XIX віку. Хоча памятки сї не дуже старі, усе-ж вони цїкаві для нас, бо вяжуть ся з діяльністю відомого українця Паїсія Величковського, що відродив ідеали чернецтва на Молдавії, Українї та на Московщинї. В аскетично-історичному збірнику № LVI, к. 95, читаємо про його таку

замітку: „У св. старца аввы Паисія въ Нямецкомъ монастырѣ, въ которомъ было до десяти языковъ: чужеземцы — Молдаване, Сербы, Болгары, Вѣнгерцы, Гонцолы, Греки, Жиды, Армяне, Турки и великороссійскія, а болѣе малороссійскихъ — вси едино мудрствовахy о святѣй церкви". Не менш цїкава „повѣсть о пустыножителѣ Өеофанѣ", учню Паїсія Величковського. Біоґрафічні звістки про нього подає нам рукопис № XLVII „Повѣствованіе о пустыножителяхъ соловецкихъ", де між иншим знаходимо: Теофан, походженнєм селянин-українець, прибув до Київо-Печерської Лаври, прислужував тут самітникови Досітеєю, бажав відвідати Єрусалим, але-ж самітник відослав його на Поділє провідати молдавських ченців. Тут зустрівсь Теофан з Софроном — співробітником Паїсія Величковського, котрого послано було „для покупки книгъ"; Софроній взяв Теофана і відвіз його в Нямец. Теофана дивує тут, що в келїях у ченців не видко свіцьких речей: „точію икона, книги, постеля изъ рогозія и другія, имиже рукодѣлія творяху" (29). Із 700 ченців нїхто не гуляв: „овіи книги писаху, друзіи переплетаху, овихъ зряше (Теофан) волну прядущих, иных клобуки и камилавки дѣлающих и четки вяжущих или волну на рясы и мантіи для братіи ткущихъ, иныи же ложки дѣлаху, а иные кресты рѣзаху" (30). Кожен член братерства двічі на день виявляв свої гадки сповіднику-єрею, або ченцеви; садовини, котрої так багато було на Молдавії, на одишбі ніхто не їв. Теофан прохає Паїсія приняти і його у ченці, але ж Паїсій відіслав його до Досітея, а для вільного проходу серед Турків дав йому листа. Турки, побачивши папірець „машуще рукама, глаголаху: Ό, Паисій. Гайда — гайда! то-б то: „аще Паисій далъ, иди, не стой!" (32) По смерти Досітея р. 1778 Теофан переходить в Соловки тодї саме, коли архимандритом там був Єронїм, відбуває тут всїлякі „послушанія" і оповіданнями про пустельне жите так захоплює свого співробітника у печенні просфор Климента, що той іде собі в одно пустельне місце на острові. Настоятель Єронїм дізнаєть ся про се, посилає ченців і салдатів, щоб привести пустельника назад, лає його і відсилає у просфорню до Теофана, але Климент перезимувавши знову іде в пустелю. Єронїм знов гнїваєть ся, посилає розшукувати його, але на сей раз безрезультатно. Теофан також просить архимандрита відпустити його на пустельне жите, але дозволу не одержує і утїкає потай від архимандрита; біля ягодного озера виконує собі хижку і тут подвизаєть ся, годуючись мохом і корнем вакха. Настоятель розшукує його, заклинає облишити пустельне життє, посилає в Суму на манастирське подвірє наглядати за ним і постачати гроші тим, що йдуть ловити рибу на Мурман. В Сумі Теофан попав в сїти діявола і в такому станї пробував $3^1/_2$ роки, потім його настановлено економом Солов. манастиря при архи-

мандритї Герасимі. Мон. дзвонар переказує Теофанови, що Климент живий, оповідає його історію і переказує слова, що учень вважає свого вчителя „аки въ блатѣ увязшимъ“. Слова Климента впливають на Теофана, він сїдає на човен, відїзджає, прагнучи пустельного житя; хвиля виносить його човен на берег між Кемю і Сорокою. Тут люди злі піймали пустельника та передали ісправникови і він опинив ся в кемській тюрмі, в підземеллї. Коли сторож заснув, Теофан утїк в одній сорочцї і оселив ся у рибальській хижі. Тут його здибали злодії, мучили, гадаючи, що він утїк з манастиря з великими грішми, і спалили його хижу. Теофан з надзвичайною трудністю викопав нову печеру, годував ся корінням і врештї став сїяти ячмінь і жито. Теофан прожив на березї в самотї 24 роки; тут йому з'явив ся діявол у виглядї кемського протопопа, котрий забороняв вчити людей і обіцяв прогнати пустельника; через 3 дни соловецький єромонах Йосиф забрав Теофана і відвіз в монастир в 1817 роцї. Тут Теофанови ставлять келію біля Голгофської гори і він пильно повчає братію не пити чаю (особливо до лїтурґії), вина, не їсти з маслом, не пустомовити у келїях та инше. Теофанови з'являєть ся спокуситель „Филуверъ“; але той уловлює в димарі діявола і прикриває хрестом. Раз біси побивають Теофана, сокрушають йому хребет, виривають волосє і зуби. Теофана слабого переводять в манастир; келар Сергій знущаєть ся над ним, називаючи лицеміром, пустосвятом, роскольником... Кінця сього рукопису нема.

Найстарша із рукописей Симоновського манастиря — історична „Палея“ початку XVII в., № 59. Згадаємо ще про значний спис „Киновіона“ українського письменника XVII—XVIII в., Гаврила Домецького, що переховуєть ся в Синодальній Біблїотецї під ч. 30.

Оп. Требін.

А. Л. Петровъ — Рукописные матеріалы о. А. Петрушевича (відб. з „Извѣстій Имп. Академіи Наукъ“, 1910, № 7). Спб., 1910, ст. 493—510.

Свойого часу ходили по Львові фантастичні просто леґенди про величезний етимольоґічний славяно-руський „словар“, який мав зібрати у протязї цїлого свойого довгого житя відомий галицький канонїк о. А. Петрушевич й який як „незвичайно цїнний матеріял“ передав по тім до диспозиції петербурської Академії Наук. Близше про сей словар не було можна довідати ся нїчого, хоч кождий, хто знав бодай трохи близше етимольоґічно-лїнґвістичні писання згаданого автора, мусїв мимохіть ставити ся до наукової вартости сього словаря з певною резервою. Нинї маємо про сей „словар“ уже зовсім певні відомости — завдяки д. А. Л. Петрову, який з поручення пет. Академії Наук переглянув

його, а також й инші рукописи, прислані о. А. Петрушевичом Академії, доволї детально й подав про се широкий реферат на однім із академічних засідань, дн. 6 лютого 1910 р., та опублїкував його в орґанї Академії — „Извѣстія-х“.

Словар сей (разом з доповненями), уміщений у 44 скриночках, має заголовок: „Словено-русскій Корнесловъ“. Складаєть ся він з карточок, які — як каже згаданий референт — „заповнені найріжнороднїйшим матеріялом у зовсїм необробленій формі, без ніякої системи й послїдовности. Деколи на карточцї (або на декількох) подані форми одного й того самого слова в ріжних словянських мовах, деколи пороблені зближення зі словами споріднених язиків, деколи подані ріжні історичні відомости, ріжні виписки з лїтературних памяток, народнїх імен і т. д. На деяких карточках стоїть тільки одно слово, часто — льокальні назви, імена осіб (навіть і не славянські) — майже без пояснень, або з дуже коротким і найріжнороднїйшого характеру“ (тут наведено кільканайцять прикладів). Взагалї, каже д. Петров, „се — анї етимольоґічний словар, хоч деколи втягнені здогадні корінї, а під ними вивід слів, — анї словар усїх славянських мов, — анї словар старо-церковно-славянського язика, анї історичний словар руської, — анї словар сучасної загальнорусскої або української мови“. Користати з такого матеріялу, розумієть ся, не можна; „треба, щоби спеціялїсти переглянули цїлий „корнеслов“ — каже референт, — вибрали ті карточки, на яких записані слова й вирази 1) живої української мови, яких нема в инших записях, 2) взяті з невиданих або пропавших рукописів, — дальше карточки, які містять ріжні незнані історичні, етноґрафічні і т. д. дані, а також здатні етимольоґічні догадки, — цїлий сей матеріял провели до порядку („корнеслов“ далеко не впорядкований!) й аж тодї — коли покажеть ся потрібним — надрукувати“...

Що тикаєть ся инших рукописів о. А. Петрушевича, вичислених д. Петровим у його рефератї, то ще найбільш інтересні між ними рукописи Ів. Вагилевича, з яких частина не була друкована. Все инше (декілька словарних збірок самого о. Петр. й инших авторів, кільканайцять виписок з ріжних старших рукописів і т. д.) — не представляє взагалї більшої вартости.

Стільки про зміст рукоп. матеріялів, подарованих о. А. Петрушевичом петербурській Академії Наук. А тепер инша справа.

Що о. А. Петрушевич уважав відповідним вислати поза границї Галичини крім свого „Корнеслова“ (до нього не маємо ніяких претенсій!) також инші рукописи галицького походженя й тим самим значно утруднити користуване ними дослїдникам — Галичанам, сьому

ми зовсім не дивуємо ся, знаючи його куріозний поступок із відривками т. зв. Кристинопільського Апостола з XIII в.[1]). В сім врештою пішов він тільки по традиції своїх давних товаришів пок. В. Компаневича, Д. Зубрицького, Я. Головацького й ин., які стільки галицьких рукописних памяток і стародруків вислали з границь Галичини — у Росію[2]). Та кождий мусить уже не дивувати ся, а просто обурювати ся, коли робить ся заграничній (хоч би й такій поважній, як Академія Наук!) інституції дарунок не власністю приватною, а другої публичної інституції — в тім випадку Ставропіґійського Інституту у Львові (пор. рукопис під № 13), який через те поніс втрату не тільки моральну, а й матеріяльну. Таке поступованє о. жертводавця колідує вже не тільки з одною загально-принятою у культурнім світі етикою й моралю... *І. Кревецький.*

R. Abicht — Das Alphabet Chrabrs (Arch. f. slav. Philol. 1909, I—II, ст. 210—217). Автор старає ся виказати на підставі ркп. Моск. Дух. Акад. ч. 145 (по виданю Codex slovenicus rerum grammaticarum I, ст. 12—14), що Храбр мав на думці глаголицю, коли

[1]) Справа така: в Музею Ставроп. Інституту у Львові зберігає ся одна важна памятка гал.-укр. письменства з XIII в. — гарний перґамент т. зв. Кристинопільський Апостол, написаний уставом (опис. проф. Е. Калужняцьким п. з. Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice, Відень, 1896). Дивним-дивом 8 карток сього Апостола опинило ся було в руках відомого польського історика Бельовского, по якого смерти відкупив їх у вдови — о. А. Петрушевич. І що-ж зробив він з тими фраґментами? Замість скомплєтувати ними згадану цінну памятку у Ставроп. Музею (даром чи — за гроші) — о. А. Петрушевич (який живе постійно у Львові) не мав иншої роботи, як післати їх чим скорше в дарі... імп. Університетови св. Володимира у Києві!... (див. И. С. Свѣнцицкій, Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. Льв., 1908. Ст. 13). — Крім фраґментів Кристинопільського Апостола подарував о. А. Петрушевич київському університетови ще ориґінал т. зв. Львівської Літописи(!), Пересторогу й Александрію з XV ст. й ин. (див. Чтенія въ Ист. О-вѣ Н. Лѣтописца, 1901, кн. XV, в. 4, отд. 3, ст. 179; Іл. Свєнціцкий, Опис рукописів Народного Дому з колєкції А. Петрушевича (Укр.-р. Архів, т. І). Львів, 1906, ст. VIII).

[2]) Див. пр.: Н. Поповъ, Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861). Москва, 1879—80. Ст. 545—655; Я. Ѳ. Головацкій, Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напеч. въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы. Вильна, 1888. Ст. 35; Ю. А. Яворскій, Два замѣчательныхъ Карпато-русскихъ сборника XVIII-го в., принадлежащихъ Университету св. Владимира. Кіевъ, 1909. Стор. 1—3.

говорив про славянську азбуку св. Кирила. Справивши в ряду ѧ, ѥ, ѩ, д, ѫ — d на основі хиландар. ркп. (див. Jagić-Festschrift, статя Лаврова) на „(даже) д о а" (має бути ѧ) і вказавши, що неправильні корелятиви пѣ, хлъ, тъ сього ряду для грец. ϑ, ξ, ψ зявили ся у переписувача в глаголиці через неувагу, — завдяки якій він думав, що перед ним лїґатури, автор установляє азбучний глагол. ряд і вносить дуже влучні поправки у звістний азбучний стих Константина (Срезневскій — Древ. глагол. памятники 23 і Соболевскій — Стихи). Глаголицю вважає автор старшою від кирилиці, одначе в ґенезї статї Храбра (ст. 216—217) він признає, що в Болгарії Храбр застав вже вироблену на грецькім альфабетї уставну азбуку (т. зв. кирилицю), яку Климент побільшив тільки знаками глаголиці для шипячих. Глаголиці посвячені в тім же н-рі Arch. (ст. 288—300) листи Івана Брчіча і Драґутіна Парчіча 1867—1894.

А. И. Соболевскій — Посланіе епископа Симона (Изв. 2-го отдѣл. Имп. Акад. Наукъ 1909, I, ст. 1—11). Коротка вступна статя про автора посланія і адресатку княгиню Верхуславу, вдову по Ростиславі Рюриковичу. Текст по списку Моск. Синод. Б - ки № 935, пол. XV в. з варіянтами із Унд. № 585 XVI в. і Лопарева XVII в. (ст. 3—9). На ст. 9—11 „Сяово ст. смена месопатамииского како подобаетъ имѣти въ оумѣ чаc смртныи" з ркп. Имп. Публ. б—ки, I, 312 з 1422 р.

В. Н. Бенешевичъ — Армянскій прологъ о св. Борисѣ и Глѣбѣ (Изв. II Отд. Ак. Н. 1909, I, ст. 201—236). Сказаніє о св. Борисї і Глїбі було перекладене з грецької на армянську мову можливо вже в XII в. Перекладчик заховав много грецизмів в руських іменах власних. Текст житя з 7-и чудами з паралельним перекладом 218—236.

А. И. Яцимирскій — Къ исторіи апокрифовъ и легендъ въ ю.-слав. письменности I—V: Апокриф. элементъ у нѣкотор. ю.-слав. писателей, Ю.-слав. списки индекса отреченныхъ книгъ, Сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ, Сказ. о земной жизни Богоматери, Сказ. объ Успеніи Богоматери (Изв. 1909, II, ст. 267—322); VI—VIII: Сказ. объ Іоаннѣ Крт. и апостолахъ, Сказ. о святыхъ женахъ, Ведѣнія загробной жизни (ibid. III, ст. 103—159).

В. Адріанова — Евангеліе Θомы въ старинной украинской литературѣ (Изв. 2 Отд. Ак. Н. 1909, II, ст. 1—47). Авторка оперла ся на 13 ркп. XIV—XVIII в.: 1 серб.-болг. XIV в. Яцимирського, 3-х серб. XIV—XVI в., 1 в.-рус. XVI в., 8-и укр. XVIII в.; досліджує їх взаїмну залежність, установлює найповнїйший укр. текст, вказує на взаїмну звязь сього апокріфу з народ. леґендою

і подає текст Єв. Θоми з ркп. Церк. Арх. Музею в Київі поч. XVIII в. з варіянтами (29—47). Праця взірцева. *І. С.*

В. Адріянова — Къ литературной исторіи Палеи, (Труды Кіев. Дух. Академіи 1909, IX—X, стор. 377—415 і вересень, ст. 134—157). Переглянувши ріжні редакції т. зв. „Толкової Палеї" і зазначивши, що в тій Палеї говорить ся про істнованє в північно-східній Руси в XIII в. якогось жидівського руху, автор розглядає Толкову Палею по рукописи, яка зберігаєть ся в київській духовній академії (Аа 1292). Ся Палея — в окремій редакції, якої ще не розглядали вчені, і появила ся на українськім ґрунті. Ріжні записки на полях рукописи показують, що та Палея мала не тільки чисто літературний інтерес, але й житєвий, полемічний, протижидівський. Час написаня тої Палеї можна покласти на XVII в. Принявши, що рукопись була написана в другій половині XVII в., автор кладе побіч того твору факт появленя в 1666 р. на сході в Смирні лжемесії Сабботая Цві, наслідком чого настав неспокій серед Жидів на Україні і навіть серед православних Українців, і тоді Йоанникій Ґалятовський написав свій твір „Мессія Праведный". *Ю. С.*

Ів. Крипякевич — Галицьке відродженє („Діло" 1909, ч. 156 і 157). Се реферат з частини цікавої праці д. М. Тершаковця, Галицько-руське літературне відродженє (Львів, 1908). Референт оповідає про проби галицько-укр. суспільства вибити ся з польщини. Кінчить відношеннєм уряду до молодого руху.

І. Свєнціцкий — М. Тершаковець, Галицько-руське письменство („Діло" 1909, ч. 72). Фелєтон представляє широку рецензію вище згаданої праці д. Тершаковця. Автор зазначивши коротенько хиби сеї праці, вказує, що вона все таки дуже цікава і пожиточна.

М. Тершаковець — Галицько-руське відродженє (Д-ру І. Свєнціцкому у відповідь). („Діло 1909, ч. 104). Автор збиває заміти, зроблені йому д-ром Свєнціцким.

Др. К. Студинський — Ґенеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича („Руслан" 1909, ч. 178—196). Праця ся вийшла ще в 1896 році в XVII томі „Rozpraw Wydziału filologicznego" краківської Академії Наук. Тут же автор подає переклад сеї своєї студії на українську мову, доповнивши розвідку новим матеріялом, що появив ся в друку протягом останніх 13 літ. Переклад вийшов і в окремій відбитці.

Др. В. Щурат — Найблизші жерела творчости М. Шашкевича („Учитель" 1909, ч. 24, ст. 362—368). Автор, дорікаючи но-

війшим дослідникам творчости Шашкевича, що вони меншу, ніж належало би, ввертають увагу на вплив сучасної польської літератури на Шашкевича, подає за Влад. Дропййовским („Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX wieku, Rzeszów, 1900) нарис польської наукової праці в сфері людовости, показуючи, що саме тут, в польськім духовнім житю повинно ся шукати за ґрунтом, на якім зросли духові інтереси молодого Маркіяна.

Др. О. Маковей — Шипітскі берези (Замітки до кількох поем Федьковича). („Буковина" 1909, ч. 232 і 234). В р. 1861 написав Федькович поему Юрій Гінда, котру потім тричі переробляв усе під назвою „Шипітські берези". Досі не було напевне відоме, звідки Федькович взяв фабулю своїх поем, чи з уст народу, чи позичив у Найбавера, буковинського німця-педаґоґа, свого приятеля. Др. Маковей в старім видавництві „Die illustrirte Bukowina" з р. 1857 знайшов як раз переказ про шипітські берези, записаний Найбавером. В своїй статї др. Маковей подає переклад свого переказу, а вкінцї переводить порівнаннє всїх перерібок Федьковича.

І. Воробкевич — Із недрукованих поезій („Буковина" 1909, чч. 14, 15, 17, 78, 118 і 123). Тут уміщено кілька незнаних ще поезій Воробкевича.

Е. Семака — Сидір Воробкевич („Буковина" 1909, ч. 139). В своїм фелєтонї подає автор всесторонній огляд діяльности славного Буковинця, як учителя і музика, письменника і громадянина.

О. Маковей — З переписки двох поетів („Буковина" 1909, ч. 46). Др. Маковей подав кілька листів з переписки Федьковича з І. Воробкевичем з коротенькою передмовою. Деякі листи були вже друковані ранїйше в „Русланї". Переписка між незнаними до того часу поетами повстала з нагоди видання альманаху „Руська хата". Вона дає нам пізнати деякі риси їх характерів.

Н. Г. — Анатоль Свидницький (Рада, 1909, ч. 149). Фелєтон присвячений памяти укр. письменника з приводу 75 лїття народження. Автор переказує біоґрафію Свидницького.

І. Липа — Іван Манджура. Біоґрафічний нарис (Укр. Хата, 1909, ч. 5—6). Переказавши біоґрафію етноґрафа, автор переходить до перегляду його поетичної спадщини, наводячи чимало віршів. Вкінци зауважає, що треба би знову видати вичерпані вже в продажу „Степові думи та співи", бо поет вартий памяти і пошани.

Д. Д—ко — Марко Кропивницький (Рада, 1909, ч. 157). Автор подає короткий огляд діяльности видатного артиста з приводу виступів його в Київі. Статя передрукована в „Русланї" ч. 159.

А. Вечерницький — По ревізії. Розмова з Марком Лукичем Кропивницьким (Рада, 1909, ч. 159), Автор, мавши інтервю з пок. артистом, переказує його погляди на сучасне становище укр. театру. Стаття передрукована в „Руслані“ ч. 162 п. з.: „Про славного артиста М. Кропивницького“.

М. Сріблянський — Поет праці (Б. Грінченко) („Укр. Хата“ 1909, ч. 9). Автор характеризує Б. Грінченка як поета, котрий виспівував працю. Торкаючись діяльности громадської поета автор бачить і в ній на першім пляні працю. Ціла постать Грінченка — і як поета і як чоловіка — се постать трудівника, що високо ставить етичність всякої праці на користь народу, хочби й найнуднійшої.

Д. Лукіянович — Михайло Яцків (Л.-Н. Вістник 1909, XI, ст. 275—287). Докладно і совісно написаний критичний нарис д. Лукіяновича про творчість так голосного (в деяких кругах) письменника в Галичині, а так мало відомого на Україні російській, як М. Яцків, що недавньою своєю збіркою „Чорні крила“ закінчив десятиліте своєї літературної праці. Кінцевий вивід його такий: Реалїстичні твори Яцкова далеко близші нашому серцю, ніж модернїстичні, бо в них видно наші народні прикмети, вони взяті з нашого житя, в кождім творі кружляє жива кров. Натомість більша частина модерністичних його писань — то щось космополїтичне, а коли мають якісь натяки на наше житє, то надто штучно причеплені. Навіть самому авторови легше в реальних своїх творах. В модернїстичних творах велика духовна концентрація граничить з якимсь вимушеннєм, часто навіть границї між ними нема. Письменник не виявив в своїх модернїстичних творах анї всього хисту, анї правдивого облича.

О. Грушевський — Новини нашої літератури: Останнї оповідання М. Коцюбинського (Л.-Н. Вістник 1909, XI, ст. 376—385). Легко, з чутєм написаний етюд з приводу збірки „З глибини“, виданої „Молодою Музою“ (Львів, 1909).

М. Євшан — З нагоди останньої збірки поезій А. Кримського (Л.-Н. Вістник 1909, XII, ст. 570—576). Коротенький критичний нарис про творчість Кримського. Автор одмічає роздвоєннє в натурі поета, брак гармонії між думкою і чутєм. Звідси й брак чистоти в тонї, та наркотична імла, якою окритий в деяких місцях роман Кримського, Лаговський; звідси й прірва у Кримського між житєм і поезією. Там де житє кінчить ся, зачинаєть ся що йно роля поезії; в сьому знову криєть ся великий естетизм Кримського.

М. Євшан — Ольга Кобилянська („Укр. Хата“ 1909, ч. 9, ст. 473—482). Коротенька характеристика письменницї, на жаль не

можна сказати, щоб була вона виразна, прозора. Автору бракує гостроти аналїзи і ясности вислову. Ідентична статя автора в „Буковинї“, 1909, ч. 290, Лїтературний додаток.

М. Євшан — Богдан Лепкий (Елементи його творчости). („Укр. Хата“ 1909, ч. 7—8, ст. 396—403). Автор називає Лепкого артистичною натурою, а не артистом. Він цінить його за той настрій, що розлитий у його творах, за поезію, свіжу красками та облиту струями пурпурового світла, але найвище ставить його як людину з моральною ніжністю. Творчість Лепкого — найбільше зрівноважена, гармонїйна, найменше має дісонансів в порівнанню з творчістю инших укр. поетів.

М. Євшан — Петро Карманський і нова збірка його поезій (Л.-Н. Вістник, 1909, VI, ст. 537—543). Статя в приводу збірки „Пливем по морю тьми“. Критик каже, що взагалї д. Карманський якийсь духом чужий Українї, що він не вміє вдержати міри ультрапесимізмови, що в нього забагато міркування. З кожною збіркою він нас розчаровує. Найлїпша збірка, се видана по повороті з Риму „Ой люлї смутку“, котра вабить нас своїм сумом, задумою, такою щирою і природною. Дальші збірки не те, а вже отся остання цїлком не приковує нашої уваги. Мимо артистичної форми, в яку поет убрав свої вірші, трудно сю збірку дочитати до кінця.

Л. Старицька-Черняхівська — Новини нашої лїтератури: Л. Яновської „Людське щастя“ (Л.-Н. Вістник, 1909, VII, ст. 134—141). Се основна оцінка нової драми нашої невтомної письменниці. Вона в сїй драмі пробує дати відповідь на питанне, чи істнує взагалї реальне щасте і в чому його суть. Д. Старицька-Черняхівська вказує на ряд хиб внутрішнїх і зовнїшнїх, технїчних внутрішньої необхідности не помічаємо в пєсї, збудована вона на випадковостях. Нема єдности дїї, багато лишаєть ся невиясненим. Але поза тим всім критик одмічає й добрі сторони: глибину задуми, яскраве оброблення характерів, їх виразність і правдивість.

Іван Липа — Олексій Плющ (псіхоґрафічний нарис). (Укр. Хата 1909, ч. 5, ст. 223—228). Автор оповідає нам про симпатичну фіґуру передчасно звівшого рахунки з життєм молодого письменника. Плющ застрілив ся, мавши 20 років життя. Деякі його твори друкували ся в „Л.-Н. В.“ В Одесї готуєть ся до друку збірник його творів. Особливими достоїнствами вони не визначають ся і д. Липа даремно так високо ставить їх автора. До статї додано портрет О. Плюща.

М. Євшан — Василь Пачовський (спроба характеристики (Укр. Хата, 1909, ч. 6, ст. 306—314). Почавши з характери-

стики любовних віршів Пачовського „Розсипані перли“, автор переходить до розгляду патріотичних творів, в котрих дзвонить поет у великий дзвін. Вкінци д. Євшан характеризує стиль Пачовського і коротенько начеркує літературну фізіономію письменника. Характеристика, яку дав д. Євшан, цікава і нераз цілком правдива.

Г. Хоткевич — Камні отметаемие („Укр. Хата“, ч. 10, ст. 523—538). Камні отметаемие — се, на думку автора, Филянський, Артим Хомик і М. Семанюк-Черемшина. Автор гнівний на критиків, що вони замовчують такі таланти, або навіть висмівають їх, як напр. Филянського; при сьому подає автор невеличкі характеристики вище згаданих письменників. Нам здаеть ся, що гнів д. Хоткевича безпідставний: одна, хочби й як несправедлива рецензія не дає права узагальнювати і вину одного критика звалювати на всіх. Се що до Филянського. До речи, О. Пчілка в „Р. Краї“ дуже хвалила сього поета. Що ж до инших двох, то Хомик не так то вже й заслужив на якусь спеціяльну згадку, а про Черемшину в своїм часї писало ся; що не пишуть тепер, то винен в сїм сам письменник, бо не пише.

Т. Михальський — Сучасна поезія польська на Українї („Рідний край“ 1909, ч. 29, ст. 12—14; ч. 31, ст. 13—14). Д. Михальський знаємить з рядом польських поетів і поеток на Українї российській (в Київі). Цікаво, що в їх поезіях майже зовсїм не відбив ся той факт, що живуть і пишуть вони на Українї.

М. Сріблянський — Pro domo sua I. Наша література („Укр. Хата“ 1909, ч. 7—8, ст. 413—431). Можна б було подумати, що автор пише щось у своїй власній справі, але нї — він говорить про укр. лїтературу, про сварку „батьків і дїтей“, про дух нашого письменства, вплив на нього российського житя і письменства, про суспільство на Українї і його хиби.

Д. Дорошенко — З українських журналів („Рада“ 1909, чч. 51, 74, 83, 84, 127, 148, 184, 210, 252, 262 і 295). Се огляди українських лїтературних місячників — „Лїт.-Наук. Вістника“ (кн. I—XII), котрому присвячена більшість статей, „Будучности“ (кн. 1—7), котрій присвячений фелєтон в ч. 83 і „Української Хати“ (кн. I—VI) в чч. 84, 148 і 210. Автор переповідає зміст важнійших статей і подає нераз свої критичні уваги та замітки. *В. Д.*

Житє суспільне і культурне.

Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за трехлѣтіе 1906—1908 гг. Составилъ и разработалъ

фабричный ревизоръ В. Е. Варваръ. Изданіе Отдѣла Промышленности Мин. Т. и Пр. Спб. 1910, ст. 72+220.

Ся статистика забастовок за трехліте 1906—1908 рр. служить продовженнєм видань в сїй справі, що з'явились ранїйше під назвами „Статистическія свѣдѣнія о стачкахъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за десятилѣтіе 1895—1904 гг.“ та „Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за 1905 г.“ Таким чином ся праця є нїби то продовженнє щорічних оглядів сучасної („текущей“) статистики забастовок, складених тією ж самою особою, по тому ж способу розроблення та трактовки матеріяла і на підставі таких же джерел (картки, які постачають в Міністерство Торгу та Промисловости чини фабричної інспекції). Так рекомендує книжку, назву якої виписано вище, сам її автор. До сеї оцїнки мусимо додати кілька уваг, що так потрібні для тих, хто цікавить ся житєм та долею робітників на Україні.

Говорити про робітників-Українцїв не доводить ся, бо довідатись про національний склад робітників, про яких мова йде в названій книзї, нема жадної змоги.

Друга і найголовнїйша хиба та, що в видрукованих таблицях не всюди додержано територіяльного подїлу. Тільки в трьох основних таблицях з девяти зазначено територію, а саме: в першій — число забастовок і забастовщиків по ґуберніям і ґрупам продукції; в другій — число фабрик та заводів, де були повторні забастовки і в осмій — число фабрик та заводів, що дійсно брали участь в забастовочнім руху і робітників по них. Через те багато питань, що повстають у читача чи фаховця, при знайомости з опублікованим матеріялом лишають ся без відповіди.

Третє — відомости зібрано й видано лише про фабрики та заводи, що під доглядом фабричної інспекції. Для Українців се має не аби яке значіннє, бо поминуто всю гірничу та гірничо-завідську промисловість, за винятком Бакинського нафто-промислового району, що в 1906 р. став під доглядом фабричної інспекції. Зазначені дві головнїйші хиби в досить значній мірі обезцїнюють се виданнє.

Загальна картина забастовочного руху в Росії та Україні буде така:

Роки	В Росії без України		На Україні		Разом	
	забастовок	робітників бастувало	забастовок	робітників бастувало	забастовок	робітників бастувало
1905	13.128	2,529.875	867	133.298	13.995	2,863.173
1906	5.703	1,050.868	411	57.538	6.114	1,108.406
1907	3.185	687.092	388	52.992	3.573	740.074
1908	844	168.739	48	7.362	892	176.101

Наведена табличка досить ясно вказує на той занепад забастовочного руху, що почав ся в 1906 р. Так, примiром, в 1908 р. по всїй Росії число забастовок і робітників, які бастували, було шiснадцять разів менше ніж в 1905 р., на Українї вiсїмнадцять разів.

Причини занепаду забастовочного руху автор пояснює „загальним приниженнем температури полїтичного настрою“ та „спецiяльними умовами несприяючої конюнктури в промисловости, що викликало (?) в робітничих масах зневiру („разочарованіе“) у всевладність забастовки, як способу економічної боротьби“ (стр. 4). Коли ще з першим висновком автора книжки можна погодитись і то, власне, що до забастовок полїтично-демонстраційних та чисто-професiональних (по симпатії, то що), то другий мотив викликає чимало пояснень і приняти його в такій катеґоричній формі ніяк не можна. „Спецiяльні умови несприяючої конюнктури в промисловости“ — сей високий штiль має значити просто-промисловий крiзiс. Виходить, що промисловий крiзiс в Росії прислужив ся розгрому забастовок. Для західньої Европи, на думку В. Е. Варзара, промисловий крiзiс служить причиною зросту забастовочного руху. Про се добре свідчить дiаграма (стр. 4—5) та й сам він каже, що „в будучому можна сподiватись нового вибуху забастовочного руху під впливом сеї могутньої причини“ (стр. 6) — себто промислового крiзiсу. Як поглянути уважно на дiаграму забастовок по капiталїстичних країнах світу, то побачимо, що надзвичайно швидкий темп забастовок в Росії та на Українї, власне, крім спецiфiчно-росийських причин — перiод Sturm und Drang, був викликаний промисловим крiзiсом. Се ще зайвий раз пiдтверджує думку, що Росія увiйшла в сїмю капiталїстичних країн і в свойому житю пiдлягає законам капiталїстичного розвою.

Міг промисловий крiзiс прислужитись і занепаду забастовок, але тільки в росийських обставинах в спiлцї з доброю орґанiзованiстю капiталїстів — льокавтами, та депресiями полїтичного характера.

Висше наведено було дані, що вказували на участь робітників на Українї в забастовках. Абсолютні цифри не досить виразно говорять про суть сеї справи. В 1905 р. робітники на Українї складаючи $19,_1$ % всього числа робітників в Росії дали тільки $6,_2$ % баставувавших, для 1906 р. відповiдні дані будуть: $19,_7$ % і $6,_7$ %, для 1907 — $19,_1$ % і $10,_9$ % та для 1908 — $18,_7$ % і $5,_4$ %. Отже виходить, що за винятком 1907 р. робітники на Українї бастували мало не в три рази менше ніж того слїдувало-б від них сподiватись згідно з їх числом. Відміни 1907 р. пояснюють ся незвичайним зростом забастовок на Катеринославщинї, Київщинї, Харківщинї та Херсонщинї, далеко навіть більшим ніж в 1906 р.; се належить до фабрик та заводів по будiвництву машин, обробцї металїв та „питательныхъ веществъ“ — цукроварнї, парові млини, то що.

Причини такої млявости забастовок на Україні лежать в особливостях промисловости: менші розміри предприємств і сільський характер (себто більшість фабрик та заводів роскидано поза городами). Так число робітників в середньому на одно предприємство було в півтора раза менше на Україні ніж в Росії:

Роки	Число робітників на одно підприємство в Росії:	на Україні:
1905	120	83
1906	126	85
1907	129	88
1908	128	90

В 1906 р. — за сей рік тільки і маємо відомости — 58% з усього числа робітників на Україні були заняті по фабриках та заводах одинадцятої ґрупи промисловости, з них більш 70% були заняті по цукроварнях. І в той же час на сих підприємствах було забастовок 29% усього числа і четверта частина бастувавших. Гадати ж, що може фабрики та заводи сеї ґрупи містять ся в городах нема чого. Тим пачe, що й для всеї Росії з Україною разом помічаеть ся таке саме явище.

	Забастовок було: в городах	поза городами
За 1895—1904 р.	1.326	439
1905	11.891	2.104
1906	5.328	786
1907	3.258	315
1908	767	125

І в той час маємо, що робітників було в городах $46{,}_3$% в 1900 р. і $41{,}_5$% в 1902 р.

Сї особливости стали причиною малого числа повторних забастовок. В 1906 р. на Україні з 411 заб. повторних було 179, в Росії без України 4375 з 5703. В 1907 р. на Україні 229 з 388, в Росії 1622 з 3175 і в 1908 р. 8 з 48 на Україні та 116 з 844 в Росії. Найбільше повторних забастовок на Україні було по друкарнях та в предприємствах металюрґічної промисловости; сї дві ґрупи в 1906 р. дали 118 повторних забастовок з 179, в 1907 р. 113 з 229.

Перед, що до повторних забастовок, веде Херсонщина в 1906 р. 82 повторних забастовок з 179 на всю Україну, а в 1907 р. 134 з 229; далї йде Катеринославщина. Зовсім повторних забастовок не було на Поділю та одна за три роки в Чернигівщині.

Робітники поодиноких ґуберній України взяли таку участь в забастовках:

	1906 рік		1907 рік	
	забастовок	бастувало	забастовок	бастувало
Волинь	3	298	8	1.349
Катеринославщина . . .	78	7.254	77	5.796
Київщина	48	8.593	25	7.159
Поділе	5	1.599	3	1.121
Полтавщина	29	2.753	8	547
Харківщина	58	13.532	52	12.707
Херсонщина	176	19.206	212	22.151
Чернигівщина	14	4.303	3	2.162

В 1908 р. зовсім не було забастовок на Поділю та Чернигівщинї. Коли відкинути робітників, що брали участь в повторних забастовках, то побачимо, що причетними до забастовочного руху було в 1906 р. в Херсонщинї $56{,}_9$%, Полтавщинї $31{,}_4$%, Чернигівщинї $23{,}_9$% і Катеринославщинї $23{,}_6$%. В 1907 р. картина міняеть ся: перед веде Херсонщина з $54{,}_4$%, далї Харківщина $22{,}_2$%, Чернигівщина $13{,}_9$%, Катеринославщина $11{,}_3$% та Київщина $11{,}_4$%.

В 1908 р. процент бастувавших робітників зменшуеть ся до $21{,}_4$% в Катеринославщинї, $11{,}_8$% в Херсонщинї, в чотирьох (крім Поділя та Чернигівщини) сягає від пів процента до двох процентів.

Се, власне, і все, що читач може знайти в вищеназваній книзї що до забастовок робітників на Українї. На такі ж питання, як число витрачених днїв на забастовки, поділ їх по місяцям року, причини забастовок, їх наслїдки, обставини, при яких забастовки проходили — дармо час гаяти, шукаючи відповіди. Повні розроблені відомости подано тільки за робітників всеї Росії.

Дещо з тих відомостий можна без всякого сумніву, поминаючи особливости продукції на Українї, перенести в цїлому і на робітників з України. Так число день витрачених на одного забастовщика було:

Роки	Економ. забастовки	Полїт.-демонстрат.
1906	$8{,}_9$%	$2{,}_1$%
1907	$7{,}_6$%	$1{,}_4$%
1908	$9{,}_1$%	$1{,}_3$%

В цїлях полїтичних та клясових (стр. 33) забастовки тягли ся не більш півтора дня, тодї як на забастовки, де робітники боронили собі кращі умовини працї, більшу заробітну плату, коротший робочий день, або ж одстоювали старі порядки по фабриках та заводах проти нових гірших — витрачали часу більше в 5—6 раз.

„Загальний характер вимог — пише автор — підчас забастовок дуже змінив ся: до 1905 р. тут фіґурували приводи иноді з грубим порушенням закона хазяїнами (не в свій час росплата, невидача або непра-

вильний рощот, вищитуваннє, виплата товаром, купонами і т. д.). Але в 1905 р. робітники стають вимагати більш і більш; предприємці порушують закон дуже рідко („въ видѣ исключенія“), а робітники все частійше і частійше вимагають: перехода від поштучного заробітка до поденного, щотижневої виплати заробітка, проживкових, „отпусковъ съ сохраненіємъ содержанія“, двотижневого в заробітку при всяких причинах увільнення“ (стр. 40). Словом, робітники напосіли зовсім на бідолашних предприємців, за яких так плаче оборонець з міністерства Торгу та Промисловости. Забувши се, автор трохи переґодом пише, що „забастовки тим довші, чим менше успіху мають вони“ (курсів автора I. М. стр. 65), а перед сим умістив таблицю і поясненнє до неї, що має свідчити про наслідки забастовок:

Наслідки забастовок	за 10 рок. (1895-1904)	за 1905 р.	за 1906 р.	за 1907 р.	за 1908 р.
На користь робітників . .	27,1 %	23,7 %	35,4 %	16,2 %	14,1 %
Обопільні уступки	19,5 %	46,9 %	31,1 %	26,1 %	17,0 %
На користь предприємців (проти робітників) . . .	51,6 %	29,4 %	33,5 %	57,6 %	68,8 %

„Таблиця ся навіч показує, як згідно з числом робітників забастовщиків, починаючи з 1905 р. наслідки забастовок на користь робітників, цілком або почасти (компроміси) щороку зменшують ся, а навпаки зростають шанси капіталістів проти робітників. В 1905 р. процент робітників, що виграли забастовки, підскочив до нечуваної високости (70,6 %), яка рідко зустрічаєть ся в історії забастовок російських та закордонних; але потім робітники під впливом неприхильних обставин все частійше і частійше програють, так що в 1908 р. число робочих, що програли забастовки на користь предприємців, доходить 68,8 %; инакше сказати, успіх забастовок зміняв ся навпаки, порівнюючи з р. 1905“ (стр. 61—62). Забувши про причини занепаду забастовочного руху, які виставлено автором раніше (стр. 4), він додає: „Отсї невдачі робітників без сумнїву вплинули морально на дальше зменшеннє забастовочного руху після 1905 р. (стр. 62).

На прикінці мусимо висловити одну увагу що до тону, яким В. Е. Варзар оповідає в своїй праці про забастовки. Здавало ся б, що часи, коли голосно лунали „справедливі вимоги пролетаріята (стр. 4), коли російська промисловість переживала „пошесть забастовочного фанатизму“ (стр. 22), коли з'явилась „невідома до 1905 р. і несообразна по сутї вимога — бастувати за кошт фабриканта“ (стр. 41) — стали здобутком історії і відноситись до них належить ся обєктивно. Ся проста і зви-

чайна річ чужа авторови, бо він мало не на кождій сторінці виявляє „раздраженіе“ проти „возбужденія рабочихъ, весьма часто подъ вліяніемъ агітациі, которое сосредоточивалось на излюбленномъ соціалистическимъ лозунгѣ 8-ми часоваго рабочого дня“ (стор. 41), та взагалі проти „програмово-соціялїстичних вимог“ (стр. 45), то його дратує „общее возбужденіе массъ и полная безтолковщина движенія“ (стр. 59), або невдоволений він з „овладѣвшаго массами организованнаго руководительства со стороны“ (стр. 48) і т. д. Зате він з невичайною чемністю і відповідним респектом славословить „потерявшихъ голову предпринимателей“.

Я. Міхура.

Оцѣночно-Статистическій Отдѣлъ Харьковской Губернской Земской Управы. Статистическій Ежегодникъ, 1909 г. Изданіе Харьковской Губернской Земской Управы. Харків, 1910, ст. 184+236+10 діаґрам на окремих листах, ц. 1 р. 25 к.

Харківська земська статистика з кожним новим роком починає випускати все кращі й повнїйші статистичні збірники. Ще не пройшло повного року, від коли вийшов прекрасний збірник за 1908 рік, а перед нами вже лежить ще кращий і цікавійший збірник за минулий 1909 рік. Можна тільки дивуватись з тої невпинної працьовитости, яку проявляють харківські статистики, й, розуміється, треба їм бути за неї дуже вдячними, бо при тій недостачі віригідних статистичних відомостей, який панує в нас, сї збірники представляють надзвичайно цінний і корисний матеріял для кождого дослїдника господарського житя нашого краю.

Докладно знайомити читача зі змістом рецензованого збірника в біжучій бібліоґрафічній замітцї нема ніякої змоги. Се вимагає окремої й досить великої студії, але знов таки присвячувати велику працю одному тільки річникови статистичного виданя одної ґубернії, хоча б і української — на нашу думку, не варто. Є рація зібрати такий матеріял для кількох ґуберній і за певний період часу — хочаб за пятилїтє — й тоді присвятити сьому матеріялови спеціяльну розправу. Сподїваючись колинебудь виконати сю працю, ми тут поки що скажемо лише кілька слів про те нове, що є в останнім збірнику харківського земства й чого не було в попередніх збірниках.

Статистичні збірники харківського земства, як і більшість статистичних видань инших українських земств, розпадають ся здебільшого на дві частини: текстову й числову. В першій частинї звичайно містить ся кілька докладнійших статей, кожда з яких детально освітлює один який небудь бік соціяльного житя ґубернії. Друга частина, орґанічно не звязана з першою, містить цілу низку статистичних таблиць, які освіт-

люють одними тільки числами по зимові все господарське житє ґубернії. Тут не місце розводитись над тим, на скільки така система раціональна взагалі, але в данім випадку їй не можна відмовити в певній зручности й вигідности.

Отже останній збірник у своїм першім текстовім відділї дав три дуже цінні статї про сільсько-господарські товариства на Харківщині, про базарні ціни на продукти хліборобства на Харківщині й про врожай збіжа й трав у 1909 р. тамже. Найцікавійша з сих статей, безперечно, перша. Насамперед, вона цікава тим, що се, на скільки нам відомо, перша проба української земської статистики дати описане нашого кооперативного руху, чи хоча-б одного якого небудь його боку. Полтавське земство в своїх календарях, правда, подавало деякі відомости про кооперативну справу, але то тільки про одні позичкові товариства, та й то, здаєть ся, не про всї, а тільки про станові („сословні“) й земські. А в друге, згадана статя дуже цікава й сама по собі, як перший докладний і цілком віригідний опис тих обставин, серед яких нашій сільській кооперації доводить ся розвиватись. Між иншим, статя ся, зважаючи на її великий інтерес, видана окремою брошурою (ц. 50 к.), й ми-б щиро порадили всім, кого цікавить кооперативне питанє, познайомитись з нею.

У цифровім відділї знаходимо теж богато нового й цікавого. Насамперед, сього року значно поповнено відділи сільсько-господарський і робітничий, а також наведено числові дані в двох цілком нових питанях — про деякі побічні промисли селян і про базарні ціни на деякі продукти. У сільсько-господарськім відділї звертає на себе увагу дуже цікава таблиця, яка ілюструє, скільки зайвого хліба віддають селяне за харчовий хліб, позичений з обіцянкою повернути натурою: виявляєть ся, що мало не до кождого пуда позиченого хліба селяне при повороті додають зайвих від 5 до 20 фунтів, що становить від 12·5 до 50% річно. В робітничім виділї цілком повно висвітлено заробіток майже всіх катеґорій сільсько-господарських робітників; шкода, одначе, що земська статистична реґістрація обмежуєть ся одними тільки відомостями про плату, а не вбирає відомостей про число робітників і про умови їх працї.

Таблиці 42—50 знайомлять читача з становищем двох селянських побічних промислів — садівництва й огородництва — в Харківщині. Очевидно, статистичний відділ намірив ся рік за роком описати всї побічні промисли харківських селян: торік описано птахівництво, а сього року — згадані промисли. Розумієть ся, що й за се харківська статистика нічого, крім подяки, не заслуговує. Але й тут мусимо зауважити, що брак абсолютних відомостей значно обезцінює працю наших статистиків. Реґістрація „по числу відповідей“ має свої позитивні риси, але

основною її хибою є те, що вона ніколи не дасть точно уявленя про дійсне становище даної справи.

Нарешті, в відділі базарних цін — се, очевидно, фактичні ілюстрації до уміщеної в першім розділі статі, — наведено відомости про ціни майже всіх хлібних і инших польових продуктів, що розводять ся й продають ся в Харківщині. При тім, відомости про ціни наведено не за один тільки останній рік, а й за все попереднє пятиліте 1904—1908 рр. Се дає змогу не тільки знайомитись з статикою цін, а й з їх дінамікою.

Наприкінці мусимо знов підкреслити, що в земських статистичних виданях пропадає дуже цінний статистичний матеріял. Велика се втрата для української суспільно-економічної науки, що сї видання вилежують ся на полицях земських архивів, припадають пилом і гинуть під зубами мишей. Воно, звичайно, приватній особі трудно й добратись до сих видань, але трудно ще не значить — неможливо, й очевидно, що той, хто наважив ся-б „пиль от хартій отряхнуть" і познайомити ширші кола нашого громадянства з головнійшим змістом сих видань, зробив би безперечно добре й корисне діло. *М. Гехтер.*

Л. Яновська — Сучасне становище селянки-Українки. (Доклад прочитаний на 1-му Всерос. ж. зїзді 12 грудня 1908 р.) (Рада, 1909, ч. 9 і 10). Авторка в широкім і цікавім фелєтоні описує безвідрадне життє нашої селянки „з маленьку до станку".

М. Гехтер — Причинок до психольоґії 1906 року (Л.-Н.-Вістник 1909, IX, ст. 551—554). Автор розглядає споживанє горілки в Росії і на Україні в 1906 році і полемізує з урядовими товмачами зросту сього споживаня, котрі пояснювали се визвольним рухом. Проте від власних пояснень ухиляєть ся, лишень доводить, що зріст споживаня горілки в указанім році став ся головно коштом міської, а не сільської людности.

С. Єфремов — З нашого життя. (Рада чч. 3—184). Публіцистичні нариси, в котрих автор обговорює ріжні факти з українського житя.

С. Єфремов — Життя на Україні року 1908-го. (Рада ч. 1). Автор подає в своїй статї короткий перегляд подій і фактів з українського житя в Росії. Стаття передрукована в ч. 7 „Руслана".

Ромул — Культурно-просвітний рух на Україні року 1908 (Рада ч. 1). В коротенькій замітці, котра торкаєть ся чомусь тільки України російської, обговорює автор справу з памятником Шевченкови, діяльність „Просвіт" і Київського Наукового Товариства. Стаття передрукована в ч. 11 „Діла" і 12 „Руслана".

Л. Цегельський — З австрийської України. (ЛНВ. 1909, X, ст. 177—191 і XII, ст. 602—615). Ряд нарисів з житя австрійської України. Досить цікаві замітки автора на тему про галицько-українську політику, — тему, врештою, докладно і основно розроблену проф. М. Грушевським.

М. Лозинський — Теократичні змаганя на нашім ґрунті. (ЛНВ. X, ст. 119—132). Статя присвячена клерикализмови на ґрунті Галицької України. Автор одмічає цїли, які ставить собі клерикальний рух, способи, якими послуговуєть ся він для осягненя сих цїлей і шкоду, яку робить клерикалїзм нашій національній справі.

В. Гнатюк — З угорської Руси. (Буковина 1909, чч. 287 і 288). В двох широких фелєтонах подано з деякими скороченями ту частину передмови д. Гнатюка до XXV т. „Етноґрафічного Збірника", в якій оповідає він про свою подорож по Угорській Україні.

Вол. Бабяк і Вол. Моравський — Вражіня з Угорської Руси. (Діло 1909, ч. 188 і 189). Автори — львівські студенти — оповідають про свій короткий побут на Угорській Україні. Вражіня їх сумні, як і кождого, хто відвідує сю країну суму і скорботи.

о. Й. Гродский — Положенє Русинів в Боснї. (Руслан 1909, чч. 232—251). Се трохи хаотично, безсистемно написаний нарис сумного становища українських переселенців з Галичини. Автор, що деякий час перебував у Боснї, посланий для заспокоєня релїґійних потреб Русинів, каже з досвіду, що „в Боснї Русинам годї доробити ся хлїба".

В. Косоноцький — Релїґійне питання в звязку з національним на Холмщинї. (Рада, 1909 чч. 38 і 40). Автор подає огляд відносин на Холмщині, говорить про українську справу, католицизм та обрусїнє з православієм.

М. Мандрика — Російська Америка. (Рада, 1909, ч. 195). Се реферат з книжки „Приамурье", виданої „Общеземською орґанізацією" в Москві р. 1909. Для нас ся книжка цікава тим, що знайомить нас з тим краєм, куди виселяють ся наші селяне з України. Тому й одмічаємо сей реферат.

Ф. О—ч. — По Сибіру з ходаками. (З подорожі переселенського аґента) (Рада, 1909, ч. 26). Автор з гуртом ходаків із Київщини побував аж на Амурі. В своїм фелєтонї описує вражіння з подорожи, цікаві для нас тим, що малюють умови переїзду наших переселенців та землї, де вони осідають.

П. А. — Хто йде на переселення? (Рада, 1909, ч. 26). Рядом цифрових даних виказує автор маєтковий стан наших переселенців

з України. Висновок: виселяють ся головним чином люди незаможні, справдешні бідаки. Статя написана на підставі матеріялу „Извѣстій Областной Земской Переселенческой Организаціи“ (ч. 9).

М. Гехтер — Переселенці в дорозї (Рада 1909, ч. 75). Невеличкий нарис яскраво малює сумну долю переселенців в дорозї, цікавий для нас з того боку, що все се малює долю переселенцїв і з України.

Д. Пісочинець — Переселенці в дорозї (по звідомленням переселенських аґентів Харк. ґуб. Земства). (Рада 1909, чч. 219 і 222). Дуже і дуже сумне оповідане про бідуване наших переселенцїв в дорозї. Матеріял для сього оповіданя взяв автор з „Отчета харк. губ. земск. управы губ. зем. собранію очередной сессіи 1908 г. по переселенческому отдѣлу“.

Д. Пісочинець — Переселенська справа на Харківщині (Рада 1909, чч. 190 і 191). Автор подає в своїй досить цікавій статї скількість виходців з Харківщини за рр. 1885—1909, знайомить з причинами виселеня і маєтковим станом переселенцїв і з становищем їх та потребами в дорозї „на нові гнїзда“. Матеріял узяв автор з виданя харківської ґуб. земської управи „Переселеніе крестьянъ Харьковской губерніи“. Вип. I (Харків 1908 р.).

М. Гехтер — Українське робітництво в 1908 р. (Рада, 1909, чч. 34 і 35). Д. Гехтер подає в своїй досить цікавій статї огляд житя і становища фабричних і инших робітників на Українї. Огляд сей, складений головно на підставі часописних відомостей (і російської і української преси), малює сумний стан робітництва.

М. Гехтер — Наші білі негри. (Рада, 1909, ч. 158. Статя трактує про становище сільсько-господарських робітників на Українї.

І. Огієнко — Нариси з духовного життя наших селян. IV. Українська самосвідомість наших селян. (Рада, 1909, ч. 125). З гори можна сказати, що ся самосвідомість досить слабка через темноту народню. Д. Огієнко зібрав цікаві ілюстрації що до сього.

А. Товкачевський — До становища сельської інтелїґенції. (Укр. Хата, 1909, ч. 5, ст. 254—260). Автор говорить про пробуджене укр. села під впливом могутнїх рухів кінця 1900 рр., про повстане серед селянства своєї інтелїґенції та про тяжке, самітне її становище в наших часах. Вкінцї закликає укр. інтелїґентів йти з своєю працею на село, там знайдуть вони собі щирих прихильників і помічників серед „свідомих“ селян. Статя не визначаєть ся ніякими достоїнствами.

П. А. — „Куца“ медицина. (Рада, 1909, ч. 254). Автор говорить про стан земської лїкарської допомоги на Київщинї та її недостачі.

Стефан Ковалїв — Борислав. (Буковина 1909, ч. 183, 185, 190). В своїх фелєтонах подає автор „історію галицької Содоми“, себто історію розвитку нафтової справи в Бориславі, те лихо, яке ся справа зробила місцевим селянам, той визиск і жостокосердність, які проявляли ріжні підприємцї — ґешефтмахери, головно Жиди.

о. Д. Щербаківський — До заведеня земства в Донщині. (Рада, 1909, ч. 234). Сумний стан народного шкільництва на Донщинї і випливаюча з того страшна темнота укр. селян, являєть ся, на думку автора, найбільшим доводом в користь запровадженя в краю земства.

А. А—ко. — Соціялїстичні орґанїзації на Українї: I. Українська соціяль-демократична робітнича партія. (Праця, 1909, ст. 23—34). Зазначуємо сю статю д. А. А—ка. Вона являєть ся важним причинком до історії української соц. демократії в Росії. Але тільки причинком, бо автор дав тут не історію партії, а тільки зазначив головнїйші моменти в розвитку партії та зібрав разом важнїйші резолюції партійних з'їздів і конференцій. В другій своїй статї („Праця“, ч. 2—3) д. А—ко оповідає про „Спілку“.

М. Лозинський — З'їзд української соціяльно-демократичної партії. (Рада, 1909, ч. 54). Ся статя цїкава для нас деякими увагами автора до історії повстаня української соціяль-демократії в Галичинї.

В. Садовський — Культурна робота. (Слово, 1909 ч. 3—5). Цїкава статя, в котрій автор, виходячи з марксівського погляду, розглядає питанє культурної роботи серед українського народу. Автор каже, що лиш утворючи мійську культуру, ми Українцї зможемо забезпечити себе від впливу мійської російської культури, зможемо сотворити своє широке національне житє; міцну і пишну нац. культуру можна збудувати лиш на робітництві, тому автор і кличе до працї серед робітництва.

М. Ч. — Національно-культурна праця і робітничий клас (Слово, 1909, ч. 14—16). Се відповідь на статю д. В. Садовського, Культурна робота. Не згоджуючись з багатьома поглядами критикованого автора, д. М. Ч. розвиває свої думки і вказує, що і як треба укр. марксїстам робити на нац.-культурнім полї в наших часах. Статя дуже цїкава.

В. Садовський — Ще раз про культурну роботу. (Слово, 1909, ч. 19—20) Автор, обороняючись від критики д. М. Ч., обстоює свої погляди, висловлені в ч. 3—5 „Слова“.

М. Лозинський — Сучасне москвофільство. (З австрийської України). (Л.-Н.-Вістник, 1909, VI, ст. 190—197). Автор оповідає про москвофільство в Галичинї в останнїх роках, розкриває перед чи-

тачами його суть, говорить про його тактику і діяльність, про „течії“ в ньому, про його відносини до українства.

В. Білоцерківець — Сучасне москвофільство в Галичині. (Слово, 1909, ч. 22—23). Автор, користуючись писанями самих москвофілів, характеризує обі течії — молодшу і старшу — серед сучасних москвофілів у Галичині, далї пробує вияснити суть москвофільства і причини, які його сплоджують і піддержують. Статя нескінчена через застановлене часописи.

М. Лозинський — Серед галицьких москвофілів (Рада, 1909, ч. 264 і 265). В своїй цікавій статї подає д. Лозинський докладний огляд новійших фактів і течій серед сучасного москвофільства в Галичині.

Українець з Росиї. — Відповідь „Галичанинови“ і його „галицко-русскому юношѣ“ (Діло, 1909, ч. 21 і 22). Автор збиває обрусительні докази нїби „від науки“ одного з галицьких молодших москвофільських „писателїв“ д. С. Бендасюка, доводить їх нестійність як раз з погляду правдивої науки і живого житя.

Др. Ст. Баран — Фундация русько-народний інститут „Народний Дім“ у Львові (Діло, 1909, ч. 196). Автор оповідає про заложенє сеї фундації, про те, яким чином опинила ся вона в руках москвофілів, та про заходи Українців відібрати її.

Академик Ф. Корш про українство (Рада, 1909, ч. 152). Се переповідка з N 149 „Голоса Москви“ статї шан. академика „Нѣчто объ украинствѣ“ (къ вопросу о видѣленіи Холмщины). Вихідною точкою послужила авторові книжка О. Білоусенка, Холмська справа; спочуваючи Українцям д. Корш вважає шкідливим виділенє Холмщини як раз для інтересів українства. Єдиний спосіб — не ятрити рани, не роздмухувати релїґійних пристрастей. Автор накликує уряд залишити свою антиукраїнську полїтику і допомогати розвіткови укр. самосвідомости на Холмщині.

Ф. Корш. — Суд проф. Филевича (Рада, 1909, ч. 116). Се переклад статї шан. академика в „Рѣчи“ (ч. 135). Автор стає в обороні українства від напастей „истинно-русскаго“ проф. И. Филевича в ч. 11899 „Новаго Времени“ („Славянскія замѣтки. Неославизмъ. Австрославизмъ“).

М. Сріблянський — Поміж сусїдами. I. Українство і Великоруси (Укр. Хата, ч. 2, ст. 91—100). Автор гуртує факти неґативного відношеня до укр. руху з боку „наших історично-сучасних сусїдів“. Багато винна рос. інтелїґенція за свій централїзм і несвідоме обрусительство. Але й автор часто несправедливий, валючи з хворої го-

лови на здорову, в суміш ставляючи факти ріжної катеґорії та ставляючи чорносотенців поруч з поступовими кругами.

М. Шаповалів — Українство і російська культура (Будучність, ч. 1, ст. 11—13). Автор накликує укр. інтеліґенцію повинути позицію між двома стільцями і пересїсти на свій національний, себто зректи ся російської культури. Статя поверхова і не має жадного значіня.

К. — Общеруська інтеліґенція на Україні (Укр. Хата, ч. 9, ст. 489—497, ч. 10, ст. 540—552). Автор говорить про хиби обрусїлої інтеліґенції на Україні, її байдужість до правдивих інтересів укр. люду, а часто й ворожість їм. Спиняєть ся автор і взагалї на шкідливих наслїдках обрусїня. Думки автора не нові, але нїколи не вадить їх пригадувати, лишень не треба обмежатись сим, а працювати самому і кликати до праці тих, хто може і хоче чути.

Василько — Сміливість думки (Н. Г. Чернишевський) (Рада 1909, ч. 158). Автор розбирає в своїм фелєтонї відношенє відомого російського письменника до українського питаня. Статя може служити доповненем брошури д. І. Кревецького про Белинського.

Памяти М. Г. Чернишевського (Рада 1909, ч. 235). Статя з нагоди 25-их роковин смерти видатного російського письменника подає його біоґрафію і огляд відносин його до української справи, доповнюючи в дечім статю д. Василька в ч. 158.

Василько — Національна свідомість і літературні симпатії (Рада 1909, ч. 168). В своїм фелєтонї д. Василько говорить про відносини до українства покійного московського професора Миколи Стороженка.

Novus — Єврейська справа і українські течії (Слово, 1909, ч. 5—7). Автор розглядає голоси укр. преси („Рідного краю“ і „Ради“) в жидівській справі, критикує їх і висловлює свій погляд, як повинно укр. робітництво ставити ся до жидівської справи.

М. Кутовий — Німцї-кольонїсти на Вкраїнї (Рідний край, 1909, ч. 35, ст. 4—5, ч. 37, ст. 10—12). Автор, що довго жив на Катеринославщині, добре придивив ся до житя кольонїстів і тепер оповідає про їх побут та добрий їх вплив на українське населенє. *В. Д.*

L. Rzeszowski — Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens. Eine ethnographische Skizze (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1908, V—VI, ст. 178—199). Короткі замітки про німецьку людність Білої, Липника, Альцена і Вілямовиць з пробами діялєкту і 11 народними піснями. Замітки, хоч надто скупі і недокладні, дають яке-таке понятє про стан і етноґрафічний

образ нiмецьких кольонiй в захiднiй Галичинi, якi виставленi на польонiзацiю i по думцi автора упадають. Польський вплив видно дiйсно i в мовi i в деяких звичаях. *З. К.*

Ю. Сiрий — Український театр в Київi в 1908/9 рр. (Л.-Н.-В., V ст. 359 –364). Автор спиняєть ся тiльки на виставах Садовського, говорить про гру артистiв, про репертуар i справу оновленя його. Ся справа, на думку автора, цiлком в руках суспiльности, тим часом як раз київська публiка не пiддержала заходiв д. Садовського коло такого оновленя.

М. Грушевський — Наша Школа (Наша Школа, 1909, I–II, ст. 1—5). Автор у сiй вступнiй до нового журнала статї пiдносить вагу нацiональної школи. „Сотворенне нацiональної школи являєть ся одною з найсильнiйших запорук нацiонального вiдродження — говорить вiн — а утрата нацiональної школи, замiна її школою чужеродною в XVIII—XIX в. була безсумнiвно одною з видатнiйших причин упадку нацiонального життя в українських землях". I в дальших рядках автор коротко, але докладно доводить шкоду чужої школи. В Росiї наш нарiд i досї позбавлений своєї школи. В Австрiї обставини змiнили ся на лiпше. Елементи своєї школи укр. нарiд тут уже має. Треба лише дбати про їх поширене, поглиблене, очищене. Спинившись коротенько на акцiї укр. суспiльности в Галичинї в шкiльнiй справi, на орґанiзацiйнiй роботї коло пародного шкiльництва, автор переходить до справи середнього шкiльництва та до „Учительської Громади", завязаної в iнтересах пiднесеня нашої середньої школи та гуртовання її учительських сил. Статя кiнчить ся переглядом цiлей i завдань „Нашої Школи", нового орґану згаданої Громади.

Квестiонар для збираня матерiялiв до розслiду стану i потреб нашого шкiльництва та публичного виховання (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 169—176). В сiй анкетї просить Головний Видiл тов. „Учит. Громада" своїх членiв подати йому вiдповiди про: число i клясифiкацiю ученикiв, житє їх, про учителїв i науку, пiдручники i пляни науки, про утраквiзм, а також подати „iсторичнi розслiди" (iсторичний розвiй закладу, статистику ученикiв вiд його початку i т. д.). Вiдповiди на поставленi запитаня повиннi дати богатий матерiял для iсторiї i сучасного стану нашого шкiльництва.

Ю. Будяк — Записки учителя (1899—1906) (Л.-Н. В., 1909, IV, VI, VIII, IX). Записки сї незвичайно цiкавi. Автор був народним учителем по рiжних школах (земських, церковних, мiнiстерських). Яскравими фарбами малює в своїх споминах вiн формалiзм, бездушнiсть, вiдчуженiсть школи вiд народу, її обрусительство. Для будучого iсторика

шкільництва на Україні записки сї будуть конче потрібні, як живий „людський документ“.

П. Капельгородський — Як я учив ся в початковій школі? (До історії пародної школи на Україні). (Руслан, чч. 248—250). Яскравий малюнок русифікаторської школи. Передруковано з „Ради“.

С. Палій — З учителювання на селї (Рада, 1909 ч. 175). Се безпретенсіональні замітки сільського вчителя про невідрадне становище школи на Україні російській.

П. Щ. — Початкова народня освіта на Київщині в р. 1907 (Рада, 1909, ч. 250). Се докладний реферат про сумний стан народнього шкільництва на Київщині на підставі виданого київською ґуб. земською управою „Обзора начальнаго народнаго образованія въ кіевской губ. за 1907 г.“ Автор наводить число шкіл в ґубернії і по окремим повітам, число дітей шкільного віку і число учеників з поміж них (загалом і хлопців та дївчат окремо), подає число учителів (і учительок), говорить про їх освіту, їх плату, про видатки на утримуванє з боку земства, уряду то що.

Ів. Лубенець — Народня освіта на Полтавщині 1907—1908 шкільного року (Рада, 1909 ч. 209). Автор подає докладний реферат про стан народнього шкільництва в Полт. ґуб. в 1907/8 р. на підставі виданого педаґоґічним бюром при полт. ґуб. земській Управі „Очерка положенія народнаго образованія въ Полтавской губ. за 1907—1908 учебный годъ“ (Полтава, 1909).

Ів. Лубенець — Народні бібліотеки на Полтавщині 1907—1908 шкільного року (Рада, 1909, ч. 214). Автор говорить про розвій бібліотек, їх число, скількість томів у них та почитність книжок. Високе місце займає в попиті українська лїтература, не вважаючи на всї неприхильні умови (вона, напр., представлена в бібліотеках значно гірше, як російська).

П. А. — „Куца“ освіта (Рада, 1909, ч. 242). Автор подає огляд просвітної дїяльности подільського земства на підставі звідомлення того земства за рр. 1905—1908. Заголовок статї виразно вказує на стан і успішність тої дїяльности.

Др. О. Каднер — Про національний проблем в школї (Учитель, 1909, ч. 14—15, стор. 213—216). Се переклад з чеської „Volna Škola“. Статя присвячена питаню націоналїзації школи. Передрукувала її „Буковина“ в ч. 211.

А. Свобода — Вихованє патріотичне і національне (Учитель, 1909, ч. 16—17, стор. 237—240). Се переклад з чеських „Pedagogické Rozhledy“. Вважаючи найважнїйшою основою виховання —

природність його, автор каже, що національне виховане є в повнім значіню слова реалізацією природного виховання. Статя може служити доповненнем статї д-ра Каднера.

К. Чайківський — Наука моралї в школах (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 112—124). Автор обстоює потребу викладаня в школї основ моралї як окремого світського предмету, не звязаного з релїґією. В своїй статї він подав перегляд поглядів на науку моралї, які були висловлені 1908 р. на 1-ім всесвітнім конґресї, посвяченім сїй наущї. Статя д. Чайківського ще не скінчена. В тій части, яку маємо, йде мова про „потребу окремої науки моралї“ (moral instruction), про „мораль і релїґію, як предмети шкільної науки“, про систематичне і принагідне научане моралї.

Л. Сальо — Наука нїмецької мови в середнїх школах і підручники до неї (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 98—111). Спочатку автор подає коротенький історичний перегляд розвою науки нїмецької мови в галицьких ґімназіях від р. 1868, далї переходить до новійших часів, котрі дїлить на дві ери відповідно панованю певних підручників, розглядає ті підручники, нарештї висловлює свій погляд на справу.

Др. В. Левицький — До реформи науки математики в середнїх школах (Наша Школа, I—II, ст. 62—67). Автор вказує на потребу зміни навчаня математики і звертає увагу учителїв на підручник „батька реформи науки математики у Франції“ Жіля Таннері.

Др. І. Копач — Новий австрійський „Нормальний плян науки для ґімназій“ (Наша Школа, 1909, I - II, ст. 14—32; III—IV, ст. 24—77). 20 марта 1909 р. видано новий плян науки в ґімназіях Австрії. Др. Копач, обговорюючи його, подає спершу погляди ріжних людей на науку в загально-просвітній школї, далї говорить про орґанїзацію сеї науки в Нїмеччинї і нарештї точка за точкою переходить новий плян науки, уложений для галицьких ґімназій на основі мінїстерського розпорядку Радою шкільною краєвою. Міркуваня автора аж надто густо пересипані цитатами з ріжних книжок.

Г. Бобяк — Кілька слів про наш ґімназійний утраквізм (Руслан, чч. 94—100). Автор розбирає шкідливість утраквістичної школи, так улюбленої галицько-польськими верховодами, з погляду дидактично-педаґоґічного. Він каже, що „утраквізм є абсурдом дидактичним, є абсурдом педаґоґічним“ і уарґументовує сей погляд.

А. Крушельницький — Українські підручники в середнїх школах у Галичинї (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 78—90). Автор спиняеть ся на хибах істнуючих до тепер підручників з боку

мови, змісту і ввагалї відповідности до потреб укр. суспільности на сїм полї. Статя цікава, але уложена трохи розкидано: автор переказуючи розмови про підручники в коломийській філії „Учит. Громади“, не схотів чомусь краще їх систематизувати, а in crudo подав замітки ріжних педаґоґів, чому й вийшли деякі повторюваня і непрозорість пляну.

Др. М. Кордуба — Українські підручники в середнїх школах на Буковинї (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 91—97). В невідрадних відносинах находить ся справа укр. підручників і на зеленій Буковині. Др. Кордуба, росповівши, що вроблено на сїм полї доброго і які є хиби, вакінчує бажанем, аби підручники шкільні були спільні для обох укр. країв — Галичини і Буковини. Підчеркує др. Кордуба потребу підручників ориґінальних.

Меморіял Головного Виділу Тов. „Учительська Громада“ у Львові, внесений до Галицького Сойму в справі утраквізму (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 10—17). З поводу глухих чуток про намірену утраквістичну полїтику краєвої шкільної ради товариство укр. учителів середнїх шкіл внесло до сойму меморіял, в котрім спинившись на формальній сторонї утраквізму — пониженю укр. мови супроти польської, бо число годин, яке припадає на науку предметів в польській мові переважає число годин в українській, а урядова мова також польська, — переходить до розгляду шкідливости утраквізму з погляду педаґоґічного і національного та кінчить домаганем від сойму: 1) не піддержувати на дальше утраквізму, 2) переміняти істнуючі рівнорядні утраквістичні кляси при ґімназіях у Бережанах і Стрию на самостійні ґімназії з укр. викладовою мовою і 3) переміняти всї утраквістичні учительські семінарії на семінарії з укр. викладовою мовою для всїх предметів.

Педаґоґ — Наша відповідь (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 1—9). В статї йде мова про справозданє, яке предложила галицька краєва шкільна рада краєвому виділови з нагоди торічної ухвали краєвого сойму: „щоби в пропозиціях дотично нових середнїх шкіл узглядняти потреби обох народностий“. Автор звертає увагу укр. суспільности на становище, яке заняла в сїм справозданю шкільна рада супроти потреб укр. суспільности на полї середнього шкільництва. А саме рада стремить до того, аби не допустити до заложеня української ґімназії там, де нема польської, ба навіть більше — з цілого справозданя недвозначно показує ся укрита в нього провідна думка тої полїтики, якої хоче тримати ся рада на будуче: не допустити до заснованя нових самостійних ґімназій, а істнуючі переміняти на утраквістичні. Д. Педаґоґ витягає на денне світло укриті думки і дає їм належну відправу. Вкінцї

автор підносить постулят цілої нашої суспільности: розділ шкільної ради на дві автономні секції — українську і польську та віддане укр. шкільних справ самим тільки Українцям.

А. Алиськевич — Стан і вигляди приватних шкіл Рус. Тов. Пед. в 1909/10 р. (Учитель, ч. 24, ст. 374—376). Автор, вказавши на вагу сих шкіл і вичисливши видатки товариства на них (дефіцит обчислює він на 10.000 К.), закликає суспільність до підпомоги.

Наукове Товариство ім. Шевченка в 1908 р. (Діло, 1909, чч. 100—101). Статя докладно знаємить (за справозданнєм Виділу) з діяльністю Наук. Товариства в 1908 р. Анальоґічні статї в Радї ч. 121 і Русланї ч. 104—5.

Загальні збори „Наукового Товариства імени Шевченка“ (Діло, 1909, ч. 105). Статя оповідає про перебіг зборів і знаємить нас з промовою голови, проф. М. Грушевського.

В. Лікаренко — Бібліотека Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові і наш обовязок національний (Рада, ч. 220). Автор горячо закликає до запомаганя бібліотеці і музею нашого товариства через надсиланє книжок та инших потрібних річей.

М. Возняк — Українське Наук. Товариство в Київі (Діло, 1909, ч. 103). Представивши коротенько огляд. укр. наукових змагань в Росії, кінчаючи „К. Стар.“ і „Україною“, автор переходить до новозаснованого в Київі „Укр. Наук. Товариства“. Статя має інформаційний характер.

Хроніка „Українського Наукового Товариства в Київі“ за р. 1908 (Зап. Наук. Тов. в Київі, IV, ст. 153—158). В сій коротенькій хроніці подано потрібні відомости про житє товариства в 1908 р., про склад т—ва, число членів, загальні збори, засїданя ради і наукову роботу його секцій і комісій.

В. К—й — Діяльність київського українського Наукового Товариства в 1908 р. (Рада, ч. 4). Автор подає огляд житя і діяльности молодої української наукової інституції в Київі за перший рік істнуваня, на підставі справозданя Товариства. Передр. в Ділї ч. 14.

Київське Наукове Товариство (Рада, ч. 273). Тут подано справозданє з засїданя фільольоґічної секції т—ва, на котрім проф. В. Перетц прочитав свій реферат „Становище української мови серед инших“. Референт спинив ся спершу на питаню, що таке мова, потім перейшов до укр. мови, вияснив становище серед славянських, відносини до російської, говорив про розвій укр. літературної мови та

застановив ся на „кованости“ мови. На думку проф. Перетца розвій укр. мови взагалї відбував ся орґанїчно, чого не можна сказати про російську, де лишило ся багато скаменїлостей. Зміст реферату переказано в замітцї досить повно.

Відозва київ. укр. наукового товариства (Рада, ч. 44). Се відозва медичної секції згаданого товариства в справі збираня між народом термінів дотичних медицини і споріднених з нею наук.

З життя українського клюбу в Київі (Рада, ч. 108). В замітцї під таким наголовком подано докладне звідомлене про реферат д. С. Шелухина, читаний в укр. клюбі в Київі. Тема реферату — німецька кольонїзація на Херсонщинї. Д. Шелухин представив історію сеї кольонїзації. Замітка досить широко переказує інтересний реферат.

В київському українському клюбі (Рада, чч. 222, 227, 229, 268, 269 і 275). В київському укр. клюбі нераз уряджують ся ріжні відчити. Про деякі з них, які мають ширший інтерес, і хочемо ми згадати тим більше, що „Рада“ в кількох числах під вище наведеним титулом подає докладний переказ тих рефератів.

Отже в ч. 222 переказано реферат д. С. Шелухина: Україна, її походженнє і зміст, в котрім вияснено значінє назви „Русь“, а також простежена назва „Україна“ від найдавнїйших часів. Вкінцї д. Шелухин зазначає, що назва „Україна“ відповідає всім вимогам сучасної науки (?) і практичного життя. Наші предки кровю її оросили і ми не маємо нї потреби, нї рації зрікати ся їх спадку. Замітка передрукована в ч. 226 „Руслана“.

В ч. 227 переказано реферат проф. Д. Яворницького: „Південно-західне козацтво перед судом історії“. Д. Яворницький полемізував головно з покійним Соловєвим і доводив, що українське козацтво було чинником поступовим, що в історії має воно величезне значінє. Словом, реферат був повною апольоґією козацтва. Дивує нас тільки застаріла назва реферату, що пахне давно пережитим українофільством. Замітка передрукована в ч. 229 „Руслана“ („Наука, штука і лїтература“).

Другий реферат проф. Д. Яворницького переказано в ч. 229 „Ради“ (а за нею і „Русланом“ в ч. 233 у відділї „Наука, штука і лїтература“). Референт дав короткий нарис житя на Запорожу. Він росповів про ґеоґрафію Запорожа, адміністративний поділ, земельне питанє у Запорожців, внутрішнє життє Сїчи, склад її, управу, про зброю Сїчову, про освіту серед козацтва.

В чч. 268 і 269 переказано реферат д. М. Лозинського про культурно-національний розвиток українського народу в Галичинї. В першій частинї росповідаєть ся про історію і сучасний стан українського на-

роду в Галичині, в другій розглянено процес твореня партій українських. Загальний висновок — в Галичині укр. нарід становить вже націю.

В ч. 275 подано зміст реферату д. Корчак-Чепурковського: Останні твори Винниченка з погляду соціяльної гіґієни. Автор високо ставить д. Винниченка за те, що він щиро і сміливо порушив питанє полового житя в своїх драмах, хоча й не закриває очий на кепське нераз освітленє та переборщенє під сим оглядом у Винниченка.

Др. І. Раковський — Заснованє Товариства „Учительська Громада“ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 6—10). Автор подає огляд змагань учителів низших і середніх шкіл в Галичині до орґанізації, ширше спиняючись на „Учительській Громаді“, котра поставила своїм завданем піднесенє рідного шкільництва до того ступня, на якім стоїть воно в инших культурних народів.

В. Кмицикевич — Заснованє товариства учителїв висших шкіл ім. Сковороди в Чернівцях (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 18—23). Подавши спочатку коротенький огляд становища укр. шкільництва на Буковині від часів прилученя її до Австрії, автор переходить до орґанізаційних змагань буковинської укр. суспільности („Руська Бесїда“) взагалї, а учительства зосібна: про гуртованє спочатку в загально краєвім товаристві разом з учителями инших націй, про повстанє т—ва „Руської Школи“ (в останнїх часах перемінила вона назву на „Українська Школа“), яке згуртувало всіх учителів нисших і висших шкіл. Але зі зростом завойовань Українців на полї середнього шкільництва виникла потреба в самостійнім т—ві для учителів середнїх шкіл, тим більше, що краєве німецьке т—во „Bukowiner Mittels-Schule“ не могло задовольнити потреб Українців, бо й не розуміло їх. Отже укр. учителї середнїх шкіл поволї приходять до думки заснувати своє т—во. Спершу відбувались сходини приватні, вкінцї з приватного кружка виникло з початком 1908 р. „Т—во ім. Сковороди“.

Василько — Одеська „Просьвіта“ в 1908 роцї (Рада, 1909, ч. 4). Фелєтон д. Василька присвячений огляду діяльности одеської „Просьвіти“.

П. — В Катеринославській „Просвітї“ (Рада 1909, ч. 29). Се досить докладне справозданє з відчиту д. Липковського: Українська мова, яко спосіб початкової освіти. Прелеґент вказував на велику вагу рідної мови в наученю і спиняв ся на сучаснім сумнім становищі укр. школи в Росії.

П. Стебницький — Десять лїт (Рада 1909, ч. 154). Се короткий огляд життя і діяльности першого українського просвітного това-

риства в Росії, передрукований з справоздання „Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“. Передр. в Ділї ч. 161—2.

Звіт тов. „Сила“ за 1908 рік (Діло, 1909, ч. 14). В коротенькій замітці знайомить часопись з діяльністю недавно (з кінцем 1907 р.) заложеного товариства „руських слуг і зарібників у Львові“, на підставі справоздання сього товариства.

Звіт з діяльности „Львівського Бояна“ за адмінїстраційний рік 1908/9 (Руслан 1909, чч. 254 і 255). Досить повний огляд діяльности українського музичного т—ва у Львові.

Ст. Колесник — Українські просвітні і економічні тов. в Галичинї (Укр. Хата, ч. 7—8, ст. 440—445). Автор подає коротенькі відомости про розвиток, сучасне становище і діяльність т—ва „Просвіта“ у Львові.

К. Ш. — Наукові змагання нашої академічної молодіжи в Петербурзї (Рада 1909, ч. 63). Автор оповідає про кружок українознавства при спб. університетї і його діяльність. Кружок сей вже виховав кілька молодих початкуючих наукових сил.

Т. — В товаристві українознавства (Рада 1909, ч. 213). Коротеньке справоздане про діяльність укр. студ. т—ва при спб. університетї за 1908—1909 акад. рік.

Василько — Віденська „Січ“ (Рада 1909, ч. 212). Коротенька історія укр. студентського т—ва у Віднї, зладжена на підставі ювилейного альманаху „Січи“. („Січ“. Альманах в память 40-х роковин основання т—ва „Січ“ у Віднї, Львів, 1908).

П. Оправхата — Із життя Українців на чужинї (Лист з Баку) (Рідний край, 1909, ч. 29—34). В своїй цікавій дописї автор оповідає про житє укр. товариства „Просвіта“ в Баку та про відносини до неї і між собою ріжних ґруп тамошнїх Українців. *В. Дорошенко.*

Некрольоґія[1]).

М. Грушевський — Вол. Антонович, основні ідеї його творчости і діяльности (Зап. Наук. Тов. в Київі, кн. III, стр. 5—14). В своїй статї автор вияснює „ті провідні ідеї, які переходили через наукову і суспільну діяльність покійного історика і дають ключ для зрозуміння його наукової творчости — її вихідних точок, її напрямів, її виводів“.

---

[1]) З українських часописей за р. 1909. Статї вичислені в альфабетнім порядку осіб, котрим присвячені.

Ф. Матушевський — В. Б. Антонович при світлї автобіоґрафії та данних історії (Рада 1909, ч. 70—71 і осібно). Користуючись даними автобіоґрафії, друкованої в „Л.-Н. В.“, малює автор постать покійного історика і той процес, яким дійшов він до української національної свідомости, — процес відставаня від традицій та прищеплюваня ідей цілком супротивних і ворожих сим традиціям. А що автобіоґрафія не дає відповіди (вона зосталась не викінчена), що викликало сей процес, то д. Матушевський переходить у другій частинї статї до огляду ідейних течій серед польського громадянства, які могли мати вплив на молодого хлопця, та спиняєть ся на польськім українофільстві.

Г. Павлуцький — В. Антонович як археольоґ (Зап. Наук. Тов. в Київі, III, ст. 15—22). Автор розглядає працю Антоновича на полї археольоґії. Заслуги покійного, як українського археольоґа, величезні — він був батьком укр. археольоґії, сотворив її. Прикметами Антоновича, як археольоґа — автор вважає рідку совісність, обєктивну безсторонність, брак передвзятости.

А. Лобода — Працї Антоновича по етноґрафії та літературі (Зап. Наук. Тов. в Київі, III, ст. 23—28). Автор розглядає критичні розвідки покійного історика про роман Сєнкевича „Огнем та мечем“, про історичний зміст творів Шевченка, етноґрафічну працю про чарівництво (друкована в „Трудах“ експедиції Чубинського, а в укр. перекладї в „Літ.-наук. бібл. Вид. Спілки“), на прикінцї спиняєть ся на працї Антоновича, яко співредактора „Историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа“.

Ів. Стешенко — Антонович як суспільний дїяч (Зап. Наук. Тов. в Київі, III, ст. 29—32). Коротенька промова д. Стешенка опріч загальників не дає нїчого. Автор високо підносить Антоновича, як суспільного дїяча, говорить, що заслуги його неоцїнені, що все сучасне українство виховало ся під впливом покійника, але фактів не наводить. Нам здаєть ся, що настав вже час обєктивно-критично подивитись на діяльність Антоновича і показати справдешні його заслуги і помилки. На жаль, промова д. Стешенка не дає нам такої історично-критичної оцінки суспільної діяльности покійника. Се панеґірик, не більше.

П. Б. — В. Б. Антонович (Укр. Хата 1909, ч. 7—8, ст. 366—372). Коротка біоґрафія і оцїнка значіня покійного історика. Самостійного значіня статя д. П. Б. немає, бо нового він не дає нїчого, а старого не вичерпав дуже багато. Се звичайна ювілейна згадка, повна похвал для покійного. Автор не мало покористував ся статею проф. Грушевського в III кн. „Київських Записок“. Він то цитує її, то переказує своїми словами. До статї додано портрет Антоновича.

Микола Аркас (Рада 1909, ч. 61). Коротенький некрольоґ відомого укр. діяча і автора популярної історії України. Передруковано в Ділї ч. 60 і в Руслані ч. 62. Доповненем сього некрольоґу являють ся статї, друковані таки в Радї: П. Недолї, Смерть і похорон М. Аркаса, ч. 64 і статя Останні днї М. Аркаса, ч. 65.

В. Доманицький — Памяти Миколи Аркаса (Рада, ч. 66). Тепла згадка про помершого українського діяча та про його заслуги коло української справи. Передр. в Ділї ч. 74.

М. Аркас (некрольоґ) (Укр. Хата 1909, ч. 2, ст. 88—90). Невеличкий некрольоґ. До статї додано портрет покійного.

М. Лозинський — Казимір Баденї (Рада 1909, ч. 153). В досить просторій статї автор подає некрольоґ відомого польського діяча, що відограв таку ролю в житю укр. суспільности в Галичинї, і оповідає про польсько-українські відносини в Галичинї за часів Баденього.

Казимир ґр. Баденї (Руслан 1909, ч. 143). Коротенький некрольоґ.

М. Вороний — Микола Вербицький (Укр. Хата 1909, ч. 10, ст. 509—512). Коротенький некрольоґ одного з укр. поетів і діячів 60-х років, що помер в кінцї мин. року. В своїй замітцї д. Вороний подає влучну характеристику старого українофільства.

Хв. Вовк — Памяти М. А. Вербицького (Рада 1909, ч. 282). Коротенькі спомини.

М. Лозинський — Ґраф Война Дзедушицкий (Рада 1909, ч. 61). Посмертна згадка про відомого галицько-польського полїтика.

М. Лозинський — Богдан Дідицький (Рада 1909, ч. 9). В своїй „посмертній згадцї" автор подає досить широкий некрольоґ відомого москвофільського поета і діяча, роблючи коротку характеристику його діяльности. Ідентична статя тогож автора в Ділї, ч. 14.

Ів. Дощівник — Володимир Карбулицький (Буковина 1909, ч. 56). Автор в своїм фелєтонї подає коротенький некрольоґ і огляд лїтературної діяльности молодого буковинського поета передчасно помершого.

С. Єфремов — Раз добром налите серце... В роковини смерти Карпенка-Карого (Рада, 1909, ч. 198). Коротенька характеристика покійного нашого драматурґа.

Е. Чикаленко — І. К. Тобилевич (Карпенко Карий). Сторінка з споминів (Рада 1909, ч. 198). Автор оповідає про пер-

ший період своєї знайомости з покійним драматурґом (в рр. 1875—1881). Статя невеличка, справжня „сторінка", але дає дещо до біоґрафії небіжчика.

І. Ем. Левицький — Др. Ярослав Кулачковський (Економіст 1909, ч. 9, ст. 1—3). Докладний нарис житя і діяльности недавно померлого визначного діяча на економічнім полї галицької України.

А. Вечерницький — Ф. В. Левицький (Рада 1909, ч. 280). Автор подає характеристику таланту відомого артиста і огляд його житя та сценїчної діяльности.

М. О. Русов (Рада 1909, ч. 45). Коротенький некрольоґ передчасно померлого молодого українського вченого. Передрукований в Руслані ч. 47.

М. Лозинський — Денис Січинський (Рада 1909, ч. 111). Автор подає коротенький некрольоґ відомого галицько-українського музика. *В. Дорошенко.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

Македонія — Археологическое путешествіе. Н. П. Кондакова, 1909.

Історія полїтична і культурна до поч. XVII в.

Труды В. Г. Васильевскаго, изданіе Им. Академіи наукъ, I—II, 1908—1909.

H. Chodynicki — Sejmiki ziem ruskich w wieku XV, 1906.

J. Fijałek — Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność, 1909.

М. Любавский — Отзывъ о сочиненіи А. В. Стороженка: Стефанъ Баторій и днѣпровскіе козаки, 1909.

Історія полїтична і культурна XVII—XIX в.

П. Жуковичъ — Козацкій погромъ и Куруковскій договоръ 1625 года, 1909.

— Первый польскій сеймъ послѣ Куруковскаго разгрома казаковъ, 1909.

Z czasów wojen kozackich. Przyczynki do dziejów z lat 1648—1655, IX, 1909.

С. Бѣлокуровъ — Дневальныя записки приказа тайныхъ дѣлъ 7165—7183 гг., 1908.

S. Askenazy — Galicya a Węgry, 1910.

Ф. Свистунъ — Акты бережанской Рады русской 1848—1849 гг., 1909.

Fr. Starowieyski — Polacy we „Wzmocnionej Radzie Państwa" 1860 roku, 1909.

A. Winiarz — Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie, 1910.

— Archiwum Namiestnictwa we Lwowie, 1909.

K. Hartleb — Stosunki Kalwinów polskich z gminą szwajcarską, 1910.

Мова.

В. Поржезинскій — Введеніе въ языковѣдѣніе, 1910.

А. Шахматовъ — А. Крымскій: Украинская граматика, 1907—8.

І. Огіенко — Двійне число в українській мові, 1910.

П. Копко — Изслѣдованіе о языкѣ „Бесѣдъ на Евангелія“ (св. Григорія Великаго папы римскаго), 1909.

Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Jagić-Festschrift), 1908.

Література.

В. Перетцъ — Новые труды по источниковѣденію древне-русской литературы и палеографіи, 1909.

В. Преображенскій — Славянорусскій Скитскій Патерикъ, 1909.

A. Croiset v. d. Kop — Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke, 1908.

Н. Поповъ — Собраніе рукописей московскаго Симонова монастыря, 1910.

А. Петровъ — Рукописные матеріалы о. А. Петрушевича, 1910.

R. Abicht — Das Alphabet Chrabrs, 1909.

Жите суспільне і культурне.

В. Варзаръ -- Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за трехлѣтіе 1906—1908 гг., 1910.

Оцѣночно-Статистическій Отдѣлъ Харьковской Губернской Земской Управы, 1910.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок ч. 10,

має на складї між иншими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Українї	0·45
Барвінський В. Дослїди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичинї	2·—
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Вовк Хв. Антропометричні дослїди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1·50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthēnica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
„ Зносини Українцїв із Сербами	0·80
„ Народна пожива на Бойківщинї	0·40
„ Як писати заіменник ся при дїєсловах	0·40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7·50
„ т. V—VII див. Збірник іст.-фіх. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сїнкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскоі“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0·45
„ Про давні часи на Українї (коротка історія України з ілюстр.)	0·60
„ Матеріяли до історії суспільно-полїтичних і економічних відносин на Українї	3·00
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиціи“ до історії гетьманщини	0·40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. I.	3·40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялїзм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1·05
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3·00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6·00

Корон

Єфремов С. Національне питане в Норвеґії 0 30

Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00

„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00

„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00

„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00

„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4·00

„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570 . . . . . 4·00

„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630 . . . 4·00

Житє і Слово, вістник літератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00

Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40

Заневич — Знесенє панщини в Галичинї . . . . 1·00

Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVI по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . . 120·00

Збірник фільольоґічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00

„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім папері . . . . 4·00

„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на ліпшім папері . 4·00

„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00

„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський . . 5·00

„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00

„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III. . . . . 4·00

„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7·00

„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство . . . . 4·00

„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49 6·00

Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00

„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50

„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . 7·50

„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI . 7·50

„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII 8·00

Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI—XIII по . . . . 5·00

„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00

„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по . 12·00

Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов. . . . . 3·00

„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов. . . . . . . 0·10

„ Пачкарство бакуну в горах у Галичинї в XIX ст. . . . . 0·60

„ Причинки до історії рекруччини в Галичинї . . . . . 0·20

„ Тїсні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. . . 0·20

Історична біблїотека:

т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . . . 2·40

т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00

т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . 6·80

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь . 3·00

т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історня вел. кн. литовського . . . . 3·20

т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . 3·20

т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00

IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . 12·80

XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького . . . . 3·20

XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40

XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі . . . 6·60

XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в. . 3·60

XX. Шульгин — Начерк Колїївщини . . . . 3·00

	Корон
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії	1·20
Кареєв М. Фільософія історії	0·25
„ Фільософія культурної й соціяльної історії	2·80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень	4·00
Конрад и. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська історія в житеписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кревецький Ів. Оборонна орґанїзація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—49 рр.	0·60
„ Помічні днї. Причинки до історії панщини в Галичинї в XIX ст.	0.15
„ До історії орґанізованя національних ґвардій в 1848 р.	0·20
„ Цуцилівська трівога в 1848 р.	1·—
„ Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0·10
„ Аґрарні страйки і бойкоти у східній Галичинї в 1848—49 р.	0·12
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Крипякевич Ів. Львівська Русь в першій половинї XVI в.	2·00
Др. Кузеля З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст.	0 30
„ Про студії над дітьми	0·30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности	1·50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7 00
„ Руська Правда	1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1907 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попереднїх книжках статей	12·00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2 80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI	17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів)	22·00
„ т. VIII і IX по 3 К, т. X і XII по 5 К, т. XI	2·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8·00, т. IV.	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В. Раси Европи	0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5·00
„ т. IV і VI. Апокріфи і леґенди з українських рукописів по	5·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6 00
„ М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів	4·00
„ Якуб Ґаватович	1·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0·20
„ Скандинавщина в давній Руси	0·40
„ Слово о полку Ігоревім	1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по	2.00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX по	5·00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4·00
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм	3·00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1·00
„ Руські землї Польської Корони при кінцї XV в.	0·80
„ Начерк ґеоґрафічної термінольоґії	2·00
Свєнціцкий Іл. „Архаггелови вѣщания Марии“ і благовіщенська містерія	1·00
Сеньобо Ш., Австрія в XIX ст.	0·80
„ Міжнародні революційні партії	0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0·45

Корон

Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє . . 0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности . . 1·00
Стороженко М. Історія західно-европейських літератур до кінця XVIII ст. 4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь . . . . 2·40
Студинський К. Др. — Лірники, студія . . . . 0·40
„ Пересторога, історично-літературна студія . . . . . 2·00
„ З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853 . . . . 0·70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46 . . . . 3·00
Тен Г., Фільософія штуки . . . . 1·00
„ Нариси із старинного сьвіта . . . . 0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовці . . . . 0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р. . . . 2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі . . . 3·00
„ Київська Козаччина 1855 р. . . . . 0·10
„ Маруся Богуславка в українській літературі . . . . . 2·00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів . . . . . . 0·30
„ Розвій астрономічних поглядів . . . . 0·46
„ Розвій поглядів на лихву . . . . 0·30
„ Розвій поглядів на вселенну . . . . 0·90
„ Розмови з Л. Толстим . . . . 0·30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцкий, Опис рукописів Народного Дому . . . . 4·00
Т. II: Др І. Франко, Громадські шпихлїрі в Галичині 1784—1840 р. 4·00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Руси в 1830—40 рр. . . . . 5·00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в. . . . . 3·00
Т. V: М. Возняк, Фільольоґічні праці Ів. Могильницького . . 5·00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV . . . 12·00
Фер Л. Будда і Буддізм . . . . 0·80
Франко Ів. Іван Вишенський . . . . 2·00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р. . . . . 0·60
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах . . . . 2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи . . . . 0·50
„ Апокріфічне евангеліе Псевдо-Матвія . . . . 0·30
„ Шевченко героем польської революційної леґенди . . . . 0·40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в. . . . . . 2·00
„ Лукіян Кобилиця . . . . 0·40
„ Козак Плахта . . . . 0·40
„ Король балаґулів Антін Шашкевич і його українські вірші . 0·35
„ Матеріяли до історії коліївщини . . . . 0·40
„ Наливайко в мідянім бици . . . . 0·35
„ Пісня про правду і неправду . . . . 0·80
„ Громадські шпіхлїрі в Галичині 1784—1840. . . . . . 1·00
„ До біоґрафії Івана Вагилевича. . . . . . . 1·00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією . . . . 0·30
„ Святий Климент у Корсуні . . . . 5·00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства . . . . . 1·00
„ Студії над народніми піснями. Ч. I . . . . 3·50
„ Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890 . . 3·60
Др. А. Форель. Гиґієна нервового і духового житя . . . . . 2·40
„ „ Про алькоголїзм . . . . 0·30
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії . . . . 1·60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського . . . . . . 2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею . . . 0·40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр. . . . . 1·00
Е. Шірер. Політична історія Палестини . . . . 3·50
Др. В. Щурат Чернеча република на Афоні . . . . . . 0·20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія . . . . 0·20
„ Увільнене злочинця дївчиною в Бродах 1727 р. . . . . . 0·10
„ До біоґрафії і писань Івана з Вишні . . . . 0·35

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinśkyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševśkyj (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 7·50 III u. IV B. 7·50 VI u. VII B. 7·50, VIII u. IX B. 7·50, Bd. X—XI 7·50 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyćkyj. Pr. 5 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.
8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Preis 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyśkyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratśkyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd VIII—IX u XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj. Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratśkyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr.

D Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke: 1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. VIII (Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II III u. IV à 5 Kronen.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschien Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Schw Meer; M. Rozdolśkyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Šymče Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das inisch-ruthenische Land und Volk . . . .
Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw dem Bez. Bučač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere .
Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch Ruth (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde . . . . . .
Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jendyk, den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; laret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryjer Bez.; I. Franko, Volksg im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizi und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge . . . . .
Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen . . .
Bd VII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen . . .
Bd. VIII enthält: J. Rozdolśkyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) 2
Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch- Ruthenien, Bd (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin. Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) 3
Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und er von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) 4
Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Ch vyči, Bez. Stryj. mit Noten 5
Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 Bde . 6
Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen 4
Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie 4
Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und er von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) 5
Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatiuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige Volsklieder) à 4
Bd. XX erscheint im Jahre 1910.
Bd. XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien, T. I—II à
Bd. XXIII, XXIV, XXVII enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesam geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj, Bd. III, He Rabunok—Čas) 1
Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthe Bd. IV. 4
Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Opryšken 4

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhand gen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fis in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Ta und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Le weise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustr nen. Bd. III, 4 Kr. Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der galiz. Volksindus Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Dorfju in der Ukraine. Bd IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dr Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Vo kunde, 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung der Bo (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuchen und Lied Bd. XI (Enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volkstrachten der Bojken Illustrationen) und neue Beiträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. Bd XII. Die O lieder mit Melodien, 5 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschdaft, Sek nen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1- ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševče Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.